

Entorn d'aquesta bandera de dissidència s'hi aplegaran elements prou diversos, des de simples oportunistes deleroses d'una regidoria o d'una plaça d'empleat municipal -gent com Eleuterio Chico, Antonio Ambroa o Salvador Anglada (44)- a militants i quadres de bona fe -l'escriptor Josep Aladern, el badaloní Baldomer Sanmartín- preocupats per la dretanització i les corrupteles que el Partit empara (45), o joves agitadors arrauxats com Fernando Pintado, Plató Peig, Joaquim Villagrasa o Jesús Ullé (46). Són aquests dos últims components els que donen a l'escissió un to moralitzador i un vernís d'esquerranisme revolucionari

-"somos republicanos de la extrema izquierda, desengañados de caudillos y jefes", "los falsos representantes del pueblo han deshonrado el nombre de republicano radical" (47)-

que es barreja amb els atacs personalitzats contra "las altas esferas", contra els Mir i Miró, Serraclara o Emiliano Iglesias (48).

Davant dels revoltats, Lerroix manté llargament una actitud conciliadora, de pare indulgent que espera el retorn dels fills pròdigs: "están mal aconsejados", "me conmueve la amargura de verles equivocados, porque particularmente les estimo...", "les damos tiempo a que reflexionen..." (49); la direcció local del Partit, en canvi, procura desqualificar-los i minimitzar-los des de bon principi amb un crescendo d'epítets -"aspirantes fracasados a candidatos", "menguados, pequeños, tristes", "legionarios del odio", "despechados", "cobardes"...- que culminarà quan, a mitjan setembre, un grup de joves lerroixistes assalti i saquegi el local central dels dissidents, a la Plaça Reial (50).

En qualsevol cas, l'escissió no és massa greu per ella mateixa; el seu abast numèric s'ha reduït a unes dotzenes de baixes o expulsions a cada districte (51), i aquells que hi albiraren una possibilitat de reconstruir i depurar l'ortodòxia radical aviat han comprès que Figueras, Lladó i Guñalons no poden ésser de cap manera l'alternativa "legítima" i "neta" a Lerroix i Iglesias (52); resulta de tot plegat una ràpida decadència de la plataforma "intransigent", que s'extingeix a principis del 1913 (53), mentre els seus promotors inicien un camí més o menys llarg de retorn a la cleda lerroixista (54). La rebel·lió dels tres seguidors és, però, simptomàtica d'un clima de pertorbació

generalitzada, de crisi endèmica, i -com escriurà un cronista ampul.lós- "contribuyó notablemente a empañar el esplendor del partido radical" (55).

A tan poc afalagador panorama, Lerroux tractarà de posar-hi remei ressucitant, la tardor del 1912, la idea d'una Assemblée Municipal depuradora i reformadora del Partit; tanmateix, el caràcter fortament restrictiu de la convocatòria, les estrictes limitacions del temari, el baix nombre de participants -cap a noranta assembleïstes, sobre uns cent-seixanta possibles- i el desenvolupament dels debats, sotmesos tothora a la coacció de la presència d'un jefe tingut per infal.lible, convertiran l'Assemblée -celebrada a la Casa del Pueblo els dies 12 i 13 d'octubre- en un muntatge oficialista que deixa intactes tots els problemes reals del radicalisme barcelonès i té com a únic fruit concret l'aprovació d'una Constitució Municipal centralista i autoritària, una Constitució, a més, tan complexa i minuciosa que mai no regirà plenament (56).

I el cas és que la pèrdua del control absolut del PRR sobre temes com la distribució de les subvencions municipals, o l'augment dels sous als empleats de l'Ajuntament, comença a amenaçar de forma seriosa les bases del clientelisme lerrouxista (57), i que la successió de tripijocs consistorials -ara, entorn de la vella qüestió dels Consums, de la monopolització del servei de pompes fúnebres a favor de l'empresa "La Neotafia", del contracte de neteja urbana establert amb el Foment d'Obres i Construccions... (58)- provoca el descrèdit creixent del Partit, fins al punt de forçar el caudillo a noves i sorolloses acusacions contra "los mercaderes", "los perros que ingresaron en el partido para husmear", a dramàtiques crides a la unitat -"si quereis que salvemos al Partido Radical, venid en torno mío, porque sino estamos perdidos"- i a solemnes anuncis de sanejament total (59), un sanejament que, aquest cop, hom voldrà concretar en les municipals del 1913.

En realitat, la tan predicada depuració és impossible. Per netejar la imatge ètica del Partit, conquerir l'honorabilitat política a la qual aspira i recuperar l'adhesió de sectors ideològicament afins, però que se n'han allunyat per repugnància davant determinades pràctiques,

Lerroux hauria d'expulsar els elements més desaprensius, els "professionals de la regidoria", i destruir els "reinos de taifas", els cacicats interns del PRR; a l'hora de la veritat, no s'hi atreveix, perquè fer-ho posaria en perill l'entrellat d'influències, favors i petites prebendes que són, cada vegada més, el nucli bàsic, l'última ratio de l'organització radical (60), i acaba sempre preferint l'adhesió a la transparència, "la disciplina a la moralidad" (61).

Incapaç de trencar aquest cercle viciós de la decadència, el lerrouxisme es veu abocat, en les eleccions locals del novembre de 1913, a una altra, i gravíssima, ensopegada (62) que el deixa definitivament en minoria al Consistori i l'obligarà, el gener de 1914, a una tumultuosa i truculenta mobilització -"contra el atropello, la represalia; contra la infamia, el estacazo; a la guerra con la guerra sin tregua ni cuartel. Se acabó la paz en Barcelona" (63)- a fi de conservar per al Partit, en la persona de Joan Pich i Pon, la primera tinència d'alcaldia, és a dir, alguna palanca important del poder municipal (64).

b) El desplaçament de la base social del Partit

Una visió simple i efectista de l'evolució sociològica del PRR entre 1909 i 1914 podria donar-la l'enriquiment personal d'Alejandro Lerroux al llarg d'aquell període. Tenint com a trampolí els afers empresos durant el seu exili, i com a gran basa el control de l'Ajuntament barcelonès, el líder radical -que, el 1912, declara: "no soy todavía rico, aunque me propongo serlo" (65)- assajarà un projecte econòmic de gran volada: el juny de 1912 es crea a Barcelona el Banco Español de Obras Públicas y Crédito, que compta amb el recolzament de la Banque Courvoissier, de París, i del qual són socis diversos pròcers dretans, com els marquesos de Comillas i Marianao, el comte de Güell, Ramon Albó, el baró de Romanyà, etc...; Lerroux n'és el gerent i el "padrí" polític, doncs la nova institució es proposa finançar la realització accelerada de la reforma interior de la ciutat, i, encara que l'operació fracassi -el Banc ha de tancar el setembre de 1915- el peculi del caudillo en surt beneficiat (66). Més endavant, adquirirà els manantials medicinals de Coslada, a Madrid, participarà en empreses mineres i en l'explotació

del balneari de Montemayor, a Extremadura i, segons pròpia confessió, aprofitarà "todo asunto que lícitamente viene a mis manos para negociar..." (67). Resulta de tot això, és clar, l'assoliment d'un confortable tren de vida -automòbils, joies, un hotel al madrileny carrer d'O'Donnell, servei domèstic...- que escandalitzarà alguns correligionaris i, sobretot, donarà pàbul a les crítiques dels adversaris (68).

En qualsevol cas, el procés que intentem analitzar va més enllà de la relativa opulència lerrouxiana. Malgrat que els diputats radicals continuen autodefinint-se, a les Corts, com a "representantes de las aspiraciones proletarias" (69), i que "El Progreso" encara publica, amb ocasió del Primer de Maig, articles de Kropotkin i de Proudhon (70), les mutacions sociològiques es comencen a fer paleses en diversos terrenys.

D'una banda, i com a conseqüència de la diversificació geogràfica del Partit, de la seva irradiació fora de Catalunya, la base humana d'aquest esdevé molt diferent a Barcelona -on preval, en essència, el caràcter popular originari- i a Madrid, on, el 1910-11, "el lerrouxisme quasi es una moda dels intel·lectuals" (71) que atrau, com a militants o simpatitzants, un brillant estol de joves universitaris i ateneïstes de classe mitjana, entre els quals els catedràtics José Ortega y Gasset, Julián Besteiro, Fernando de los Ríos Urruti i Andrés Ovejero, els escriptors Pío Baroja, Eugenio Noel, Jacinto Benevante, Joaquín Dicenta o Álvaro de Albornoz, periodistes i publicistes com Roberto Castrovido, Luis Bello, Eduardo Barriobero, Francisco Grandmontagne i Luis Morote, el metge i penalista Rafael Salillas, etcètera (72).

Per altra part, a la capital catalana mateix, la composició social del PRR, almenys a nivell de quadres i activistes, també es modifica lentament, tant per l'ascens de bastants membres de la "vella guàrdia", que han passat d'obrers manuals a botiguers, petits industrials i fins i tot advocats (73), de lletrats sense plets a homes d'affers o, en el cas de Pich i Pon, de modest lampista a industrial amb vuit-cents treballadors (74), com per les noves incorporacions que el radicalisme rep: un "prestigioso fabricante y propietario", un "industrial", un catedràtic d'institut, un "abogado fiscal sustituto de esta Audiencia",

un coronel retirat, un agent de duanes i president de l'associació de propietaris del Guinardó, un magistrat i ex-diputat dinàstic... (75). Són, a més, els Pich i Pon, Emiliano Iglesias, Serraclara o Mir i Miró, paradigmes d'una "burguesia bohèmia i grimpadora" (76), nous rics que llueixen "brillants com ametlles d'Arenys" a les alegres nits de l'Edén Concert (77) els elements que, des del començament de la segona dècada del segle, marquen cada cop més la pauta i donen la imatge pública del Partit barcelonès.

Tanmateix no es tracta solament d'una suma de canvis en l'estatus econòmic individual de militants i dirigents; és l'orientació social de la política lerrouxista la que comença a canviar de sentit: ja no s'adreça prioritàriament als treballadors, sinó que adopta un llenguatge interclassista o populista -"el partido radical no se compone solamente de proletarios; (...) hay en él hombres de todas las clases sociales..." (78)- i manifesta un interès creixent per afalagar i atraure's les classes mitjanes:

"el pequeño comerciante y el pequeño industrial, el pequeño propietario y el ínfimo labrador (...) no pueden ser desamparados por un partido que aspira a ser íntegra la representación de la patria nacional" (79).

Potser sigui aquest el moment d'assenyalar, entre parèntesi, que la idea de celebrar a Barcelona una nova Exposició Universal, idea llançada per Lerroux el març del 1910 (80), apadrinada per ell mateix davant del govern Canalejas i que, sota l'impuls dels regidors radicals de l'Ajuntament, es concretarà el 1913 en el projecte d'Exposició d'Indústries Elèctriques (81), és una manifestació d'aquell interclassisme -el certamen estimularà la vida econòmica de la ciutat, completarà l'urbanització de l'Eixample, però també posarà "remedio a la aguda crisis de trabajo que sufre la clase obrera" (82)- i, a la vegada, és un indicatiu dels nous interessos industrials i comercials que comencen a aixoplugar-se en el PRR, interessos dels quals Joan Pich i Pon n'és el vèrtex visible (83).

Tenint en compte tot això, quina mena de relacions manté el Partit Radical, des del 1910, amb el món obrer? Si, amb el PSOE, aquestes han estat sempre difícils -al capdevall, ambdós partits es disputaven

la representació política de la classe treballadora-, la crisi de la Conjunción arran de l'afer de la calç, el guix i el ciment les converteix en un pur intercanvi d'insults: als qualificatius de "mangoneadores madrileños", "burócratas" i "traidores" adreçats per la premsa del PRR als socialistes -"ese aquelarre de celestinas pudibundas que se titula "partido socialista" de España no ha hecho jamás nada en favor de los obreros" (84)- hi respondrà Antoni Fabra i Ribas en el IXè Congrés del PSOE, el 1912, titllant Lerroux d'"inmoral, ruín y cobarde" (85). Per contra, i malgrat els comentaris despectius o hostils de certs sectors radicals, que hi veuen la simple prolongació d'un vell enemic, Solidaritat Obrera (86), el caudillo assegura observar amb "agrado" i "vivas simpatías" el naixement de la Confederació Nacional del Treball, especula amb el mal que la nova organització pot fer al "socialismo pablista" i afecta creure en la possibilitat d'una CNT limitada al terreny sindical i disposada a col.laborar amb "los partidos de acción" (87).

De tota manera, no és a través del tracte verbal amb les cúpules socialista i sindicalista, sinó analitzant la pràctica política quotidiana del lerrouxisme com hom pot detectar el canvi d'actitud d'aquest en relació al proletariat.

Empès per les exigències de la seva nova orientació sociopolítica, per l'afany de fer-se agradable a la mesocràcia, el PRR marca distàncies respecte del moviment obrer, procura diluir les velles coincidències de llenguatge, s'hi desidentifica voluntàriament; rebutjant de forma explícita la lluita de classes i l'ús de la violència en la resolució dels litigis entre capital i treball, el lerrouxisme invoca ara la reflexió, el realisme, la serietat per a erigir-se en fre i dic de les protestes societàries (88). Així, l'estiu del 1910, quan els elements àcrates ja predominants al si de Solidaritat Obrera intentin afermar llur protagonisme convocant una vaga general a Barcelona en suport als miners de Biscaia, el Partit -que sent amenaçats "sus prestigios"- considerarà la iniciativa "además de inoportuna, insensata" i contribuirà no poc a fer-la fracassar (89).

Un any després, el setembre del 1911, en un clima social agitat

pel desenvolupament de diversos conflictes locals molt durs (a Biscaia, Màlaga, Astúries...), i amb una opinió pública alarmada davant la reactivació de les operacions militars al Marroc, la CNT, que acaba de cloure el seu Ier Congrés, decideix cridar altra vegada els obrers barcelonins a la vaga general revolucionària, sense el suport del PSOE-UGT (90). Tot i haver insinuat, d'antuvi, una disposició favorable a secundar el moviment (91), a l'hora de la veritat la direcció lerrouxista desqualifica la convocatòria per irresponsable i inviable -"sin plan, sin orientación y sin finalidad"- i li nega tota cooperació (92), encara que una part de la base radical -obrera, naturalment, i també juvenil- participará en els esdeveniments dels dies 16, 17 i 18 de setembre, creient veure-hi una oportunitat de subvertir el règim (93).

En realitat, la clau de l'actitud del radicalisme és que la iniciativa i la direcció de la vaga li eren alienes i hostils -"(el Partido) no podía estar a las órdenes de personas extrañas y aun enemigas de su comunión"- i que aquesta constituïa una mena de desafiament a l'hegemonia esquerrana del PRR: "la huelga revolucionaria hubiera sido, tal como se intentaba, una encerrona y una catástrofe para los radicales" (94); el caudillo ho expressarà sense eufemismes:

"¿Qué se trataba de hacer? Yo no lo sabía; y si yo soy el jefe del partido, de mí no se podía prescindir. (...) No. Yo no iré detrás de los anarquistas. Que vengan los anarquistas detrás de mí, si les conviene" (95).

A més, és clar, per a un Lerroux que coqueteja amb Canalejas i ja no aspira a altra revolució que la "revolució" política republicana presidida per les classes mitjanes, l'intent llibertari del 1911 no és més que una "perturbación arbitraria" i sense objecte que calia, en defensa de "los intereses que representaba yo" i de "los intereses nacionales", avortar (96).

Des d'aquesta primera irrupció al carrer de la naixent CNT, el dispositiu bàsic del Partit Radical envers la classe obrera catalana es clarifica i adopta el caràcter obertament defensiu, de contenció, propi dels que saben que han perdut -en part, perquè hi han renunciat- la iniciativa.

No manquen, naturalment, les escameses desqualificadores contra els anarquistes, "jesuítas de blusa" que "hacen en la sombra guerra cruel contra la política", corresponent així amb "ingratitude" a la protecció que el lerrouxisme sempre els ha proporcionat (97). Molt més important és, però, l'esforç per conservar les millors relacions possibles amb els sindicats no dominats encara per la CNT i, en general, amb els obrers com a individus; es tracta, segons les instruccions del jefe, d'"ofrecerles un domicilio común, demostrarles que necesitan en todo momento el apoyo de la política y ampararles contra las arbitrariedades del poder público" (98), i això es concreta en la cessió de locals per a secretaries, reunions i mitings, en la inserció a "El Progreso" -a la secció "Los que trabajan"- dels comunicats i anuncis societaris, en la realització de recaptés i festivals a benefici de caixes de resistència obreres, en la defensa, a càrrec d'advocats radicals -Iglesias, Puig d'Asprer, Guerra del Río, Pinilla, Borjas Ruiz...- de treballadors processats, en la intercessió davant les autoritats a favor de detinguts governatius, etcètera (99).

Davant els conflictes socials del període, el paper del PRR serà de "simpatía para los obreros", "concurso moral y, a lo sumo, el concurso material" de donatius i auxilis concrets, "pero sin ingerencia alguna" en la preparació ni la conducció de les lluites (100). D'aquesta conducta, la vaga ferroviària del setembre-octubre de 1912 n'ofereix un exemple excel·lent: tot i exercir, a través de l'ex-regidor Luis Zurdo Olivares i del president de la Unión Ferroviaria, Pere Ribalta, una influència considerable damunt d'aquest sector laboral (101), el Partit evita "deshonrar con su intervención la noble causa de los ferroviarios" (102); doncs, "sin entrar para nada en la cuestión que se debate entre las partes litigantes", tan sols com "un deber de solidaridad humana", els radicals prodiguen els elogis als vaguistes, censuren -des de la premsa i des del Parlament- la intransigencia de les companyies i la "ley del brazal rojo" per la que Canalejas militaritzà els ferroviaris, i sobretot multipliquen els gestos d'ajut econòmic (oferiment d'un donatiu municipal, subscripcions i tòmbols, manutenció de vaguistes a càrrec dels centres del PRR i acolliment de llurs fills en les escoles

i llars radicals...) que tendeixen, més aviat, a apaivagar els ànims dels obrers en lluita (103); com subratllarà un editorialista crític,

"las continuas resoluciones del caudillo van convirtiendo la Casa del Pueblo en una Casa de Caridad. Lo que debía ser club de la revolución va resultando templo de la misericordia" (104).

El radicalisme barcelonès, en conclusió, es va situant, el 1913-14, extramurs de la classe proletària; es limita a oferir-li un suport pràctic (cobertura política i auxili material) i a sol·licitar-ne, a canvi, els vots, però ja no ho fa a títol de partit obrer -aquesta condició la rebutja expressament-, sinó només com l'opció més afí als treballadors, com el "partido nacional" més esquerranista i més sensible a llurs reivindicacions. ¿Significa això que, com assegura un acreditat tòpic historiogràfic, en aquells anys els obrers han abandonat en massa el Partit Radical per a engrossir els rengles del sindicalisme cenetista (105)? Ben al contrari, molts hi resten encara lligats per les xarxes assistencials, clientelars i organitzatives; la diferència, en relació a la dècada anterior, és que ara el lerrouxisme, per a ells, és cada cop menys una opció col·lectiva, de classe, i cada cop més una opció personal.

c) La pèrdua de la iniciativa política: la Mancomunitat

Un dels símptomes més visibles del retrocés del PRR català a començaments dels anys 10 és la seva pèrdua de protagonisme en l'escenari polític del Principat, pèrdua agreujada segurament pel fet que ja no és Alejandro Lerroux qui n'exerceix el liderat local. En qualsevol cas, els radicals deixen d'ésser l'epicentre de la vida política barcelonesa, i és la Lliga la que comença a imposar-hi el seu ritme...; la demanda de la Mancomunitat serà, a la vegada, expressió d'aquesta represa regionalista i ambició intent de consolidar-la.

Ja a les acaballes del període solidari, quan la Lliga havia preconitzat la creació d'una mancomunitat catalana acollida al marc jurídic del projecte d'Administració Local de Maura, el lerrouxisme qualificà la proposta d'"atentado contra las libertades populares", acusà l'aliança "mauro-cambonista" de pretendre "reducir Cataluña a ominosa servidumbre

jesuítica" i conclogué que "las mancomunidades son la estafa descarada de la autonomía, (...) como el voto corporativo lo es del sufragio universal" (106). El bloqueig parlamentari d'aquella llei, i la ulterior caiguda del govern conservador, eclipsaren el tema, que no tornaria a reaparèixer fins el 1911, en un context polític diferent, però sempre sota l'impuls lligaire.

Són justament la paternitat del projecte, i la clara intenció hegemònica que la Lliga hi vehicula, els motius que li valen l'hostilitat radical; en la Mancomunitat que hom sol·licita, el PRR hi veu un òrgan de poder que mai no controlarà, un organisme "hecho a la medida de los apetitos, hecho a la medida de las conveniencias y de las necesidades de un solo partido de Cataluña" (107), destinat a esdevenir, sense remissió, la gran plataforma del regionalisme. A efectes propagandístics, però, aquesta causa bàsica d'oposició antimancomunitària es desglossa en arguments més genèrics o doctrinals: l'espanyolisme (sota la batuta del "primer separatista del reino, don Enrique Prat de la Riba", la Mancomunitat tendirà a esdevenir "una especie de Estado catalán" conreador del "espíritu particularista" i del desafecte a Espanya); l'anticaciquisme (la Mancomunitat, ordida pels lligaires amb els cacics monàrquics que dominen les Diputacions, no serà més que un nou instrument en mans de les oligarquies locals, "de la plutocracia, del clericalismo y de todas las fuerzas retardatarias de Cataluña"); el municipalisme o barcelonisme (contra l'autonomia genuïna, que és la dels Municipis, la Mancomunitat pretén ofegar, amb el pes de la Catalunya rural i dretana, l'empenta liberal i progressiva de les ciutats, és "un dogal puesto al cuello de Barcelona, la revolucionaria, la republicana, la cosmopolita, la lerrouxista", "porque de lo que se trata, en resumen, es de dominar por medios indirectos a Barcelona"); i, fins i tot, la defensa dels contribuents (la Mancomunitat, per alimentar-se, incrementarà la pressió fiscal...) (108).

Aplicant les tesis de llur partit, els quatre representants radicals a la Diputació de Barcelona -Santiago Valentí i Camp, Rafael Guerra del Río, Angel de Borjas Ruiz i Rafael Ullé- s'hi erigeixen, des de la primavera del 1911, en l'únic nucli contrari al projecte de bases

mancomunitàries; procuren obstruir-ne la discussió, es fan acompanyar a les sessions per correligionaris bel·licosos i quan, el 14 de novembre, la corporació es disposa a aprovar les bases, que han de ser elevades al govern central, la minoria del PRR es retira enmig d'un aldarull i amb visques a Espanya i a la República federal (109).

Des dels primers mesos del 1912, però, un cop el gabinet liberal ha assumit la petició de les Diputacions catalanes i l'ha convertida en projecte de llei obert a totes les "províncies", el tema de la Mancomunitat trasllada el seu epicentre a Madrid i esdevé un problema d'Estat. Dins d'aquestes noves coordenades, l'actitud de Lerroux serà molt més matisada que la dels seus seguidors barcelonins, perquè una postura de rotunda oposició contradiria la política radical de suport a Canalejas i, en menor mesura, perquè intenta mantenir una certa imatge autonomista de cara a eventuals enteses amb la UFNR. Doncs, tant el caudillo com Hermenegildo Giner diuen associar-se "con mucho gusto a toda obra que tenga tendencia semejante a la presente" (110); "conformes con el principio que informa el proyecto de ley de Mancomunidades" (111), sostenen, en els debats parlamentaris, una oposició constructiva al dictamen governamental, i si en critiquen "el sentido autocrático" i l'oblit de les qüestions obreres, també presenten diverses esmenes per a millorar-lo (112); davant la votació final de la llei al Congrés, el 17 d'octubre els diputats radicals es refugien en una cauta abstenció -llurs vots tampoc no són necessaris-, però quan, un mes després, l'assassinat de Canalejas faci perillar el futur del text, Lerroux afirmarà que "enterrar el proyecto de Mancomunidades es ofrecer al catalanismo una bandera que ahora no tiene..." (113).

Que, a Madrid i a Barcelona, els portaveus del PRR es comportin diferentment en relació a aquest afer no és fortuït, sinó simptomàtic de la dicotomia entre els plantejaments "macropolítics" de Lerroux, al qual no li convé deixar-se marginar en el ghetto de l'anticatalanisme, i les tradicions localistes de molts quadres catalans, ancorats en els esquemes de l'Antisolidaritat. En tal sentit, els esforços del jefe per convèncer els radicals barcelonins que acceptin "en principio" la Mancomunitat i no permetin ésser titllats d'"enemigos sistemáticos

de Catalunya" només obtindran un èxit relatiu: convocada per al 24 d'octubre del 1913 una magna assemblea de les Diputacions i els parlamentaris del Principat a fi d'exigir del govern Romanones i de les Corts la immediata aprovació de la llei de Mancomunitats, la Junta Municipal lerrouxista es divideix sobre la posició a adoptar, i "El Progreso" es reclou en una ambigüitat impenetrable; els quatre diputats provincials que hi assisteixen -no pas els diputats a Corts- expressen un suport ple de reserves, i en la posterior manifestació al carrer hi figuren l'alcalde accidental, Mir i Miró, i diversos altres regidors del PRR, cosa que suscitarà protestes entre les Juventudes Radicales (114).

Per sort, l'adveniment de la Mancomunitat per reial decret d'un govern conservador, el desembre de 1913, permetrà als radicals refer, en aquest punt, llur unanimitat. Havent qualificat la inesperada decissió de Dato com "un golpe de Estado a favor del caciquismo", el lerrouxisme té ara un bon argument "democràtic" per a refusar la "dádiva ministerial" atorgada "a espaldas del país" i per a declarar-se advers a la nova institució que neix el 1914 sota la presidència del "virrey don Enrique I" (115).

d) Moderació i afebliment organitzatiu-electoral

Com ja assenyalàvem en el capítol anterior, el gran objectiu al qual Lerroux ha sacrificat, des del 1909-10, tota la resta de la política radical és l'obtenció per al seu Partit del reconeixement i la consideració de les forces i personalitats del sistema, i la integració del PRR en l'establishment de la Restauració, amb un espai i un paper parlamentaris ben definits (116). Així, doncs, si és evident que la política catalana dels radicals està subordinada a llur política espanyola, l'anàlisi d'aquesta proporcionarà el marc global imprescindible abans d'endinsar-nos en aquella.

La incorporació del Partit Radical al joc polític del règim durant l'etapa 1910-1914 s'articula entorn de tres eixos: manteniment a ultrança del "Maura, no!", suport "crític" als liberals i relacions ambigües tendint a dolentes, amb els altres republicans.

"Creemos nuestro principal deber impedir la vuelta al poder de

Maura y La Cierva", afirmaran solemnement els diputats del PRR el maig del 1912, en un manifest al país (117); aquesta és, en efecte, l'expressió més cridanera de la política lerrouxista a nivell estatal al llarg del quadrienni esmentat, i també la gairebé única faceta "extremista" que li resta; en conseqüència, proclamar "la absoluta incompatibilidad del orden público y del decoro ciudadano con el gobierno de los execrables asesinos de los mártires de julio", advertir que llur rehabilitació fóra "la declaración de guerra a toda la democracia", assenyalar els "tiranos de 1909" a l'execració de la consciència pública seran referències obligades, i d'èxit segur, en tots els discursos i mobilitzacions radicals del període (118). Remarquem, tanmateix, que la condemna afecta dos homes, no un partit; Lerroux té cura de precisar-ho així, al Congrés, i àdhuc convida els conservadors que no combreguin amb les idees i els procediments de llur líder a desmarcar-se'n; "El Progreso" és encara més concret en l'al·lusió: així com Barcelona -diu- no toleraria la presència als seus carrers de Maura o La Cierva, "viene Dato y no ha de recibir muestra alguna de hostilidad..." (119).

Lògicament, quan, després de la mort de Canalejas, la feblesa del successor -Romanones- i la inestabilitat de la situació liberal fan pressentir un imminent retorn de Maura a la presidència del consell, el veto radical es referma; en tons mesurats al Parlament o estridents al míting, el lerrouxisme promet oposar-s'hi amb totes les forces, amenaça amb plantejar la batalla al carrer, ordena a la militància "protestar sin límites, llegando a las últimas consecuencias", i resumeix la seva decissió en un eslògan efectista: "antes que Maura, la revolución" (120).

El desenllaç del litigi es produirà l'octubre del 1913 amb el doble ascens d'Eduardo Dato a la capçalera de l'executiu i al liderat del partit conservador, l'ala maurista del qual resta marginada (121). Per als radicals -que, arran de la crisi ministerial, havien creat a Barcelona un clima de quasi-revolta- la solució constitueix un triomf propi, són ells els qui han barrat el pas al "bárbaro fusilador de Montjuich" (122). Fins a quin punt aquesta arrogació de mèrits correspon a la realitat? Avaluar-ho resulta impossible, però una cosa és segura,

i significativa: entre 1910 i 1915, per al maurisme, "el hombre más temible de la República", l'encarnació de les tenebres, del mal, del desgovern, l'antítesi de tots els valors representats pel polític mallorquí, la bèstia negra, és Lerroux (123).

El veto antimaurista del "Poder supramoderador que representa el señor Lerroux" -com diria irònicament l'orador tradicionalista Juan Vázquez de Mella (124)- és ja una forma, i no petita, de recolzament a Canalejas, però no pas la única. El clima de cordialitat i de col·laboració entre el PRR i el gabinet liberal es manifesta als més diversos nivells; en l'esfera personal -i l'anècdota no és banal-, Lerroux obtindrà del ministre d'hisenda un tracte de favor per a poder adquirir el seu hotel madrileny (125); en l'àmbit polític-parlamentari, i reconeixent tenir amb la col·lectivitat governant "aquellas afinidades que son necesariamente comunes a todos los partidos liberales" (126), el Partit Radical es brinda a servir d'esperó, d'estimulant a la tasca democratitzadora de l'esquerra dinàstica, si més no com a mal menor enfront d'un eventual retorn de Maura, i li ofereix "todo género de facilidades" (127); és en aquesta línia de conducta que el lerrouxisme procura mantenir Barcelona lliure de violències polítiques greus (128), o que el caudillo justifica, a les Corts, la pena capital aplicada al fogueer Antonio Sánchez Moya, culpable d'haver encapçalat un conat de sublevació republicana al guardacostes "Numancia", l'agost del 1911 (129); finalment, en el terreny social, ja ens hem referit més amunt al paper desmobilitzador -o boicotejador- jugat pels dirigents radicals davant els intents vaguístics de 1910 i 1911, un paper que la premsa llibertària jutjarà així:

"sostenemos que el partido radical, republicano, se opone a que en Barcelona se creen conflictos al gobierno de Canalejas, monárquico"; (...) "es un hecho evidente que Lerroux y Canalejas tienen sus combinaciones..." (130).

En definitiva, i a desgrat d'alguna crítica esporàdica, el PRR actúa regularment com escut protector del govern liberal, tant davant les escomeses de la protesta obrera com enfront dels embats de la dreta conservadora. A canvi, Canalejas atorga a Lerroux l'espaldarazo com a membre de ple dret de la classe política oficial, amb les facultats i prerrogatives que això comporta: els diputats radicals troben obertes

les portes "a todas las que pueden ser legítimas intervenciones cerca del Gobierno" (131), llur líder és consultat pel cap de l'executiu sobre els grans temes de la política estatal -Marroc, les Mancomunitats...- (132), i el Partit pot alimentar el seu prestigi i vantar-se de la seva força "arrencant" del poder importants concessions i mesures de gràcia a favor dels "oprimidos", com la repatriació, el 1910, dels exiliats arran de la Setmana Tràgica, l'indult al Xato de Cuqueta -condemnat a mort el gener del 1912 pels fets de Cullera-, l'indult dels pròfugs i desertors de la guerra de Melilla, etcètera (133). En aquestes coses devia pensar Vázquez de Mella quan -exagerant molt, no cal dir- assegurà a les Corts de 1912 que "el señor Lerroux gobierna desde fuera del Gabinete" (134).

Per últim, l'actitud envers els altres grups antimonàrquics fluctua entre la germanor teòrica i l'agressivitat pràctica, entre l'ús d'una retòrica unitària que sempre resulta grata a les bases republicanes, i l'ambició més o menys explícita de monopolitzar o dominar el republicanisme espanyol. Així, resolucions, articles i discursos lerrouxistes van plens de crides a la concòrdia de "la gran familia democrática", d'invocacions a la unitat dels republicans -per afavorir-la, Lerroux es diu disposat àdhuc a sacrificar la seva jefatura- (135) i, davant la fundació del Partido Reformista, hom celebra "que los republicanos de la derecha se decidan a organizarse" (136), però quan Rodrigo Soriano, Gumersindo de Azcárate o Melquíades Álvarez intenten fer propaganda a Barcelona, els radicals s'ho prenen com un desafiament i es mobilitzen per boicotejar-ne els mítings a garrotades (137).

Dins d'aquest marc general, no caldria dir que l'evolució centrista encetada pel PRR després de la Setmana Tràgica es confirma plenament. A desgrat que, segons observa un periodista francès el 1913, "la politique actuelle de M. Lerroux est assez difficile à définir, et ses idées (...) ne paraissent pas non plus d'une clarté parfaite" (138), la seva convicció que el concurs de l'Exèrcit i el de "la clase media acomodada", de "los productores y elaboradores de la riqueza nacional", resulten imprescindibles per a portar la República (139) és tan explícita i intensa com l'afany de projectar vers l'opinió una imatge governamental,

responsable, de líder d'un partit que està en condicions de rebre el poder en qualsevol moment (140).

És, doncs, a guanyar-se la confiança de burgesos i militars com a futura opció de govern assenyada i enèrgica que van destinades les mutacions programàtiques del radicalisme entre 1910 i 1914. La taumatúrgia revolucionària d'anys enrera deixa pas a una postura escèptica - "...el Partido Republicano Radical tiene una fuerza determinada. ¿La tiene para la Revolución? Yo no lo sé, yo lo dudo bastante", "... no sé si está preparado el pueblo..." - i al rebuig de "la teoría del motín por el motín", de l'agitació sistemàtica "sin finalidad serena" (141). L'anticlericalisme clàssic encara mobilitza les joventuts, els casinos i les Damas Rojas a l'escalf de les mesures laicitzadores del govern Canalejas (142), i resta un sentiment ben viu entre els militants - el 1912, la junta de la Casa del Pueblo del districte Vè resolgué "despedir a la Maestra de escuela que tiene la Casa, por saberse que está casada por la Iglesia" (143)-, però, per a Lerroux, ja no és "bandera principal de mis propagandas" (144). En relació al problema del Marroc, la posició del lerrouxisme esdevé plena de matisos i reserves, que és tant com dir d'ambigüitats i contradiccions: mentre assegura que "nuestro partido no desea aventuras guerreras", suggereix crear una legió estrangera de mercenaris i voluntaris; tan aviat afirma que els compromisos internacionals adquirits no permeten inhibir-se del tema nord-africà, i rebutja "el respeto estúpido a una independencia de cafres", com veu en la campanya marroquina una maniobra monàrquica per a emmascarar les crisis del règim, i es nega a ratificar el tractat hispano-francès de 1912; declara avui que "España no tiene nada que hacer en África", i ho justifica amb arguments regeneracionistes manllevats a Joaquín Costa, però ha demanat ahir la nacionalització de les mines del Rif i la penetració pacífica (145). Fins i tot, la moderació afecta l'anticatalanisme: aquest desapareix com a tret explícit i permanent de la propaganda radical, i només se'n donen ressurgències esporàdiques per raons conjunturals (146).

Lògicament, la supeditació de la dinàmica sociopolítica del lerrouxisme barcelonès a les necessitats estatals del PRR havia de comportar

uns costos, en la mesura que ni tota la militància estaria disposada a acceptar-ho de bon grat, ni seria possible adaptar per complet als nous temps una estructura partidària sorgida en circumstàncies ben diferents.

Així, les conseqüències organitzatives de la inflexió conservadora per al Partit Radical català no es faran esperar, i les primeres víctimes en seran les seves "seccions femenines". Si, al llarg del 1910, ja ha estat perceptible certa marginació de les Damas Rojas a favor de les Damas Radicales, més mesocràtiques i menys estridents, i d'unes innòcues Damas Benéficas de recent creació (147), el juliol del 1911 una resolució inapel·lable del "presidente de la Junta Municipal y de la Casa del Pueblo" -és a dir, Lerroix en persona- decreta

"que las agrupaciones de Damas Rojas, Damas Radicales y Damas Benéficas no puedan en lo sucesivo ostentar representación del partido en ningún acto",

i ordena la dissolució de les directament vinculades a la Casa del Pueblo (148); filles d'una etapa de radicalització i de lluita, amb llur imatge pública molt lligada a l'agitació anticlerical i àdhuc a la Setmana Tràgica, les Damas resulten, ara, una reminiscència incòmoda, un destorb per a l'anhel de "serietat" i "mesura" dels dirigents del Partit, i com que, d'altra banda, sempre han constituït peces molt secundàries en l'organigrama lerroixista, poden ésser liquidades sense contemplacions (149).

Aviat, les veus que, dins del PRR, protesten amb més o menys virulència contra el viratge centrista i l'aburgesament, i reclamen el retorn "a la política de rebeldía, de oposición" (150), es multipliquen, i llur traducció pràctica és una cascada de dissidències esquerranistes: una colla de radicals "crítics" del districte Vè constitueixen l'entitat La Colectiva Social, que demana més democràcia interna i una gestió més conseqüent per part dels càrrecs públics del Partit (151); el nou setmanari "La Revuelta" serveix, durant l'hivern del 1912, d'òrgan a un grup homònim de joves "intransigentes" (Pierre, Fèlix Arellano, Francisco V. Carreño, J. Mujal, Domènec Babra, etcètera) que arboren el lema "¡la revolución o nada!", reten culte a la protesta permanent

i ataquen ("renacuajos", "fariseos"...) als pròcers benpensants del lerrouxisme local (152); amb caràcter d'oberta escissió, un altre nucli s'organitza en l'Agrupación Republicana Radical del carrer de Ponent, crea el setmanari "República" i fa una rigorosa radiografia del "estado lamentable en que se halla el Partido Radical", denunciant la involució de Lerroux i reivindicant-ne l'extremisme originari (153); el Grupo República Social, format el 1907, reviscola a finals del 1910, reprèn la publicació del seu setmanari -el redacten Antonio Herrero, Manuel Serra, Joaquim Coca, etc...- i, sota la inspiració del doctor Josep Antich, esdevé una mena de "corrent d'opinió" al si del PRR fins que, el 1912, l'inquiet doctor trenca amb el lerrouxisme, funda el Centro Republicano Democrático Socialista i es dota d'un efímer portaveu periodístic, "El Pueblo", des del qual pretindrà impulsar una nova articulació de l'esquerra republicana i socialista (154); al llarg del 1913, alguns propagandistes arrauxats que han figurat en la dissidència lladonista -Fernando Pintado, Plató Peig...- i diversos franc-tiradors extremistes de variada procedència, tots ells arrossegats per l'empenta de l'inclassificable Angel Samblancat, donen vida a un parell de revistes -"La Ira" i "Los Miserables"- consagrades, en bona part, a la crítica del lerrouxisme oficial amb l'esperança de retornar-lo al veritable camí revolucionari (155); ja a principis del 1914, un aspirant frustrat a regidor, Lluís Massó, i l'entitat que controla, el Centro Instructivo Republicano Radical del Camp de l'Arpa, promouen el setmanari "El Huracán" i el dediquen a furgar en el "descontento actual" del Partit, alternant les lloances a Lerroux amb els blasmes als "republicanos de matute", a "la camarilla de advenedizos", exigint una depuració i recomanant el reforçament de l'anticlericalisme i l'obrerisme (156); en fi, rumors amb més o menys fonament asseguren de tant en tant que certes figures de provat radicalisme, com Hermenegildo Giner o Luis Zurdo Olivares, es senten menystingudes pel PRR i pensen en abandonar-lo (157).

De tota manera, el focus més important -o, almenys, el més sorollós- de contestació a les noves orientacions del Partit Radical es troba entre les seves Joventuts. Per molt que Lerroux intenti subordinar les "locuras generosas" dels joves a les conveniències de l'alta política,

es mostri sever amb "las calaveradas de los hijos rebeldes" que gosen "discutir con quien les puso en la vida", els recomani no ésser "motinescos ni arbitrarios" i, en resum, vulgui reduir els nuclis juvenils a dòcils comparses, útils a estones, però sempre "alejados de lo que implique responsabilidad en la direcci3n" (158), aquells s'hi resisteixen i perseveren en la ret3rica extremista i la pr3ctica agitad3ria pr3pies dels anys heroics.

Així, a mitjan 1912 i sota l'impuls d'elements com J. Mujal, Le3n Roch, D. Babra i F. Arellano, les Juventudes Radicales de Barcelona convoquen el que ha de ser llur "último mitin", hi declaren acabada l'etapa de propaganda legal -"basta de discursos"-, i, després d'anunciar llur pas a l'acci3 revolucion3ria subversiva, prometen "no rendirnos hasta lograr que en breve ondee la bandera republicana sobre los escombros humeantes de la monarquía y de la Iglesia"; en acabat l'acte, el públic enfervorit es manifestarà a favor de la Rep3blica pels carrers i sostindrà una batalla campal amb la policia, sofrint dotzenes de detencions (159).

Malgrat les protestes de fidelitat a "nuestro único e indiscutible jefe Alejandro Lerroux" (160), i àdhuc descomptant la part de truculència que aquests gestos contenen, és obvi que l'actuaci3 estrident i esquerranista dels joves contradiu la línia oficial del PRR. El divorci es farà palès quan, en aplicaci3 dels acords del citat "último mitin", la majoria de les Joventuts de la capital catalana abandonin l'activitat pública i es dissolguin formalment (161); per als prohoms del Partit, es tracta d'una iniciativa irresponsable i desmoralitzadora "de algunos señores ue no han podido interpretar el pensamiento de nuestro ilustre jefe" (162), mentre els joves contestataris contraataquen des d'un setmanari seu, "La Protesta", i arriben en llur crítica fins al conat d'escissió (163). El caudillo, com l'aprenent de bruixot, té dificultats per a controlar unes forces que ell mateix desencadenà en altres temps i que pertorben els seus designis actuals, però no pot suprimir-les com féu amb les Damas, perquè les Joventuts estan molt més arrelades en el teixit organitzatiu lerrouxista, gaudeixen d'una aurèola de combativitat davant la militància i, circumstancialment, encara li fan servei.

Al capdevall, només una porci3 petita dels joves radicals -els Camil Boix (Le3n Roch), Francisco V. Carreño i alguns altres- trenca amb el Partit o se'n situa clarament extramurs; la majoria resta dins la cleda, revoca els acords de dissoluci3 de Joventuts i de suspensi3

de mítings i es sotmet a una reorganització centralista i ordenacista: el desembre del 1912 es constitueix la Federación de Juventudes Radicales de Barcelona, encapçalada per Josep Mª Dordal i Joaquim Pijoan, amb un òrgan de premsa -l'hebdomadari "Revolución"- que dirigeix, des de la més estricta ortodòxia oficialista, el diputat provincial Angel de Borjas Ruiz (164).

Ara, el reforçament del control de la direcció lerrouxista local damunt les Joventuts no impedeix la persistència, dins o al voltant de la FJJRR, de brots dissidents i manifestacions d'esquerranisme crític. Per començar, els òrgans rectors de la Federación pateixen d'una greu inestabilitat interna, filla del desacord entre "revolucionaris" i "legalistes" -el seu portaveu, "Revolución", tindrà quatre directors en tres mesos- (165), i no manquen figures amb ascendent entre els joves, com el periodista Bartolomé Calderón Fonte o el diputat provincial Rafael Guerra del Río, que considerin públicament Lerroux "algo cándido y de demasiada buena fe en lo que se refiere a sus relaciones personales, tolerando la existencia a su alrededor de ciertos vivos" (166), alimentant així les exigències del radicalisme i depuració d'aquells.

D'altra banda, proliferen aviat els nuclis juvenils semiautònoms que, sense abandonar la Federación, menen llur propaganda específica, quasi sempre des de modestes publicacions pròpies: l'Agrupación de Jóvenes Bárbaros, en la que formen Joan Mujal, Jacint Armisen, Fèlix Arellano i Domènec Babra (167), mitineja per l'amnistia i contra els capellans i crearà, el 1914, el periòdic "Raza Nueva" (168); una anònima Joven Guardia Revolucionaria surt a la llum l'hivern del 1913 (169), pels mateixos dies que el ja esmentat J. Mujal, amb Mateu Asensio (Proubas-ta), L. Serrano Monclús, Josep Balaguer i mitja dotzena de noms més, editen el setmanari "Alma Joven" (170); per últim, l'incansable Domènec Gaspar Mata (Pierre), que malda des de l'abril del 1913 per fer reaparèixer "La Revuelta", ho aconseguirà el gener següent, i reclamarà per al seu grup de "jacobins" (Josep Casanovas, Joan Grisó, J. Rabassó i fins a 80 membres a tota Barcelona) "el poder, la dirección de las Juventudes Radicales, para lanzarlas furiosas contra los enemigos", en vista que els responsables actuals "ni siquiera sirven para agitar una botella

de agua..." (171). Són, totes, expressions més o menys agudes d'un neguit que el Comitè de la FJJRR intenta endebades silenciar amb excomunicacions i mesures disciplinàries (172).

Aquesta sèrie de discrepàncies polítiques juvenils i "adultes", poc rellevants una per una, configuren entre totes, afegides a les tempestes municipals, un panorama de greu deteriorament de la "màquina" radical a Barcelona. Els centres de barri, que en són les peces bàsiques, decauen, molts dels regidors s'obliden de comparèixer-hi regularment, amb gran malestar de la militància (173), i el nombre de llurs socis minva de forma notable, dins al punt que alguns dels casinos només se sostenen gràcies a la generositat econòmica de "protectors" interessats a "treballar-se" la futura nominació com a candidats a regidors pel districte (174); la Casa del Pueblo central perd seccions culturals-recreatives -les Agrupacions Esperantista, Ateneïsta i d'Esgrima, el Cor...- que havien contribuït força a donar-li vitalitat i arrelament social (175), i el poder de convocatòria del lerrouxisme es redueix: quan, el 1913, hom celebra a la muntanya del Coll, amb gran desplegament propagadístic, la primera "merienda democrática" després de la Setmana Tràgica, les inflades xifres d'"El Progreso" no poden amagar el fet que l'assistència ha baixat a menys de la meitat del que era habitual durant la dècada anterior (176); l'entrega creixent de Lerroux a la política espanyola, en detriment de la seva presència a Barcelona, deixa el Partit català quasi orfe, sense un liderat local amb autoritat i amb capacitat dinamitzadora comparables ni de lluny a les del caudillo. En conclusió, impera en l'organisme radical barcelonès un clima d'atonía, "un amodorramiento contagioso" (177) que convida a la desmobilització i s'expressa per índexs de participació d'un 8,5% en les més importants eleccions internes celebrades pel PRR durant aquest període (178). És cert que, paral·lelament, el Partit intensifica la tasca de penetració a comarques, i manifesta un sobtat interès pels problemes agraris (179) però el seu relatiu creixement en aquest sentit no pot compensar la pèrdua d'empenta a la capital.

Potser valgui la pena de remarcar aquí, en un petit incís, que la pertorbació interna deguda al ràpid abandó del revolucionarisme

no afecta, de moment, el carisma personal de Lerroux, al qual la gran majoria dels protestataris respecten, acaten i situen au dessus de la melée; gràcies a un subtil mecanisme similar al que protegia els reis en les monarquies tradicionals ("... el rei és bo, són els mals consellers que l'enganyen..."), Lerroux, essent el màxim responsable del tomb centrista del PRR, aconsegueix transferir als seus lloctinents (Pich i Pon, Serrallana, Iglesias...) el desprestigi, l'erosió que aquell comporta als ulls de les bases radicals.

Naturalment, els diversos processos crítics que el radicalisme viu des del 1910, els canvis programàtics i sociològics que experimenta i les tensions que tot plegat origina es veuen reflectits en el seu comportament electoral davant els quatre comicis "menors" de l'etapa 1911-1913.

A les eleccions provincials del març del 1911, el Partit Republicà Radical hi acut, encara, sota els efectes euforitzants de les victòries del bienni anterior, però palesa ja l'inici de la seva decantació moderada. Fent al·lusions molt lleugeres a "la Revolución del glorioso intento de julio" (sic), i denunciant una solidaritat encoberta entre llurs dos adversaris, la UFNR i l'aliança Lliga-extrema dreta -de fet, els regionalistes han intentat una coalició amb la Unió Federal i, al districte III, es retrauen a favor d'aquesta (180)-, els radicals pretenen assaltar "el último baluarte del caciquismo y de la reacción" (les Diputacions) arborant un modest programa reformista que inclou "la supresión del Cuerpo de Mozos de Escuadra", subvencions a les escoles y ateneus obrers, premis als ajuntaments rurals i diverses altres formes de protecció als treballadors (181). Al mateix temps, el lerrouxisme cerca obtenir de les urnes una ratificació de la confiança popular que l'absolgui de les acusacions d'immoralitat (aigües, calç, guix, etcètera) esbombades pels contrincants al llarg dels darrers mesos.

Potser per compensar l'escàs abrindament de la campanya, la candidatura del PRR conté -almenys, als dos districtes de la capital- una forta càrrega d'esquerranisme juvenil; els noms que hom ofereix a l'electorat són els següents (182):

BARCELONA - DTE. II PROVINCIAL

J. Esplugas Puig	industrial i propietari
Casimir Fabra Llobera	propietari
Rafael Ulled i Altemir	industrial

BARCELONA - DTE. III PROVINCIAL

Santiago Valentí i Camp	publicista i propietari
Rafael Guerra del Río	advocat
Angel de Borjas Ruiz	advocat

VILANOVA - SANT FELIU

Jesús Pinilla i Fornell	advocat
-------------------------	---------

LLEIDA - LES BORGES

Joan Civit i Beà
 Ramon Montull de Antonio
 Augusto Menchero de Olarte

LA BISBAL

Jaume Graupera i Serra

FALSET - GANDESA

Raimon Rovirosa i Blanch
 Joan Baptista Cabré

TORTOSA - ROQUETES

Joan Josep Ibars Serrano

Al districte de Girona, un intent d'àmplia coalició republicano-socialista, a la que el lerrouxisme hi aportava l'alcalde d'Amer, Joan Gultresa i Berriz, és avortat per la revolta d'alguns quadres locals de la UFNR, la qual cosa obliga el PRR a retirar-se de la lluita, recomanant el vot a favor de Josep Mª Batlle i Barceló, propietari, procedent de la vella Unió Republicana (183).

Si, a comarques, la jornada del 12 de març comporta el naufragi **general** dels candidats radicals, a Barcelona, amb més de 19.500 vots i quatre de les vuit actes en disputa, aquests mantenen llur primacia sobre regionalistes (14.900 vots i tres actes) i nacionalistes (18.000 vots i una acta), desmentint als que, després dels recents escàndols consistorials, presagiaven una débâcle. Ara, l'ajustada victòria numèrica no ha d'ocultar que el Partit ha perdut, en relació a les legislatives

del maig anterior, 6.600 sufragis reals, és a dir, un 25% del seu electorat (184) i, per més que això es vulgui justificar com "el quebranto propio de la colectividad que sufre una avalancha formidable, monstruosa", és obvi que aquells milers de simpatitzants, repartits molt regularment pels diversos districtes, s'han abstingut per escrúpols ètics envers la corrupció municipal i/o en protesta davant el nou rumb polític de Lerroux; resulta significatiu, en aquest últim sentit, que els quatre diputats electes (Uiled, Valentí i Camp, Guerra del Río i Borjas Ruiz) hagin estat els que, dins les llistes del PRR, presentaven una tonalitat més esquerrana (185).

En tot cas, i essent les provincials les eleccions menys importants per al lerrouxisme, llurs resultats tenen poc ressò en la seva vida interna, ben altrament del que succeeix amb les municipals, les quals commocionen tota l'organització des del moment mateix de llur convocatòria.

Així s'esdevindrà, especialment, la tardor del 1911. L'escandalós protagonisme que l'Ajuntament de Barcelona ha tingut en la recent història del PRR, i la decissiva importància que el seu control encara té per a aquest obliguen Lerroux a assumir de forma personal i omnímoda la direcció dels propers comicis locals, i a anunciar el màxim rigor en la tria dels candidats (186). Però, si bé el caudillo havia declarat creure "que los Municipios deben tener representaciones de la inteligencia y del proletariado con preferencia a las otras clases sociales" (187), la llista que ara confecciona tendeix, més aviat, a incloure homes de posició socioeconòmica benestant i independent, àdhuc sense passat polític, que puguin ésser garantia d'honorabilitat i afavoreixin la penetració del Partit en les capes mitjanes del cos electoral. Després d'un parell de renúncies i les consegüents substitucions (188), la candidatura radical definitiva resta com segueix (189):

dte. I

Anastasi Ballester i Mínguez	(del comerç)
Casimir Fabra i Llobera	(propietari)

dte. II

Angel Muñoz Monleón	(del comerç)
---------------------	--------------

dte. III

Alfons Puig i Batlle (metge)
 Miquel Munné i Ràfols (industrial)

dte. IV

Martí Tomas i Alayó (del comerç)

dte. V

Joan Pich i Pon (industrial)
 Eduardo Ruiz Morales (periodista)

dte. VI

Rafael Estela i Tolsanas (del comerç)
 Antoni Oliveras i Farré (propietari)
 Joan de Cabirol i de Nadal (propietari)

dte. VII

Jacint Esteva i Marata (industrial)
 Josep Tarrés i Boada (farmacèutic)
 José Juncal Berdulla (professor de la Normal)

dte. VIII

Wenceslau Vila i Pascual (industrial)
 Antoni Virgili i Miquel (industrial)

dte. IX

Ramon Font i Garriga (obrer mecànic)
 Lluís Massó i Simó (del comerç)

dte. X

Joan Arola i Solé (metge)
 Joan Gómez Balugera Rojo (del comerç)

El fet que, entre aquests aspirants a regidors, abundin els "convitats", és a dir, les persones incorporades al Partit la vigília i desconegudes pels militants als quals demanen el vot (190) -Angel Muñoz, director d'una companyia d'assegurances, el farmacèutic Josep Tarrés, els industrials Vila i Virgili...-, algunes, fins i tot, de llinatge conservador i clerical -Antoni Oliveras o Joan de Cabirol-, i les sospites de nepotisme a què dona lloc la nominació de José Juncal, cunyat de Lerroux, susciten disgust i protestes tot just coneguda la llista; sobretot, és el procediment, el "centralisme autocràtic" amb què han estat seleccionats els

candidats, ignorant les aspiracions i els interessos dels casinos i de molts petits líders de barri, el que desferma la desobediència d'aquests en proporcions alarmants. Ràpidament, les candidatures dissidents sorgeixen pertot: un tal Joan Rafí Aubia, membre de l'entitat crítica La Colectiva Social, al dte. Vè, Antonio Ambroa y Carretero (advocat i comerciant) i José Besteiro Estévez (comerciant i propietari) al VIIIè, Salvador Anglada i Martí (industrial i propietari) i Joan Tornabell i Ferrer (professor laic i propietari) al IXè, Tomas Burrull i Jacas (antic seguidor de Sol i Ortega) al Xè...; el nou setmanari "Verdad Radical" fa de tribuna a la sublevació dels "buenos radicales" contra "nuestro ex-jefe", i octavetes signades per "un grupo de lerrouxistas desengañados" ataquen als capitosts del PRR recordant llur conducta antirevolucionària en la Setmana Gloriosa i en la vaga general del setembre darrer (191).

Davant aquesta cridòria de descontents, no pot sorprendre l'escàs contingut polític de la campanya radical, timonejada per Emiliano Iglesias. Les principals preocupacions que hi traspuen són assegurar la unitat i la disciplina del Partit -"frente al enemigo no se discute, se lucha" (192)- i estimular la participació, ni que sigui amb recursos de festa major (193); els arguments contra "las derechas inquisitoriales" -la coalició formada per regionalistes, carlins, conservadors i Defensa Social- o contra "la pretendida izquierda" -l'entesa entre el centrisme de la UFNR i el marxisme del PSOE- resten molt en segon terme.

El panorama a comarques és molt variat, i tampoc no hi manquen les tensions. A Badalona, per exemple, les municipals provoquen la rebel·lió de la Juventud Republicana Radical Instructiva, la qual presenta un candidat dissident contra els patrocinats per la direcció local del PRR (194); també a Sabadell hi ha discòrdies internes: mentre el lerrouxisme oficial s'alia amb federals i socialistes, un nucli de descontents fa candidatura a part (195); els radicals figuren dins de coalicions republicanes a Caçà, Falset, Reus o Molins de Rei, van en "coalició liberal" a Vidreres i lluiten en solitari a localitats com Girona, Lloret, Olesa, Granollers, Olot, Balaguer, etc.

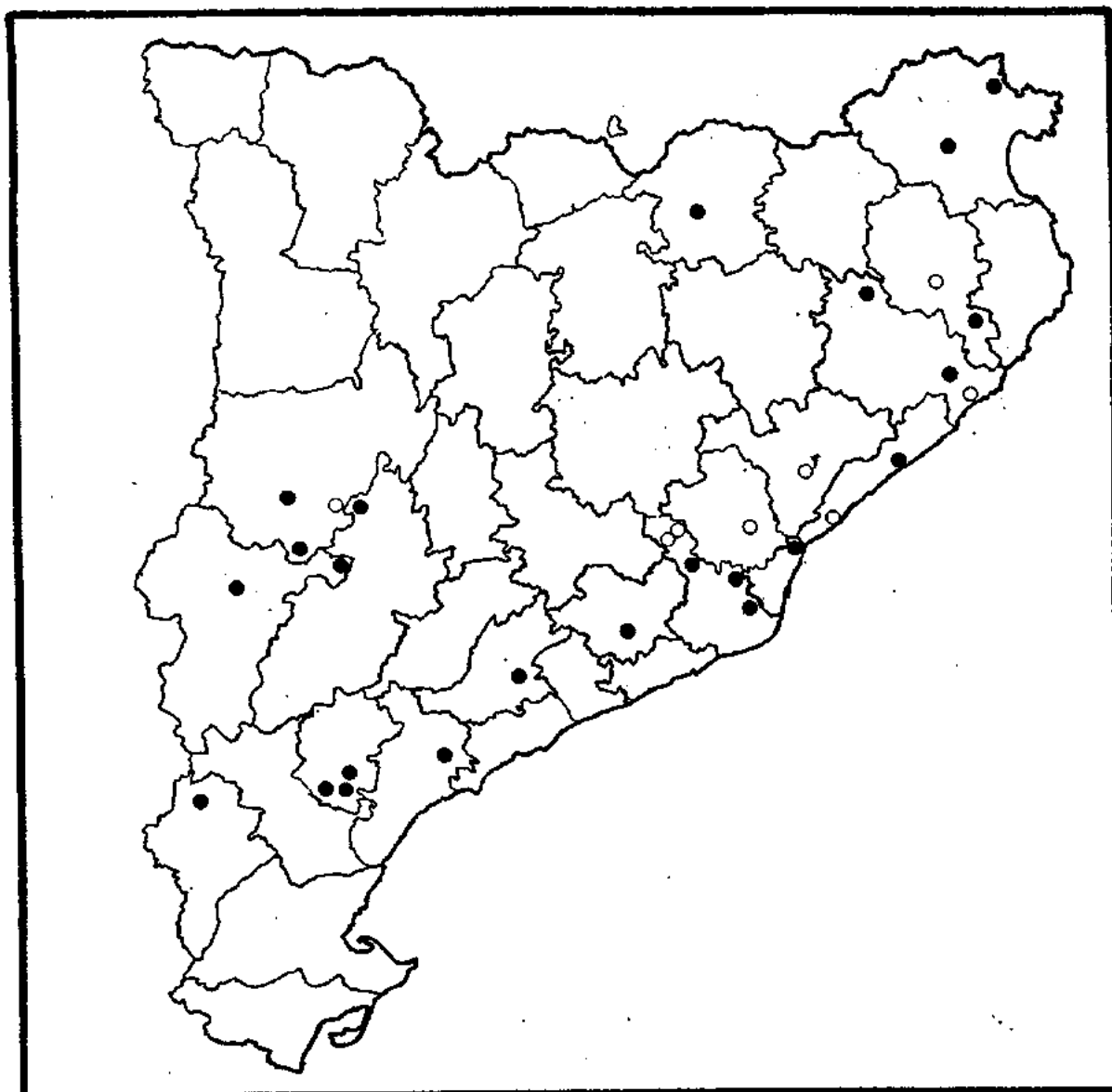
L'escrutini de la jornada del 12 de novembre del 1911, a Barcelona, mostra un notable equilibri entre les forces en presència: la coalició

dretana figura al capdavant quant als vots (prop de 26.000), i obté onze regidors; onze més (Ballester, Fabra, Muñoz, Pich i Pon, Ruiz Morales, Esteva, Tarrés, Juncal, Font, Arola i Gómez Balugera) són per als radicals, amb 23.000 vots; la UFNR, tot i haver recollit 21.000 sufragis, resta, per mor del sistema electoral, en el modest tercer lloc que li donen les sis actes conquerides(196).

Si, en relació al març darrer, l'electorat lerrouxista s'ha mantingut rigorosament estable (197), des del maig de 1910 -és a dir, en un any i mig- ha sofert una minva de 7.500 ciutadans. Tenint en compte que les candidatures radicals dissidents no han recaptat més d'un miler de vots, i que, a principis del 1912, el PRR barcelonès afirmarà tenir entre 15 i 16.000 afiliats (198), la clau de la davallada només pot estar en una massiva deserció d'aquells nombrosos simpatitzants d'extracció modesta que, sumats als militants estrictes, havien permès d'assolir les grans victòries passades; és de notar, en favor d'aquesta interpretació, que la més forta baixa del vot radical s'hagi registrat al popular i populós districte VII, format per barris com Sants, Hostafrancs, Poble Sec, etcètera (199).

Més enllà del joc de les xifres, però, hi ha dos fets irrefutables: el Partit Radical deixa d'ésser, per primer cop des de la Solidaritat, l'opció política més votada a la capital de Catalunya, i perd la majoria absoluta a l'Ajuntament, amb tot el que això representa per a ell; la preocupació i el nerviosisme postelectorals d'"El Progreso", doncs, estan ben justificats (200), perquè és arran d'aquests comicis que "el esplendor del partido radical comenzó a decaer" (201).

Fora de Barcelona, la tònica dels resultats lerrouxistes sembla ésser de sosteniment: entorn del mig centenar de regidors, repartits per més d'una vintena de municipis d'importància tan desigual com Lleida, Vila-rodona, Figueres i Cornellà (vegeu mapa nº 8).

PRESENCIA COMARCAL DEL P R R A LES MUNICIPALS DEL 1911

- Municipi on presenta candidats sense obtenir representació
 ● Municipi on presenta candidats i obté representació

Amer

Badalona

Balaguer

Bellmunt

Bellví

Cacà de la Selva

Canet de Mar

Castellserà

Cornellà de Llobregat

Esparreguera

Falset

Figueres

Girona

Golmés

Granollers

Llançà

Lleida

Lloret de Mar

Marçà

Martorell

El Masroig

Molins de Rei

Olesa de Montserrat

Olot

Premià de Mar

Reus

Sabadell

Vidreres

Vilafranca del Penedès

Villarrodona

Villalba dels Arcs

(Font: "El Progreso" de novembre de 1911)

Com ja ha quedat explicat en els apartats anteriors d'aquest mateix capítol, l'any 1912 no portarà solucions al desgavell intern del PRR català, sinó més aviat al contrari. És, doncs, des d'una situació de feblesa que els radicals veuen a venir els comicis provincials del març del 1913, i això explica llur inusual interès per establir una coalició amb els altres republicans, particularment amb la UFNR (202). La negativa d'aquesta fa impossible una entesa de caràcter general, però en canvi s'arriba a acords locals en alguns districtes de comarques (203), amb la qual cosa l'eix de la campanya lerrouxista resta un xic malmès: mentre, a Barcelona, "El Progreso" titlla la Unió Federal de "disidència republicana que se presenta con la mitad del abecedario como título" i la considera una "hijuela de la Lliga", impregnada del "veneno catalanista" (204), a Badalona, per exemple, l'òrgan del Partit declara que "nacionalistas y radicales iremos a la lucha unidos espiritualmente; no nos consideraremos enemigos, sino (...) verdaderos hermanos" (205); per la resta, i en el marc d'una propaganda electoral grisa i desesmada, el PRR intenta netejar la seva imatge ètica justificant passades conductes en els afers de les aigües, la calç, etcètera, i subratlla la importància de la contesa del 9 de març de cara a impedir que la futura Mancomunitat sigui monopolitzada pels regionalistes i les dretes reaccionàries (206).

Els candidats exclusivament lerrouxistes a les quatre Diputacions provincials catalanes són aquests (207):

BARCELONA - DTE. I PROVINCIAL

Jesus Pinilla i Fornell	advocat
Pere Galí i Fragnet	propietari i capità de la Marina mercant
Baldomer San Martín	professor i llicenciat en Ciències

MATARÓ - ARENYS

Luis Callén y Corzán	arquitecte
Josep Majó i Nonell	agricultor
Raimon Roviroza i Blanch	advocat i propietari

MANRESA - BERGA

Cristóbal Litrán Canet	periodista
Antoni Horta i Camps	del comerç

TARRAGONA - VENDRELL

Ferran Oliva Ramos

FALSET - GANDESA

Blas Andrés Royo

FIGUERES

Josep Torroella i Cardoner

Lluís López-Rodríguez Murray

Lluís Garcia de Pou

A més, el Partit Radical participa i dóna suport a les següents candidatures de coalició esquerrana:

SABADELL - TERRASSA

Ramon Pont i Bas

UFNR

Joan Sala i Busquets

Partit Federal

Josep Puig d'Asprer

PRR

REUS

Frederic Baró i Montseny

PRR

Antoni Estivill de Llorach

Partido Reformista

Elies Benaiges i Figueras

conjuncionista

La sentència de les urnes serà severa per al PRR, doncs ni un dels seus quinze aspirants en surt elegit; a la capital, la Lliga s'assegura confortablement les majories arborant la bandera mancomunatària, i la UFNR, que depassa per un petit marge els 3.600 vots radicals, arreplega l'acta de minories, sumant-la a les altres catorze obtingudes a comarques (208). La derrota resulta no per previsible menys greu; ho proven les alambinades combinacions matemàtiques d'"El Progreso" per tal d'emascarar-la, els epítets minimitzadors que hom li dedica -"escaramuza", "contratiempo"...- i les reaccions irades, al si del propi Partit, dels joves crítics i esquerranistes (209).

Vuit mesos després, les municipals del novembre són un nou i més trascendental test per a la minvant força electoral lerrouxista. Frustrat altre cop llur desig d'un pacte amb la UFNR, els radicals es disposen a salvar tots sols "el sagrado depósito de la hegemonía republicana de Barcelona" (210). La primera dificultat, especialment tenint en

compte la "fiebre aguda de concejalitis" que sofreix el Partit (211) és l'elaboració de la llista: la pròpia comissió nominadora dels candidats lamenta haver hagut de sacrificar moltes "aspiraciones legítimas" davant el nombre limitat de vacants disponibles, i fa pública una extensa relació de correligionaris que ara han restat exclosos, però als quals "el Partido debe tener presentes para el porvenir" (212); així i tot, quan la candidatura oficial sigui coneguda no mancaran, a diversos districtes -el IV, el V, el VII, el IX, el X...- les manifestacions de crítica i de rebuig contra aquest o l'altre dels seus integrants (213), per bé que sense arribar a la presentació d'opcions dissidents (214).

Els "nombres de solvencia moral y de firmeza inquebrantable en sus convicciones" que la Junta Municipal del PRR ha seleccionat són els següents (215):

dte. I

Juan José Rocha García (advocat i del comerç)

dte. II

Pere Cercós i Palau (doctor en medicina i publicista)

Antoni Cuadrench i Ferrer (fabricant)

dte. III

Llorenç Pahissa i Tomas (periodista)

dte. IV

Agustí Garcia Inglada (metge)

Jaume Polo Otín (industrial)

dte. V

Lluís Figuerola i Marià (advocat i propietari)

Joaquim Vila i Moliné (del comerç)

dte. VI

Lluís Mesa Aventín (doctor en medicina i farmàcia)

Domènec Bley i Clivillé (del comerç)

dte. VII

Manuel Vega i March (arquitecte, catedràtic de l'Escola de Belles Arts)

Joan Colominas Maseras (professor de l'Escola de Comerç)

dte. VIII

Josep M ^a Lasarte Pessino	(enginyer, professor de l'Escola d'Enginyers Industrials)
Joan Fusté i Solé	(industrial)

dte. IX

Josep Ullé i Altemir	(advocat)
----------------------	-----------

dte. X

Joan Dessy Martos	(advocat)
-------------------	-----------

Per molt que, la vigília dels comicis, el Partit Radical doni a la llum un "programa municipal" improvisat i tòpic que promet "embellecer la ciudad", "abaratar la vida", "construir casas para obreros" i "atacar en sus raíces la tuberculosis" (216), la veritable propaganda preelectoral del lerrouxisme s'ocupa ben poc dels problemes d'administració local i, amb un caire defensiu -donant per irremissiblement perduda la majoria consistorial- se centra en qüestions polítiques: la necessitat de prevenir possibles velleitats ultradretanes del nou govern Dato, la lluita contra el creixent abstencionisme d'arrels més o menys àcrates, etcètera (217).

La batalla electoral a Barcelona es presenta, aquesta vegada, especialment disputada, si més no pel nombre insòlit d'opcions en lliça: al costat dels tres "grans" -PRR, Unió Federal i Lliga- hi concórren una coalició de les dretes més reaccionàries i confessionals (jaumins, Defensa Social, mauristes...), el jove Partit Reformista -que ha captat bona part dels antics solidaris d'Unión Republicana, inferint un cop molt seriós a la UFNR-, una "candidatura apolítica" de la Unió Gremial i, àdhuc, alguns elements del partit liberal dinàstic; en total, noranta-tres aspirants per a les vint-i-cinc regidories en joc (218).

A la resta de Catalunya, la presència de candidats radicals a més de quaranta poblacions es produeix sota condicions polítiques diverses però tipificables en dos exemples: Badalona, on s'ha arribat a una entesa local o "bloque de izquierdas" amb la UFNR (219) (és el cas, també, de Palamós, Girona o Vilanova), i Sabadell, on, trencant la tradició coalicionista dels darrers quatre anys, el PRR lluita sol en competència amb l'aliança de les altres fraccions antimonàrquiques (220).

A la resta de Catalunya, la presència de candidats radicals a més de quaranta poblacions es produeix sota condicions polítiques diverses però tipificables en dos exemples: Badalona, on s'ha arribat a una entesa local o "bloque de izquierdas" amb la UFNR (219) (és el cas, també, de Palamós, Girona o Vilanova), i Sabadell, on, trencant la tradició coalicionista dels darrers quatre anys, el PRR lluita sol en competència amb l'aliança de les altres fraccions antimonàrquiques (220).

Dins d'una tònica de fort retrocés de la participació, i amb les tendències habituals del vot distorsionades per la proliferació de candidatures inusuals, els resultats del 9 de novembre del 1913 a Barcelona demanen més d'una lectura. Si, prenent com a referència l'escrutini del 1911, ens fixem en el repartiment de regidories, hom podria parlar de continuïtat i de consolidació del bipartidisme, doncs els radicals en tornen a conquerir onze (221) (per a Rocha, Cuadrench, Polo, Figueroa, Vila, Mesa, Colominas, Vega, Fusté, Lasarte i Dessy), i onze més la Lliga, mentre la UFNR, amb una sola acta, resta al mateix nivell que els liberals i l'extrema dreta; ara, pel que fa al nombre de sufragis recollits, els 17.000 del PRR n'hi suposen la pèrdua de més de 6.000 en dos anys, sense que puguin servir-li de lenitiu els descensos encara més importants soferts per nacionalistes -a menys de 12.000- i regionalistes -a 16.200, per bé que aquesta última és una baixa circumstantial i recuperable (222).

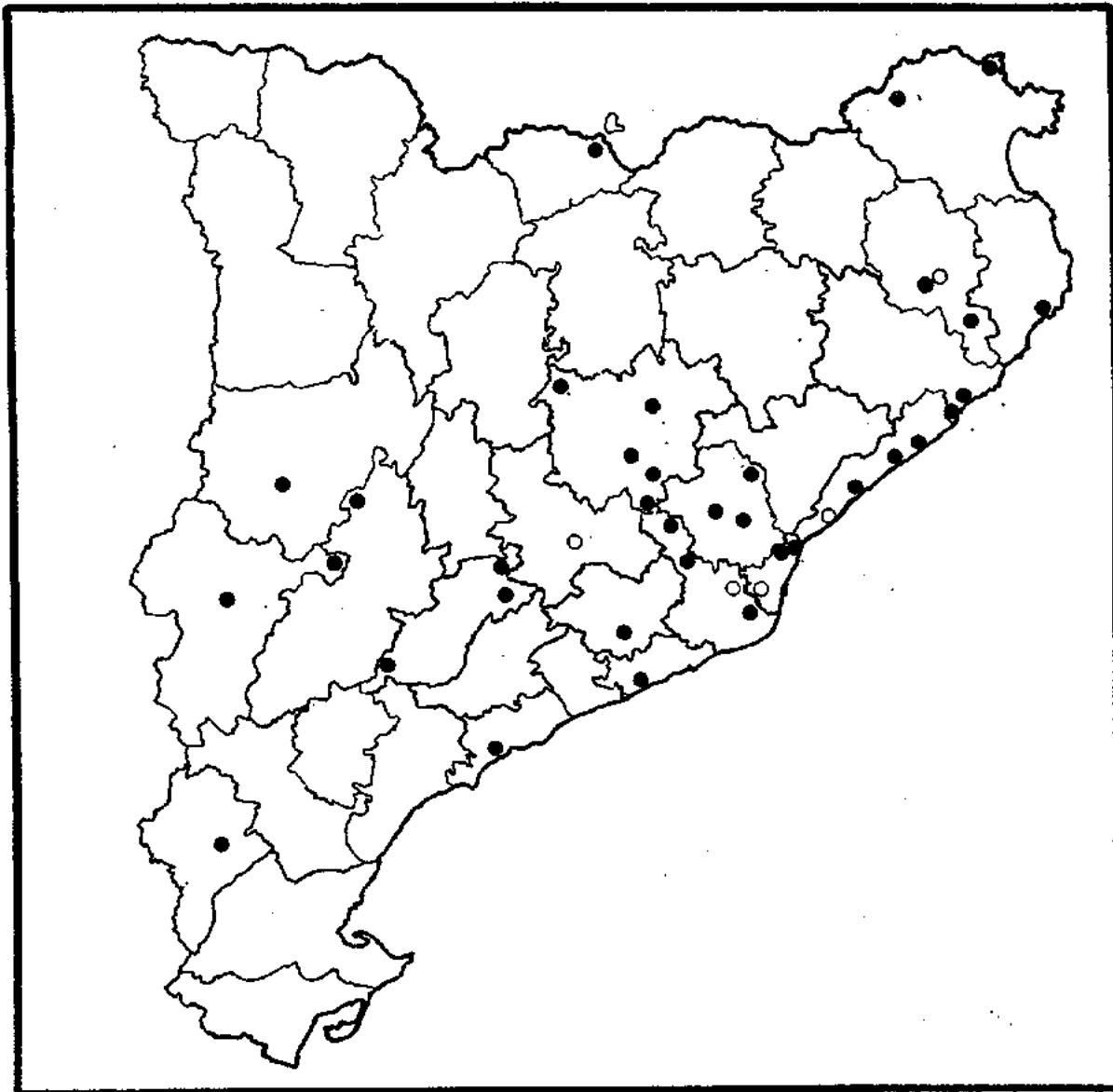
La constant sagnia abstencionista, més alguns centenars de vots desviats cap al reformisme i cap a la candidatura dels botiguers de la Unió Gremial, més els 1.300 vots del republicà independent Burrull, han retallat de forma dràstica l'electorat lerrouxista a tots els districtes, però especialment als de caràcter més popular, accentuant-ne el declivi fins a nivells alarmants; per molt que la premsa radical s'esforci a proclamar "nuestro triunfo" i a subratllar l'avantatge republicà en el còmput total dels sufragis emesos a la ciutat (223), el fet és que només el 27,5% dels votants han optat per les candidatures del PRR -contra el 38,8% del 1910, i el 32,7% del 1911-, i que, de cara al proper bienni consistorial, les perspectives no són gens planeres per al Partit, amb 21 regidors (aviat seran 20, per la mort d'E. Ruiz

Morales) enfront dels 18 lligaires, 5 de la UFNR, 2 reformistes, 2 jaumins i 1 liberal.

El balanç a comarques, en canvi, és més afalagador, doncs el radicalisme ha obtingut representació a no menys de trenta-quatre Ajuntaments, entre els que figuren Tarragona, Lleida, Terrassa, Manresa, Martorell, Balaguer o Puigcerdà (vegeu mapa nº 9), amb més de vuitanta regidors electes (224).

Com a síntesi de tot el que portem dit al llarg d'aquest capítol, es pot afirmar que, a principis del 1914, l'organització catalana -o barcelonina- del Partit Republicà Radical no ha assolit una adaptació satisfactòria a la "nova línia" que Lerroux vé marcant des del 1910: el PRR està greument desacreditat en el terreny ètic (225) i presenta serioses esquerdes internes; el seu allunyament en relació a la classe obrera no s'ha vist compensat per la conquesta de grans sectors mesocràtics; ha perdut la iniciativa de la política ciutadana i es troba, en tots els terrenys -l'electoral és més palès, perquè té una traducció numèrica-, en decadència enfront d'una Lliga que escala posicions de forma imparable a l'Ajuntament i se sent enfortida per l'obtenció de la Mancomunitat. I, el que és més greu, a canvi d'aquest evident retrocés al Principat, Lerroux tampoc no ha aconseguit, ni de bon troç, bastir el gran partit espanyol que planejà al seu retorn d'Amèrica: bastants dels intel·lectuals madrilenys que s'hi adheriren en un moment d'eufòria l'han abandonat aviat i en silenci sense haver fet cap contribució política rellevant i, el maig del 1912, el blasquisme valencià -l'únic nucli localment hegemònic del Partit fora de Catalunya- ha trencat amb el caudillo per a recobrar la seva independència sota el liderat de Fèlix Azzati (226).

Ara, a desgrat de tantes mancances, el lerrouxisme continua jugant, en l'escenari polític català, el paper d'esquerra objectiva. El seu desplaçament cap a postures de centre no s'ha vist acompanyat per l'aparició d'una nova força que recollís les banderes revolucionàries abandonades; cap altre partit, doncs -òbviament, no la UFNR- omple el buit que els radicals van deixant, i això permet -i, en certa forma, obliga- el

PRESENCIA COMARCAL DEL P R R A LES MUNICIPALS DEL 1913

- Municipi on presenta candidats sense obtenir representació
- Municipi on presenta candidats i obté representació

Badalona

Balaguer

Bianes

Caçà de la Selva

Caldes de Montbui

Calella

Canet de Mar

Cardona

Castellserà

Cornellà de Llobregat

Darnius

Esplugues

Gandesa

Girona

Golmés

Igualada

Lleida

Lloret de Mar

Manresa

Martorell

Mataró

Monistrol de Montserrat

Olesa

Palamós

Portbou

Premià de Mar

Puigcerdà

Sabadell

Sallent

Salt

Santa Coloma de GRamanet

Santa Coloma de Queralt

Santa Perpètua de Gaià

Sant Feliu de Llobregat

Sant Vicenç de Castellet

Tarragona

Terrassa

Vallclara

Vilafranca del Penedès

Vilanova i la Geltrú

(Font: "El Progreso", novembre de 1913)

PRR a continuar cobrint, d'alguna manera, l'espai esquerranista vacant, a seguir fent d'esquerra, a no deixar d'assumir i de canalitzar políticament, ni que sigui a través dels seus nuclis perifèrics més exaltats, les reivindicacions i les protestes, les filies i les fòbies populars, i també, és clar, a afrontar-ne les conseqüències repressives (227).

Aquesta funció d'esquerra pràctica, el Partit Radical la exerceix en relació a temes molt diversos. Així, davant la revifalla bel·licosa del carlisme després de la Setmana Tràgica -exhibicions paramilitars de joves tradicionalistes, una provocadora multiplicació de mítings i aplecs i freqüents actes de matonisme tenint com a blanc espectacles "immorals" o periòdics d'esquerra-, el lerrouxisme és l'únic agrupament polític català que s'hi enfronta, amb violentes topades entre joventuts radicals i "requetès" a les Rambles de Barcelona i una agressió contra Rafael Ulled, l'agost del 1910. L'episodi més greu d'aquests conflictes, però, tindrà lloc a Sant Feliu de Llobregat el 28 de maig del 1911 quan, després que carlins i radicals vinguts de la capital hi hagin celebrat sengles mítings, els primers escometen amb armes de foc i per sorpresa els expedicionaris republicans que emprenien el retorn, entaulant-se un sagnant combat del que resulten cinc morts (tres radicals, un jaumí i un agutzil santfeliuenc) i dotzenes de ferits (228). Esperonada pel record dels seus tres màrtirs -Antoni Puell, Manuel Baeta i Josep Tauler-, l'hostilitat lerrouxista contra els jaumins, que intenten disputar-li el control del carrer, coneixerà en els mesos següents altres esclats de violència a la Barceloneta -un republicà greument ferit- i a Granollers -un mort per cada bándol-, donant fonament a "El Progreso" per afirmar que els radicals "constituimos la vanguardia de las fuerzas liberales españolas" (229).

És també el PRR la força que, entre 1910 i 1914, s'oposa més sorollosament a l'aplicació de les penes de mort dictades, sota els governs liberals, per delictes de caràcter polític-social. Amb independència de l'ús que Lerroux fes d'aquests afers a Madrid, en els seus mercadeigs amb Canalejas, és evident que els milers de radicals que, al costat d'alguns socialistes i nacionalistes republicans, es manifestaren pel centre de Barcelona el 27 d'agost del 1911, reclamant l'abolició de la pena

capital, els que, unes setmanes abans, s'havien esbatussat amb la policia en protesta per l'afusellament del fogoner del "Numancia" i aquells que, el gener del 1912, estarien disposats a anar a la vaga general en exigència d'indult per a tots els reus de Cullera, expressaven una actitud progressista profundament arrelada entre les classes populars catalanes (230).

De manera semblant, i a pesar dels equívocs que la cúpula dirigent cultiva respecte de la qüestió marroquina, la base radical manté una rotunda hostilitat a tot relleuament de l'activitat militar a Àfrica. L'estiu del 1913, quan l'exèrcit espanyol ha emprès la denominada campanya del Kert (231), els eslògans antibel·licistes i anticolonialistes de quatre anys enrera -"abajo la guerra!", "... los moros defienden sus hogares y sus casas...", "... deben ir a África los frailes...", "¿con qué derecho vamos a civilizar Marruecos?"- reapareixen en boca de joves lerrouxistes (Domènec Babra, B. Calderón Fonte, Pierre, àdhuc Rafael Guerra del Río, els elements de "La Revuelta"...), els quals, amb ampli suport entre la militància, celebren exaltats mítings, sostenen durs combats contra la força pública i no dubten a desafiar l'autoritat del caudillo, obligant aquest a condemnar llur "campanya irreflexiva" (232).

En fi, són els lerrouxistes -no exclusivament, però sí primordialment- els defensors del doctor Jaume Queraltó i Ros, víctima de "persecuciones inicuas" per part del "reaccionario patronato de la lucha contra la tuberculosis" (233), els que es manifesten per la derogació de la llei de Jurisdiccions -diversos publicistes radicals n'han estat víctimes- (234), els que demanen l'amnistia pels darrers presos arran de la Setmana Gloriosa (235), els que denuncien de forma sistemàtica excessos repressius i abusos d'autoritat (236). En definitiva, a l'alçada del 1914, qualsevol intent d'articular l'espai polític de l'esquerra a Barcelona passa encara pel Partit Radical.

NOTES AL CAPÍTOL VI

- (1) Així ho explicita la ponència sobre "Gobierno municipal" presentada al Congrés de la Democràcia Radical de Catalunya; "El Progreso", 10.IX.1910.
- (2) D'un discurs mitinesc de J.Jorge Vinaixa a l'Ateneo Republicano del Fort Pius, 1.1.V.1909; Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedient nº 4.081.
- (3) Il.lustren bé aquesta funció els articles d'E. Iglesias i altres propagandistes publicats a "El Progreso", 16 i 22.V.1909, 26.X i 7.XI.1911.
- (4) "La Publicidad", 5.XII.1909. Aquest extrem ja ha estat tractat supra, en el capítol segon.
- (5) Les frases corresponen a Casimir Fabra i a J.José Rocha en sengles mitings celebrats 1.11.XII.1909 i el 4.XI.1913; Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedients nº 5.611 i 5.852.
- (6) Sobre credencials i altres prebendes concedides a correligionaris, J. MIRAVITLLES, El ritme de la revolució, p. 124, E. MIRO Y SOLE, op. cit., pp. 125 a 127, B. SOLSONA, Evocaciones periodísticas y políticas, pp. 29-30 i 35, F. RIVAS, op. cit., pp. 14-15, "El Diluvio", 7.IV.1910, "El Progreso", 27.VII.1910 i "La Forja" a partir de 1.1.V.1910. Utilització partidista dels "bons de caritat" a "El Progreso", 18.XII.1909 i 24.IX.1910, i J.LLUHI Y RISSECH, L'obra de govern a l'Ajuntament de Barcelona, pp. 6-7. Mentre tot aixó passa, Lerroux és capaç de declarar, impàvid, davant el Congrés dels Diputats, que "en el Municipio barcelonés no tengo empleados de ninguna clase que me deban su colocación, ni he utilizado mi influencia para nada"; "Diario de Sesiones del Congreso", 15.VII.1910.
- (7) Pel que fa a les relacions entre el PRR i l'Asociación de Obreros del Ayuntamiento, vegeu "El Progreso", 29.IX.1913, 29.XII.1913 i 25.I.1914 i, en general, tota la col·lecció del setmanari "El Obrero Municipal", que apareix el 9.VI.1914 i arriba fins al 1922.
- (8) C. AMETLLA, op. cit., p. 355.
- (9) "El Progreso", 27.VII.1910, i A. LERROUX, Mis memorias, p. 595.
- (10) J. PLA, Francesc Cambó, pp. 173 a 175.
- (11) Vegeu E. U. DA CAL, La Catalunya populista, pp. 78-79.
- (12) C. AMETLLA, op. cit., p. 358.
- (13) Hi viatjaren els regidors J. Puig d'Asprer, J. Rovira i Palau i J. Mª Canals, amb un pressupost de 50.000 ptes; "El Diluvio", 31.III.1910, i "El Progreso Ilustrado", 8.V.1910.

- (14) "El Diluvio", 15.V.1910.
- (15) Vegeu "El Diluvio", 24.III, 6, 7 i 14.IV, 9 i 18.VI i 7.VII.1910, i "L'Esquella de la Torratxa", 15.IV.1910; una valoració global del tema, a J. LLUHÍ Y RISSECH, L'actuació econòmica dels radicals, "El Poble Català", 25.IX.1910, i una defensa de les posicions lerrouxistes, a J. ALADERN, De Administración, "El Progreso Ilustrado", 19.VI.1910.
- (16) "El Diluvio", 23.X.1910, "El Progreso", 14.X.1910 i "Alma Radical", 13.X.1910. L'Ateneo Obrero Republicano d'Hostafrancs arriba a prohibir l'entrada al seu local dels regidors radicals pel districte; "El Diluvio", 16.X.1910.
- (17) Vegeu "El Diluvio", 24.VI i 14.VII.1910.
- (18) "La Tormenta Radical", 30.VII i 6.VIII.1910; aquests són els dos únics números que hem localitzat.
- (19) Les cites procedeixen d'un important discurs de Lerroux a la Casa del Pueblo; "El Progreso", 21.X.1910.
- (20) La informació bàsica sobre els dos temes, a J. LLUHÍ Y RISSECH, op. cit., esp. pp. 7-8 i 14 a 23, "Diario de Sesiones del Congreso", 6 i 15.XII.1910, "El Poble Català", 28.XI.1910 i "El Diluvio" a partir del 12.XI.1910. Segons certes versions posteriors ("El Insurgente", 30.IX.1915), a cada regidor del Partit li pertocaven cinc mil duros per haver votat a favor de Sans i Rivas en el concurs de les aigües.
- (21) Joan Ventosa, a "Diario de Sesiones del Congreso", 15.XII.1910.
- (22) Ibidem, 19.XII.1910.
- (23) "Los humildes no pueden beber ni bañarse y sobre ellos se ceban las enfermedades infecciosas. El Partido Radical, velando por la vida de los pobres, abarata el agua y la ofrece en cantidades suficientes a los usos indispensables de la vida. Los ricos que disfrutan de medios para tomar aguas y disponer de caudal doméstico, combaten la traída de aguas que acaba con el monopolio"; Salus populi suprema lex, "El Progreso", 30.XI.1910 i, en general, totes les edicions de l'òrgan radical entre el 15.XI i el 20.XII.1910.
- (24) "Diario de Sesiones del Congreso", 15, 16, 17, 19 i 20.XII.1910. Una versió similar de la "inícuca campaña", bé que més maquillada encara per la distància cronològica, és la que dóna el caudillo a Mis memorias, pp. 363-364.
- (25) "Diario de Sesiones del Congreso", 20.XII.1910.

- (26) Vegeu, en aquest sentit, el manifest redactat a València l'1 de gener del 1911 pels nou diputats del PRR; "El Progreso", 3.I.1911.
- (27) Durant la primera setmana de gener del 1911, una visita de l'estat major radical a Bilbao fou boicotejada pels socialistes, els quals, al crit de "¡Ladrones!", impediren la celebració del míting de Lerroux al frontó Euskalduna; "El Progreso", 7.I.1911, i A. LERROUX, Mis memorias, pp. 363 a 365.
- (28) Vegeu "El Progreso", 11 i 12.I.1911 i, en especial, el fullet de J. Mª TORRES, Lerroux y sus enemigos.
- (29) J. VALDOUR, L'ouvrier espagnol. Observations vécués, pp. 89-90, i W. FERNANDEZ FLOREZ, Impresiones de un hombre de buena fe, I, p. 76. En aquest mateix context s'ha de situar la curiosa sátira de política-ficció La República española en 191., en la qual els autors, els carlins D. CIRICI VENTALLÓ i J. ARRUFAT MESTRES, es complauen a descriure les malifetes -especialment financeres- dels lerrouxistes en el govern d'una imaginària i caòtica segona República Espanyola.
- (30) "El Progreso", 31.XII.1910 i 28.XII.1911, J. LLUHI Y RISSECH, op. cit., pp. 9 a 14 i 25, i Actuació de la UFNR en les vinentes eleccions municipals, pp. 28-29.
- (31) Un pàl·lid reflex d'aquestes tensions, a "La Tribuna", 22.IV.1911, "El Diluvio", 27.IV.1911, i "El Progreso", 27.IV, 7.V i 23.VI.1911.
- (32) "El Progreso", 5.IX.1911, i "El Diluvio", 6 i 12.IX.1911.
- (33) "El Progreso", 23.X.1911.
- (34) D'un míting a la Casa del Pueblo del districte V, el 28.X.1911; Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedient n° 6.877.
- (35) Sobre el plantejament i els resultats de les municipals del 12 de novembre del 1911, vegeu infra l'apartat d) d'aquest mateix capítol.
- (36) "El Progreso", 3, 8, 10 i 25.I.1912.
- (37) 4.II.1912.
- (38) Ibid., 7.II i 13.IV.1912, i "El Diluvio", 8.II.1912.
- (39) "El Progreso", 6.I.1912.
- (40) 10 i 20.II.1912.

- (41) Això s'esdevé en la sessió del 16 de febrer; vegeu "El Progreso" de l'endemà.
- (42) El primer apareix el 24.III.1912; "El Intransigente" ho fa tres dies després, i "Vida Radical" no veu la llum fins el 31.X.1912.
- (43) "El Progreso", 28.II.1912, i "El Intransigente", 11 i 17.VI.1912.
- (44) Segons Lerroux, E. Chico li oferí, el desembre del 1909, cinc mil pessetes a canvi d'ésser candidat a regidor; "El Progreso", 22.X.1912. Salvador Anglada (vegeu *ibid.*, 1.IV.1912), després d'una llarga ruta política, acabaria essent regidor digital de Barcelona durant la Dictadura de Primo de Rivera.
- (45) Vegeu, per exemple, J. ALADERN, Tengo que hablar, "El Intransigente", 6.IV.1912.
- (46) El menor dels germans Ullé fou redactor en cap d'"El Intransigente" fins finals de maig de 1912, en què tornà al PRR; "El Progreso", 6.IV.1912.
- (47) "El Intransigente", 27.III i 12.VI.1912.
- (48) Vegeu *ibid.*, 29.III i 5.IV.1912, i "Vida Radical", 31.X i 9.XI.1912.
- (49) "El Progreso", 23.II.1912; vegeu també *ibid.*, 22.II i, encara, 13.IV.1912.
- (50) Atacs verbals, a *ibid.*, 17 i 24.II, 25.III, 3, 4, 7 i 11.IV.1912; les dues versions de l'assalt, a "El Progreso" i "El Intransigente", 17.IX.1912.
- (51) Vegeu "El Progreso", 1.IV, 4.VI i 6.VIII.1912.
- (52) Vegeu "El Diluvio", 14.VII.1912.
- (53) El 23 de gener es publica l'últim número d'"El Intransigente"; el Casino Radical de la Plaça Reial tanca el 10 de febrer.
- (54) Pere Figueras i A. Ambroa, amb un darrer nucli de fidels del barri del Poblet, reingressaran formalment al PRR el desembre de 1913 ("El Progreso", 29.XI i 8.XII.1913); Bartomeu Guñalons s'hi reincorporarà el novembre del 1915 (*ibid.*, 5.XI.1915); per últim, Joan Lladó i Vallès, que el 1914 encara es manté hors la loi, apareix ja l'abril del 1916 com a candidat oficial del Partit per Saragossa ("El Diluvio", 2.IV.1916).
- (55) E. FITE, op. cit., p. 92.
- (56) Vegeu "El Progreso", 14 i 28.IX, 12, 13 i 14.X.1912, i "El Intransigente", 14.X.1912; el resultat final de l'Assemblea, a PARTIDO RADICAL, Constitución Municipal.

- (57) Vegeu la irada reacció d'"El Progreso" (23, 24 i 28.XI i 2.XII.1912) davant l'aprovació, amb els vots a favor de Lliga, UFNR i dissidents lladonistes, d'un pressupost comunal restrictiu de la despesa per al 1913.
- (58) Ibid., 1.I.1913 i, sobretot, F. RIVAS, op. cit., pp. 15 a 19.
- (59) Discurs de Lerroux a la Casa del Pueblo, "El Progreso", 14.VII.1913.
- (60) "(Davant la sospita de corrupcions municipals) el remedio no podía ser otro que la separación de los sospechados, pero eso hubiese sido la destrucción del partido a cuyo amparo habíanse creado ya tantos intereses..."; A. LERROUX, Mis memorias, p. 590.
- (61) "El Progreso", 23.II.1912.
- (62) Vegeu infra l'apartat d) d'aquest mateix capítol.
- (63) "El Progreso", 10.I.1914.
- (64) Tot això, a ibid., 3, 10, 12, 13 i 14.I.1914, i "El Día Gráfico", 11.I.1914.
- (65) D'un discurs al Teatro Granvía, de Madrid; "El Progreso", 5.VI.1912.
- (66) F. RIVAS, op. cit., pp. 31-32, "El Intransigente", 29.VIII.1912, i "El Diluvio", 18.XI.1922; la versió del propi Lerroux, en un míting a la Casa del Pueblo, a "El Progreso", 21.X.1912.
- (67) A. Y A. GARCÍA CARRAFFA, op. cit., pp. 193 a 196, i A. LERROUX, Mis memorias, pp. 398-399.
- (68) J. RODRÍGUEZ DE LA PEÑA, op. cit., pp. 63 a 67, n'ofereix la versió irada d'un ex-radical; el retrat d'un Lerroux de costums burgeses, fet per un periodista de dreta el 1912-13, a J.Mª CARRETERO, Las responsabilidades de Lerroux, pp. 79 a 83; l'interessat, a Mis memorias, pp. 258 i 507, precisa que el seu primer automòbil l'hi regalà un amic, el maig del 1910, i que el novembre de 1911 pogué comprar la casa de Madrid gràcies a una hipoteca.
- (69) E. Iglesias, a "Diario de Sesiones del Congreso", 29.X.1910.
- (70) Concretament, Necesidad de la Revolución, del príncip rus, i La propiedad es imposible, porque es la negación de la igualdad, del socialista francès; ibid., 1.V.1911.
- (71) E. ALOMAR, Els dos lerrouxismes, "La Campana de Gràcia", 27.V.1911.
- (72) E. FITE, op. cit., pp. 77 a 79, J. RODRÍGUEZ DE LA PEÑA, op. cit., pp.31-32, "La Aurora", 8.VII.1919 i 8.XI.1922, i "El Diluvio", 30.VI.1923; sobre Besteiro, que fou regidor radical de Toledo,

- "El Progreso", 22.II.1912, i F. LARGO CABALLERO, Mis recuerdos, p. 141; sobre F. de los Ríos, que era nebot d'Hermenegildo Giner, "El Progreso", 6.VIII.1911.
- (73) En són exemples Manuel Santamaría, Simó Cascante o Eladi Gardó; vegeu "El Progreso", 29.VIII.1912, 3.XI.1915 i 18.IV.1918.
- (74) Ibid., 22.VII.1913.
- (75) Es tracta, respectivament, de Bernat Prades, Josep Giró, Pere Loperena, Andreu Masó i López, el coronel Manuel de Santiago Torrejón, Joan B. Coll i Batlle i Juan Dessy Martos; *ibid.*, 9.XI.1910, 30.III.1912, 13.V.1913, 1.I.1914, 21.IX.1915 i 21.IV.1920.
- (76) E. U. DA CAL, op. cit., p. 78.
- (77) La frase és de J. M^a DE SAGARRA, a Memòries, p. 408, i es refereix a Josep A. Mir i Miró; un interessant retrat d'aquest mateix personatge, a E. AUNOS, Discurso de la vida. Autobiografia, pp. 320 a 323.
- (78) Ecos de una conferencia, "El Progreso Ilustrado", 11.XII.1910.
- (79) Discurs de Lerroux a la Casa del Pueblo, "El Progreso", 23.X.1911; el propi caudillo havia dit, un any abans, a les Corts: "desgraciadamente para nosotros, todavía no hemos conseguido identificar con nuestra política a las clases medias de alta posición económica"; "Diario de Sesiones del Congreso", 17.XII.1910.
- (80) "El Diluvio", 21.III.1910; el 1904-05, portaveus regionalistes ja ho havien suggerit, sense que el propòsit es concretés; "La Veu de Catalunya", 10.XI.1905.
- (81) "El Progreso", 28.V, 12.VI, 28.IX i 15.XI.1913.
- (82) Ibid., 20.IX.1910.
- (83) Val a dir que, a l'hora de fixar l'emplaçament de la futura Exposició, el Partit farà costat a les corporacions burgeses en la tria de la muntanya de Montjuïc, contra el parer de sectors més populars -inclosos alguns centres radicals- que haurien preferit la zona del Besòs; vegeu el fullet, editat el 1914, El emplazamiento de la futura Exposición de Barcelona.
- (84) "El Progreso", 20.IX.1912 i 18.IX.1913.
- (85) P. SANGRO Y ROS DE OLANO, op. cit., p. 457.
- (86) Per exemple, l'article L.C.N.D.T., a "La Rebeldía", 25.VIII.1911.
- (87) Una entrevista con Lerroux, "El Progreso", 24.VIII.1911.

- (88) "Las huelgas no han vuelto a estallar (a Barcelona) porque el partido democrático republicano radical no ha querido (...), y no volverá a haber una huelga general en tanto la evolución (...) no la justifique cumplidamente", es vantarà Lerrooux en una conferència a Bilbao el 8 de gener del 1911; citat per X. CUADRAT, Socialismo..., op. cit., p. 457.
- (89) "El Progreso", 28.VII, 4 i 6.IX.1910, i X. CUADRAT, Socialismo..., op. cit., pp. 456-457.
- (90) Una extensa descripció dels antecedents i el curs de la vaga, a *ibid.*, pp. 525 a 590.
- (91) Vegeu *ibid.*, pp. 567 i 571, i l'editorial ¡Abajo Canalejas!, a "El Progreso", 14.IX.1911.
- (92) E. IGLESIAS, La huelga, su fracaso y sus consecuencias, "El Progreso", 19.IX.1911; també, 22.IX.1911, i els articles retrospectius que Iglesias publicà, en polèmica amb "Solidaridad Obrera", a "El Progreso" els dies 5 i 7.I.1917.
- (93) El propi Lerrooux blasmaria, l'octubre següent, els "enardecimientos irreflexivos" dels joves que havien pretès dir al Partit "cuándo hemos de ir a la revolución" ("El Progreso", 23.X.1911), i Iglesias reconeixeria, anys més tard, que "excelentes y resueltos jóvenes de nuestro partido" havien col.laborat amb els sindicalistes (*ibid.*, 7.I.1917). Un solt de l'òrgan radical, el 10.XII.1911, informava: "Anoche fueron puestos en libertad once de los detenidos con motivo de los sucesos que no tuvieron lugar en septiembre último. Cuatro de los libertados pertenecen al Partido Radical y el resto al societarismo".
- (94) E. IGLESIAS, La huelga, su fracaso y sus consecuencias, *ibid.*, 19.IX.1911.
- (95) Discurs de Lerrooux a la Casa del Pueblo, *ibid.*, 23.X.1911.
- (96) Vegeu les explicacions del líder radical, a "Diario de Sesiones del Congreso", 1.II.1912 i 2.VI.1913.
- (97) "Quizás tenga razón el que dijo recientemente que no habíamos de querer una República traída por anarquistas y sindicalistas. ¿Para qué, si nos la habían de asesinar luego?"; "El Progreso", 1.II, 19.III i 31.VIII.1912, i 9.XI.1913.
- (98) *Ibid.*, 10.I.1912.
- (99) Exemples de tals activitats, a *ibid.*, 3.XII.1910, 13.X.1911 i 9.IV.1912, i a B. SOLSONA, Evocaciones periodísticas, pp. 21-22.

- (100) E. FITÉ, op. cit., pp. 101 a 105.
- (101) "El Intransigente", 19.IX.1912; Ribalta s'incorporà formalment al PRR pocs mesos després; "El Progreso", 18.III.1913.
- (102) "El Progreso", 20.IX.1912.
- (103) Ibid., 26.IX, 2 i 3.X.1912 i "Diario de Sesiones del Congreso", 16 i 23.X.1912; vegeu també les actes de les reunions celebrades el 4 d'octubre al Centro Republicano Radical del districte VIè i a la Juventud Republicana Radical del districte Vè, a l'Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedients nº 5.547 i 6.876, i E. FITÉ, op. cit., pp. 105 a 109.
- (104) "El Intransigente", 4.X.1912. Idèntic caràcter tindrà l'actuació del PRR durant la vaga tèxtil de l'estiu del 1913; vegeu "El Progreso" del 31.VII al 8.IX.1913.
- (105) Així ho dóna a entendre P. FOIX (Serra i Moret, p. 111) quan diu que "els treballadors buidaren les Fraternidades Republicanas i la Casa del Pueblo del carrer d'Aragó, i ompliren els estatges dels Sindicats"; en el mateix sentit, J.Me GARCIA ESCUDERO, op. cit., p. 348.
- (106) La dominación de Cataluña i Las Mancomunidades, editorials d'"El Progreso", 6.VII.1908 i 27.I.1909; també L. ARDID, ¿Autonomías sin libertad?, a ibid., 24.VII.1908. Sobre el projecte maurista d'Administració Local, vegeu D. SEVILLA ANDRÉS, Antonio Maura, pp. 309 a 314.
- (107) "El Progreso", 17.II.1913.
- (108) Vegeu la sèrie de cinc articles de S. VALENTÍ y CAMP, El imperio de la farsa, a "El Progreso", 28, 29 i 31.X i 1 i 2.XI.1911; també, les edicions dels dies 16 i 19.XI.1911, ^{14.III} i 20.XII.1913 i 9.I.1914.
- (109) J. DE CAMPS I ARBOIX, La Mancomunitat de Catalunya, pp. 15-16; informe del delegat governatiu sobre un míting a la Casa del Pueblo del districte Vè, el 28.X.1911, Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedient nº 6.877; "El Progreso", 15.XI.1911.
- (110) "Diario de Sesiones del Congreso", 25.V.1912.
- (111) Ibid., 3.VII.1912.
- (112) Vegeu ibid., 1 i 4.VII.1912.
- (113) "El Progreso", 22.XI.1912.
- (114) Vegeu ibid., 14, 24 i 25.X.1913.

- (115) Ibid., 20.XII.1913, 4, 9 i 21.I.1914; J. DE CAMPS I ARBOIX, La Mancomunitat..., op. cit., p. 45.
- (116) El propi Lerroux ho explicitarà en un míting resenyat per "El Progreso", el 4.I.1916.
- (117) "El Progreso", 16.V.1912.
- (118) Ibid., 23.X.1911, 26.I i 25.XII.1912.
- (119) "Diario de Sesiones del Congreso", 7.VI.1913, i "El Progreso", 27.I.1912.
- (120) Vegeu la rigorosa requisitòria de Lerroux contra l'ex-cap del govern a "Diario de Sesiones del Congreso", 2.VI.1913; discursos i articles en idèntic sentit, a "El Progreso", 29.XII.1912, 14.VII, 20, 24 i 26.X.1913.
- (121) Una versió parcial de l'episodi, a D. SEVILLA ANDRÉS, Antonio Maura, pp. 433 a 442.
- (122) "El Progreso", 24 a 28.X.1913; un resum general de l'actuació antimaurista del PRR, a E. FITÉ, op. cit., pp. 119 a 126.
- (123) Vegeu B.M. ANDRADE Y URIBE, Maura y el partido conservador, pp. 18 a 20, 35, 62-63 i 101, i J.M^a DE NADAL Y FERRER, El maurismo ante el problema catalán, pp. 4-5.
- (124) "Diario de Sesiones del Congreso", 31.I.1912.
- (125) A. LERROUX, Mis memorias, p. 507. Segons una altra versió, el propi Canalejas li hauria fet de fiador en l'obtenció d'un préstec per l'esmentada compra; F. RIVAS, op. cit., p. 22.
- (126) "Diario de Sesiones del Congreso", 1.II.1912.
- (127) "El Progreso", 24.V.1911 i 30.IV.1912; "Diario de Sesiones del Congreso", 2.VI.1913.
- (128) Vegeu el testimoniatge de J. VALDOUR, op. cit., pp. 34-35.
- (129) "Diario de Sesiones del Congreso", 2.VI.1912.
- (130) "Tierra y libertad", 25.I.1911, i "Solidaridad Obrera", 3.II.1911, citats per X. CUADRAT, Socialismo y..., op. cit., pp. 458 i 460.
- (131) L'expressió és de Canalejas, a "Diario de Sesiones del Congreso", 1.II.1912; un exemple de tal obertura en l'entrevista -"muy afectuosa"- del president amb la minoria, ressenyada per "El Progreso", el 3.X.1911.

- (132) A. LERROUX, Al servicio de la República, p. 98, i Mis memorias, p. 508; F. CAMBA, op. cit., p. 111; "Diario de Sesiones del Congreso", 27.VI.1916.
- (133) Sobre els exiliats, "Diario de Sesiones del Congreso", 1.II i 2.VI.1912, i "El Diluvio", 7.IV.1916; sobre els reus de Cullera, J. RODRIGUEZ DE LA PEÑA, op. cit., pp. 75 a 78, "El Progreso", 16.XII.1911 i 10 a 15.I.1912, i "Diario de Sesiones del Congreso", 31.I i 1.II.1912; indult a desertors, a "El Progreso", 21 i 26.IV.1912.
- (134) "Diario de Sesiones del Congreso", 31.I.1912.
- (135) Vegeu "El Progreso", 28.IV, 20 i 21.X.1913.
- (136) E. IGLESIAS, Política republicana, "El Progreso", 9.IV.1912.
- (137) Violents incidents en un míting de la Conjunción, el juliol de 1911, a J.Mª FRANCÉS, op. cit., p. 277, E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., p. 123, i "El Progreso", 17.VII.1911; rebentada d'un acte reformista, a "El Progreso", 10.VI.1912.
- (138) A. MARVAUD, L'Espagne au XXè Siècle, p. 108.
- (139) Aquesta idea, expressada en diversos discursos que publicà "El Progreso", 24.V i 23.X.1911, i 7.V.1912.
- (140) Vegeu l'informe del delegat governatiu sobre el míting celebrat el 28.X.1911 a la Casa del Pueblo del districte Vè (Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedient nº 6.877), i "El Progreso" de l'endemà. Expressions com "seremos poder pronto...", "debemos hablar como gentes que están en vísperas de gobernar", "somos un partido que aspira a gobernar...", sovintegen en el parlaments lerrouxians d'aquest període; ibid., 6.II i 23.X.1911, i 14.VII.1913.
- (141) "El Progreso", 14.VII i 13.X.1913, i "La Tribuna", 25.III.1910.
- (142) Convocatòries, ressenyes i articles de caràcter anticlerical a "La Tribuna", 28.VI.1910, i "El Progreso" durant tot el juliol i l'agost del mateix any.
- (143) Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedient nº 6.877.
- (144) "Diario de Sesiones del Congreso", 7.VI.1913.
- (145) Posicionaments més o menys extensos del PRR sobre el tema del Marroc, a "El Progreso", 20 i 22.IV, 24.V, 3.VII, 19.IX i 23.X.1911, 14.VII i 21.X.1913, i "Diario de Sesiones del Congreso", 17.XII.1912.

- (146) Alguns exemples, a "El Progreso", 5 i 14.IX.1912, i 23 i 24.II.1913.
- (147) "El Diluvio", 26.XI.1910.
- (148) "El Progreso", 27.VII.1911.
- (149) Vegeu infra, al darrer capítol, l'apartat relatiu a les organitzacions de dones del PRR.
- (150) D'una conferència de Rafael Guerra del Río; "El Progreso", 14.X.1910.
- (151) "El Diluvio", 29.VII.1911, i "El Poble Català", 1.VIII.1911.
- (152) "La Revuelta", 12.I a 6.IV.1912; el periòdic, que havia sofert setanta denúncies del fiscal en els set primers números, prengué un caire molt més oficialista l'abril, i deixà de publicar-se poc després.
- (153) "El Diluvio", 12 i 22.II.1912, i "República", 24.II.1912.
- (154) "El Progreso", 20.IX.1910, "República Social", 31.XII.1910, "El Diluvio", 6.V.1912 i "El Pueblo", 7.XII.1912.
- (155) Vegeu "La Ira", 18 i 26.VII.1913, i "Los Miserables", 28.XI.1913.
- (156) "El Huracán", 24.I a 23.V.1914; des d'aquesta darrera data, el periòdic perd quasi tot el seu contingut crític.
- (157) "El Poble Català", 9.VIII.1911, "El Progreso", 10.VIII.1911 i "El Intransigente", 6.VIII.1912.
- (158) Aquestes admonicions, i altres de semblants, en diversos discursos del caudillo, ressenyats a "El Progreso", 23.X.1911, 14, 20 i 21.X.1912, i a l'informe del delegat governatiu sobre un míting a la Casa del Pueblo del districte Vè, el 28.X.1911; Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedient nº 6.877.
- (159) Vegeu "El Progreso", 22.VII.1912, i B. SOLSONA, op. cit., pp. 26-27.
- (160) "El Progreso", 24.VII i 30.VIII.1912.
- (161) Durant l'agost-setembre del 1912 ho fan, almenys, les dels districtes IV, VI i X, Graciense, del Poblet i del Camp d'en Grassot; "El Progreso", 15, 24 i 30.VIII i 16.IX.1912.
- (162) *Ibid.*, 22.VIII.1912.
- (163) Vegeu "La Protesta", 14.IX.1912, "El Poble Català", 21.X.1912; la tensió entre les Joventuts i la cúpula radical es pot entre-

- veure també a "El Progreso", 9.IX i 23.X.1912.
- (164) "El Progreso", 25 i 28.X i 3.XII.1912; les bases constitutives de la FJJRR, a *ibid.*, 13.XI.1912; vegeu també "Revolución", 4.I.1913.
- (165) "El Progreso", 28.I i 31.III.1913; vegeu infra els apartats corresponents a la premsa radical i a les organitzacions juvenils.
- (166) D'un míting a la Casa del Pueblo, ressenyat a "El Progreso" el 14.III.1913.
- (167) La "barbàrie" d'aquest darrer, segons les males llengües ("El Insurgente", 23.IX.1915) s'atenuà molt qual el Partit el féu... guàrdia municipal.
- (168) "El Progreso", 9.XI.1912, 20.I, 12.IV i 25.V.1913, i "Raza Nueva", 16.V.1914.
- (169) "El Progreso", 12.III.1913.
- (170) "Alma Joven", 18 i 25.I i 8.II.1913, i "El Progreso", 3.IV.1913.
- (171) "El Progreso", 19 i 23.IV i 8.VI.1913; "La Revuelta", 31.I i 7.II.1914.
- (172) Vegeu les dictades contra Mujal i Pierre a "El Progreso", 28.I i 22.IV.1913, respectivament.
- (173) El 17.VIII.1912, per exemple, l'assemblea general de la Casa del Pueblo del districte Vè acordà censurar "a los concejales del Partido y del distrito por no concurrir a la Casa..."; Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedient n° 6.877; el propi Lerroux atribuï als edils ("El Progreso", 21.X.1912) "el censurable defecto de divorciarse del pueblo".
- (174) "El Diluvio", 12.IX i 24.X.1911; segons aquesta última font, el Casino Republicano de la Barceloneta havia vist reduïda la seva recaudació per quotes a menys del 50% en un any.
- (175) *Ibid.*, 26.XI.1910.
- (176) "El Progreso", 29.IV a 3.V.1913.
- (177) E. CALERO, Aviso a tiempo, "Alma Joven", 22.III.1913.
- (178) Segons una conferència d'E. Iglesias ("El Progreso", 26.VII.1913), en la recent elecció de l'Assemblea Municipal els vots emesos no excediren de 1.200 sobre uns 14.000 afiliats amb carnet.
- (179) Diversos articles sobre la qüestió rabassaire, a *ibid.*, 24.IX i 6.XII.1910, i 1.III.1911.

- (180) Vegeu P. COROMINES, Memòries, op. cit., II, pp. 186-187.
- (181) "El Progreso", 22, 23 i 26.II, 1 i 12.III.1911.
- (182) Ibid., 12.III.1911.
- (183) "La Razón", 10.III.1911.
- (184) Donat que en aquests comicis provincials no hi prenia part tota la ciutat, si a les seccions participants s'hi haguessin repetit els resultats del 1910, el PRR hauria obtingut 26.250 vots; el càlcul, a Actuació de la UFNR en les vinentes eleccions municipals, p. 18.
- (185) Diverses valoracions postelectorals, a "El Progreso", 13 i 14.III.1911, i "Democràcia", 15.III.1911.
- (186) "No ha de bastarles ser honrados a los aspirantes; habrán también de parecerlo", discurs de Lerroux, a "El Progreso", 23.X.1911.
- (187) Ibid., 24.VIII.1911.
- (188) Pel districte IV fou nominat, en principi, el contratista d'obres Ramon Sirvent, i pel segon lloc del districte X l'advocat Juan José Rocha; *ibid.*, 3 i 4.XI.1911.
- (189) Ibid., 11.XI.1911.
- (190) El concepte de "convidat" en el lerrouxisme, a E. FITE, op. cit., p. 151.
- (191) "El Diluvio", 5 a 11.XI.1911; "El Progreso", 7 a 24.XI.1911; "Verdad Radical", 9.XI.1911; les octavetes, a Biblioteca de Catalunya, Fons Verdager i Callís, 1911.
- (192) "El Progreso", 5.XI.1911.
- (193) La vigília dels comicis, "El Progreso" publica un gran anunci oferint un "bono de caridad" a cadascun dels deu votants més matiners de la ciutat.
- (194) Els motius dels rebels apareixen exposats en llur periòdic "Democràcia", 9 i 30.XI.1911; el desembre, aquella entitat seria expulsada del Partit ("El Progreso", 27.XII.1911).
- (195) Vegeu E. DEU BAYGUAL, Republicanisme i obrerisme a Sabadell, de 1900 a 1914, pp. 61 i 94.
- (196) Els resultats a "El Progreso", 17.XI.1911; detallats per seccions, a Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona, 1911, pp. 159 a 166.

- (167) Projectant el resultat de les provincials sobre tot el cens barcelonès, el PRR hauria obtingut una votació de 23.264 sufragis (Actuació de la UFNR..., op. cit., pp. 18-19); els que rebé realment el novembre oscil.laren entre 23.303 i 23.059.
- (198) Entenem per afiliats els inscrits al Cens del Partit, en curs de renovació per aquestes dates; "El Progreso", 3 i 20.II.1912.
- (199) Aquí el PRR ha perdut un 32% dels sufragis en 18 mesos, quan la mitjana als altres districtes oscil.la entorn del 20%.
- (200) Vegeu els editorials dels dies 13 i 16.XI.1911.
- (201) E. FITE, op. cit., p. 92.
- (202) Per a una anàlisi més detallada d'aquest oferiment coalicionista i el seu fracàs vegeu, infra, el primer apartat del capítol següent.
- (203) "El Progreso", 26.II.1913.
- (204) Ibid., 3 i 9.III.1913.
- (205) "Juventud Rebelde", 1.III.1913.
- (206) Vegeu "El Progreso", 17.II a 9.III.1913.
- (207) Ibid., 9.III.1913.
- (208) Els resultats, a S. ALBERTÍ, op. cit., pp. 353-354, i I. MOLAS, Lliga..., op. cit., I, p. 94.
- (209) Vegeu "El Progreso", 10, 11 i 14.III.1913.
- (210) Ibid., 13 i 14.X i 2.XI.1913.
- (211) Segons el diagnòstic del mateix "Progreso", 17.X.1913.
- (212) Ibid., 1.XI.1913.
- (213) "El Diluvio", 6 i 8.XI.1913.
- (214) L'únic franc-tirador republicà que concorre a aquests comicis en competència amb els radicals és l'ex-solista Tomas Burrull al districte X.
- (215) "El Progreso", 2.XI.1913.
- (216) Ibid., 8.XI.1913.
- (217) Vegeu "El Progreso" del 3 al 9.XI.1913.

- (218) Una relació bastant completa, però no exhaustiva, dels candidats en presència, a "El Diluvio", 9.XI.1913. Sobre el reformisme català, vegeu S. ALBERTI, op. cit., pp. 339 a 352.
- (219) Vegeu apologies de la unió i el manifest electoral conjunt, a "Juventud Rebelde", 4 i 25.X i 8.XI.1913.
- (220) E. DEU BAYGUAL, op. cit., p. 62.
- (221) No deu, com indica erròniament I. MOLAS, Lliga..., op. cit., I, p. 95.
- (222) Les xifres més detallades sobre aquestes eleccions, a Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona, 1913, pp. 170-171 i 180.
- (223) Vegeu "El Progreso", 10 i 11.XI.1913, i E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., p. 129.
- (224) A remarcar el gran triomf de la coalició radical-nacionalista a Badalona, que permet als republicans recuperar el govern de la ciutat; "Juventud Rebelde", 15.XI.1913.
- (225) N'és una mostra la "sátira en un acto y en prosa" d'A. MARSILLACH, El redentor del pueblo, estrenada al Teatre Novetats de Barcelona el 1912 i que reflecteix la imatge del lerrouxisme cínic i aprofitat dominant entre amplis sectors d'opinió a Catalunya.
- (226) Vegeu A. CUCÓ, Sobre el radicalismo valenciano, "Hispania", nº 111, pp. 121 a 123.
- (227) El gener de 1911, per exemple, vuit radicals estaven presos a Barcelona; "El Progreso", 4.I.1911.
- (228) Amplia informació sobre els fets de Sant Feliu en el debat parlamentari que suscitaren, a "Diario de Sesiones del Congreso", 31.V i 1.VI.1911; versions carlines, que reconeixen implícitament llur condició d'atacants, M. FERRER, Historia del Tradicionalismo Español, vol XXIX, pp. 38-39 i 46-47, i COSTA JUNIOR, A Espanha sob o terror vermelho, pp. 61 a 63; la versió radical, a "El Progreso", 29.V.1911.
- (229) "El Progreso", 30.VI.1911 i 15.VII.1912; sobre els fets de Granollers vegeu, encara, M. FERRER, op. cit., pp. 96 a 99.
- (230) Vegeu "El Progreso", 10 i 23 i 28.VIII.1911, 13, 14 i 15.I.1912, i E. FITE, op. cit., pp. 96 a 99.
- (231) Ja en els prolegòmens d'aquesta, entre octubre de 1912 i maig de 1913, el protectorat nord-africà costà a Espanya 340 morts; "El Progreso", 17.VI.1913.

- (232) Convocatòries, articles i aldarulls contra la guerra, a "El Progreso", 15 a 26.VI.1913; informes dels delegats governatius sobre dos mitings de les Joventuts, a Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona, expedients nº 6.876 i 7.356; crítiques de Lerroux a l'antimilitarisme d'alguns dels seus, a "El Progreso", 14.VII.1913.
- (233) Vegeu *ibid.*, 5 i 7.XII.1912, i "Juventud Rebelde", 7.XII.1912; sobre el dr. Queraltó i el seu litigi amb el dit Patronat, E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., apèndix, pp. 7 a 10.
- (234) "El Progreso", 15.V.1911. Entre els membres del PRR processats en virtut d'aquella lei hi ha Ezequiel Endériz, J. Costa i Pomés, Jesús Ulled, Antonio Herrero i Jaume Durany i Bellera; *ibid.*, 17.II, 6.III i 24.VI.1911.
- (235) *Ibid.*, 27.VI, 3.VII i 2.VIII.1911.
- (236) Vegeu, per exemple, *ibid.*, 24.XI.1913, i "Diario de Sesiones del Congreso", 7.XII.1912.

7) L'època de les aliances: del Pacte de Sant Gervasi a la campanya per l'Autonomia (1914-1919)

a) Antecedents imprescindibles: les relacions UFNR-PRR abans del 1914.

"Pedro Corominas dice de Lerroux:

- Llàstima d'home! Es organizador, es actiu...
Si aceptés condicions encare l'admetria.

Lerroux dice de Corominas:

- Lástima de hombre! Si no escribiera libros
podríamos darle una plaza en consumos".

("La Rebeldía", 29.IV.1910)

Nascuda el 1910 sota els més falaguers auspícis, la Unió Federal Nacionalista Republicana entrà aviat en perte de vitesse, segons acabem de veure reflectit en la història electoral dels anys 1911-1913. Deixant a banda la hàbil tasca de descrèdit i minimització portada a terme per l'aparell propagandístic lligaire contra la UFNR, els perquès de la ràpida davallada d'aquesta cal cercar-los, sobretot, en factors interns i de tipus estructural, molts dels quals ja s'havien manifestat al si del CNR entre 1906 i 1909 (1).

Un dels més visibles és la penúria de dirigents amb veritable vocació política i dedicació a les tasques organitzatives del partit. Els pròcers més veterans del nacionalisme republicà -els Carner, Sunyol, Lluhí i Rissech, Santiago Gubern...- eren brillants homes de bufet o de tertúlia d'Ateneu, però defugien l'acció i el contacte amb el poble, assumien llurs tasques públiques sense gust, com a carregosos deures patriòtics, sentien pànic a la demagògia, un profund recel envers el professionalisme polític i "un noble despreci de l'èxit immediat i sorollós" (2); àdhuc qui, com Lluhí, tenia clarividència i olfacte polítics, estava mancat de la salut i l'empenta necessàries per a fer de quelcom més que d'eminència grisa. Quant a Pere Coromines, el nou líder ungit el 1910 per a què fos la personalitat dominadora capaç de disciplinar el partit i, a l'ensem, el capdavanter carismàtic, el conductor de multituds -el Lerroux de la UFNR, vaja-, aviat demostrà no trobar-se a l'alçada d'una tal missió; per molt que, en l'eufòria inicial, els joves de la Unió Federal l'haguessin proclamat "el nostre Lloyd George" (3), l'autor de Les presons imaginàries era massa intel·lectual, massa indecís, massa inclinat a la conciliació i massa poc ambicions de comandament per a poder fer un bon cabdill (4).

Per altra banda, el desenvolupament d'una política plena d'ambigüitats en el fons i en la forma, carregada de matisos, tèbia, contrària a qualsevol mena d'adulació dels instints populars, allunyada de les preocupacions, els ideals i els sentiments de la massa obrera, llevava a la Unió tota capacitat d'atracció sobre aquesta massa i feia gravitar el seu futur exclussivament damunt unes classes mitjanes (5) que, en ésser tan predominants a la base del partit, n'accentuaven, al seu torn, la decantació moderada. Com digué, en un diagnòstic primerenc, Gabriel Alomar,

"hem tingut d'ésser catalanistes ab prudència, republicans ab prudència; hem elevat l'imperi de la mitja tinta a norma cabdal de tot el nostre obrar; hem proclamat l'odi a l'estridència. (...) El nostre partit ha resultat un partit de centre, un segon terme de l'escala, comensi's per ont se comensi" (6);

Unamuno havia expressat la mateixa idea de manera encara més gràfica i més breu:

"Entre un abogado y un demagogo, el pueblo se irá con el demagogo siempre. Y frente a Lerroux, yo apenas he visto ahí (a Barcelona) sino abogacía" (7).

La manca de cohesió interna, la "falla d'unitat de sentiment i de doctrina" (8) és un altre dels problemes crònics de la UFNR. Problema fundacional, en bona part, doncs el 1910 nacionalistes, unionistes i federals -precedents de tradicions polítiques prou heterogènies- s'havien ajuntat, però no s'havien fos ni renunciat a llurs respectives identitats de grup; les desavinences i rivalitats entre uns i altres pel control del nou "partit únic", i els desacords sobre la política d'aliances a seguir, no trigaren a esquerdar la façana de la Unió Federal, sobretot després de la mort de Josep Mª Vallès i Ribot, el 1911 (9); així s'explica que, l'any següent, Melquíades Álvarez pogués desprendre sense dificultats de l'edifici nacionalista-republicà nombrosos materials -homes, centres, periòdics- per a bastir amb ells la sucursal catalana del seu Partido Reformista (10). A un altre nivell, és també perceptible la divergència entre certs intel·lectuals i publicistes que, des de la premsa de la Unió, s'esforcen a conrear-ne la credibilitat esquerranista, i una militància menestral i petit-burgesa que, des dels casinos, anula aquell esforç

exhibint les seves idees benpensants i carrinclones en matèria social o religiosa (11).

A més, hi ha en molts elements de la UFNR, conscientment o inconscient, una mena de sucursaltització espiritual, una "correspondència sentimental" amb el regionalisme, "una sorda resistència a fer res que contrariés radicalment l'acció de la Lliga" (12), una malaltissa nostàlgia de la Solidaritat i, doncs, de la tutela camboniana que es manifesta, cada cop que s'atansen eleccions, en temptatives de coalició amb els lligaires (13) i els converteix en una mena de cinquena columna d'aquell partit, el qual, per la seva banda, i sota una actitud de falsa condescendència, continua sense pretendre altra cosa que monopolitzar el catalanisme i presentar-lo com incompatible amb els ideals republicans (14).

En fi, si bé la Unió Federal ha estat, en el terreny ètic, una crítica escrupolosa i destra del radicalisme lerrouxista -recordem, per exemple, la denúncia al Congrés dels afers de les aigües, la calç, etcètera (15)-, no ha sabut, en canvi, comprendre'n les bases orgàniques ni la funcionalitat sociopolítica i ha estat incapaç, per tant, d'ésser-ne una alternativa seriosa, de construir allò que Gabriel Alomar havia definit com "un radicalisme català sincer, un radicalisme sense taques" (16).

Els efectes combinats de tots aquests problemes portaran Pere Coromines a haver de reconèixer amargament davant la Tercera Assemblea Nacional del partit, el 1914, que "durant cinc anys, la nostra actuació ha sigut, malgrat les nostres bones voluntats, quasi bé estèril" (17). Abans, però, que la crisi fos irreversible, algunes individualitats lúcides dins la UFNR ja n'havien pressentit la gravetat i intentaren reaccionar proposant, entre altres coses, un canvi d'actitud en relació al PRR. Pioner d'aquesta tendència des de l'extinció de la Solidaritat (18), Alomar hi insisteix el 1911, propugna una tàctica de pas d'ennemis à gauche i afirma sense embuts:

"Avui per avui, tals com estan les coses en la nostra política local, la desaparició del lerrouxisme seria una gran desgràcia. L'esquerra catalana, excessivament caracterisada com a partit de centre, no pot substituir, per si sola, al lerrouxisme. (...) Avui, doncs, la nostra aspiració no té

d'èsser "vèncer" el lerrouxisme, té d'èsser "fer-nos dignes de substituirlo". Crear un "lerrouxisme honrat"(19).

Menys agosarat en el to, Rovira i Virgili ha escrit, per aquells mateixos dies:

"Ens hem de treure del cap aquesta perniciosa obsessió de destruir y extirpar el lerrouxisme. (...) Les realitats són més fortes que les taleies. (...) Per dolorós que sigui, ens hem de resignar a comptar ab el lerrouxisme. Hem de fer la política catalana, no sobre l'impossible base d'extirparlo previament, sinó admetent el fet de la seva existència" (20).

Avançant un pas més en aquesta línia, Joaquim Lluhí i Rissech fou el primer a formular la possibilitat -i la conveniència- d'una entesa electoral amb els radicals. Ja en el curs de l'Assemblea Municipal de la UFNR barcelonina celebrada el juny del 1911, el dirigent nacionalista havia declarat, tot rebutjant qualsevol acostament electoral a la Lliga:

"Les alianses i combinacions les hauriem de buscar en les esquerres, no amb les dretes. Jo a les candidatures -afegí- hi posaria combinades persones no de les dretes, sinó de les extremes esquerres, dels partits obrers de Barcelona" (21);

per a Lluhí, es tractava de procurar la gradual absorció del lerrouxisme, en lloc d'intentar-ne -amb poques esperances- l'anorreament, i al servei de tal propòsit impulsà, com a cap de la seva minoria consistorial, una sèrie de petits gestos conciliadors envers el PRR a l'Ajuntament mentre, amb la col.laboració de Santiago Gubern i Fàbregas, Eduard Batalla i algun altre, temptejaven l'acollida que entre llurs correligionaris podia tenir la idea d'una coalició Unió Federal-Partit Radical (22).

Quina venia essent, entretant, la disposició del PRR envers el nacionalisme republicà? En una primera etapa, i des de l'àmplia hegemonia que li havien atorgat els resultats electorals de 1909-10, el lerrouxisme esguardà amb displicència "los delirios de un nacionalismo que todavía no se ha dado cuenta de la realidad" (23) i no estalvià les al.lusions despectives als "partidos intermedios como es el de U.F.N.R.", destorbadors del triomf republicà (24). A partir de l'ensopegada soferta a les municipals del 1911, però, el panorama canvià, i el PRR es desvetllà sobtadament cordial amb la Unió; la decissió d'aquesta -inspirada per Lluhí- de

no sumar els seus vots als de la Lliga per tal d'arrabassar als radicals les tinències d'alcaldia fou valorada per "El Progreso" com a prova d'"un gran espíritu de justicia y de democracia" (25), i mentre les Joventuts d'ambdós partits republicans organitzaven algun míting conjunt (26), el propi caudillo prodigava els vaticinis sobre una propera i inevitable aliança de "las izquierdas barcelonesas" (27). Poc abans de les eleccions provincials del març de 1913, el lerrouxisme passà de les insinuacions coalicionistes a l'ofertament explícit d'un pacte amb nacionalistes i reformistes, ofertament formulat per l'executiva "regional" del Partit sense massa esperances i, encara, des d'una posició de prepotència (28).

Si, en els rengles lligaires, la hipotètica intel·ligència esquerrana provoca desfici i és objecte, immediatament, d'un doble veto ètic i patriòtic (29), a la cúpula de la Unió Federal preval el criteri purista, sustentat per Pere Coromines, de refusar la proposta -"ara nosaltres fariem una covardia anant amb els radicals. (...) Ja vindran altres hores..."- amb arguments evasius sobre la inoportunitat del moment, l'autonomia dels districtes, etcètera (30); aquest últim principi, tanmateix, permetrà la formalització d'enteses comarcals UFNR-PRR a Reus i Sabadell-Terrassa, com a mínim. Podriem dir, en conclusió, que al llarg de l'any 1913 els lerrouxistes oscil·len encara entre unes exigències tàctiques cada cop més imperioses que els empenyen a cercar l'aliança republicana contra el regionalisme, i uns impulsos viscerals, una tradició de menyspreu i desqualificació del "Puf", de "los disidentes de la Lliga" (31).

A desgrat de la intensa fòbia antiradical persistent al si de la Unió Federal Nacionalista Republicana, sembla que, a mitjan 1913, les prospeccions unitàries de Lluhí i Rissech havien progressat molt arribant, aquell estiu, a una entrevista secreta amb Lerroux, a Madrid, en la que hom parlà de mútues concessions tendents a harmonitzar la política de les dues grans forces republicanes de Catalunya (32). No és, doncs, en un gest aïllat i espontani, sinó dins d'una calculada estratègia que, el setembre, el regidor nacionalista Oriol Martorell sotmet al

debat de l'Assemblea Municipal del seu partit un projecte de coalició amb el PRR de cara als propers comicis locals, coalició que hauria de subjectar-se a condicions bastant estrictes i comportar una "franca i noble declaració pels radicals de que s'han acabat per sempre més els atacs a la causa de Catalunya" (33).

Davant la proposició d'aliança electoral, els quadres de la UFNR palesen, un cop més, llur mentalitat d'amateurs, llur concepció fatalista, quasi-religiosa, de la política; "abans d'això, anar al retraïment", "deixem que dominin les dretes...", "anant coaligats perderiem també...", "sembla que vulgui prescindir-se de la qüestió ètica...", "hem d'anar en candidatura, no pensant solament en guanyar, sinó amb esperit de sacrifici...", són algunes de les expressions emprades pels assembleïstes (entre els quals Trinitat Monegal i Francesc Layret) en contra d'un pacte que, absents Lluhi i Govern (34), només defensen un grapat de joves sense massa relleu personal (35). La decissió final, desfavorable al bloc d'esquerres per 38 vots contra 10, forçarà un petit nombre de coalicionistes enragés -el més conegut, el periodista Xavier Gambús- a abandonar la Unió Federal (36), però no serà obstacle per a què, el novembre, hi hagi acords locals radical-nacionalistes a Badalona i algún altre municipi. Quant als lerrouxistes, que havien saludat amb satisfacció la iniciativa d'O. Martorell, en deploren el fracàs, però reiteren llur convicció que, abans o després, l'aliança de les esquerres "sin mengua de la personalidad de cada partido" serà un fet (37).

Únicament el desastrós resultat de les municipals del novembre de 1913 a Barcelona imposarà, dins la Unió Federal, una reconsideració del tema de les relacions interrepublicanes. La necessitat no n'és sentida pel conjunt del partit, que manté els escrúpols habituals i resta convençut de la superioritat dels seus valors ètics -"nosaltres som els més honrats i idealistes de la política..."; "devem anar a la lluita confiant en la bondat de la nostra causa..." (38)-, però sí per Jaume Carner o Pere Coromines, ben conscients ja que "tornar a la lluita sols era llançar-se a la desfeta" (39) i, doncs, disposats per fi a escoltar les invitacions coalicionistes que els radicals formulen un dia sí i l'altre també (40).

Val a dir, tanmateix, que aquella entesa lliure i ofensiva entre dues forces equiparables que Lluhí havia propugnat temps enrera es planteja ara, des de la Unió, en termes molt diferents: a la defensiva, no pas "con la esperanza de obtener un ruidoso triunfo" -segons assegura erròniament Rovira i Virgili (41)-, sinó com un "determini desesperat" (42), com la forçada fòrmula de supervivència d'un partit gravíssimament ferit.

Explicant-ho d'una altra manera, el camp polític republicà, a la Catalunya de principis del 1914, apareix dividit entre la UFNR, carregada de prestigis, amb una honorabilitat immaculada i un estol de quadres de vàlua, però sense masses populars (43), i el Partit Radical, el qual disposa encara de caliu popular, però arrossega un seriós desprestigi ètic i una imatge "anticatalana" que n'obstaculitzen el creixement entre les classes mitjanes, els professionals urbans, la petita burgesia. Així les coses, és lògic que els nacionalistes enveguessin les masses **radicals** i pensessin, com a darrer recurs, en atansar-s'hi a través d'una coalició, com ho és també que el lerrouxisme intentés netejar en el Jordà de l'aliança republicana velles taques de calç, guix o ciment, i adquirir un cert cachet catalanista, de cara a eixamplar la seva implantació mesocràtica (44). La coalició PRR-UFNR venia, doncs, imposada per les pròpies mancances internes d'ambdós partits; el pacte, que cap dirigent nacionalista no desitjava -Lluhí i Govern han abandonat la política activa en acabar 1913-, però que tots subscriuran o acataran, no és fruit d'"inconcebibles conxorxes", sinó d'un procés tan inexorable com la decadència de la Unió Federal.

b) Coalició republicana, temptació "catalanista" i davallada electoral

"Jo crec que una de les ventatges de la coalició és aquesta. Acostumar-nos a pensar que'l ésser radical no vol dir que se sigui anti-català".

(Jaume Carner, a la Tercera Assemblea Nacional de la UFNR; "El Poble Català", 2.VI.1914)

Si l'evolució de la política a Catalunya entre 1911 i 1913 havia acabat per fer-hi gairebé inevitable l'aliança entre les dues principals forces antimonàrquiques, el precipitant d'aquesta fou la convocatòria d'eleccions legislatives per al març de 1914, convocatòria que el govern

d'Eduardo Dato acompanyà d'un luxe de preparatius caciquils i pactes subterranis ben poc tranquil·litzador per a les oposicions no dinàstiques. Tocant als districtes catalans, l'elaboració de l'"encasellat" governatiu es realitzava de comú acord amb la Lliga Regionalista, la qual, després de la recent concessió per decret de la Mancomunitat, havia esdevingut aliada preferent del gabinet conservador (45).

Amb aquestes dades preelectorals a la vista, el PRR, que des de feia dies venia multiplicant les exhortacions unitàries -"a los republicanos de Cataluña no nos separa nada fundamental ni sustantivo" (46)- prengué la iniciativa immediata de les negociacions que, convocades per Alejandro Lerroux amb Eduard Batalla com a "correvedile", s'entaularen a finals de gener al domicili d'Hermenegildo Giner de los Ríos, a Sant Gervasi (47).

Donat que, pel que sabem, ni la necessitat -àmpliament assumida ja- ni els termes de la coalició foren objecte de discussió massa llarga, la principal preocupació dels capdavanters radicals i nacionalistes sembla haver estat el trobar la forma menys traumàtica d'anunciar l'acord a llurs bases respectives i a l'opinió pública. Havent optat per donar la notícia en petites dosis successives, obrí el foc, l'1 de febrer, una nota signada per Emiliano Iglesias i Pere Coromines que al·ludia només a la constitució d'una Junta d'Advocats encarregada de dirigir la resistència republicana enfront de les arbitrietats del govern; en els dies immediats, "El Progreso" s'esforçà per minimitzar les diferències passades entre "las dos ramas de la Democracia catalana", i arrodoní la idea d'un pacte desinteressat en defensa dels ideals comuns, mentre "El Poble Català" denunciava també -amb menys convicció- la conxorxa del regionalisme amb el poder central per tal d'"acorrallar als partits republicans, sobretot al nostre", i donava compte del sorgiment espontani d'aliances UFNR-PRR a diversos districtes forans (La Bisbal, Manresa...) (48).

Preparat així l'ambient, el 5 de febrer fou anunciada la coalició "sin más alcance que el de los distritos rurales, donde el caciquismo amenazaba retoñar..." (49). L'endemà apareixia, amb les signatures dels nou ex-diputats d'ambdós partits que havien intervingut en les converses,

un Manifest de la Junta de Defensa Republicana que descrivia en termes dramàtics el revival dretà-caciquil a Catalunya, blasmava l'esterilitat i insensatesa de la campanya militar al Marroc, refermava la implacable hostilitat contra el règim monàrquic i, després d'una tímida referència a l'autonomia, exalçava la unió dels republicans tot precisant: "A Barcelona, arremolineu-vos entorn de les vostres banderes i voteu per la integritat dels ideals" (50).

De fet, era la correlació de forces a la capital el que donava sentit a l'aliança, la qual només allí podia tenir eficàcia electoral, però els líders nacionalistes actuaven amb tanta cautela i tan mala consciència que deixaren a "El Poble Català" bastir tota la defensa del pacte sobre la distinció entre el corrupte lerrouxisme barcelonès i els honestos i benintencionats radicals de comarques (51), mentre ells maniobraven per a acabar fent pública, el 27 de febrer, l'extensió de la coalició a Barcelona-ciutat (52). Abans, i sobretot després, d'aquest darrer pas, els dirigents de la Unió Federal argumentaren la conveniència de llur decisió en la triple esperança d'integrar políticament els immigrants, fer realitat l'autonomisme teòric dels radicals i permeabilitzar les masses treballadores respecte del sentiment nacionalista (53). L'esforç d'explicació, tanmateix, no estalviaria a la UFNR sorolloses protestes i defeccions d'elements al·lèrgics a la coalició (54).

Per contrast, hom podria creure que els radicals, més pragmàtics, acolliren el pacte amb assentiment unànim i sense cap recança. Certament, el caudillo no trobà grans dificultats a fer ratificar pels màxims organismes barcelonins del PRR -Junta i Assembla Municipals- els acords de Sant Gervasi, i "El Progreso", instrument dòcil de la cúpula lerrouxista, proclamà la seva "inmensa satisfacció" davant la reconciliació dels republicans (55). Nogensmenys, hi hagué militants i quadres obertament hostils a la coalició, fossin joves esquerranistes com Fèlix Arellano i V. Serrano Monclús, o destacats ex-regidors -Lluís Zurdo Olivares, Josep Mª Serraclara- que s'allunyaren del Partit potser en veure frustrades llurs aspiracions d'anar en candidatura; molts altres l'acceptaren amb tota mena de reticències, i les Juntes dels dos districtes de major implantació lerrouxista -I i VII- es pronunciaren contra el pacte perquè

no volien compartir la pressumpta victòria i les actes amb uns aliats als quals, tradicionalment, hom havia menyspreat (56). Fins i tot, algun centre acabaria donant suport a la candidatura gauchista encapçalada pel doctor Queraltó (57), i només la carismàtica autoritat de Lerroux impedí que la maror depassés els límits descrits.

Es fa evident, després de tot el que portem dit en les darreres pàgines, que la gran majoria dels elements coalitzats acudiren a l'aliança "sin entusiasmo ni efusión" (58), però això no significa que aquesta estigués predestinada al fracàs; almenys, no ho creia així el governador civil de Barcelona quan, davant les primeres notícies del pacte de Sant Gervasi, telegrafia a Madrid:

Acuerdo radicales y republicanos nacionalistas es posible que llegue hasta formar candidatura única por Barcelona constituyendo un peligro incluso para los regionalistas, los cuales no podrán marchar de frente a dicha coalición, si se realiza, con desahogo, siendo evidente que para contrarrestar fuerzas unidas de la izquierda necesitan apoyo de las derechas y del gobierno" (59).

Per a intentar batre la Lliga, efectivament afavorida amb la protecció oficial i el suport de totes les dretes locals, la candidatura coalicionista o de Defensa Republicana -que així és denominada- aplega, a la capital catalana, les tres màximes figures del radicalisme -Lerroux, Giner de los Ríos i Emiliano Iglesias-, el líder de la Unió Federal, Pere Coromines, i un dels més decidits defensors de la coalició dins d'aquest últim partit, Santiago Estapé (60).

Els cinc homes esmentats han de fer front, d'una banda, a les duríssimes escomeses del regionalisme -el qual, per a combatre el "contuberni" de Sant Gervasi i la "traïció" de la UFNR, desempolssa tota la parafernàlia antilerrouxista dels anys heroics (61)- i de l'altra, des de l'esquerra, als atacs d'una llista de Renovació Republicana que, en certa manera -hi figuren els ex-radicals Zurdo Olivares i Josep Antich, així com Àngel Samblancat- representa o recull els corrents més extremistes i contestataris sorgits a la perifèria del PRR entre 1910 i 1914. La rèplica de la Coalició, però -és a dir, la seva campanya electoral-, peca de tímida i poc imaginativa; els radicals, en concret, recórren a un maniqueís-

me un xic passat de moda - "los electores pueden elegir entre negros y rojos, entre liberales y reaccionarios, entre la Lliga y la República"-, afirmen rutinàriament llur anticontralisme i llur catalanitat i adrecen crides suplicants als obrers més o menys llibertaris -"el votar no os perjudica", "no somos vuestros enemigos", "marchamos hacia el mismo fin", "una victoria que obtengamos, por pequeña que sea, es útil para todos"- (62), tot plegat en un context marcadament defensiu i gens eufòric. Ni tan sols l'agressió perpetrada per Pierre, Leon Roch i altres "muchachos exaltados" contra un míting maurista a la Sala Imperi, amb posterior atemptat a trets que té per víctima frustrada Angel Ossorio y Gallardo (63) servirà per a rescalfar, amb el record de la Setmana Tràgica, els entusiasmes combatius de la base lerrouxista.

La contribució del PRR al desplegament comarcal de la Coalició Republicana és petita, com correspon a la modèstia de les seves forces fora de Barcelona. Els seus candidats -sis sobre un total de disset, i destinats a districtes on el triomf és molt problemàtic o impossible- tenen, doncs, un caràcter més aviat testimonial i propagandístic; són aquests:

TERRASSA	Jaume Anglès Pruñonosa
STA. COLOMA DE FARNERS	Josep Ullé i Altemir
TREMP	Josep A. Mir i Miró
TARRAGONA-REUS-FALSET	Alfons Fabregat i Badia
GANDESA	Raimon Rovirosa i Blanch
VALLS	Rafael Guerra del Río

De tots ells, només Mir i Miró, l'ex-regidor barceloní i ara postulant a l'acta de Tremp, trobarà alguna contestació dins del propi Partit, però tindrà, en canvi, l'ajut del clan conservador lleidatà dels Aunós (64). Per la resta, el suport dels nuclis lerrouxistes als candidats de la UFNR o republicans independents no deixa de presentar alguns problemes: al districte de Figueres, una fracció sublevada del radicalisme empordanès presenta, contra el nacionalista Salvatella, al sempitern dissident Joan Lladó i Vallès, i a Lleida la consigna de votar Joan Moles troba resistències; en fi, l'important Partit Radical badalonès,

a manca de candidat republicà pel districte de Granollers, fa costat al liberal Andreu de Boet (65).

En un clima de baixa participació ciutadana, les urnes de la circumscripció de Barcelona recolliren, el 8 de març del 1914, una mitjana de 26.800 vots per la candidatura regionalista, que sortia així elegida íntegrament, i quasi 23.000 per a la llista de Coalició Republicana, de la qual només obtenien acta els dos noms més votats, Hermenegildo Giner de los Ríos i Pere Coromines; el doctor Queraltó i els "renovadors" aplegats al seu entorn registraven votacions molt desiguals i, en tot cas, ben allunyades de la representació parlamentària (66).

És clar, comparats amb els de les darreres legislatives, les del 1910, els resultats descrits representen no solament un tomb de 180 graus en la correlació de les forces polítiques barcelonines sinó, sobretot, una brutal débâcle per a les dues branques del republicanisme, que hi perden, en conjunt, més de 31.000 sufragis -és a dir, el 57% de llurs votants de quatre anys enrera- i passen de set a dos diputats. Tanmateix, aquesta anàlisi de l'escrutini del 1914, que, generalment, relaciona la derrota republicana, com una mena de "càstig bíblic", amb l'"execració" suscitada pel "pecaminós" i "antinatural" pacte de Sant Gervasi, és enganyosa, a més de superficial. En canvi, si prenem com a punt de referència les municipals del novembre de 1913, les coses resulten menys espectaculars i menys simples, però més lògiques. La Lliga ha aconseguit, coronant un vell anhel, sumar als vots pròpiament regionalistes (uns 16.000, en la darrera contesa) gairebé tots els dels altres sectors "d'ordre" de la capital (entre 10.000 i 12.000 sufragis), i això sense necessitat de cedir-los cap lloc en les llistes, sinó erigint-se, ella sola, en una mena de coalició de dretes tàcita (67); PRR i UFNR, per contra, perden prop de 6.000 votants respecte als que, separadament, recaptaren quatre mesos abans, pèrdua deguda a causes diverses i àdhuc contradictòries: el poder d'atracció de la candidatura queraltónica sobre un cert nombre de republicans crítics que, donant-li el vot, han volgut expressar una protesta, castigar el conformisme de les cúpules dels partits establerts; la deserció d'un contingent de nacionalistes refractaris a anar de bracet amb els enemics de tota la vida; sense oblidar el retraïment d'alguns

centenars, o milers, d'electors espanyolistes que, des de la Solidaritat, votaven el lerrouxisme per la seva significació "patriòtica" i als quals l'aliança amb la UFNR els ha semblat una pírqueta incomprensible (68).

En definitiva, el que importa subratllar és que les eleccions generals de l'hivern de 1914 no suposen, a Barcelona, un sobtat cataclisme republicà provocat pel pacte de Sant Gervasi, sinó l'eclosió d'un lent procés de decadència les arrels del qual hem rastrejat en els apartats anteriors; aquelles eleccions demostren, senzillament, que els republicans, units, tampoc no han pogut trencar la dinàmica de retrocés que afectava cadascún dels dos partits des del 1911, que no han sabut contrarestar l'abstencionisme creixent d'unes classes populars fastiguejades i escèptiques davant la comèdia pseudorepresentativa de la Restauració i els seus comparses. Ara, en tot cas, el vot militant de les dues forces coalitzades s'ha mantingut, a desgrat de les mútues repel·lències, prou compacte i disciplinat, sense les desbandades ni les traïcions de què parla algún cronista mal documentat (69).

No cal dir que, a la resta de Catalunya, cap dels candidats radicals s'ha aproximat, ni tan sols, a l'obtenció de la investidura de diputat. Fora del Principat, el balanç tampoc té res de triomfal: havent lluitat en onze districtes, sobretot d'Andalusia i el País Valencià, el PRR només conquereix tres escons, que són per a José Sánchez Robledo (Cadis), Emilio Santacruz (Castelló) i, com a nota destacada, Alejandro Lerroux, el qual triomfa a la demarcació cordovesa de Posadas-La Rambla, d'on era nadiu (70). ¿Amb l'auxili del govern, que no volia deixar a un membre tan destacat de la classe política fora del Parlament? Als testimonis contradictoris dels coetanis (71) tan sols podem afegir-hi dos telegrams creuats entre el palau de la Duana i la Puerta del Sol el 9-10 de març del 1914:

"Interesa a la política local de Barcelona"
 -indica el governador- "conocer si Lerroux ha triunfado en La Rambla, porque este triunfo no nos sería aquí dañoso"; "Excuso encarecer a VS"
 -respon Sánchez Guerra- "la necesidad de adoptar, de acuerdo con el Capitán General, todas las medidas precisas para impedir el tumulto que se prepara y con el que sin duda se trata de atenuar el efecto provocado por la derrota de Lerroux en esa" (72).

Quines són, dins del Partit Republicà Radical català, les conseqüències polítiques de la desfeta? De manera molt immediata i primària, mentre "El Progreso" recupera el titular - eslògan del 1907 - "¡Are més que may!" - i crida enfàticament a la defensa del baluard republicà assetjat per "la conjunción nefasta de todos los odios reaccionarios" (73), diversos nuclis contestataris i esquerranistes -que consideren llurs diagnòstics ratificats pel resultat electoral- aprofiten l'ocasió per a remarcar l'apatia i el descoratjament de la militància, intensifiquen les censures contra "los explotadores de la democracia radical", les denúncies de l'autoritarisme dels directors "que rodean al Jefe", les queixes per la passivitat de les Joventuts o per la marginació dels republicans conseqüents i veterans i, en resum, les demandes d'un canvi, d'una rectificació de procediments, canvi que, òbviament, no es produirà (74).

A més llarg termini, i en el terreny concret de les relacions amb el nacionalisme republicà, el fracàs sofert a les urnes provoca al si del PRR una doble reacció contradictòria, un vol i dol.

D'una banda, Lerroux i el seu estat major tenen una ferma voluntat política de mantenir l'aliança, procuren consolidar-la a través de la campanya conjunta contra la guerra al Marroc, d'actes de propaganda comuns per barris i pobles, de col.laboracions entre organismes locals, etcètera (75), i convoquen al barcelonès palau de Belles Arts, el 2 de maig del 1914, un Congrés de la Democràcia Catalana per a què cinc-cents representants d'ambdós partits hi afirmen i ratifiquin la coalició, "que ha de ser fuente de grandes bienes para Cataluña y para la libertad" (76). Perquè, aquest interès? La cúpula radical és conscient que, des de la primavera del 1914, la UFNR ha entrat en un procés de desintegració irreversible (77), però pretén aprofitar-ne la companyia mentre visqui, i confia heretar-ne el patrimoni -sobretot a comarques, on el PRR és més feble- quan es mori (78), omplint l'espai republicà-autonomista que resti vacant i esdevenint, així, l'única opció d'esquerres a Catalunya (79).

De fet, el lerrouxisme no trigarà a acollir en els seus rengles individualitats despenjades del naufragi de la Unió Federal -l'autor teatral i ex-redactor d'"El Poble Català", Casimir Giralt, Miquel Ferrer

de Vilches, el president del CNR de Sant Gervasi, Joan Figueras Cabús, l'ex-vicepresident de la Junta Municipal del partit, Manuel Mer i Güell... (80)- i àdhuc a rebre adhesions col·lectives d'aquella procedència: el març del 1915, el grapat de joves encapçalats per Xavier Gambús als que l'entusiasme coalicionista apartà de la UFNR, un any i mig abans, s'incorporen al PRR després d'haver obtingut del caudillo garanties públiques de respecte a llur nacionalisme; hi constituïran tot seguit el "grup radical-nacionalista L'Avençada", amb un setmanari homònim i el difícil propòsit de conciliar dos corrents polítics tinguts fins aleshores per antitètics (81).

Com és lògic, tot això obliga el Partit Radical a dibuixar un cert acostament -més imposat des de la direcció que no pas assumit per la base- a l'autonomisme. És ben cert que les referències a "la doctrina del inolvidable maestro Pi y Margall" no havien estat mai absents del discurs lerrouxista, però des del pacte de Sant Gervasi les professions de fe federal són més freqüents i semblen menys extemporànies; del rebuig inicial envers la Mancomunitat "atorgada" per Dato, hom passa a acceptar-la explícitament com a concreció institucional de la personalitat de Catalunya -"somos, lo decimos muy alto, partidarios de la Mancomunidad..."-, a confiar que, algun dia, els republicans en facin un instrument progressiu i democratitzador -"de lo que la Lliga quiso hacer Sanedrín Inquisitorial, puede sacar el pueblo materiales para una Convención"- i fins a referir-s'hi, al Congrés, com una prova de la vitalitat social catalana, per contrast amb les altres regions de l'Estat (82). En aquest procés, el grup de "L'Avençada" hi juga un paper rellevant, tant de cara enfora -doncs la seva sola existència és el millor aval de l'obertura lerrouxista en el tema autonòmic-, com de cara endins, ja que el treball polític desenvolupat per Xavier Gambús i els seus companys en articles i conferències el 1915-16 és l'únic esforç intern seriós de cara a sensibilitzar els "radicals clàssics" sobre el problema nacional català (83); un esforç que els propis protagonistes reconeixen feixuc i poc fructífer quan, a finals del 1915, declaren, un xic descoratjats: "no hem arribat encara a aquella verdadera identificació d'idees i compenetració de sentiments...; ens queda molt camí per a recórrer..." (84).

Val a dir, en un petit parèntesi, que el regionalisme -al qual li convé un PRR ben anticatalà- farà tot el possible per execrar i desqualificar aquesta tèbia evolució "catalanista" dels radicals. Per a la Lliga, que repeteix encara, amb sol·licitud tutelar, allò tan vell de "feu-la, l'Esquerra!" -però una Esquerra "digna d'ella" i disposada a col.laborar-hi, és clar... (85)-, Lerroix continúa essent el qui volgué cremar Barcelona pels quatre costats, l'encarnació del forasterisme, i els seus seguidors "els eterns enemics de Catalunya", inspirats per "l'ànima d'En Moret" (86).

Ara bé, al costat de l'èmfasi tàctic posat en l'autonomisme, una sèrie de factors actuen, al si del PRR, en sentit contrari, empenyent el Partit cap a l'anticatalanisme tradicional. El més important és, potser, la por a alienar-se definitivament una no menyspreable franja d'electors espanyolistes a ultrança, puix que, segons assegurava Hermenegildo Giner,

"¿cuántas gentes hay alrededor de Lerroix porque él simboliza el amor a la patria grande! ¡Cuántos simpatizadores neutros tiene el Partido Radical, porque él es dique que se opone al espíritu separatista!" (87);

hi ha, també, una reacció elemental contra el predomini lligaire, en la mesura que -ja ho observàrem en els moments àlgids de la Solidaritat- l'espanyolisme dels radicals és, en bona part, un reflex defensiu, que manifesten sobretot en sentir-se "acorralats" i atenúen molt en les èpoques d'hegemonia; per últim, els impulsos espontanis de certs dirigents (Giner...), i els hàbits deixats en militants i quadres lerrouxistes per més de deu anys d'enfrontaments amb el catalanisme -en bloc, sense matisos-, hàbits que cap pacte ni cap tàctica no poden modificar de sobte.

Així, doncs, a partir del març de 1914, coexisteixen en la marxa del PRR català, pel que fa a la relació teòrica i pràctica amb el nacionalisme, dues línies aparentment contradictòries, però en realitat complementàries, si tenim en compte el complex joc d'equilibris que configura la mecànica interna del radicalisme.

Hi ha una línia secundària de ressurgències espanyolistes aïllades i circumstancials, tot i que a voltes resultin sorolloses: avui és

una demagògica crida "a la colònia murciana" a organitzar, en el si del PRR, la seva defensa contra el regionalisme que vol foragitar de Catalunya als forasters (88), uns dies després són un grup de radicals que pertorben un acte de la Unió Catalanista amb crits de "¡viva España!" (89), o que responen a trets suposades provocacions separatistes -l'"odioso canto de "Els Segadors", concretament- en el curs d'un homenatge ciutadà a Pi i Margall (90), en una altra ocasió és Hermenegildo Giner de los Ríos que fa, a l'Ajuntament de Barcelona, una enervada defensa de la nació espanyola única, de la llengua oficial única i de l'ensenyament monolingüe en castellà...(91); aquests episodis -que, en el fons, fan el joc a l'estratègia regionalista (92)- són útils al Partit en la mesura que complauen a un cert sector de les seves bases, però no tenen continuïtat ni troben massa escalf en la direcció del PRR. Per contra, la línia principal de la política lerrouxista en el bienni 1914-1916 és de manteniment de la Coalició Republicana i, doncs, de "filo-catalanisme" (93), malgrat l'escassa rendibilitat electoral que aquesta tàctica va reportar.

Per tant, en aproximar-se els comicis provincials del març del 1915, els radicals es disposen a concórrer-hi "en intel·ligència con el partido nacionalista" (94) i rebutjant amb tota energia "la injuriosa tacha de enemigos de la patria chica" (95); això vol dir que llur campanya apareix amarada d'un sobtat fervor autonomista i d'una preocupació d'intensitat ben nova pel futur polític de les Diputacions i la Mancomunitat, convertides per la Lliga -assegura el PRR- en plataformes del seu caciquisme reaccionari, i que les esquerres tenen el deure de republicaritzar (96).

Per a intentar-ho, els dos partits coalitzats, amb el reforç d'alguna aliança local, presenten en el conjunt de Catalunya vint-i-cinc candidats, distribuïts de la manera següent (97):

BARCELONA - DTE. I PROVINCIAL

Josep Cuadras i Comas	comerciant	UFNR
-----------------------	------------	------

BARCELONA - DTE. II PROVINCIAL

Josep Maria Serraclarà	advocat	PRR
Raimon Rovirosa i Blanch	advocat	PRR
Joan Figueras Cabús	comerciant	UFNR

BARCELONA - DTE. III PROVINCIAL

Josep A. Mir i Miró	advocat	PRR
Josep Ulled i Altemir	advocat	PRR
Santiago Estapé i Pagès	advocat	UFNR

IGUALADA - VILAFRANCA

Enric Millán Massana		P. Reformista?
Isidre Rius i Font		UFNR
Joan Serra i Constansó		UFNR?

VILANOVA - SANT FELIU

Santiago Valentí i Camp		PRR
Eduard Micó i Busquets		P. Reformista
Pere J. Llorc		UFNR

GIRONA

Pere Estartús Eras		UFNR?
Laureà Dalmau Pla		?

OLOT - PUIGCERDA

Isidre Riu i Puig		UFNR?
-------------------	--	-------

LLEIDA - LES BORGES

Humbert Torres i Barbarà		UFNR
Alfred Pereña Reixachs		UFNR
Pere Mias i Codina		UFNR

FALSET - GANDESA

Manuel Solanes i Cabré		PRR
Pau Lloret		?
Magí Isern i Miralles		UFNR

TORTOSA - ROQUETES

Alfred Escrivà Prades		?
Marcel Navarro Beltri		Republicà independent
Joan Cachot Tarroja		UFNR

Per molt que "El Progreso" del 15 de març del 1915 titulés "Triunfo de la Coalición Republicana", els resultats de la vigília mantienien a aquella en el segon lloc del ranking polític barcelonès, mil vots per dessota de l'entesa regionalista-jaumina (100); havent recollit

poc més de 19.000 sufragis, l'aliança PRR-UFNR n'ha perdut quasi 4.000 des de les legislatives de l'any anterior -a benefici, essencialment, de l'abstenció- i obté quatre actes (les tres de majoria al districte III, més la de minoria al II), que es reparteixen entre dos radicals (Ulldé i Mir) i dos nacionalistes (Estapé i Figueras). Fora de la capital, els republicans veuen elegits altres deu diputats provincials, però cap d'ells no és lerrouxista.

En les setmanes posteriors a aquesta elecció, diverses esquerdes posaran en evidència la precarietat de la Coalició Republicana: el pas de Joan Figueras Cabús, diputat electe per la UFNR, a la disciplina del PRR (101), la negativa dels diputats nacionalistes de la Mancomunitat a integrar-se, amb els radicals i, eventualment, els liberals monàrquics, en un bloc opositor a l'hegemonia de la Lliga, i l'acceptació, per part de dos d'ells -Albert Bastardas i Magí Isern- dels càrrecs de vicepresident primer i secretari segon de l'organisme "regional", oferts per Prat de la Riba (102). Si, malgrat tot això, el pacte sobreviu és gràcies a la resolta decissió en aquest sentit -ja n'hem explicat els motius- de la cúpula radical.

Tal decissió es veurà posada novament a prova arran dels comicis municipals de la tardor següent. L'ur convocatòria coincideix amb una etapa d'aguda crisi a l'interior del lerrouxisme barcelonès, sotraguejat per la dissidència de qui n'ha estat poderós lloctinent, Emiliano Iglesias (103), el qual es manifesta ara contrari a la continuïtat d'una aliança que jutja perjudicial (104); també l'edició catalana d'"El Liberal", diari tradicionalment proper al PRR, critica "la ofuscación" de Lerroux, que "sacrifica y socava la disciplina de su propio partido con la absurda coalición nacionalista" (105); la mateixa UFNR, exigint cinc llocs a la candidatura conjunta enfront dels tres o quatre que li oferia el Partit Radical, no ajuda gens a dissipar els recels d'aquest (106). El caudillo, però, cedeix a la intransigència dels aliats i desafia les pressions i les ires dels correligionaris, resolt a què "la coalición subsista a pesar de todo" (107), és a dir, convençut que el crèdit de catalanitat i autonomisme que els homes de la Unió Federal aportin a la llista comuna pot ésser decisiu en una contesa en la que perilla la majoria republicana a l'Ajuntament de Barcelona (108).

Elaborada personalment per Lerroux, la relació definitiva dels setze noms que la Coalició vol portar al consistori resulta heteròclita i desigual -"El Diluvio" diu que "parece una paleta de pintor arreglada por un gato" (109)-, com a filla que és de variats consensos, difícils compromisos i exigències múltiples; els designats són aquests (110):

dte. I

Agustí García Inglada	(doctor en medicina)	PRR
Domènec Blanqué i Blanch	(industrial taverner)	PRR

dte. II

Rafael Ullé i Altemir	(del comerç)	PRR
-----------------------	--------------	-----

dte. III

Joaquim Casas-Carbó	(advocat i publicista)	UFNR
---------------------	------------------------	------

dte. IV

Enric Vila i Marieges	(fabricant)	UFNR
-----------------------	-------------	------

dte. V

Lluís Callén i Corzán	(arquitecte)	PRR
Miquel Munné i Ràfols	(industrial)	PRR

dte. VI

Eladi Gardó i Ferrer	(advocat)	PRR
Josep Cuadras i Comas	(industrial)	UFNR

dte. VII

Hermenegildo Giner de los Ríos	(catedràtic)	PRR
Pere Balañà i Espinós	(industrial)	UFNR
Agustín Arroyos Novella	(metge)	PRR

dte. VIII

Pere Coromines i Montanya	(advocat i publicista)	UFNR
Manuel Morales Pareja	(del comerç)	PRR

dte. IX

Pere Galí i Fragnet	(propietari)	PRR
---------------------	--------------	-----

dte. X

Lluís G. Pagès i Vidal	(industrial)	PRR
------------------------	--------------	-----

Com hom pot veure, primeríssimes figures del republicanisme local (els diputats Giner i Coromines) s'hi barregen amb perfectes desconeguts

(Blanqué, Arroyos, Munné...) o amb prestigis que no depassen l'àmbit de llur barriada (García Inglada, Pagès...); la presència de Rafael Ulled pretén accontentar les Joventuts sempre díscòles i és un gest conciliador envers els dissidents emilianistes, mentre Eladi Gardó, destacat cooperativista, co-fundador de l'Ateneu Enciclopèdic Popular i ex-militant del PSOE, dóna a la candidatura un toc d'obrerisme reformista i il·lustrat (111).

Naturalment, la subtil combinació lerrouxiana té la virtut de no accontentar ningú: Emiliano Iglesias i els seus la troben poc combativa, massa plena d'elements benpensants, i en reclamen una modificació, tot i que a darrera hora diguin plegar-se a les ordres del jefe (112); a diversos districtes, aspirants frustrats a la nominació no amaguen llur malestar, i alguns centres radicals es mostren molt reticents davant la idea de votar candidats nacionalistes (113), obligant les autoritats del Partit a una escalada de crides a la lleialtat i d'amenaques d'expulsió dels que incorrin en indisciplina (114). Per la seva banda, elements anticoalicionistes de la UFNR presenten cinc candidats "nacionalistes dissidents" als districtes III, IV, V, VII i IX (115); en fi, el republicà Tomas Burrull torna a lluitar al districte X com a independent, però amb el patrocini del PRR.

En l'estret marge que li deixen els problemes de candidatura, la campanya radical recolza sobre dos o tres elements molt simples: l'habitual discurs antilligaire / antidretà (el clericalisme, la burgesia explotadora, els fariseus que delataren al poble el 1909...), el record i la promesa de l'acció social de l'Ajuntament (subvencions a centres populars, assistència als desvalguts, escoles...) i la mobilització dels empleats municipals contra els projectes regionalistes de reducció de personal (116).

Si la Coalició Republicana té el suport, més moral que altra cosa, del jove Bloc Republicà Autonomista, el seu adversari principal, la Lliga, ha arribat a una discreta però efectiva entesa amb jaumins, mauristes, Defensa Social i liberal-demòcrates, amb l'auxili dels quals pretén posar fi a les "disbauxes lerrouxistes" en l'administració de la ciutat (117); a més, es disputen també el vot d'ordre una "coalición

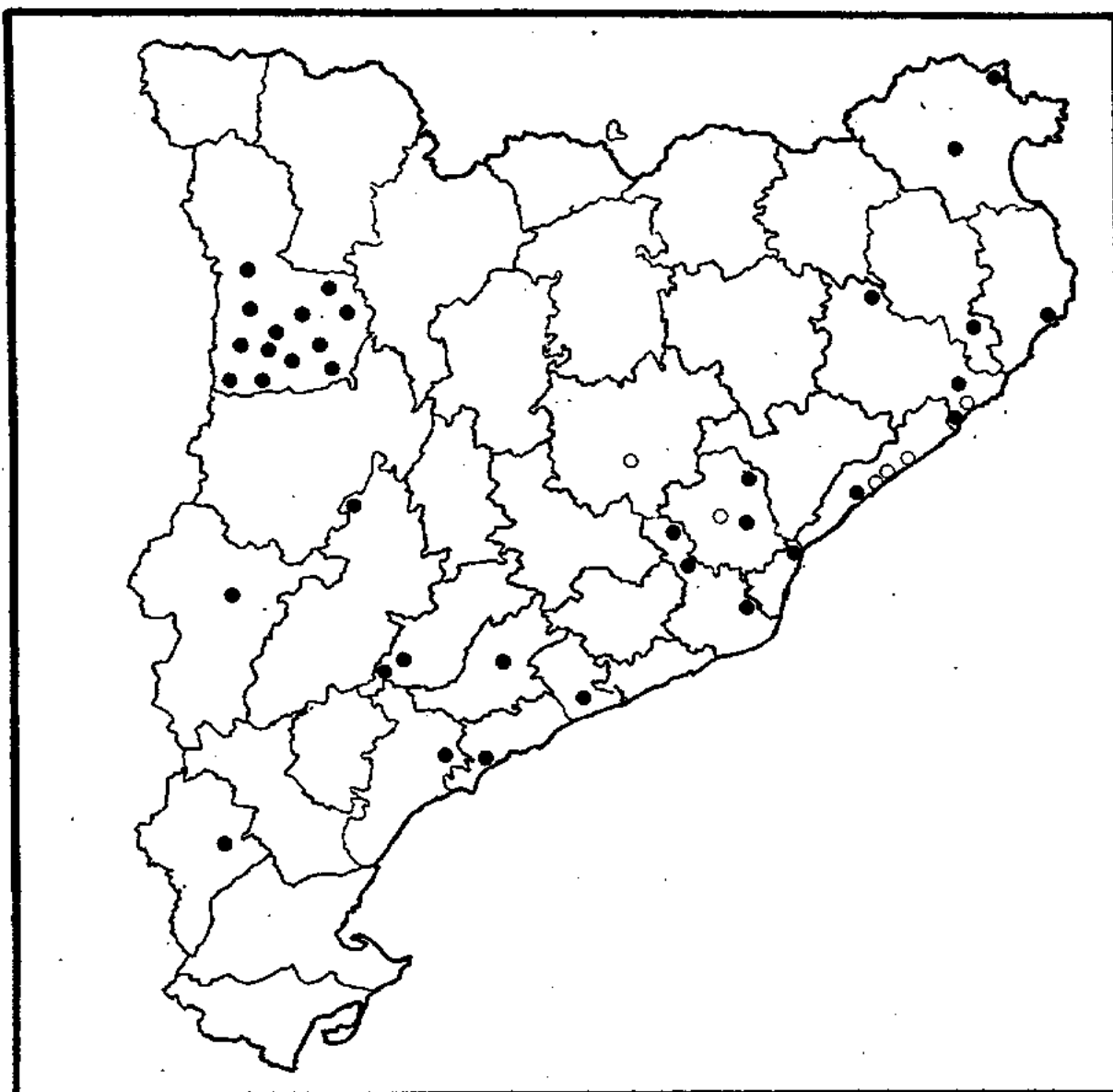
monàrquica" de liberals ortodoxes i conservadors "idóneos", i alguns altres franc-tiradors (118).

Fora de la capital, el desplegament electoral del PRR cobreix, com de costum, més de quaranta municipis, sigui en solitari, sigui en aliança amb nuclis federals (Sabadell) o altres esquerres locals (Terrassa, Vendrell, Calella...); quant a les relacions amb la UFNR, aquestes oscil·len entre el cas de Badalona (on la coalició és ratificada amb entusiasme, i presenta candidatura de "copo" (119)) i el de Lleida (on els nacionalistes trenquen amb els radicals, i ambdós partits lliuten separadament (120)).

La jornada del 14 de novembre del 1915 no aporta canvis espectaculars a la correlació de forces entre els partits barcelonins, però en confirma l'imparable esllavissament cap a la dreta. És cert que la radical-nacionalista ha estat la llista més votada i que els seus 21.000 sufragis assenyalen una recuperació de 2.000 vots respecte a les provincials del març (121), sense comptar els 2.600 d'altres candidats republicans, però els onze regidors que veu elegits (García Inglada, Ullé, Vila i Mariages, Callén, Munné, Gardó, Giner, Balañá, Arroyos, Morales Pareja i Pagès), als quals s'afegeix tot seguit l'independent Burrull, resten menys que els tretze situats en l'òrbita lligaire (9 regionalistes, 3 liberals i un jaumí) (122). De cara al nou bienni, doncs, la composició de l'Ajuntament és de 21 radicals, més 2 aliats de la UFNR i un home del BRA -en total, 24 republicans- enfront de 20 regionalistes, 4 liberals i 2 jaumins, cosa que, per primer cop des del 1904, deixa els grups antimonàrquics en minoria al consistori, i menarà el PRR, el gener del 1916, a una mobilització estrident i desesperada -i inútil- per tal de no restar exclòs del govern municipal (123).

A comarques, les dades disponibles permeten afirmar que el Partit Radical es manté en el mateix nivell de resultats que dos anys enrera: entorn dels vuitanta regidors, elegits a més de trenta-cinc localitats, de Reus a Port-bou i de Tremp a Cornellà (vegeu mapa nº 10).

La següent cita electoral, la de les legislatives d'abril de 1916, troba la coalició radical-nacionalista en estat ja clarament agònic, i el panorama del republicanisme català complicat per la relativa consolda-

PRESENCIA COMARCAL DEL P R R A LES MUNICIPALS DEL 1915

- Municipi on presenta candidats sense obtenir representació
- Municipi on presenta candidats i obté representació

Abella de la Conca

Amer

Arenys de Mar

Badalona

Blanes

Caçà de la Selva

Caldes de Montbui

Calella

Canet de Mar

Castellserà

Cornellà de Llobregat

Eroles

Figueres

Gandesa

Gurp de la Conca

Hortoneda de la Conca

Lleida

Llimiana

Lloret de Mar

Manresa

Martorell

Mataró

Olesa

Orcau

Palamós

Palau de Noguera

el Pla de Cabra

Portbou

Reus

Sabadell

Sant Esteve de la Sarga

Sant Miquel de la Vall

Sant Romà d'Abella

Sant Salvador de Toló

Serradell

Tarragona

Terrassa

Tremp

Valldarà

el Vendrell

Vidreeres

Vimbodí

(Font: "El Progreso" d'octubre a desembre de 1915 i "Renovación", 15.I.1916)

ció del Bloc Republicà Autonomista, el qual es llança ara a la batalla de les urnes pretenent ésser l'extrema esquerra obrerista i crítica envers la moderació i l'aburgesament dels partits "establerts" (124).

Bastants mesos abans dels comicis, algunes veus pròximes al BRA havien convidat les diverses fraccions antimonàrquiques barcelonines a formar "una candidatura de verdadera coalición de izquierdas" capaç de batre a la Lliga, i àdhuc suggeriren els noms que podrien integrar-la: l'independent Jaume Queraltó, el bloquista Àngel Sambiancat, Alejandro Lerroux, Pere Coromines i un representant federal (125). Tanmateix, a l'hora de la veritat ningú recollirà la proposta, i el PRR s'acontentarà amb mantenir la seva "petita entesa" amb la UFNR. No sense dificultats, perquè la ruïnosa situació d'aquesta fa créixer, al si del lerrouxisme, l'oposició a seguir-li donant bel.ligerància: els emilianistes en són adversaris decidits, la Junta Municipal es declara anticoalicionista per 40 vots contra 3, i si en darrer terme preval el criteri del caudillo, és a canvi de reduir la presència nacionalista a un sol lloc entre els cinc de la candidatura per Barcelona (126). Per la banda de la Unió Federal —o del que en resta— l'entusiasme és encara menor, però a la fi, "entre los optimismos del señor Lerroux y los pesimismo del señor Corominas, ganó la batalla la esperanza y convinieron en el propósito de luchar activa y enérgicamente" (127); de fet, la contribució dels nacionalistes republicans a la campanya serà migrada, de to planyívol i impregnada d'un fort complex de culpabilitat (128).

D'altra part, la designació dels quatre candidats radicals que han d'acompanyar l'aliat Pere Coromines resulta, també, problemàtica; si els noms d'Alejandro Lerroux i Hermenegildo Giner de los Ríos són indiscutibles, personalitats com Puig d'Asprer, Serraclara o Mir i Miró es creuen amb mèrits sobrats per a ocupar les dues places restants. El jefe, però, preferirà nominar Emiliano Iglesias —assegurant-ne així la fidelitat després de recents discòrdies— i un virtual desconegut en els rengles del PRR, Dionís Millan i Albiag, a qui, segons tots els indicis, hom reserva el paper de finançador de les despeses electorals (129).

A comarques, la vigència del pacte de Sant Gervasi és encara més precària que a la capital; s'en reclamen només nou candidats, dels quals els nacionalistes no tenen gens segur el suport radical (130), i els radicals han estat proclamats i desenvolupen llur propaganda totalment al marge del partit aliat; aquests últims són tres, tots a la "província" de Tarragona (131):

TARRAGONA-REUS-FALSET	Juan José Rocha García
GANDESA	Jaume Puig i Llevadot
VALLS	Casimir Fabra i Llobera (132)

A més, la direcció del PRR dóna el seu recolzament a diversos republicans independents -entre els que inclou Francesc Macià- (133) i, on no hi ha cap opció antimonàrquica, com a Granollers-Badalona, permet que els vots lerrouxistes ajudin a un liberal dinàstic en lluita contra "la funesta y nunca bastante maldita Lliga Regionalista" (134).

L'antiregionalisme, l'intent, un xic desesperat, d'impedir que la Lliga confirmi i consolidi la seva hegemonia a Barcelona és, en efecte, l'eix central de la campanya del PRR. A aquest objectiu, els seus propagandistes hi aboquen tota llur capacitat demagògica, i aprofiten la tensa situació socio-econòmica que viu la ciutat per a fer una identificació maníquea dels lligaires amb la plutocràcia, els patrons, les grans companyies, els acaparadors..., i dels "desheredados", dels consumidors, de les masses obreres amb el Partit Radical, "que nació en la calle, en el arroyo, engendrado por los dolores del pueblo, por sus lágrimas, por sus aspiraciones redentoras..." (135). També, hom multiplica els gestos i les paraules de simpatia i suport als treballadors en lluita, àdhuc amb intervenció de vaguistes en els mítings electorals, en un esforç per arrencar alguns vots a l'apoliticisme (136), i hom combat la candidatura del Bloc Republicà Autonomista amb grollers atacs personals contra els seus integrants (137).

La mobilització de poc més del 37% del cens electoral barcelonès, el 9 d'abril del 1916, dóna a la Lliga una victòria previsible, amb 24.000 vots i les cinc actes de majoria; Lerroux, que, en un gest efectista, havia retirat a darrera hora la seva candidatura al districte andalús de Posadas per a "triunfar o sucumbir en Barcelona", resulta elegit

per minories, al costat d'Hermenegildo Giner i amb uns 19.500 sufragis (138).

La llista radical-nacionalista ha recollit dos milers de vots menys que en les municipals de mig any enrera, pèrdua deguda probablement a la imparable minva de l'electorat de la UFNR. Les 10.000 paperetes del BRA, per la seva banda, no són més que un pàlid reflex de l'enorme massa de descontents, decebuts i crítics davant la marxa dels dos grans partits republicans que, des del 1910, n'han anat desertant. En definitiva, podríem concloure que, en un moment de "deflació" electoral generalitzada, la clientela burgesa o benestant del regionalisme i els seus satèl.lits resulta més estable i fidel que les bases populars o mesocràtiques del lerrouxisme i del nacionalisme; per dir-ho amb paraules d'"El Progreso", "los votos de la Lliga son siempre los mismos; los votos del partido republicano son hijos del entusiasmo y con el entusiasmo se merman" (139). El que sembla poc versemblant, vistes les xifres de l'escrutini, és la vigència efectiva a Barcelona del "pacte de la Castellana", és a dir, la intervenció massiva del govern civil a favor de Lerroux que denunciaren alguns adversaris (140).

És quasi innecessari afegir que als districtes forans, i en un context global que Marcel·lí Domingo qualificarà de "desastre republicano" (141), els tres candidats del PRR han obtingut votacions exigües (entre l'1 i el 6% dels sufragis emesos) i de distribució geogràfica molt irregular, confirmant les dificultats de llur partit per aconseguir un arrelament extens i sòlid a les zones rurals (142). A la resta de l'Estat, els diputats radicals electes es redueixen a dos: Emilio Santa Cruz per Castelló, i l'ex-dissident Joan Lladó i Vallès per Saragossa.

La severa desfeta, confirmació inapel.lable del fracàs de la temptativa "catalanista" dels radicals, i la subsegüent ensulsiada final de la UFNR (143), alliberen el PRR del llast nacionalista i semblen donar la raó als sectors que, durant el bienni escolat (1914-1916), han volgut mantenir el caliu anticatalanista. Els renovats afanys del grup de "L'Avençada" per acostar el lerrouxisme al fet nacional català, per enrobustir-ne el caràcter autonomista, per impulsar-hi una política més identificada amb el país (144), no troben ja cap ressò entre els

dirigents -el grup es dissoldrà l'agost després de reconèixer que "els nostres esforços han fracassat" (145)-.

Aleshores, des de la primavera del 1916 i a cavall del canvi registrat a principis d'any en la correlació interna de forces del Partit (146), el revival espanyolista es desferma, amb una amplitud i una virulència només comparables a les de l'Antisolidaritat, i essencialment amb els mateixos arguments. La premsa radical emprèn una frenètica "caça de bruixes separatistes", escodrinya articles i discursos dels pròcers lligaires -però també d'en Layret o d'en Bastardas- a la recerca de "conceptos injuriosos para España", àdhuc d'indícis d'"alta traición", i fins arriba a descobrir que la cara d'en Puig i Cadafalch "es una mueca perenne de odio a España", ressucita les velles equacions catalanisme = reacció, oligarquia, passat / espanyolisme = modernitat, democràcia, progrés, nega "desde luego la existencia de la nacionalidad catalana", considera les celebracions de l'11 de setembre "trasnochados desahogos patrioterros", etcètera; nombrosos centres del PRR organitzen mítings i banquets destinats a exaltar "la intangibilidad de la Patria", "la unidad de una raza que tiene destinos inmortales en los horizontes de la historia", oradors lerrouxistes es disposen a recórrer la Península exposant "la falta de fundamento en la realidad de las aspiraciones nacionalistas de la Lliga", i activistes de les Juventudes Radicales protagonitzen agressions i topades contra manifestacions de signe nacionalista; al Municipi barcelonès, i a la Mancomunitat -qualificada ara, indistintament, d'"inservible armatoste" i d'"Estado dentro de otro Estado"- les minories radicals presenten proposicions de caràcter "patriòtic" afirmant "la españolidad de Cataluña"; a les Corts, Hermenegildo Giner s'oposa a la cooficialitat del català -"lengua regional" enfront de la universalitat de "la hermosa lengua de Castilla"- i a la cessió, per part de l'Estat, de competències a la Mancomunitat en matèria docent, prevenint sobre els perills de foment del catalanisme que això comportaria, mentre Lerroux, en rèplica a Cambó, recull l'aplaudiment dels parlamentaris dinàstics i de la premsa madrilenya erigint-se, de nou, en debellador del "separatismo encubierto" de la Lliga i atorgant al seu partit "la representación del patriotismo español en Cataluña" (147).

Tota aquesta erupció nacionalista-espanyola, d'escàs contingut republicà i que es perllongarà fins a mitjan 1917 (148), implica, naturalment, la ruptura amb les restes de la UFNR a Barcelona (149); tanmateix, això no serà obstacle per a què, arribades les eleccions provincials del març de 1917, el Partit Radical hi pacti, a comarques, en un esforç per trencar el seu excessiu aïllament capitalí. Les candidatures avalades pel PRR a tot Catalunya són les següents (150):

BARCELONA - DTE. I PROVINCIAL

Josep Puig d'Asprer	advocat	Radical
Salvador Puigvert i Joví	metge	Radical
Josep Pujol i Pou	del comerç	Radical

MATARO - ARENYS

Joan Balugera i Rojo		Radical
Anastasi Ballester Mínguez		Radical
Eduard Batalla i Cunillera		Radical

SABADELL - TERRASSA

Amadeu Aragay i Daví		Radical
Domènec Palet i Barba		Unión Republicana
Joan Sala i Busquets		Federal

FIGUERES

Rafael Torroella i Cardoner		Radical
Joan Martí i Masó		Radical
Emili Garcia de Pou		Federal

LA BISBAL

Joan Arola i Solé		Radical
Josep Irla i Bosch		Nacionalista
Vicente Folgado		Unión Republicana

STA. COLOMA DE FARNERS

Pere Estartús i Eras		Federal
----------------------	--	---------

BALAGUER

Josep Estadella i Arnó		Radical
Josep Cabeceran		Nacionalista
Josep Companys i Jover		Nacionalista

TARRAGONA - VENDRELL

Joan Ferrer i Navarro	Republicà
Emili Folch i Andreu	Federal
Nicolau Juncosa i Sabater	Nacionalista

REUS

Joan Clarassó i Anguera	Radical
-------------------------	---------

Val a dir que si, a Barcelona, el lerrouxisme no pot refiar-se ja del suport dels nacionalistes-republicans -els quals o bé s'inhibeixen, o recomanen votar el Bloc Republicà Autonomista (151)-, compta, en canvi, amb el recolzament explícit dels liberals monàrquics (152).

La modesta campanya electoral dels radicals, conscients de llur limitada força al districte I provincial, es redueix a una doble desqualificació: de la Lliga -amb els epítets de sempre, més el de gestora corrupta i ineficaç de la Mancomunitat- i dels bloquistes -"lacayos de la Lliga", revolucionaris d'ocasió...-, perillosos per al PRR en la mesura que ambdós partits s'adrecen a un públic socialment i ideològicament molt similar (153).

Considerant la tradicional feblesa del Partit Radical en aquest tipus de comicis, els seus resultats de l'11 de març del 1917 no són la "victoria" que proclamarà "El Progreso" l'endemà, però sí que es poden qualificar d'èxit apreciable. Com era d'esperar, a la capital els regionalistes triomfen per amplíssim marge, deixant només l'escó de minoria per a Josep Puig d'Asprer, si bé el lerrouxisme troba un important consol en el fracàs del BRA, que li disputava el protagonisme de l'esquerra política local. La principal novetat, tanmateix, es dona a comarques amb l'elecció, a més de cinc altres republicans aliats, de dos homes del PRR -Joan Arola per la Bisbal i Josep Estadella per Balaguer-, que fan pujar la representació del Partit a la Mancomunitat a sis diputats (154).

c) Oscil.lacions tàctiques, conflictes interns i relacions amb el món obrer

"A Lerroux le ha enredado la Lliga"
 (R. Guerra del Río, citat per "El Progreso",
 29.IV.1918)

"Empezó el acto a las once con asistencia de gran número de obreros y de radicales..."

(De la ressenya d'un míting a la Casa del Pueblo; "El Progreso", 9.X.1916)

El tret dominant en la trajectòria del republicanisme radical a partir del 1914 és l'accentuació del viratge centrista iniciat uns anys abans, i que es manifesta a través de les més variades actituds, reaccions i conductes.

El Partit que en altres temps es presentava com el motor de la "revolució", el qui provocaria la caiguda de la monarquia, assegura ara que aquest fet es produirà fatalment, serà el fruit de la pròpia descomposició del règim, i vé a dir que tot el que cal fer és preparar quadres i militants per al "día de la gloria", quan "la patria tendrá en nosotros la única fuerza organizada para su reconstitución" (155). L'anticlericalisme ha desaparegut, a nivell directiu, o en tot cas resta reduït a un paper ritualitzat, quasi folklòric -la ressenya formulària d'actes civils, els "banquetes de promiscuación" i "meriendas laicas" per Setmana Santa, la polèmica anyal sobre si l'Ajuntament de Barcelona ha de sumar-se o no a les celebracions del Corpus... (156)-; si els nuclis juvenils i extremistes encara semblen posar alguna convicció en llurs exabruptes antireligiosos (157), els òrgans i líders "responsables" del lerrouxisme només s'en recorden per a "escalfar" alguna campanya electoral massa ensopida, o quan pretenen distreure la militància de temes més delicats (158).

Com a indicatiu de quin és l'espai polític que el PRR tendeix a ocupar, resulta significativa la seva hostilitat immediata davant de qualsevol intent de consolidar a Barcelona una opció de centre -siguin els reformistes de Melquíades Álvarez o els liberals de Romanones- que pogués ésser-li competidora (159).

En fi, l'esforç de moderació comporta el sacrifici àdhuc dels més preuats deus de l'olimp revolucionari radical: el juliol del 1914, una iniciativa de les Joventuts -encapçalades per Rafael i Josep Ulled, Guerra del Río, Balugera, etc...- demanant a l'Ajuntament l'erecció d'un monument a Ferrer i Guàrdia davant del Palau de Justícia és frenada, aigualida i finalment enterrada per Lerroux i Pich, amb l'auxili de l'alcalde de reial ordre i malgrat la irritació de molts correligionaris (160).

Molt més que en aquests aspectes si es vol anecdòtics, però, la desesquerranització del Partit Radical es fa palesa en la pràctica de col.laboració "tècnica", "administrativa" o "econòmica" amb la Lliga i, a través d'ella, amb la burgesia barcelonina (161). Si bé l'existència de relacions, personals o no, entre institucions o individualitats burgeses en l'òrbita regionalista i el lerrouxisme té precedents a partir del 1910 -el lligaire Ramon Albó ha estat conseller del banc creat per Lerroux el 1912, i la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació no ha dubtat a demanar la intercessió del caudillo davant del govern en favor dels interessos del tèxtil català (162)-, és des del 1914 que aquesta dinàmica es referma i intensifica, amb l'accés de Joan Pich i Pon al liderat municipal -com a primer tinent d'alcalde- i a la direcció local del PRR, gràcies al seu control econòmico-polític sobre "El Progreso", que exerceix a través del gerent del diari, el veterà periodista Antoni Cullaré (163).

Pich i Pon (164) té raons particulars per desitjar una entesa amb la Lliga: el volum i la varietat dels seus negocis el vinculen com més va més amb els cercles burgesos i financers locals (per posar tres exemples, l'arquitecte de la casa que es fa construir a la plaça de Catalunya és Josep Puig i Cadafalch, el 1917 crearà, amb altres radicals i alguns regionalistes com a socis, l'empresa Fabricación Nacional de Lámparas Eléctricas, S.A., i a partir del 1920 serà membre del consell d'administració del Banc de Catalunya (165)); d'altra banda, perduda la majoria absoluta al Municipi, necessita la benevolència de la Lliga per a seguir ostentant la primera vara consistorial, i fins per conservar el contracte de manteniment de l'enllumenat públic de la ciutat. Però, al mateix temps, hi ha en aquesta política radical d'acostament als interessos de la burgesia un desig de la direcció del Partit, amb Lerroux al capdavant, de dissipar la vella identificació amb "la púrria" i d'oferir-se com una opció responsable a les classes propietàries (166).

Dues són les àrees en les que, principalment, es produeix aquesta col.laboració: el procés encaminat a celebrar una Exposició d'Indústries Elèctriques, idea de paternitat radical entorn de la qual els grups

polítics locals estableixen una mena de treva que permet a Lerroux i Pich figurar en la seva junta directiva, al costat de Cambó, Abadal, el duc de Solferino, Collaso i Gil i Emili Junoy (167), i l'aprofitament econòmic dels efectes de la guerra europea. Aquí, "el señor Lerroux abrazó la causa de los productores capitalistas, que era también la del proletariado, contra los ineptos gobernantes" (168): gestionà, en les primeres setmanes del conflicte, l'ajut financer del Banc d'Espanya a les indústries catalanes momentàniament col.lapsades, viatjà a Londres, comissionat pels fabricants de gèneres de punt del Maresme, a negociar la importació dels tints i colorants vitals per a aquell sector (169), s'incorporà des de bon principi a la demanda de les zones neutrals, garantí davant la classe política espanyola "que en estas aspiraciones de Cataluña no hay sentimiento separatista, no hay más que los justos anhelos de prosperidad de un pueblo que no quiere perecer" i, desafiant aferrissades resistències internes, no dubtà a arrengrerar el seu partit barcelonès al costat de les "forces vives" dinàstiques, regionalistes i patronals en la gran manifestació reivindicadora de les "zones franques i altres reformes econòmiques", el 10 d'octubre del 1915 (170). En resum, una promiscuïtat tan intensa que la pròpia Lliga sentí la necessitat de justificar-se'n: "Quan es vol servir a la pàtria, l'acceptar la companyia d'en Lerroux pot no ésser agradable, però es satisfan els interessos de la nostra terra", diria Cambó (171).

Com ja hem assenyalat, el màxim patrocinador visible de la cooperació amb els regionalistes és Joan Pich i Pon, a qui el caudillo ha investit com a cap-delegat del Partit a Barcelona, i que té en "El Progreso" un altaveu dòcil i obsequiós (172). D'aquesta manera, les resistències a la seva autoritat i la contestació a la línia política que ell representa es barrejaran en un tot bastant indestruïble.

Ràpidament, doncs, entorn d'una qüestió externa o de forma -l'orientació sociopolítica del PRR a la ciutat- i d'una qüestió interna o de fons -la disputa pel liderat lerrouxista local- es dibuixa l'enfrontament entre el nucli més aburgestat i desideologitzat del Partit, però que n'ostenta el control (el sector Pich, neutralista en relació a la guerra europea i procliu a un pacífic repartiment del poder amb la Lliga)

i una "vella guàrdia" amb infules esquerranistes i populistes, encara, que es considera postergada i vol recuperar posicions (Emiliano Iglesias, Guerra del Río, els germans Ullé, Manuel Santamaría, Colominas Maseras, Elies Fité, etcètera, els quals arboren la triple bandera de l'aliadofilia, l'espanyolisme i la confrontació amb el regionalisme).

Les manifestacions del conflicte són molt variades, i s'esglaonen al llarg de quasi dos anys (1914-1915): atacs personals i denúncies del passat antilerrouxista d'Antoni Cullaré i d'algun altre periodista (Adolf Marsillach) incorporat a la redacció d'"El Progreso", responsabilitzant-los de la dretanització del diari (173), campanyes de la Federación de Juventudes Radicales de Barcelona contra l'Exposició d'Indústries Elèctriques (174), esclats d'impaciència entre els militants per la passivitat i la desmobilització del Partit, que sembla haver abandonat els camins de la "protesta airada" (175), reunions i maniobres fraccionals dels descontents davant l'hegemonia piquista, "conjuras y confabulaciones", en paraules de Lerroux, el qual se sent indirectament qüestionat pels protestataris -al capdevall, Pich no fa més que posar en pràctica les orientacions centristes del jefe- i ha d'amenaçar fins amb la dimissió per tal de restablir una fràgil aparença d'ordre (176).

Dissensions i protestes d'aquesta mena no són noves al si del PRR, ni haurien tingut massa transcendència si Emiliano Iglesias no les hagués pres com a trampolí d'una ofensiva personal destinada a treure'l de la marginació en què creu trobar-se. Iglesias sap que no té cap futur polític fora del Partit Radical, de manera que el seu joc en tot aquest episodi consistirà en una subtil operació de xantatge, en una gradació d'amenaques de ruptura -sense arribar mai al trencament total- que faci tèmer a Lerroux la pèrdua del suport dels sectors del Partit que aquell controla, i obligui el caudillo a restituir-li la posició predominant que havia ostentat temps enrera. Es tracta, doncs, d'una descarada lluita pel "poder intern", però l'Emiliano la disfressa de querella ideològica entre la "dreta" i l'"esquerra" radicals, i procura recollir l'esquerranisme sincer d'una part de la base per a utilitzar-lo contra Pich i Pon.

El pròleg de la dissidència emilianista el constitueixen els rumors circulats durant la primavera del 1914 -i desmentits sense convicció per l'ex-diputat- sobre la intenció d'aquest d'abandonar els rengles lerrouxistes, en desacord amb l'orientació política i les persones que hi prevalen (177). Després, al llarg de més d'un any, Iglesias maniobrarà en el si de la protesta global anti-Pich que acabem de descriure, intentant aconseguir una redistribució d'influències dintre del Partit, maldant per recobrar la direcció d'"El Progreso" i procurant, en tot cas, reforçar aquells aspectes de la seva imatge pública (aliadofil fervorós, defensor de l'obrer...) més antagònics amb la del primer tinent d'alcalde (178).

És la ineficàcia d'aquestes "pressions limitades" el que decideix l'Emiliano a realitzar un gest formal de rebel·lió, i ho fa, d'acord amb els costums del republicanisme hispànic, creant un periòdic propi, "Germinal", "diario radical de la mañana" que neix el 7 d'octubre del 1915 "para defender sus pretensiones y atacar, más o menos descaradamente, al que le había sacado del montón" (179). L'acompanyen en l'aventura Rafael Guerra del Río, Angel de Borjas Ruiz, Elies Fité, Jaume Durany i Bellera i Brauli Solsona, amb l'adhesió d'alguns activistes de comarques (Amadeu Aragay de Sabadell, Josep Ventayol de Terrassa...) i la simpatia més o menys explícita de diversos organismes, centres i entitats (la Federación de Juventudes Radicales de Barcelona, l'Ateneo Obrero Republicano Autonomista d'Hostafrancs, la Casa del Pueblo del districte Vè, etcètera).

En el curs dels dos mesos i mig següents, "Germinal" s'erigeix en paladí del retorn als orígens obreristes, anticlericals i anticatalanistes del PRR; doncs, omple les seves columnes de demagògiques exhortacions a "los oprimidos", afirma "la incompatibilidad absoluta entre burgueses y explotados", es declara "revolucionario à outrance"...; jugant a ésser la consciència crítica dels radicals, denuncia la "cobardia" i la "candidez" dels dirigents que transigeixen davant la Lliga, que s'hi associen en temes com les Zones Neutrals o l'Exposició i cauen, així, en una "solidaridad burguesa" que esmussa la combativitat del lerrouxisme i li fa perdre eleccions, blasma la "política municipal

de desprestigios" representada per Pich i ataca a "la camarilla de levita y chistera que se interpone entre Lerroux y el pueblo". Això sí, tot adobat amb sonores protestes d'adhesió al caudillo -"Lerroux es nuestro"-, d'acatament a la seva "jefatura" i de fidelitat a l'ortodòxia radical (180).

Per part de Lerroux, la rèplica immediata a la revolta del seu ex-lloctinent és severa i dolguda: li nega qualsevol fonament doctrinal, acusa Iglesias de tasca divisionista i "insidiosa" i el declara separat de la seva amistat (181); tot seguit, el caudillo s'esforça a contrarrestar els efectes de la crisi sobre el Partit barcelonès intensificant els contactes personals amb les bases i els casinos, anunciant grans reformes a "El Progreso", etcètera (182). Del punt de vista orgànic, en canvi, la reacció resulta temperadíssima -la Junta Municipal es limita a expressar el seu disgust davant la conducta de l'Emiliano, desitjant que la rectifiqui (183)- i exclou qualsevol mesura sancionadora, com si hom sabés que tot plegat és foc d'encenalls i que, tard o d'hora, vindrà la reconciliació.

En efecte, segons ja hem apuntat, aquest conat d'escissió esquerranista és, almenys per al seu capitost, pura tramoia política. Doncs, tant bon punt s'adoni que la maniobra coactiva sobre Lerroux no pot anar més enllà, o hagi obtingut del jefe radical promeses de promoció futura -caigut Dato el 6 de desembre, hi ha eleccions generals a la vista...- Emiliano Iglesias plegarà les velles de la seva dissidència, liquidarà "Germinal" d'un dia per l'altre i tornarà a la cleda després d'un teatral acte de contrició pública (184). Això no impedeix, naturalment, que un grapat de fidels crei l'agrupació i el setmanari "Fructidor" (185) a fi de mantenir encesa algun temps més la flama de la contestació emilianista, ni que el propi Iglesias manifesti encara, durant l'any 1916, vel.leitats crítiques destinades a alimentar la seva pretesa condició de capdavanter de l'extrema esquerra lerrouxista (186).

Des de principis del 1916, en qualsevol cas, un seguit de factors externs i interns de diversa importància (Pich, acabat el seu mandat municipal, s'aparta per un temps de la política mentre Emiliano es reintegra gradualment a la cúpula del Partit, la nova correlació de

forces al Consistori barcelonès exclou als radicals del govern de la ciutat, s'atansen eleccions legislatives, creixen al país les tensions socioeconòmiques...) fan que el PRR passi a l'oposició, realitzi un altre tomb tàctic i intenti reproduir -ara, en versió caricaturitzada- la fòrmula política dels seus anys èpics.

A l'Ajuntament, i en represàlia per no haver-los estat atorgada cap tinència d'alcaldia, els lerrouxistes declaren llur "implacable hostilidad" a la Lliga i intenten obstruir-ne la gestió àdhuc en les àrees -cultural, educativa...- en què aquesta cerca el consens (187); en el míting, els insults antiregionalistes ("cuadrilla de bandidos", "sinvergüenzas", "filibusteros"...) s'alternen amb les amenaces ("hemos de desenfundar las viejas armas", "los amos de la calle somos nosotros", "¿quieren guerra? ¡pues a la guerra!"), i la violència verbal passa a vies de fet arran de l'elecció complementària del 24 de setembre del 1916 a Girona, quan l'actuació de joves radicals a favor del republicà E. Fernández del Pozo i contra el candidat lligaire Santiago Masó deriva en batussa amb un lerrouxista mort -Miguel Morales- i diversos ferits (188); les vagues, d'altra banda, adquireixen un sobtat protagonisme a les planes d'"El Progreso", que esbomba la conflictivitat laboral i el problema de les subsistències com a suports d'una demagògica campanya contra la "clase patronal" i en defensa dels "pobres obreros" (189); en fi, la "nova etapa" inclou, també, el revival espanyolista que ja ha estat descrit en l'apartat anterior, i el trencament de la Coalició Republicana, que vé facilitat per la mort natural de la UFNR.

El "retorn als orígens" resulta, però -ja s'ha dit- caricaturesc i inversemblant, perquè mentre a un cert nivell floreix la retòrica antiburguesa, hom jura odi etern a "la mala gente de la Lliga" (190) i àdhuc corre la sang entre militants d'un i altre partit, per dessota hom continua col.laborant-hi en quasi tots els terrenys: les gestions preparatòries de l'Exposició d'Indústries Elèctriques van endavant amb el ple recolzament de Lerroux (191), el qual segueix fent costat a les demandes del port franc, de la zona neutral, etcètera (192); dins de la corporació municipal barcelonina, un sector de la minoria radical abandona aviat l'oposició sistemàtica al govern regionalista

per sumar-s'hi en afers d'àmplia volada financera (193); fins i tot, a la Mancomunitat s'observa, per part del PRR, una actitud de "crítica constructiva", una discreta tendència a l'entesa entre aquell i la Lliga, tendència que culminarà el maig de 1917 amb la incorporació de Josep Estadella al consell permanent de l'organisme "regional" (194). En conclusió, la solidesa dels vincles entre el Partit Radical i el món burgès està ja molt per damunt de contingències polítiques momentànies o de giragonses tàctiques de cara a la galeria (195).

El biaix crític que la política espanyola pren a partir de la primavera del 1917 té una incidència remarcable sobre la trajectòria del PRR a Catalunya: disminueix la importància de la política local, que, durant bastant temps, restarà eclipsada pels problemes d'àmbit estatal; provoca l'acostament entre regionalistes i radicals, en la mesura que tots dos partits es troben arrengrerats en una mateixa línia reformista (196) i això els obliga a silenciar anteriors hostilitats recíproques; i crea, al si del propi PRR, un clima d'expectativa, d'unió sagrada, que fa emmudir a protestataris i dissidents.

Els efectes aquietadors de la crisi de 1917, tanmateix, no duren més enllà del novembre de l'any esmentat. Des d'aquesta data, el restabliment de la "normalitat" i la convocatòria d'eleccions municipals reactiven les discòrdies interiors. I quan, a comptar del gener de 1918, els lerrouxistes recuperen el protagonisme consistorial sota la batuta d'Emiliano Iglesias -primer tinent d'alcalde i advocat de negocis bruts però importants en una Barcelona que és centre de tota mena de tràfics i especulacions (197)-, la tempesta torna a esclatar, es reproduïx la situació del bienni 1914-1915, només que amb els papers canviats; Iglesias, que ara mana al Partit, a "El Progreso" i a l'Ajuntament -aquí, amb Mir i Miró com a segon- fa el paper d'en Pich i Pon tres anys abans (moderat, realista, comprensiu davant del catalanisme i inclinat a la cooperació "administrativa" amb els seus representants polítics en nom de l'eficàcia i el servei a Barcelona (198)), mentre Josep Jorge Vinaixa, Rafael Guerra del Río, Casimir Giralt, etcètera,

allunyats del comandament, són els actuals emilianos "esquerranistes" i anticlericals, per als que la Lliga continuà essent "el más formidable enemigo de la democracia" (199).

En un context en què l'hegemonia del PRR és molt fràgil -depèn, per a mantenir-se, dels vots de tres republicans autonomistes i tres liberals- (200), l'enfrontament intralerrouista es desenvoluparà entorn de diversos temes successius: el contingut d'un projecte de reforma de la llei Municipal que Iglesias procura consensuar amb totes les fraccions polítiques de l'Ajuntament (201) i contra el qual es solleven els edils més temorosos de veure reduïts llurs poders i desmantellats llurs petits cacicats de districte (202); el protagonisme absorbent, àdhuc megalòman, de la política ciutadana que el primer tinent d'alcalde s'arroga, en detriment de l'alcalde, el seu correligionari Manuel Morales Pareja, i dels altres regidors del Partit (203); les espectaculars harmonies entre l'Emiliano -sobtadament preocupat pel "problema de Cataluña" i capaç de votar amb les dretes contra la concessió d'un aguinaldo als empleats municipals- i els regionalistes -els quals troben "raonades" i "correctes" certes tesis del "senyor Iglesias"-, harmonies que escandalitzen a bastants radicals i són molt contestades dins de la pròpia minoria consistorial (204)...

Al capdevall, Lerroix ha d'intervenir a fons per a sufocar la revolta edilícia sense ruptures i restaurar la malmesa autoritat d'"Emiliano I" -"El Diluvio" dixit- (205), però els fets ocorreguts evidencien dues coses: una, que les querelles internes del Partit Radical no són pràcticament mai doctrinals, sinó que s'hi disputen parcel·les de poder, interessos personals o de grup, i els principis hi són utilitzats en cada cas i per cada bàndol segons les circumstàncies i les necessitats del moment; l'altra, que la marxa del lerroixisme cap a les zones més temperades de l'espectre polític i social és ja imparable.

Com és natural, les ziga-zagues tàctiques i les baralles civils contribueixen a accelerar la degradació organitzativa, amb símptomes d'atròfia, que el Partit venia sofrint des de principis de la dècada.

"Organizaciones políticas poderosas y omnipotentes un día, se ven reducidas hoy a cumplir la triste y prosaica misión de gremios de profesionales de la política, o de montepíos de protección y socorro",

es lamentarà un setmanari crític (206); en efecte, la militància activa -que els càlculs més generosos situen en 5.000 individus a Barcelona-ciutat el 1914 (207)- ha disminuït dràsticament, igual que la capacitat de mobilització, fins al punt que els radicals ja no gosen convocar grans actes a l'aire lliure (208) i s'acontenten, com els altres partits, amb aplegar dues o tres mil persones en un teatre; el més greu, però, és la profunda decadència de l'estructura assistencial, dels consultoris mèdics, les cooperatives de consum i, sobretot, les escoles laïques: la penúria econòmica de molts casinos quasi buits de socis els empeny a utilitzar les subvencions municipals a l'ensenyament -que tampoc no arriben sempre, doncs el PRR ja no controla com abans l'Ajuntament- per a altres finalitats, deixant de pagar als mestres, convertint llurs escoles en empreses lucratives o reduïnt-les a la mínima expressió, només per a poder justificar noves subvencions (209). Els perills mortals que tot això representa per a la medulla mateixa del lerrouxisme barceloní expliquen la resolució del caudillo d'emprendre urgentment, a mitjan 1918, un procés reorganitzador i vigoritzador (210), procés inútil en la mesura que la progressiva esclerosi interna del Partit Radical no és més que un efecte de la seva involució global.

Havent descrit un panorama tan fosc del radicalisme català en els anys 1914-1919, és obligat preguntar-se perquè, malgrat tot, el PRR subsisteix i conserva un paper polític considerable. La resposta cal cercar-la, encara, més a fora que a dins del clos lerrouxista: en el fet que cap altra força li disputa amb prou continuïtat i versemblança la significació "popular" ni l'ample territori de l'esquerra no proletària.

Així, l'accentuada dretanització de la seva alta política no és obstacle per a què el Partit continuï feut d'esquerra davant de nombrosos problemes de caràcter "menor", "quotidià", però que afecten i interessin a militants i simpatitzants molt més que l'últim discurs de Lerroux

a Madrid o la darrera conxorxa amb la Lliga a l'Ajuntament; amb tot l'oportunisme i la demagògia que es vulgui, "El Progreso" denuncia en termes duríssims les freqüents brutalitats repressives de les forces d'ordre públic -arriba a titllar els seus membres de "criminales natos"- i la inèpcia i corrupció dels alts responsables policíacs locals (Bravo Portillo, Millán Astray...) (211), els radicals se segueixen mobilitzant contra les penes de mort i a favor de l'amnistia -sobretot després de l'agost de 1917- (212) i les derivacions més negatives de la guerra europea sobre les classes treballadores i mitjanes (augment dels preus del pa i les altres "subsistències", puges dels lloguers, adulteració d'aliments...) troben en el PRR un ressò sorollós i algú intent de pal·liar-les des del poder municipal (213). És aquí, en el terreny de les protestes i les denúncies, on l'existència d'una "ala extremista" més o menys dissident (Joventuts, grups, petits setmanaris...) resulta més útil al lerrouxisme, doncs manté l'aurèola "rebel" d'aquest i li permet conservar dins de la seva òrbita certs sectors populars poc conscients.

D'altra banda, la mateixa raó -el virtual monopoli que del republicanisme barcelonès ostenta- fa del Partit Radical l'únic aixopluc possible per a aquells que, de tornada d'altres experiències polítiques, busquen una opció intermèdia entre la Lliga i el sindicalisme. En conseqüència, tant antics membres de la UPNR -l'ex-diputat i ex-regidor Juli Marial, l'advocat reusenc Jaume Simó i Bofarull, el regidor de Lleida Simeó Ibars i Aresté, el comerciant Eduard Batalla, el que fou primer director d'"El Poble Català", Francesc Rodón, el Foment Republicà Autonomista del districte VII en bloc...- com desenganyats del Partido Reformista -l'ex-diputat Josep Caballé i Goyeneche- i fins algun trànsfuga del liberalisme monàrquic -l'advocat Francesc Toda- alimenten un degoteix d'adhesions quantitativament petit, però considerable en termes d'injecció de "prestigis", dels que el Partit de Lerroux no està sobrat (214).

En aquesta etapa de la seva història, quin tipus de relacions sosté el PRR amb el moviment obrer?

El 1914, quan un CNT molt precàriament organitzada tot just està emergint de la clandestinitat (215), els radicals, prevalent-se de l'ascendent que conserven sobre un cert nombre de societats d'ofici

(216), intenten fer d'aquestes peons al servei de llur política -"convertir-les en auxiliars de la democràcia", segons Lerroux (217)- i, en general, procuren mantenir amb el sindicalisme incipient una "aliança de conveniència" que el propi caudillo formularà així:

"siempre que las sociedades obreras han sostenido luchas contra el capital, han necesitado el amparo de las banderas políticas y el apoyo de los hombres que militamos en los partidos. (...) Si quieren nuestro apoyo es preciso que también nos ayuden";

és a dir, suport a canvi de vots (218).

Aviat, però, i a mesura que la Confederació s'enforteixi a l'escaif de les circumstàncies socioeconòmiques provocades per la gran guerra, les relacions entre aquella i el Partit Radical esdevindran més i més tenses i conflictives (219). El nucli anarco-sindicalista de la CNT, result a impedir que "determinado partido político" segueixi explotant mobilitzacions i conflictes laborals (220), emprèn des del 1916 aproximadament una enèrgica ofensiva antilerrouxista en dues vessants: d'una banda, mira de desplaçar els elements republicans de qualsevol càrrec d'influència dins de l'estructura societària, i d'entorpir la difusió d'"El Progreso" en els àmbits proletaris (221); de l'altra, cerca l'enfrontament com més violent millor amb el PRR, a fi de provocar en aquest reaccions antisindicals que el "desemmascarin" davant dels treballadors; els motius, o pretextos, són el de menys: les velles acusacions contra Emiliano Iglesias com a delator de Ferrer i Guàrdia el 1909 o com a traïdor a la vaga del 1911 (222), la protesta "pacifista" dels llibertaris contra les campanyes aliadòfiles del lerrouxisme, a la qual aquest replica acusant als redactors de "Solidaridad Obrera" d'estar venuts al consolat alemany (223), la denúncia dels baixos salaris que hom paga a la impremta d'"El Progreso" (224), etcètera.

Embrancat en aquesta espiral de topades amb la CNT, apartat dels ressorts de l'aparell societari i empès per la seva pròpia dinàmica cap a altres sectors socials, el PRR, per molt que reclami encara la neutralitat ideològica dels sindicats i animi els treballadors republicans a reaccionar contra "los caciques anarquistas" (225), no pot seguir

pretenent la representació de la classe obrera. El radicalisme, doncs, es limita a manifestar envers aquesta una solidaritat externa, un afany protector fet de declaracions retòriques i gestos paternalistes, sobretot en vigílies electorals (intervencions municipals contra la puja dels preus, atacs a "los enorgullecidos tiranuelos del capitalismo", lloances a "la inmensa clase desdichada"...) i de socors o ajuts materials (repartiment de petits donatius i bons municipals entre els parats, cessió gratuïta de locals del Partit o de l'Ajuntament per a mítings i assemblees obreres, auxilis diversos a vaguistes, mediacions davant les autoritats, etcètera) (226). El primitiu obrerisme radical va deixant pas a la filantropia, a una mena de "caritat laica" a favor de "los humildes".

¿Cal deduir d'això que el PRR i la classe obrera són ja dos cossos totalment separats l'un de l'altre, sense cap zona de juxtaposició ni cap lligam estable? No. Per una part, fóra abusiú identificar la Confederació Nacional del Treball -en especial abans del 1918- amb tot el proletariat català, i oblidar que alguns nuclis de treballadors resten vinculats, per raons diverses, al lerrouxisme; és el cas de l'Associació d'Obrers de l'Ajuntament de Barcelona, gran part dels sis-cents afiliats a la qual són radicals i que, a desgrat d'ocasionals crítiques, acostuma trobar en els regidors del Partit comprensió i recolzament per a les seves demandes laborals (227); també, del Sindicat de contramestres de la indústria tèxtil "El Ràdium", de la Sociedad del Arte de Imprimir -ara enemistada amb els redactors de la "Soli"- d'un grup d'ex-anarquistes denominat "Los diez y nueve", de la Sociedad Obrera "la Unión" de venedors de diaris, etcètera (228).

Però, respecte de la pròpia CNT, la gran porositat organitzativa d'aquesta, juntament amb l'existència dins del Partit Radical d'elements mantenidors d'un cert caliu esquerranista, i la mateixa petitesa de l'escenari polític-sindical català, possibiliten que, per sota de les hostilitats entre les cúpules dirigents, subsisteixin abundants contactes, relacions i àdhuc col.laboracions entre lerrouxistes i llibertaris. Per exemple, el redactor en cap d'"El Progreso", Juli Piferrer, pot donar una conferència a l'Ateneo Sindicalista mentre Federico Urales diserta en un centre del PRR o escriu al setmanari de les Juventudes

Radicales, i Rafael Guerra del Ríu polemitzava amb la plana major cenetista en el curs d'un cicle de debats promogut per l'Ateneo Racionalista de Sants (229); uns i altres coincideixen en la campanya acusatòria contra el policia Bravo Portillo com a espia alemany i sabotejador del moviment obrer (230) i, a desgrat de les consignes de la "Soli", la coexistència d'entitats obreres i radicals en un mateix estatge, o la utilització de locals del Partit per a actes confederals, amb assistència del Noi del Sucre en persona, no han deixat d'ésser moneda corrent (231); fins i tot el vituperat Emiliano Iglesias continuava exercint, a principis del 1917, com a advocat de sindicats cenetistes (la Sociedad de Estampadores, Cilindradores, Aprestadores y demás acabados en piezas, i el Arte Fabril) (232). El fet que, el juliol del 1918, el congrés de la CRT de Catalunya celebrat a Sants hagués de recomanar encara als sindicats adherits "no domiciliarse en ningún centro político" (233) és la millor prova de la persistència i la càrrega significativa d'aquest fenòmens.

En resum, els anys 1914-1918 suposen, per al PRR, la pèrdua irremissible del control polític i de les rendes electorals de la classe treballadora, tant a causa de l'orientació acusadament mesocràtico-burguesa que aquell ha adoptat, com per l'ascens imparable de la CNT. Els radicals conserven, no gensmenys, uns lligams minvants, de caràcter essencialment pràctic, amb el món obrer, cosa que, en absència d'opcions polítiques més esquerranes, els dona alguna base per a seguir proclamant-se "intérpretes de los sentimientos populares".

d) Aliadofília i reformisme

"Rusia es Kerenski. Rusia es (...) el pueblo admirable que hizo la santa revolución que derrocó el imperio absolutista y tiránico de los zares. Y un país que esto significa no puede pactar con Alemania, en esta hora en que los pueblos libres de todo el mundo luchan para acabar con el imperialismo alemán"

("El Progreso", 27.XI.1917)

Des que, el 1910-12, fou admès al si de l'establishment polític oficial, i obtingué "una reconocida y legítima influencia en las altas

esferas del Estado" (234), Lerroux maldà per donar al PRR una implantació i un abast estatals; transcorregut un lustre, però, el fracàs d'aquell esforç és tan obvi que, a principis del 1917, el caudillo suspèn la publicació del seu òrgan de premsa a Madrid, el diari "El Radical", el qual venia arrossegant una existència grisa i ruïnosa (235). En canvi, el líder republicà sí que ha reeixit, i àmpliament, a consolidar la pròpia personalitat pública, de manera que, quan intervé al Parlament, suscita l'atenció i el respecte generals, gaudeix d'una àmplia aurèola de simpatia i admiració en els ambients periodístics i els mentideros polítics de la Cort, i el seu domicili madrileny, per la quantitat i la qualitat de les visites que rep, "parece la casa de un ministro..." (236). Per tant, en el període que ara ens ocupa, tota la presència radical en la política espanyola descansa sobre les espatlles de Lerroux, cosa que accentuarà les tendències idolàtriques del Partit envers el seu "ilustre jefe".

Dit això, ¿quina és l'actitud del PRR davant el gabinet conservador que ocupa el poder durant els anys 1914 i 1915? Fidels al propòsit d'aprofundir la ruptura entre Dato i Maura, aïllant a aquest com un reaccionari fanàtic i perillós i empenyent a aquell cap a posicions moderades, els radicals es mostren, inicialment, benèvols amb el govern idóneo: el consideren desvinculat de la repressió del 1909, l'afavoreixen amb llur abstenció al Congrés, afirmen que "el señor Dato representa en el orden social un sentido progresivo" i cobreixen d'afalacs el president a canvi d'algunes mesures de gràcia en favor dels presos polítics (237); per contra, Maura continuà essent el proscrit, el símbol d'"una política vergonzosa", i l'antimaurisme constitueix encara ingredient obligat -gairebé ritual- de qualsevol propaganda o agitació lerrouxistes (238).

Les estructures polítiques del sistema de la Restauració, però, es veuran fortament sacsejades, a partir de l'estiu del 1914, per l'esclat de la Guerra Europea. I el Partit Republicà Radical, després d'algunes manifestacions primerenques de caire pacifista, contràries a "la locura internacional" provocada per "el imperialismo destructor" (239), es decantarà de seguida cap a una posició no ja aliadòfila, sinó favorable

a la intervenció de l'Estat espanyol en el conflicte continental: el 2 d'agost, quan les hostilitats entre les grans potències ni tan sols s'han iniciat, Lerroux parla a la premsa de "batalla final entre la democràcia universal y el militarismo", de "la lucha inevitable y quizá beneficiosa", fa vots per "el triunfo de la raza latina" i es declara "enemigo de la neutralidad" (240).

En aquestes paraules resta enunciada l'anàlisi de la crisi internacional que, al llarg dels quatre anys i mig següents, el caudillo radical i els seus corifeus desenvoluparan a través de centenars d'articles, entrevistes i discursos. L'ur aliadofília té com a ingredient primer i bàsic la francofília, la devoció envers "el país de la Revolución y de los Derechos del Hombre", la França "democrática, colonizadora, pacíficamente expansiva", germana de raça i de cultura, per la qual el republicanisme hispànic s'ha sentit sempre fortament mimetitzat; només en el curs de la contesa, i sobretot a partir d'episodis com la destrucció per l'exèrcit alemany del monument a Ferrer i Guàrdia, a Brussel·les, el torpedinament del "Lusitania" o l'escalada de la guerra submarina, que compta entre les seves víctimes Enric Granados i molts mariners espanyols, apareixerà un antigermanisme fet d'al·lusions a la "barbarie teutónica", de condemnes dels "crímenes de los piratas alemanes", de sarcasmes sobre la "kultur" dels destructors de catedrals... En tot cas, el PRR creu que la Gran Guerra enfronta, a nivell planetari, esquerres contra dretes, que els Aliats hi defensen la llibertat, el progrés, la justícia, el dret, la civilització davant el militarisme, la reacció, el despotisme i l'ambició d'hegemonia universal representats per Alemanya -la revolució de febrer a Rússia i l'entrada en combat dels Estats Units no faran més que arrodonir aquesta interpretació ideològica del conflicte-, i, com molts altres sectors de l'opinió europea, apaivaga eventuals escrúpols assegurant que la guerra en marxa "será la última, y tras ella vendrá el desarme y la paz internacional definitiva".

Contra el "funesto equívoco" de la neutralitat decretada per Dato, però, hom invoca no tant aquells grans ideals sinó, més aviat, raons de conveniència patriòtica: els negatius resultats de l'aïllacionisme

diplomàtic mantingut durant el segle XIX, la impossibilitat de sostreure's als efectes d'un conflicte de volada mundial, el perill que un o altre dels combatents arrabassí a Espanya algun punt estratègic del seu territori, el risc de veure's sotmesos al vencedor, sigui qui sigui... Per tot això, el lerrouxisme preconitza una declaració de bel.ligerància al costat de França i Gran Bretanya, pas que podria facilitar la ulterior recuperació de Gibraltar, reportar grans avantatges econòmics a curt i a llarg termini i galvanitzar les energies del poble espanyol; és l'abast pràctic de la desitjada intervenció el que resta en l'ambigüitat, doncs les constatacions de la impotència militar espanyola per a prendre part en la lluita es barregen amb els suggeriments de trametre al front occidental, o als Dardanel, un contingent de voluntaris, o bé una part de les tropes que combaten al Marroc "sin gloria y sin provecho". Des del 1916, tanmateix, Lerroux atemperarà el seu bel.licisme i, reconeixent que "nuestro papel no está hoy en ir a las líneas del frente de batalla", es limitarà a reclamar la ruptura de relacions amb els Imperis Centrals i la concessió als Aliats de bases navals i suport logístic.

Si bé el posicionament dels radicals en relació al conflicte els vé donat per la pròpia història, la tradició doctrinal i àdhuc la formació dels seus dirigents, no és menys cert que sota llurs entusiasmes intervencionistes hi ha una esperança partidista: la de que, en una Espanya bel.ligerant, l'estret contacte amb les democràcies aliades primer, i després l'efecte de les grans commocions polítiques i socials que, sens dubte, formaran el seguici de la pau tant als estats vençuts com als vencedors, accentuessin les contradiccions internes del règim monàrquic i acceleressin l'adveniment de la República (241).

Naturalment, hom pot cercar també raons menys confessables per a l'aliadofília del PRR. Sabem que, des del mateix agost del 1914, Lerroux realitzà freqüents viatges a París, hi mantingué contactes amb nombroses personalitats polítiques, sobretot de l'òrbita radical-socialista (A. Briand, C. Pelletan, R. Viviani, G. Clemenceau...) i hi comprometé la seva influència sobre l'opinió pública espanyola a favor de la causa aliada (242). Que fes tot això "sans un sourire de la France, sans un seul mot, sans le moindre encouragement", com

assegura un panegirista (243), resulta poc versemblant, sobretot si és cert que, a partir de la tardor del 1914, els diaris radicals reberen una sobtada injecció de diners... (244). Ara, venut o no a l'"or francès" (245), Lerroux obtingué beneficis econòmics de la Gran Guerra: ell mateix ha al·ludit a negocis d'exportació -males llengües parlaren de contraban- de mules, ví, cereals, etcètera, a l'altra banda dels Pirineus (246).

De qualsevol manera, el líder radical és la punta de llança de l'intervencionisme espanyol (247) i, com a tal, la "bèstia negra", l'ase dels cops de neutralistes sincers i germanòfils camuflats: el setembre de 1914, de retorn del seu primer viatge a la França en guerra, una "turba de reaccionarios" l'apedrega i l'obliga a fugir d'Irún, mentre a Madrid manifestants al crit de "Muera Lerroux!" intenten assaltar el local del PRR; a mitjan 1915, després d'haver reiterat les seves tesis en el curs d'una estada a Canàries, noves demostracions hostils i conats d'agressió l'acompanyen al llarg del trajecte de Cadis a Madrid (248).

Plenament identificat amb el jefe en aquesta matèria, el Partit Radical català exterioritzarà la seva simpatia pels Aliats en una llarga sèrie d'iniciatives i mobilitzacions públiques, durant el període 1914-1918: festivals i recaptés de fons a favor dels refugiats belgues, visites col·lectives als consolats, telegrams de protesta per actes de "vandalisme" dels alemanys, celebracions solemnes del 14 de juliol, manifestacions que acaben en batalla contra requetés i mauristes, resolucions municipals de salutació "a la heroica villa de París" o declarant al president W. Wilson "ciudadano honorario de la libre Barcelona"... (249). Els elements més actius en tals treballs són, lògicament, els més joves i esquerranistes (el grup revolucionari "La Revuelta", la Escolar Republicana Radical, els Jóvenes Bárbaros, la Federación de Juventudes Radicales (250)), però també hi contribueixen nuclis i periòdics nous, sorgits a l'escalf del conflicte bèl·lic -els setmanaris "Los Aliados" i "El 75", una Agrupación Los Aliados...- (251); fins i tot, l'intervencionisme reaproxima momentàniament a Lerroux alguns agitadors

extremistes -León Roch, Plató Peig, Francisco V. Carreño- que hi trencaren anys enrera i que, en tots els altres temes, el segueixen criticant (252). L'única excepció notòria a l'aliadofília dels radicals sembla haver estat la de Joan Pich i Pon, en qui els lligams empresarials amb Alemanya prevalgueren sobre tota consideració política (253).

Les tesis internacionals del lerrouxisme, inserides en el context de la política espanyola del moment, havien de portar-lo, fatalment, a topiar amb el neutralisme a ultrança del govern conservador. Les complaençes inicials, doncs, deixen pas a un crescendo d'hostilitat que comença al·ludint a la "incapacidad", "torpeza" i "cobardía" del cap de l'executiu, segueix denunciant la seva "dictadura de la insignificancia", adverteix després que "al señor Dato hay que tratarle como a enemigo peligrosísimo", i acaba afirmant: "el mismo Maura tiene que aprender crueldad, impiedad y menosprecio de la vida ajena en la actuación de sus sucesores políticos" (254). El 6 de desembre del 1915, Lerroux uneix la seva firma a les dels altres caps de fraccions oposidores per a avalar la moció de censura que precipitarà la dimissió del gabinet idóneo (255).

Amb l'arribada al poder d'una concentració liberal presidida pel comte de Romanones, i per molt que "El Progreso" minimitzi el canvi o es permeti ironies sobre el "batiburrillo" ministerial i "el Bismarck de Guadalajara" (256), les relacions entre el PRR i el govern milloren de forma ostensible: a Madrid, la minoria radical elogia i fa costat als projectes de llei de Beneficis Extraordinaris, de Pressupost "de reconstitución nacional", i al conjunt de la política econòmica patrocinada per Santiago Alba (257); a Catalunya, el lerrouxisme es beneficia d'un cert suport per part de les autoritats i del partit liberals tant a les eleccions legislatives del 1916 -les del "pacte de la Castellana"- com a les provincials del març de 1917.

Tanmateix, sigui quin sigui llur grau d'entesa amb els grups del torn dinàstic, els radicals no poden deixar de constatar i fer-se ressò, sobretot a partir del 1916, de la pregona crisi que viuen el país i el règim, de la inanitat del sistema per a superar-la -"ni con Cortes ni sin Cortes, ni con Romanones ni con Dato saldrá el país del atolladero en que unos y otros le han metido" (258)- i, doncs, han d'extreure'n

la necessitat d'una transformació profunda, d'una revolució, però una revolució purament política, aquella revolució reformista, mesocràtica i republicana que el lerrouxisme vé propugnant des del 1910. Això explica que, el desembre de 1916, la solidaritat del PRR amb la vaga de 24 hores convocada per UGT i CNT estigui carregada de prevencions i temors a un desbordament sindicalista (259), i que, al llarg dels primers mesos de 1917, el Partit accentuï la seva combativitat, si més no verbal, contra l'statu quo, en un esforç per restar a l'avantguarda de la protesta (260).

Sobre aquesta situació políticament expectant i socialment tensa l'eclosió, a finals de maig, de la qüestió militar, la sortida a la llum de les Juntas de Defensa, tindrà efectes catalitzadors;

"los partidos extremos y hasta los medios -escriu un observador coetani (261)- creyeron que las Juntas cambiarían la situación imperante y la sustituirían por su política, y las clases desheredadas confiaron en que con el cambio mejoraría su modo de vivir. Y unos y otras quemaron incienso ante el altar de las Juntas, formándose la ilusión de que, con ello, las Juntas se compenetrarían con los incensadores y les darían hecho lo que cada uno anhelaba y que por sí solo no podía alcanzar".

I, si totes les forces d'oposició, convençudes d'haver trobat, per fí, la palanca que pot fer saltar els "obstáculos tradicionales", cuiten a enaltir l'"espíritu democrático o antioligárquico" del moviment d'oficials (262), el Partit Radical, que ha considerat sempre a l'exèrcit peça clau d'un canvi de règim, és el primer en els afalacs i les esperances.

Hi hagués hagut o no contactes previs entre els militars i el PRR, tan bon punt trascendiren el xoc de les Juntas amb el govern García Prieto -que havia reemplaçat a Romanones l'abril- i l'empresonament dels dirigents d'aquelles a Montjuïc, els lerrouxistes feren públiques "nuestras simpatías de patriotas y de ciudadanos hacia los caballeros oficiales..." i situaren a "las alturas de un palacio oriental" la responsabilitat del malestar castrense (263). El caudillo, entretant, era requerit pels "junteros" a secundar políticament llur revolta; "se quiso tratar conmigo y se trató", ha explicat el propi Lerroux;

"yo creí que las Juntas tomaban el único camino posible después de haber roto la disciplina: el de la renovación total, buscando primero la colaboración del pueblo para entregar después el poder efectivo al Poder civil" (264); en conseqüència, cursà les ordres pertinents "para que la democracia barcelonesa se colocase al lado del Ejército", assegurà tenir "800 hombres perfectamente armados en las Ramblas", disposats a pujar a Montjuïc i alliberar els oficials detinguts i posà els centres del Partit en estat d'alerta prerevolucionària (265). La ràpida claudicació del govern i el triomf momentani de les Juntes farien inútils aquests preparatius, però durant el mes de juny el radicalisme reiterà els senyals de suport adreçats a les casernes -"estoy en el secreto", declarà Lerroux, "y me parece justificadísimo lo que han hecho los militares...", "nosotros debemos prestarles nuestro concurso", afegí Giner (266)-, mentre aguditzava la virulència antimonàrquica del seu discurs polític (267), tot confiant en atraure la oficialitat cap a un moviment republicà.

Al mateix temps, el clima de crisi total, que un "nou" gabinet encapçalat per Eduardo Dato -"el ministerio de la extremaunción", segons "El Progreso" (268)- no podia dissipar, propicià l'acostament del Partit Radical a les altres forces, d'àmbit espanyol o català, interessades en la transformació del règim polític: el 16 de juny, PRR, Partido Reformista, Partit Republicà Català, PSOE-UGT i republicans independents formalitzaven a Madrid una aliança de les esquerres parlamentàries, designaven Melquíades Álvarez, Alejandro Lerroux i Pablo Iglesias com a triumvirat director i proclamaven llur voluntat "de conseguir el triunfo de la soberanía popular", incompatible amb el manteniment de la monarquia borbònica (269). Amb més reserves, l'aproximació a la Lliga era també obligada des del moment (manifest dels parlamentaris regionalistes al país, 14 de juny) en què el partit de Prat i Cambó decidí incorporar-se -per dirigir-lo- a l'ampli front social i polític que preparava l'assalt al poder (270): el 3 de juliol, lerrouxistes i lligaires avalaven conjuntament, a l'Ajuntament i a la Diputació barcelonines, sengles proposicions demanant del govern l'autonomia per a municipis i regions i l'obertura de les Corts, i adherint-se a l'assemblea de diputats i senadors catalans convocada per a dos dies després (271).

Sobre el crucial estiu de 1917 existeix una nodrida bibliografia que no pretenem, ni podriem, emular aquí (272). Als efectes del present estudi ens importa, essencialment, precisar la participació del radicalisme català en els esdeveniments d'aquells mesos i analitzar-la en el marc de la trajectòria general del Partit.

Essent així, potser la primera remarca a fer és l'aparentment perfecta concordància del PRR -alguns observadors parlaren de subordinació (273)- amb els objectius polítics fixats pel regionalisme a l'assemblea del 5 de juliol; en una línia de "revolucionarisme governamental" i d'unitat entre totes les forces presents, Lerroix s'hi mostrà partidari d'exhaurir els mitjans legals per a la transformació del règim abans de recórrer a procediments subversius, reconegué les diverses personalitats històriques peninsulars i reclamà per a Catalunya una àmplia autonomia, en termes que li valdrien l'elogi calorós de la premsa lligaire (274). És obvi, tanmateix, que es tracta d'una harmonia de mútua conveniència: per al caudillo, que considera el pes social i polític de la Lliga imprescindible en qualsevol intent seriós de canviar el règim, l'objectiu és no deixar-li a aquesta tot el protagonisme i esperar a què la inflexibilitat del sistema empenyi definitivament Cambó al camp republicà; per als regionalistes, la presència radical a llur costat representa, Catalunya enfora, una valuosa garantia de l'espanyolitat i el no-separatisme del moviment que ells encapçalen (275).

El refús de Dato -que Lerroix titllarà de provocador i suïcida- a les peticions dels parlamentaris catalans dóna lloc a la convocatòria de l'assemblea general de diputats i senadors espanyols per al dia 19 i desencadena a Barcelona un clima d'agitació i de desobediència civil al que els radicals contribueixen amb tots els seus recursos. Si el govern utilitza la suspensió de garanties i altres mesures de força per a impedir la comunicació entre les cúpules partidàries i llurs bases, el PRR hi replica amb un "Boletín de Información" "editado por un grupo de hombres libres" i pretesament imprès a Terol, a través del qual hom difón notícies i comentaris que la censura no deixaria passar (276); aquesta és també burlada per mitjà d'acròstics i altres argücies (277), o desafiada fins a provocar, el 16 de juliol, la suspensió

d'"El Progreso" quan ja han estat silenciats "La Veu", "La Publicidad" i "El Poble Català" (278). Al mateix temps, octavetes i fulls clandestins invoquen el record de la setmana gloriosa del 1909, remarcant que "también estamos en julio", o conviden la guàrdia urbana a defensar els parlamentaris, si aquests es reuneixen a l'Ajuntament, però no deixen de recomanar disciplina i obediència estricta a les autoritats del Partit, i donen a entendre que, en tot cas, qualsevol ordre de llançar-se al carrer serà posterior a la cita del 19 de juliol (279). D'altra banda, i mentre una declaració conjunta de Lerroux i Marcel·lí Domingo exhorta els respectius seguidors (PRR i PRC) a "fundir sus entusiasmos" cara a les jornades immediates (280), el caudillo ha pres certes disposicions més o menys bèl·liques, ha tramès delegats a províncies -el seu secretari, Antonio Aguirre Metaca, és detingut el dia 15 a Santiago de Compostela amb papers comprometedors- i procura mantenir el "tacto de codos" amb els correligionaris, els quals "se reconcentrarán en los respectivos centros que tiene el Partido en todos los distritos" mentre els parlamentaris romanguin reunits (281).

En el curs de la sessió celebrada al Palau del Governador del Parc de la Ciutadella, els radicals mantindran llur actitud moderada i unitària de l'assemblea del dia 5, abonaran la demanda d'un govern "nacional" que convoqui eleccions a corts constituents, i un d'ells, Hermenegildo Giner, acceptarà presidir una de les tres comissions de treball en què els reunits s'organitzen. És només a partir d'aquí, quan l'ofensiva timonejada per la Lliga sembla haver arribat als seus límits o, almenys, haver entrat en una fase d'estancament, que el PRR intenta, amb les altres forces esquerranes integrades en el moviment dels parlamentaris, prendre la iniciativa dels esdeveniments i donar-los un biaix subversiu.

Si és exacta o no la versió segons la qual radicals, reformistes i socialistes preparaven un vast moviment republicà, i Lerroux n'era el responsable directe a Catalunya, Andalusia, el País Valencià i Aragó, on comptaria amb l'ajut de la CNT, el PRC i el PURA (282), no estem en condicions de dictaminar-ho; podem, en canvi, constatar com a Barcelona, a partir del 20 de juliol, els lerrouxistes esdevenen objectiu predilecte

de la policia, que empresona J. José Rocha i nombrosos militants (283), a la vegada que una "Hoja Radical" clandestina, i després "El Progreso" en edició il.legal, reiteren la urgència de la revolució antimonàrquica, sense daltabaixos socials, que sigui "un seguro contra la anarquía y el caos de mañana" (284), i mentre el caudillo en persona adverteix que "los políticos aceptarán como supremo recurso la huelga general, si otros elementos (òbviament, les Juntas de Defensa) no realizan un acto de voluntad que haga innecesario el sacrificio que representa y el peligro que entraña..." (285).

Doncs, si bé és evident, a finals de juliol del 1917, que Lerroux preferiria trobar obert el camí cap al poder gràcies a una iniciativa militar incruenta sobre la cúpula del règim, també ho és que no descarta, com a possible desllorigador de la crisi, una àmplia mobilització obrera promoguda pels sindicats -tant la UGT com la CNT estan, d'una manera o altra, vinculades al bloc de l'esquerra parlamentària (286)- però enquadrada i capitalitzada pels partits.

Així, quan en els primers dies d'agost el conflicte dels treballadors de la Companyia del Nord, a València, deriva en vaga ferroviària arreu de l'Estat, i poc després en vaga general de tots els oficis, els radicals atribueixen a aquestes convocatòries "un carácter preponderantemente político", hi veuen "una etapa más del período revolucionario abierto el primero de Junio en los cuarteles", "el formidable empujón de todo un pueblo que quiere redimirse", això és, una acció de suport a l'ofensiva global contra la monarquia, i -menystenint la capacitat maniobrera del govern Dato- semblen confiar en una aliança, activa o passiva, de Juntas, parlamentaris i moviment obrer que culmini ràpidament en el procés de conquesta de la República (287).

Del que portem dit, i dels testimonis disponibles es desprèn que el PRR no només simpatitzava, sinó que coneixia i aprovava el pla de la vaga, convocada formalment pels seus aliats socialistes (288). La qual cosa no fou obstacle per a què, en els prolegòmens de la "setmana còmica", el caudillo practiqués una mena de doble joc consistent en aparentar, davant els dirigents lligaires, una desconexió total respecte de la vaga i una plena fidelitat a les consignes pacífiques del moviment

dels parlamentaris (289), al mateix temps que, del bracet de les altres forces republicanes i obreres, temptejava la via insurreccional i, sobretot, aguaitava el comportament dels militars "junteros" en relació a la protesta popular (290). Si aquesta quallés, i els oficials s'hi sumessin, no fóra difícil -segons el presumible càlcul de Lerroux- incorporar-hi a la burgesia regionalista.

En la pràctica, això significa que, del divendres 10 al dimecres 15 d'agost, el líder radical alterna les reunions amb Cambó, Abadal, Roig i Bergadà, Rodés, etcètera -reunions de les que en sortirà, el dimarts 14, un manifest oferint al govern, un cop més, les tesis de l'Assemblea de parlamentaris com a única fórmula de pacificació del país (291)- i l'activitat clarament subversiva, com a màxima autoritat de les esquerres republican-socialistes a Catalunya (mobilització dels correligionaris, contactes amb Marcel·lí Domingo, amb l'enllaç del PSOE local, Joaquim Bueso, etc...) (292). A mitja setmana, però, el curs desfavorable de la vaga, l'inequívoc arrenclerament de l'exèrcit al costat de la monarquia i del poder constituït, i una ordre de recerca i captura dictada contra ell pel capità general de cideixen Lerroux a retirar-se; amb l'ajut de l'inspector Martorell (293) aconsegueix burlar l'encalç policíac i amagar-se a la casa d'un súbdit francès a l'Arrabassada, des d'on, el 4 de setembre i acompanyat per Emiliano Iglesias, marxarà clandestinament a França (294). Quan en torni, a últims d'octubre i després d'haver obtingut del govern garanties d'immunitat (295), el caudillo procurarà distanciar-se dels fets de l'agost i subratllar el paper antiextremista del seu partit en aquells esdeveniments (296).

Pel que fa als militants radicals, malgrat la ràpida suspensió d'"El Progreso" -que durarà 68 dies, fins el 20 d'octubre-, la clausura dels principals centres -la Casa del Pueblo restarà tancada del 13 d'agost al 6 d'octubre- i l'escassetat d'ordres precises, "prestaron su concurso a los huelguistas e individualmente muchos colaboraron en la obra de resistencia a la fuerza pública" (297). La conseqüència foren les detencions del regidor Joan Colominas Maseras, del president de la Casa del Pueblo, Leopoldo Benítez, del regidor de Sabadell Amadeu

Aragay i moltes altres, anònimes, de les que, dos mesos després, encara restaven a la Model més de vint lerrouxistes empresonats (298).

Passada la plenamar repressiva, la caiguda del gabinet Dato per obra de les mateixes Juntes que el salvaren l'agost reanima entre els lerrouxistes les expectatives d'"una Revolució patriòtica, política, renovadora", però tal "revolució", en les circumstàncies de la tardor del 1917, no pot ser més que un procés de reformes institucionals conduït pels parlamentaris amb l'eventual concurs dels militars i sense posar en qüestió, de moment, la continuïtat de la monarquia (299). Plegant-se a aquesta realitat, a la sessió de l'Assemblea de parlamentaris celebrada a l'Ateneo de Madrid el 30 d'octubre, el jefe radical s'hi expressa en termes conciliadors i possibilistes i declara que, si Cambó i Melquíades Álvarez s'incorporen al poder per a realitzar els acords de l'Assemblea, "tendrán desde fuera del gobierno nuestra confianza y nuestro apoyo" (300); quan, setanta-dues hores després, l'encara republicà Felip Rodés el consulti sobre l'acceptació o no d'una cartera ministerial, Lerroux li recomanarà el sí (301) i, un cop formada la concentració que presideix Manuel García Prieto, el PRR hi voldrà veure "la Revolució en el Poder", "el Gobierno provisional" encarregat "de hacer gacetable el programa de la Asamblea" (302); de la mateixa manera, els radicals es resisteixen a donar per trencada l'entesa amb la Lliga, es mostren comprensius davant la presència de Joan Ventosa al ministeri d'hisenda i limiten llur crítica antiregionalista a allò que és indispensable en tot període electoral (303).

En efecte, tot i que els comicis municipals del novembre de 1917 es situen, encara, dins del cicle crític obert el juny anterior, i són presentats pels republicans com "una verdadera manifestación constituyente" (304), llur convocatòria obre un parèntesi en les preocupacions "macropolítiques" del Partit Radical i retorna el protagonisme, per algunes setmanes, a la política local.

A Barcelona, el PRR hauria volgut reflectir la "unió sagrada" de les forces antimonàrquiques estatals en una coalició que englobés les fraccions esquerranes menors (PRC, nacionalistes independents, reformistes i socialistes) (305), però l'empresa resulta massa laboriosa:

el PSOE declina l'ofertament d'un lloc, el reformista Joaquim Dualde i Gómez renuncia a la nominació, els seguidors de Marcel·lí Domingo exigeixen una renovació a fons del personal elegible i entre els propis lerrouxistes s'extenen la protesta i el descontent, perquè -com explicarà el mateix caudillo- "sesenta aspirantes catalogados no pueden tener cabida..." (306). A la fi, l'aliança es reduirà a incloure en la llista radical Lluís Companys, un home del Partit Republicà Català -el qual reconeix d'aquesta manera la seva impotència per a lluitar sol a la capital- i a atribuir a dos o tres ex-membres de la UFNR (Casimir Giralt, Eduard Batalla, Xavier Gambús) la representació política del desarticulat nacionalisme republicà; socialistes i federals històrics hi donen un suport extern més aviat simbòlic (307). Així, els noms que integren la candidatura definitiva -uns poc coneguts, altres massa- són aquests:

dte. I

Domènec Blanqué i Blanch (industrial)

dte. II

Leopoldo Benítez Rodríguez (capità de la marina mercant)

Antoni Romo i Planas (industrial)

dte. III

Bartomeu Casajuana (industrial)

dte. IV

Francesc Granada (industrial)

Manuel Carvi Rodríguez (industrial)

dte. V

Josep A. Mir i Miró (advocat)

Lluís Companys i Jover (PRC) (periodista i advocat)

dte. VI

Rafael Estela i Tolsanas (comerçant)

Casimir Giralt i Bullich (industrial)

dte. VII

Emiliano Iglesias Ambrosio (advocat)

Eduard Batalla i Cunillera (industrial)

Antoni Montaner Castaño (advocat)

dte. VIII

Antonio Ambroa y Carretero (advocat i comerciant)

Xavier Gambús i Ballvé (periodista)

dte. IX

Rafael Guerra del Río (advocat)

dte. X

Josep Jorge Vinaixa (periodista)

Algun dels postulants negligits, però, no es resignen, i decideixen provar sort al marge de la disciplina del Partit, com a candidats radicals dissidents: són l'ex-regidor i ex-rebel Pere Figueras al districte IV, l'industrial Josep M. Miró i Ticó al Vè, els veterans Juli Marial, Pere Salvat i Pere Domènech al VIIè i Martí Culillas al Xè; fins hom contempla, entre els lerrouxistes del Clot, la possibilitat de presentar Luis Zurdo Olivares o Josep Mª Serraclara (308).

En un context d'intensa politització -hom parla de "plebiscito histórico"- però d'escassa agressivitat real entre els dos grans contendents -"no hay pasión en estas elecciones", observarà "El Diluvio" (309)-, la campanya radical pretén explotar el prestigi d'estadista pretesament acumulat per Lerroux en els darrers mesos, denuncia la repressió de l'agost, associa la presència de La Cierva al nou govern amb el record del 1909 i descarrega sobre la Lliga un ampli assortit dels epítets més convencionals ("monárquica", "reaccionaria", "burguesa", "ministerial", "absorbente y caciquista"...) (310).

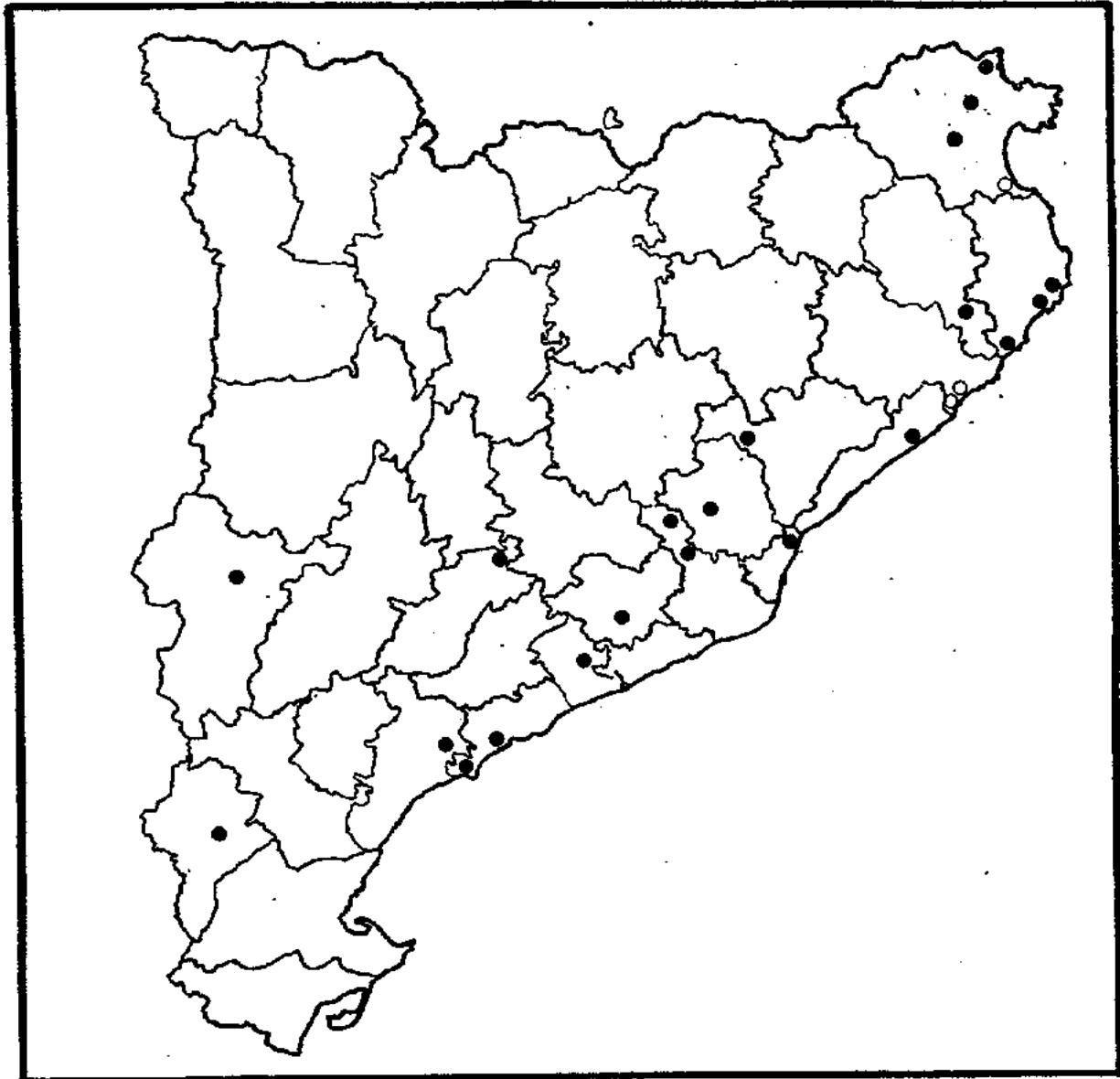
A comarques, ens consta la presència de candidats del PRR a poc més de vint-i-cinc municipis, cosa que, si les dades fossin completes, implicaria una certa retracció respecte d'anys anteriors; els aliats, quan n'hi ha (a Sant Feliu de Guíxols Figueres, Palafrugell i altres localitats empordaneses, a Caçà de la Selva, a Lleida i, sobretot a Badalona) són republicans autonomistes, nacionalistes o federals (311).

Els resultats de l'11 de novembre del 1917 evidencien l'escassa incidència de les convulsions sociopolítiques de l'últim mig any sobre el rutinari bipartidisme barcelonès. Enmig de la indiferència de dos de cada tres electors censats -l'abstenció depassa el 65%- , les "màquines" regionalista i radical han aconseguit amb prou feines mobilitzar les

respectives clienteleles obtenint, si fa no fa, idèntiques votacions que a les legislatives d'abril del 1916: 23.000 sufragis per a la Lliga, això és, tretze regidors -als quals caldrà sumar un carlí aliat- i 19.300 per a la llista del PRR, de la que surten elegits dotze noms (Blanqué, Romo, Carvi, Mir i Miró, Companys, Giralt, Iglesias, Batalla, Montaner, Gambús, Guerra del Río i Jorge Vinaixa); els prop de dos mil vots recollits pels lerrouxistes dissidents no han alterat el repartiment de regidories (312). Fora de la capital, tenim notícia de l'elecció de més de cinquanta regidors radicals repartits per uns vint municipis, entre els quals Vilafranca del Penedès, Martorell, Tarragona i Lleida (vegeu mapa nº 11); a Badalona, la coalició local PRR-UFNR ha vençut de forma aclaparadora (313).

Per als portaveus lerrouxistes, el fet d'haver mantingut llurs posicions consistorials en circumstàncies molt desfavorables -encara no refets de la repressió datista, amb la Lliga formant part del govern i erosionats per rebel·lions de districte- constitueix "un esplendoroso triunfo" (314), que es veurà reforçat poc després gràcies a una hàbil política d'aliances. En efecte, un cop suprimit el sistema d'alcaldes de Reial Ordre, l'Ajuntament de Barcelona elegeix, el 6 de desembre -abans, per tant, que els nous regidors electes hagin pres possessió- la seva primera autoritat, i el càrrec és per al radical Juan José Rocha García, que suma als vots republicans els de dos liberals monàrquics, superant al lligaire Duran i Ventosa (315). El mandat de Rocha serà fugaç -tres setmanes-, però tindrà continuïtat política: l'1 de gener del 1918, a la sessió constituent del consistori ja renovat -20 membres del PRR, 2 nacionalistes, 1 del PRC, 3 liberals, 22 de la Lliga i 2 jaumins-, el bloc republicà-liberal confirma el seu predomini, assumeix el govern de la ciutat i retorna als radicals el protagonisme municipal, amb Manuel Morales Pareja com a alcalde i Emiliano Iglesias com a primer tinent d'alcalde (316).

En l'àmbit de la política espanyola, entretant, les darreres esperances que el Partit Radical pogués conservar d'un canvi més o menys profund, fos per la via evolutiva del govern García Prieto o per la via rupturista de les Juntes de Defensa, moren amb l'any 1917.

PRESENCIA COMARCAL DEL P R R A LES MUNICIPALS DEL 1917

- Municipi on presenta candidats sense obtenir representació
- Municipi on presenta candidats i obté representació

Badalona
Banyeres del Penedès
 Blanes
Cacà de la Selva
Calella
 l'Escala
Figueres
Gandesa
Garriguella
Lleida
 Lloret de Mar
Martorell

Olesa
Palafrugell
Palamós
Portbou
Reus
Santa Coloma de Queralt
Sant Feliu de Codines
Sant Feliu de Guíxols
Tarragona
Terrassa
Vilafranca del Penedès
Vilaseca

(Font: "El Progreso", novembre de 1917)

Si, d'una banda, el gabinet de concentració del marquès d'Alhucemas es mostra ràpidament com una fórmula interina i feble, incapaç d'atacar cap dels grans problemes pendents, de l'altra la decepció lerrouxista davant la conducta d'un exèrcit que ha triat La Cierva com el seu instrument civil és total, i es reflecteix en sobtades protestes antimilitaristes -"estamos de hecho sometidos a una dictadura militar. Manda el sable..."-, denúncies de la "tiranía" de les "cacareadas e infecundas Juntas de Defensa", sarcasmes sobre "la paradógica situación de rebeldes y sumisos" dels oficials, o durs atacs al coronel Benito Márquez, que "pudo ser el árbitro de la nación y se ha convertido en una especie de enano de la venta"... (317).

Lerroux, és cert, aparenta creure encara en la possibilitat, àdhuc la imminència, d'una revolució civil a la que "el pueblo" es vaurà empès per les dificultats econòmiques i que els partits antimonàrquics units hauran de dirigir per a **què** resulti "fecunda" (318), i el PRR mira de canalitzar des del poder municipal, i de capitalitzar políticament - en oberta disputa amb la CNT- el "rebombori del pa" protagonitzat per les dones barcelonines el gener del 1918 (319). Aviat es fa evident, però, que ni les esquerres en general ni els radicals en particular tenen intencions ni capacitat revolucionàries a curt termini, i l'agitació populista del lerrouxisme entorn del problema de les subsistències esdevé simple plataforma preelectoral del Partit de cara a les legislatives del febrer.

Aquestes es plantegen, a Catalunya, entre una Lliga eufòrica, llançada a l'organització dels regionalismes peninsulars sota l'eslògan "Per l'Espanya gran", una Lliga que vol refrendar a les urnes la seva actual política de participació governamental i de reforma/conquesta del sistema monàrquic des de dins, i unes esquerres unides però a la defensiva, que han vist esvaïr-se llurs il·lusions entorn del canvi de règim i ara pretenen obtenir del cos electoral, almenys, un vot de condemna per a la "traïció" lligaire als principis inspiradors de l'Assemblea de Parlamentaris (320).

Tanmateix, la cohesió interna de la coalició republicano-socialista a Barcelona resulta problemàtica per diverses causes; d'una banda, per la gran desigualtat de forces entre els aliats, doncs és evident que

els llocs assignats en la candidatura a Francisco Largo Caballero i a Marcel·lí Domingo no es corresponen amb el pes organitzatiu del PSOE i del PRC locals -ínfim i escàs, respectivament-, sinó amb l'aurèola sentimental que envolta dues de les més il·lustres víctimes dels fets d'agost de 1917; d'altra part, si les tradicions d'hostilitat recíproca entre radicals, socialistes i republicans autonomistes s'han atenuat, a nivell de cúpules dirigents, resten ben vives per a molts adeptes de base, que senten la temptació de ratllar un o altre nom de la llista comuna; en fi, un cop designats Alejandro Lerroux i Hermenegildo Giner de los Ríos, la polèmica entorn del cinquè integrant de la candidatura acaba d'enrair l'ambient: "El Diluvio" i altres veus han suggerit Angel Guimerà o Gabriel Alomar, però el caudillo s'estima més assegurar el finançament de la campanya nominant Joan Pich i Pon (321), encara que aquest sigui també el candidat de la Cambra de la Propietat Urbana i mereixi un ampli rebuig tant a dins com a fora del PRR (322). L'aparició, la vigília dels comicis, del setmanari "Els Jacobins", que proposa una candidatura Macià-Alomar-Largo Caballero-Domingo-Samblancat, sense radicals, i l'escalada d'invocacions que Lerroux ha de fer al "deber", l'"honor" i els "compromisos" dels Partit -"importa más votar con unanimidad, con disciplina, que triunfar"- són símptomes clars de la fragilitat del bloc esquerrà (323).

Pel que fa al desplegament comarcal de les esquerres, els radicals hi són pocs i mal avinguts, doncs només dos figuren entre la vintena d'aspirants oficialment avalats per la Coalició Republicano-Socialista, Josep Pérez de Rozas i Masdeu a Roquetes i Lluís Figuerola i Marià al Vendrell; a la resta dels districtes les situacions són d'allò més variades: a Mataró, la Bisbal, Sabadell, Terrassa, Tarragona i algunes altres demarcacions donen suport als candidats antimonàrquics unitaris; a Torroella de Montgrí hi concorre el sempitern dissident Pere Figueras i Blanch, desautoritzat per "El Progreso"; a Figueres, en canvi, és Lerroux qui presenta el seu metge Pau Ferrer i Piera, enfront d'un altre metge i prestigiós federal, August Pi i Sunyer, que té el patrocini del PRC, la Lliga i el nacionalisme republicà; al districte de Granollers, el lerrouxisme badalonès, després d'haver

proclamat "nuestro candidato" al socialista Julián Besteiro, acaba demanant el vot per al liberal monàrquic Manuel Rius i Rius, marquès d'Olèrdola, amb l'argument que "aquí no hay otro enemigo que la Lliga"; a Lleida, en fi, el PRR local, encapçalat per Josep Estadella, desobeeix la direcció del Partit fent costat al candidat que ho és també de les dretes, el republicà Joan Moles (324). Fora de Catalunya, els radicals lluiten a dinou districtes, la meitat andalusos i els altres repartits per Castella, el País Valencià, Galícia, Aragó, etcètera (325).

En l'enfrontament dialèctic previ a les eleccions, els dos bàndols contendents hi posen prou calor i demagògia, però escassa imaginació. Si, segons la Lliga, l'aliança de les esquerres "no és més que una bandera amb la qual es vol salvar l'avariada mercaderia lerrouxista" i representa "la bullanga, la farsa política", el desgavell municipal, "la setmana tràgica, les vagues generals, (...) l'agitació seguida, incendis i saqueixs (sic)" (326), la propaganda radical associa el partit regionalista a "la plutocràcia ensoberbecida", "los agiotistas", "los acaparadores", "los explotadores de niños y de mujeres en las fábricas de vidrio y en las del arte fabril", reivindica l'herència legítima de l'Assemblea de parlamentaris, polsa la tecla obrerista entorn del nom de Largo Caballero i ofereix la revolució democràtico-republicana com alternativa a "la anarquía social, la disolución y la muerte" que -diu- amenacen Espanya (327). Ara, per si tots aquests arguments no li aporten massa votants nous, el lerrouxisme no descarta la mobilització de les seves clienteleles més tradicionals: "empleados del Ayuntamiento", "empleados civiles del Estado", "empleados de Consumos", "obreros municipales"... (328).

A la capital catalana, els resultats del 24 de febrer del 1918 registren un augment de 6 punts en la participació, però aquest beneficia només al binomi liguero-carlí, que obté 38.000 vots -la xifra més alta assolida per una candidatura de dretes en tota la Restauració- les cinc actes de majoria i un triomf rotund; les esquerres, amb una mitjana de quasi 28.000 sufragis, han sobrepassat en quasi 8.500 paperetes el nivell de les municipals del novembre darrer, sí, però, resten

per sota del total de llurs vots del 1916, palesant així que cap fórmula coalicionista pot contrarestar els efectes de l'abstencionisme obrer ni deturar el retraïment desenganyat de la petita burgesia republicana. L'aspecte sorprenent de l'escrutini, però, és que els dos esquerrans més votats i, doncs, elegits per minories, són Francisco Largo Caballero i Marcel·lí Domingo, cosa que deixa a Lerroux, Giner i Pich sense escó. Als districtes forans, i a la resta de l'Estat, el balanç per al PRR és igual de catastròfic, amb un únic diputat electe, Emilio Santacruz, per Castelló.

Per molt que la direcció lerrouxista intenti encobrir i minimitzar el "contratiempo" sofert imputant-lo al "oro corruptor" dels lligaires o a l'"abstención criminal" dels sindicalistes, fingeixi ignorar allò que tothom sap -que els socialistes i bastants electors ^{del PRC} han eliminat els noms de Lerroux i Pich de llurs paperetes (329)- i afirmi que el pacte entre les esquerres resta "más fuerte, si cabe, que antes", el cert és que per la base del Partit s'extén la sensació d'haver estat traïts per les fòbies personalistes d'uns aliats deslleials (330); d'altra banda, en un grup per al qual la investidura parlamentària és imprescindible altaveu, instrument de projecció i font de prestigi i influència, la pèrdua de tota representació al Congrés dels diputats -fet que no es donava des de la Solidaritat- constitueix un gravíssim daltabaix no compensat, evidentment, per l'elecció de l'inefable Pich i Pon com a senador de la "província" de Tarragona (331) i fa perillar, fins i tot, el seu co-protagonisme de la política barcelonina (332).

La débâcle electoral de l'hivern del 1918 obre, per al Partit Radical, una etapa de desconcert, de desorientació, amb un Lerroux que oscil·la entre les afirmacions sobre la irreversible ensulsiada el règim -"En crisis perenne", "En el principio del fin"...-, va titulant "El Progreso" (333)- i les confesions de la impotència de les esquerres per fer-lo caure sense comptar amb l'Exèrcit (334), entre la necessitat de mantenir l'aliança amb el PSOE -"es indispensable un acuerdo perfecto, una estrecha unión entre obreros y republicanos..." (335)- i la preocupació per donar una imatge de "revolucionario de orden", de "sostenedor del principio de autoridad", de defensor dels interessos mesocràtics

(336). Absent forçós dels agitats debats parlamentaris del 1918, el PRR no pot fer altra cosa, en l'àmbit de la política estatal, que anar a remolc de la resta de les oposicions expressant, des de la seva premsa, una condemna estereotipada -"gobierno de remendones", "conglomerado camaleónico"...- i una crítica sistemàtica de la tasca del "Gobierno Nacional" Maura-Cambó (337).

Només un factor extern, la fi de la Guerra Mundial, sembla treure al lerrouxisme de la seva letàrgia i propiciar-ne un cert reviscolament. Identificats de sempre amb la causa aliada, partidaris de la substitució de les monarquies centre-europees per democràcies republicano-burgeses i hostils des del primer dia a la revolució russa d'octubre -"Rusia es Kerenski", Lenin i Trotskij són "unos vividores vendidos al oro alemán" (338)-, els radicals, que engalanen llurs centres i celebren manifestacions i banquets en honor de la victòria sobre els Imperis Centrals, pretendran tansposar mecànicament a Espanya la situació dels estats vençuts -"Emperadores y reyes abdicar. Las monarquías se hundir", "los aliados no pueden transigir con la monarquía española" (339)- i afirmaran de nou -ara, tenint com a base els esdeveniments d'Europa i la caiguda del govern Maura- que el país es troba en vigílies revolucionàries (340).

En aquestes condicions, Lerroux i els seus intenten sortir de la marginació dels últims mesos oferint-se per a pilotar amb mà ferma l'imminent canvi polític "con el concurso de todas las clases sociales", bo i garantint, al llarg del procés, la conservació de l'ordre, l'exercici de l'autoritat, el respecte a la propietat, la neutralitat de l'exèrcit, la màxima energia contra l'amenaça "bolcheviquista" i els "desmanes anárquicos", i àdhuc el manteniment de la unitat espanyola en un temps de disgregació de vells estats (341);

"la República será con más orden y energía que la monarquía. Para salvar a la patria y el orden social estoy dispuesto a todo, hasta no retroceder, como Salmerón, a firmar una sentencia de muerte"; "tenemos un verdadero empeño en que los acontecimientos se desarrollen sin necesidad de brusquedades ni violencias, muy peligrosas en los actuales momentos" (342).

Si bé en el terreny pràctic l'oferta del caudillo a finals del 1918 no té gairebé conseqüències, doncs al Partit li manca força organitzada per a exercir la funció de guardià del canvi i, a més, no hi haurà canvi, en el terreny doctrinal i programàtic l'accentuada evolució del radicalisme és premonitòria del paper que Lerroux intentarà jugar durant l'etapa 1928-1933, i pròleg immediat de la seva actitud "governamental" dels anys 1919-1923.

A Catalunya, entretant, la conjuntura política -amb els regionalistes integrats en els consells de la Corona i en Cambó discursejant a Covadonga en termes de fervorós patriotisme espanyol- propicia, al llarg del 1918, una nova aproximació del PRR al catalanisme, ara que la Lliga sembla desmarcar-se'n (343). No són solament fets anecdòtics com que l'alcalde Morales Pareja inauguri en català els Jocs Florals de Barcelona, mentre "El Progreso" comenta que aquestes festes poètiques "han sufrido una importante y simpática evolución", sinó també el suport que hom dóna, al si de l'Ajuntament barcelonès, a la petició d'autonomia per als municipis i la "regió", o la publicació, en diaris lerrouxistes, d'al·legats a favor d'un nacionalisme popular, republicà i federatiu (344). La tendència, en tot cas, culminarà a finals d'any amb la participació radical en la campanya autonomista iniciada -bo és recordar-ho- pels republicans.

En efecte, la presentació al Congrés, el 15 de novembre, d'una proposició de llei concedint "a la región catalana la autonomía integral", amb l'assentiment de Lerroux i la signatura de l'únic diputat radical, Emilio Santacruz, suposa un intent, per part del PRC i el PRR, d'arrabassar a la Lliga la direcció i el virtual monopoli que ha vingut exercint d'aquella reivindicació. Així, quan els regionalistes procurin, a través de la Mancomunitat i del seu plebiscit municipal, recobrar el protagonisme i absorbir la iniciativa de les esquerres, "El Progreso" cuitarà a proclamar que "no hay comparación posible entre los autonomistas de ocasión (els lligaires) y los autonomistas republicanos", parlarà de "comedia" o de maniobra de Cambó i celebrarà que alguns dels seus lectors hagin anat a la plaça de Sant Jaume a victorejar Espanya i la República (345). I, per més que els radicals no tinguin altre remei

que incorporar-se, sota l'ègida regionalista, a la comissió redactora del projecte de Bases estatutàries -en formaran part el senador Joan Pich i Pon i el conseller de la Mancomunitat Josep Ulled- i participar en les gestions possibilistes davant del govern García Prieto (346), no per això deixen de remarcar, en els darrers dies de novembre i la primera meitat de desembre, les diferències doctrinals i de plantejament entre llur autonomisme i el de la Lliga -"disentimos de los regionalistas en que no reconocemos la Nación Catalana", "para nosotros no hay más nación que España", "queremos que la Autonomía vaya de abajo a arriba", "somos enemigos acérrimos de los que piden la autonomía vaciada en moldes realistas y hasta reaccionarios"... (347)- ni s'estan d'expressar abundants recels antiseparatistes.

Com és sabut, l'intent cambonià d'encabir l'autonomia catalana en el marc de la monarquia alfonsina s'estavellà contra l'oposició aferrissada i la histèria patriotera de les velles cliques dinàstiques, i als homes de la Lliga no els restà altra opció que retirar-se del Parlament, el 12 de desembre. Per a les esquerres, aquest gest rupturista respecte del règim donava lloc a l'esperança -així ho manifestà Marcel·lí Domingo abans d'abandonar, també, el Congrés- d'arrossegar els regionalistes al camp republicà i de convertir el plet català en la catapulta que enderroqués el ruïnós edifici de la Restauració (348).

Entre els radicals, el reflex de tals esperances és immediat: mentre Lerroux proclama la "absoluta incompatibilidad entre la monarquía y la autonomía", Emiliano Iglesias assegura que el PRR acollirà "sin reservas" als lligaires si aquests es defineixen francament antimonàrquics i, en la seva condició d'alcalde accidental, convoca el poble barcelonès a rebre els parlamentaris retirats de Madrid, acte en el curs del qual "Els Segadors" i "La Marsellesa" s'intercalaran harmònicament (349). Si el líder regionalista ha formulat la famosa equació "Monarquía? República? Catalunya!", el lerrouxisme afirma que "el primer paso que se ha de dar es, no hacia la autonomía, sino hacia la República", perquè només una República federal pot donar satisfacció a Catalunya, i estima, en conclusió, que "Cambó debe decidirse de una vez" (350).

¿Significa això que, en els moments culminants de la campanya -i en la fase àlgida de l'agitació nacionalista al Principat- el PRR ha abandonat totes les prevencions tradicionals contra el catalanisme? Vol dir, essencialment, que els dirigents lerrouxistes -com els del PSOE, a un altre nivell- han descobert el valor subversiu de la reivindicació autonomista en la situació present, la seva utilitat com a arma contra la monarquia -"podrá suponerse, y acaso con razón, que yo trato de encauzar y aprovechar este movimiento para operar el cambio de régimen que a mi juicio necesita el país", reconeix Lerroux (351)- i, donat que tampoc no posseeixen la força necessària per a oposar-s'hi amb èxit, ni tenen res a perdre-hi, s'hi incorporen per no restar aïllats i, tal vegada, per mirar d'eixamplar llur penetració social; al mateix temps, però, el Partit no pot oblidar del tot les filies i fòbies polítiques de la seva base, cosa que ocasiona bon nombre d'equilibris i algunes confusions.

El Partit Radical, doncs, intervé en l'elaboració, al si del consell de la Mancomunitat, del projecte d'Estatut autonòmic, hi dóna, per tàctica política, la nota estrident i justifica així el vot favorable al text definitiu:

"Sin disconformidad ni satisfacción, nuestro Partido acaba de unir su voz a la aprobación de un Estatuto que la Mancomunidad de Cataluña ha redactado bajo la sagaz y permanente fiscalización de los representantes de la izquierda"; "si en este Estatuto no están todas nuestras aspiraciones, su esencia no está en contradicción con ellas" (352);

paral·lelament, Lerroux ha refusat formar part de la Comissió Extraparlamentària nomenada pel govern Romanones, les propostes de la qual són descrites a "El Progreso" com "un camelo de Maura" sense contingut autonomista i amb regust corporatiu (353). Nogensmenys, el propi caudillo té cura, en declaracions d'aquests dies, d'establir distàncies amb la Lliga quant a la interpretació de l'autonomia, i de fer constar que no va a remolc dels regionalistes, "sino que han de ser ellos los que acepten mi dirección, la de las izquierdas", si volen resoldre efectivament el litigi marxant cap a la República (354); i, davant

l'ebullició nacionalista al carrer, que les autoritats i els membres d'una Lliga Patriótica Española intenten sufocar per la violència es dóna una curiosa dualitat: mentre el sector dirigent i oficialista del PRR titlla a la policia de provocadora i anticatalana, condemna duríssimament "el matonismo centralista" i arriba a considerar "preferible la disgregación del suelo hispano en trozos, antes de que los lazos de unión fueran de acero", el diari radical perifèric "La Aurora" -Elies Fité i Jesús Ulled en són els directors- veu pertot "el morbo separatista" i cultiva un espanyolisme d'allò més clàssic (355). Tot plegat pes, en definitiva, una altra demostració del tacticisme amb què la cúpula rectora del Partit vé afrontant la qüestió catalana.

NOTES AL CAPÍTOL VII

- (1) Una visió panoràmica d'aquests factors es pot trobar a S. TUSELL, Los nacionalistas republicanos de 1904 a 1914, pp. 85 a 92.
- (2) I. SUÑOL, Barcelona, Catalunya, esp. pp. 56-57; vegeu també C. AMETLLA, op. cit., pp. 227 i ss., i l'article necrològic sobre Joaquim Lluhi, publicat al setmanari "Justícia" el 28.IX.1929.
- (3) J.M. FRANCES, op. cit., p. 250.
- (4) J. POUS I PAGES, Pere Coromines i el seu temps, pp. 22-23 i 40-41.
- (5) "Jo poso la meva fe ciutadana en la classe mitja barcelonina. Ella és la que té tots els elements i tots els amors que s'han de menester per construir la nostra Metròpoli. (...) La ciutat encara no és avui objecte de l'amor de les classes obreres", escrivia P. COROMINES a "El Poble Català", 19.X.1911, en plena campanya electoral per les municipals d'aquell any.
- (6) G. ALOMAR, Negacions y afirmacions del catalanisme, esp. pp. 4 i 9 a 13; es tracta del text d'una conferència pronunciada el desembre del 1910. Una anàlisi similar de les mancances de la UFNR, feta també des de dins i datada el 1912, a J. ORS, La crisi de la democràcia catalana esp. pp. 9 a 13.
- (7) D'una lletra del filòsof basc a Joan Maragall, citada per R. OLIVAR BERTRAND, op. cit., p. 222.
- (8) J. POUS I PAGES, op. cit., p. 42.
- (9) Vegeu A. ROVIRA I VIRGILI, Els polítics..., op. cit., pp. 130 a 133; Actuació de la UFNR..., op. cit., esp.p. 26, i "El Progreso", 3.IX.1911; també S. TUSELL, op. cit., pp. 122 a 126.
- (10) Sobre l'impacte de l'escissió reformista en la UFNR, vegeu S. TUSELL, op. cit., pp. 126 a 130 i 134 a 138.
- (11) Val la pena llegir, en aquest sentit, l'article de G. ALOMAR, Radicalisme català, "El Poble Català", 16.VII.1911.
- (12) Les paraules entre cometes són de l'article de P. COROMINES, Amb el cap ben alt, "El Poble Català", 13.II.1914; vegeu també J. POUS I PAGES, op. cit., pp. 42-43.
- (13) El fullet Actuació de la UFNR en les vinents eleccions municipals, ja citat, fou publicat pel Centre F.N.R. Fivaller, del dte. VI, com a refutació de les tesis coalicionistes de cara als comicis locals del 1911.
- (14) P. COROMINES, La lluita pel govern de la ciutat, "El Poble Català", 14.X.1911; també, ibid., 1.III.1914.

- (15) Les desqualificacions morals del PRR omplen les planes de la premsa nacionalista entre 1910 i 1913; dues mostres: "El Poble Català", 30.X.1911, i "La Forja", 15.V.1910.
- (16) G. ALOMAR, op. cit., p. 13.
- (17) "El Poble Català", 2.VI.1914.
- (18) Vegeu, supra, l'apartat a) del capítol 4.
- (19) G. ALOMAR, El meu crit (Article imprudent), "El Poble Català"; 18.III.1911. És de remarcar que el director del diari, Pere Coromines, cregué necessari precedir l'article d'una nota explicant que hom no podia negar les columnes d'"El Poble" a l'antic col.laborador, i recomanant tolerància envers l'expansió de l'escriptor mallorquí.
- (20) A. ROVIRA I VIRGILI, L'obsessió del lerrouxisme, "La Campana de Gràcia", 4.III.1911.
- (21) "El Poble Català", 26.VI.1911.
- (22) Vegeu S. ALBERTÍ, op. cit., pp. 333 a 336, i A. ROVIRA I VIRGILI, Els polítics..., op. cit., pp. 127 a 129; també, E. BATALLA, Mis memorias y mi lucha, pp. 87 i ss. i E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 163-164.
- (23) Lerroux en un míting a la Casa del Pueblo; "El Progreso", 23.X.1911.
- (24) "Democracia", 15.III.1911. "Ya es sabido que el término medio, por lo general, en todas las cosas, significa cobardía..."; "El Progreso", 14.VII.1911.
- (25) Ibid., 7.I.1912.
- (26) E. NAVARRO (Historia crítica..., op. cit., p. 125) esmenta un acte pro-amnistia el 2 de juny.
- (27) "El Progreso", 13.IV.1912; també, 21.X.1912.
- (28) "No necesitamos votos de nadie. Son los demás los que muy bien pueden aprovechar los nuestros"; "El Progreso", 10.II.1913; vegeu també ibid., 7 i 8.II.1913, i "Juventud Rebelde", 15.II.1913.
- (29) "La Veu de Catalunya" s'esforça a recordar tots els "pecats" dels radicals, l'aliança amb els quals constituïria una "traïció"; vegeu especialment els articles L'anticatalanisme lerrouxista, Immoralitat lerrouxista i De l'àpat lerrouxista. Els de sempre, publicats l'11, el 14 i el 18.II.1913, respectivament.
- (30) "El Poble Català", 13.II.1913; el sever judici que els radicals fan de la negativa nacionalista, a "El Progreso", 13, 14 i 15.II.1913.

- (31) En la primera línia hom pot veure el discurs de Lerroux transcrit per "El Progreso", 14.VII.1913; en la segona, l'article El colmo de la desfachatez, ibid., 6.VI.1913.
- (32) Segons el testimoni de X. Gambús, a "L'Avençada", 13.V.1916.
- (33) Conferència de l'Oriol Martorell, "El Poble Català", 13.IX.1913; hom pot veure també la ressenya d'"El Progreso" de la mateixa data.
- (34) Pel que fa al primer, en la mateixa data de l'Assemblea es produí la mort del seu fill Gustau.
- (35) "El Poble Català", 15.IX.1913.
- (36) Gambús era redactor d'"El Poble Català", especialitzat en política municipal, des del 1904; sobre la trajectòria posterior d'aquest grup, vegeu l'apartat següent.
- (37) "El Progreso", 14 i 15.IX i 13.X.1913.
- (38) Les frases corresponen al debat de l'Assemblea Municipal de la UFNR, reunida de nou el gener de 1914; "El Poble Català", 5.I.1914.
- (39) C. AMETLLA, op. cit., pp. 290-291. Cal recordar que Ametlla serà un aferrissat enemic del pacte de Sant Gervasi.
- (40) Vegeu, per exemple, "El Progreso", 7 i 8.I.1914.
- (41) A. ROVIRA I VIRGILI, El nacionalismo..., op. cit., p. 185.
- (42) J. POUS I PAGES, op. cit., p. 43
- (43) Com havia escrit G. ALOMAR (op. cit., p. 11), "nosaltres tenim la massa a casa de l'enemic, (és) en poder d'altri el nostre veritable auditori obrer".
- (44) M. GARCIA VENERO, Historia del nacionalismo..., op. cit., II, p. 168.
- (45) Sobre l'entesa Lliga-Dato, vegeu la correspondència creuada entre el governador civil de Barcelona, Rafael Andrade, i el ministre de la Governació, Sánchez Guerra, el gener-febrer de 1914 (Archivo Histórico Nacional, Gobernación, lligall 26-A, expedient nº 16); hom pot extreure'n frases com aquestes: "Entabladas negociaciones con regionalistas para distritos todas las provincias catalanas", "damos por definitivos acuerdos con regionalistas...", "he conferencia-do hoy largamente con Cambó, y aunque se muestra disgustado de algunas de las combinaciones electorales en Cataluña, comprende los motivos y se presta a ayudar (...)"

- (46) "El Progreso", 25.I.1914; vegeu també els números anteriors i posteriors del diari radical.
- (47) La primera notícia a la premsa aparegué a "El Noticiero Universal" el 30.I.1914; vegeu també E. BATALLA, op. cit., pp. 87 i ss.
- (48) "El Progreso", 2, 3, 4.II.1914; "El Poble Català", 4.II.1914.
- (49) "El Progreso", 6.II.1914.
- (50) Ibid., 7.II.1914; reproduït per S. ALBERTI, op. cit., pp. 363 a 366.
- (51) Vegeu, per exemple, "El Poble Català", 7.II.1914, i la conferència retrospectiva de F. Layret, ressenyada a "El Diluvio", 8.IV.1914.
- (52) Entre els més decidits defensors de la generalització de l'aliança hi hagué Casimir Giralt i Bullich responsable de la Joventut Nacionalista Republicana de Barcelona; E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., p. 269.
- (53) Vegeu P. COROMINES, Amb el cap ben alt, "El Poble Català", 13.II.1914, i el discurs pronunciat l'1 de març del 1914, que reproduceix a les seves Memòries, op. cit., II, pp. 307 a 310.
- (54) En general, i des de l'òptica catalanista, el tema del pacte de Sant Gervasi ha estat trivialitzat i caricaturitzat pels testimonis coetanis, que n'han fet severs judicis ètics, però no anàlisis polítiques; és el cas de C. AMETLLA (op. cit., pp. 293 a 295), que incorre, a més, en grossos errors de fet, de J.M. DE SAGARRA (op. cit., pp. 570-571), d'A. HURTADO (op. cit., I, pp. 232 a 234) i fins d'A. ROVIRA I VIRGILI (El nacionalismo..., op. cit., pp. 180 a 185), tot i que la seva versió és la més documentada. Una síntesi bastant elemental a S. TUSELL, op. cit., pp. 142 a 150; també hom pot consultar a BALCELLS, J.B. CULLA, C. MIR, op. cit., pp. 193 a 197.
- (55) "El Progreso", 25, 27 i 28. II.1914.
- (56) La nota de Zurdo Olivares anunciant la seva separació del PRR, a "La Veu de Catalunya", 7.II.1914; l'actitud de Serraclara, a "El Poble Català", 18.III.1914; símptomes de reticència davant la coalició, a "El Huracán", 7 i 14.II.1914, i "El Progreso", 26.II, 3 i 8.III.1914; actituds de les Juntes de districte, a "La Veu de Catalunya", 27.II.1914.
- (57) "El Progreso" del 4.IV.1915 anuncià l'expulsió del Partit del Centro Instructivo Republicano Radical del Camp de l'Arpa per aquest motiu, entre d'altres.
- (58) J.Mª FRANCES, op. cit., p. 333.

- (59) Archivo Histórico Nacional, Gobernación, lligall 26-A, expedient nº 16.
- (60) Al si del PRR havien circulat també, com a "diputables", els noms de J. Puig d'Asprer, S. Valentí i Camp, J.Mª Serraclara i, fins i tot, Rafael Salillas o Andrés Ovejero ("El Huracán", 21.II.1914), però la reducció a tres del nombre de candidats a designar tallà tota possible polèmica.
- (61) Vegeu, per exemple, l'article Trista història, a "La Veu de Catalunya", 7.III.1914.
- (62) "El Progreso", 24 i 28.II, 1 i 7.III.1914.
- (63) Ibid., 9 i 10.II.1914.
- (64) Vegeu "La Veu de Catalunya", 28.I.1914, "El Huracán", 31.I i 7.II.1914, i E. AUNOS, Discurso de..., op. cit., pp. 319-320, que, erròniament, situa l'episodi el 1916.
- (65) "El Progreso", 5.III.1914, "El Pallaresa", 7.III.1914, i "Juventud Rebelde", 7.III.1914.
- (66) Els resultats detallats, a A. BALCELLS, J.B. CULLA, C. MIR, op. cit., pp. 205 a 211, 472-473 i 542 a 554.
- (67) A les municipals del novembre de 1911, la Lliga ja havia obtingut els 26.000 vots d'ara, però aleshores en una coalició explícita amb l'extrema dreta.
- (68) En aquest últim factor posen l'accent els comentaris postelectorals del diari "El Liberal", 10 i 12.III.1914.
- (69) Per exemple, J. POUS I PAGES, op. cit., pp. 43-44; sobre la lleialtat entre els aliats vegeu, ultra l'evidència de les xifres, l'elogi que en fa "El Progreso" el 10.III.1914.
- (70) "El Huracán", 14.III.1914, i O. RUIZ MANJON, op. cit., pp. 106-107.
- (71) El caudillo, naturalment, ho nega (A. LERROUX, Mis memorias, pp. 44 a 46), mentre N. ALCALÁ-ZAMORA (Memorias, p. 486) ho afirma; J. RODRÍGUEZ DE LA PEÑA en aquella ocasió candidat radical per Martos, i després antilerrouxista ferotge, més aviat ho desmenteix (op. cit., pp. 89-90).
- (72) Archivo Histórico Nacional, Gobernación, lligall 26-A, expedient nº 16.
- (73) "El Progreso", 9 a 16.III.1914.

- (74) El nucli crític més actiu en aquest moment és el que té per òrgan el setmanari "El Huracán", especialment 14 i 21.III, 4 i 18.IV.1914; vegeu també els articles de M. MAYOL FELIP, ¿Qué hace la juventud?, i d'A. MARTINEZ RIZO, Palingénesis, a "El Progreso", 21.III i 2.IV.1914, respectivament.
- (75) Exemples, a "El Progreso", 22 a 25.III.1914; defenses públiques de la coalició per part de Rafael Guerra del Río y Emiliano Iglesias, a *ibid.*, 20 i 22.III.1914.
- (76) La frase és del propi Lerroux; vegeu "El Progreso", 24.IV i 3.V.1914.
- (77) Les dues fites inicials de l'ensulsiada són, el 17 d'abril, l'estrepitosa separació dels redactors d'"El Poble Català" i, el 31 de maig-1 de juny, la tercera Assemblea Nacional de la Unió, en el curs de la qual Corominas, Rodés, Carner i Estapé fan aprovar la continuïtat del pacte al preu del trencament amb els que s'hi oposen (Layret, Bastadas, Roig i Armengol, etc...); vegeu "El Poble Català", 2.VI.1914.
- (78) Una clara indicació de Lerroux en aquest sentit, a "El Progreso", 4.I.1916.
- (79) És aquesta ambició quasi satisfeta de monopolitzar, sense competidors, el republicanisme català la que explica la virulenta reacció del lerrouxisme, a mitjan 1915, davant el naixement del Bloc Republicà Autonomista, "producto de la decadencia", "bloque de impotencias" en el que figuren els ex-radicals Santiago Valentí i Camp i Jesús Pinilla; vegeu "El Progreso", 10.IV, 6, 8, 18 i 22.V.1915.
- (80) *Ibid.*, 23.X.1914, 5.IV i 19.XI.1915 i 26.I.1916.
- (81) Vegeu "El Progreso", 23.VII.1914 i 8.III.1915, i el número 1 de "L'Avençada", 6.III.1915; abans de fer aquest pas, el juny de 1914, Xavier Gambús havia participat en l'avortat intent de l'Esquerra Catalanista de Rovira i Virgili.
- (82) Vegeu "El Progreso", 18, 20 i 27.II i 8.IV.1914, 10.II.1915; discurs parlamentari d'H. Giner de los Ríos, a "Diario de Sesiones del Congreso", 11.XI.1914.
- (83) Les idees i els objectius del grup es poden resseguir a través del seu periòdic, especialment els articles de M. MER I GÜELL, El triomf d'una política, de X. GAMBÚS, La política republicana a Catalunya, i de Ll. SISQUELLA, Nacionalisme, a "L'Avençada", 13.III, 2.X i 25.IX.1915.
- (84) *Ibid.*, 13.XI.1915, i "El Progreso", 4.XI.1915.
- (85) "La Veu de Catalunya", 16 i 17.III.1915; rèpliques republicanes a "El Progreso", 18.III.1915 i "L'Avençada", 20.III.1915.

- (86) Sang catalana i Els de sempre, editorials de "La Veu de Catalunya", 10.III i 21.IX.1915.
- (87) "El Progreso", 13.XI.1914. Un exemple que aquest risc no era imaginari el proporciona el cas d'Elies Miró; simpatitzant del PRR en tant que espanyolista furibund, l'Ajuntament radical el féu alcalde de barri a Sant Andreu des del 1911, però el 1915 dimití i es presentà com a candidat independent a regidor, en competència amb els lermaixistes; E. MIRO I SOLÉ, op. cit., pp. 131 i ss.
- (88) "El Progreso", 28.III.1914.
- (89) Ibid., 6.IV.1914.
- (90) Ibid., 20 i 21.IX.1915; vegeu també l'article Otra vez el separatismo!, a "El 75", 25.IX.1915.
- (91) "El Progreso", 23 i 24.II.1916; el debat es produí arran d'una moció d'adhesió a la llengua catalana presentada, en nom de la Lliga, per Jaume Bofill (vegeu J. BOFILL I MATES, L'altra concòrdia i altres textos sobre el catalanisme, pp. 33 a 68); el discurs de Giner fou publicat per les Juventudes Republicanas Radicales de Barcelona en forma de fullet (H. GINER DE LOS RÍOS, El idioma español), amb la bandera "roja y gualda" cobrint la portada.
- (92) "La Veu de Catalunya" del 24.II.1916, per exemple, subratlla com un triomf propi el fet d'haver obligat "el cap de la minoria radical del consistori a posar una vegada més de relleu la seva característica anticatalana".
- (93) És aquesta l'orientació que reflecteix el llibre del radical E. NAVARRO, Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década, publicat a finals del 1915 amb col.laboracions de Pere Coromines i Emiliano Iglesias i un clar esperit de reconciliació intrarepublicana.
- (94) De la resolució de la Junta Municipal de Barcelona del PRR; "El Progreso", 8.III.1915.
- (95) Ibid., 11.II.1915.
- (96) "Prat de la Riba es un Romero Robledo traducido al catalán", "El Progreso", 23.II.1915; vegeu també ibid., 10.II i 1, 5, 9 i 11.III.1915. El regionalisme, per la seva banda, insisteix a identificar la Coalició Republicana amb l'esperit castellanista i intenta barrar-li el pas amb eslògans com "Catalunya pels catalans"; per exemple, "La Veu de Catalunya", 9.III.1915.

- (97) "El Progreso", 7 i 13.III.1915; hem posat un signe d'interrogació quan la filiació d'un nom ens era dubtosa o desconeguda.
- (98) Als tres districtes de la capital, la Coalició compta amb el recolzament dels reformistes, d'algun nucli federal i del diari "La Publicidad", que dirigeix Marcel·lí Domingo.
- (99) Al districte de Tremp-Viella, el Partit Radical dóna suport a una "candidatura anticaciquista" vinculada al clan liberal dels Agelet; "El Progreso", 28.II.1915.
- (100) Les xifres de l'escrutini, a I. MOLAS, Lliga..., op. cit., I, pp. 101 a 103; vegeu també S. ALBERTÍ, op. cit., pp. 391-392.
- (101) "El Progreso", 5.IV.1915, i E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 248-249.
- (102) Vegeu "El Progreso", 27 i 29.V.1915, on es qualifica Bastardas de "l'liguero honorario", i l'extensa carta de Pere Coromines a Josep A. Mir i Miró, datada el 23.V.1915 (Arxiu Albert Bastardas i Sampere), en la que el primer s'inhibeix de la conducta política dels seus a la Mancomunitat i apunta importants discrepàncies amb les tesis lerrouxistes.
- (103) Vegeu, infra, l'apartat c) d'aquest mateix capítol.
- (104) Per exemple, "Germinal", 25.X.1915.
- (105) Un yerro de Lerroux, "El Liberal", 9.XI.1915.
- (106) Sobre les dificultats de l'entesa entre ambdós partits, "Germinal", 5.XI.1915.
- (107) "El Diluvio", 2.XI.1915.
- (108) Amb el mateix propòsit, Lerroux ja havia volgut incloure en la candidatura un representant del grup de "L'Avençada", però el seu oferiment fou declinat; la carta de Lerroux i la resposta de Xavier Gambús, a "L'Avençada", 13.XI.1915.
- (109) 3.XI.1915.
- (110) "El Progreso", 3.XI.1915.
- (111) Sobre E. Gardó, vegeu "El Progreso", 3.XI.1915, i "El Diluvio", 4 i 6.XI.1915.
- (112) Vegeu R. GUERRA DEL RÍO, De elecciones, i E. IGLESIAS, Mi general: ¡present!, a "Germinal", 5 i 8.XI.1915.

- (113) Això últim, sobretot, al dte. IV; "Germinal", 2.XI.1915, "El Progreso", 9, 10 i 11.XI.1915, "El Liberal", 7.XI.1915, i el manifest Republicanos del distrito IV, a Biblioteca de Catalunya, Fons Verdaguer i Callís, 1915.
- (114) "El Progreso", 7, 12 i 14.XI.1915.
- (115) "El Diluvio", 10 i 14.XI.1915.
- (116) Vegeu "El Progreso", 5, 8, 9, 11 i 12.XI.1915.
- (117) Sobre la campanya electoral regionalista, vegeu C. CAÑELLAS JULIA i R. TORÁN BALLESTER, La Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona (1916-1923), pp. 78 a 87.
- (118) La relació completa dels 55 candidats, a "El Diluvio", 14.XI.1915.
- (119) Vegeu "Juventud Rebelde", 2 i 30.X.1915.
- (120) Vegeu "Renovación", 15.I.1916.
- (121) Alguna versió coetània atribueix aquest increment a l'acció de rodes d'electors "professionals"; F. RIVAS, op. cit., pp. 33-34.
- (122) Els resultats, a Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona, 1915, pp. 152-153.
- (123) L'ofensiva lerrouxista en demanda d'alguna tinència d'alcaldia, que inclogué afalacs envers els regidors liberals, concentracions a la plaça de Sant Jaume, aldarulls, agressions físiques i trets dins del Saló de Cent, es pot seguir a través d'"El Progreso" de l'1 al 15.I.1916, que publica, a més, editorials amenaçadors: Hay que aniquilarlos, La violencia como derecho del pueblo, etcètera; vegeu també els records de M. RIBÉ, op. cit., pp. 54 a 57.
- (124) Una àmplia descripció del plantejament d'aquestes eleccions a A. BALCELLS, J.B. CULLA, C. MIR, op. cit., pp. 215 a 229.
- (125) Vegeu "El Intransigente", 3, 8 i 10.I.1916.
- (126) "El Diluvio", 22 i 30.III.1916.
- (127) "El Progreso", 27.III.1916.
- (128) Vegeu, per exemple, el discurs electoral de Pere Coromines, reproduït a "El Poble Català", 20.III.1916, i a "L'Avençada", 25.III.1916.
- (129) "El Diluvio", 30.III.1916, i "La Veu de Catalunya", 31.III.1916. Pròsper industrial, Millan procedia de la Unió Republicana, havia estat diputat provincial solidari el 1907, passà per la

UFNR i milità en el reformisme abans d'arribar, apadrinat per Pich i Pon, a la candidatura radical.

- (130) A Lleida, el Vendrell i Figueres els nuclis lerrouxistes locals exterioritzen llur resistència a votar els homes de la Unió Federal; "El Progreso", 11.III.1916.
- (131) El procés de nominació de cadascun d'ells, a *ibid.*, 18 i 24.I, 8 i 13.II.1916.
- (132) Els anuncis de presentació d'altres candidats radicals a Tremp, Figueres i Castellterçol ("El Progreso", 22, 25 i 29.II.1916) no es faran efectius; en canvi, el president de la Juventud Republicana Radical de Terrasa, Vicenç Díaz Morell, s'hi enfronta a l'omnipotent Alfons Sala en un gest simbòlic que li valdrà... set vots.
- (133) *Ibid.*, 1.IV.1916.
- (134) "Juventud Rebelde", 11.III i 1.IV.1916.
- (135) "El Progreso", 15, 16 i 21.III i 6.IV.1916.
- (136) *Ibid.*, 17, 25, 26 i 30.III.1916; el fet que el secretari del Comitè Nacional de la CNT, Francisco Miranda, parlés en un acte radical per aclarir que, amb el PRR, "no nos une ningún lazo político", permeté ja a "El Progreso" remarcar "la confianza que nuestro partido inspira a los luchadores de las extremas izquierdas sociales"; *ibid.*, 3 i 4.IV.1916.
- (137) *Ibid.*, 24.III i 7.IV.1916, entre altres. Val a dir que alguns bloquistes s'hi tornaren amb escreix. Angel Samblancat publicà aquells dies el seu article San Jorge y el Dragón, barroc enfilat d'insults antilerrouxians; en la mateixa línia aparegué, sense data, el full "Al Pueblo".
- (138) Els resultats complets, i llur anàlisi, a A. BALCELLS; J.B. CULLA, C. MIR, *op. cit.*, pp. 229 a 236, 474-475 i 555 a 554. Per a poder prendre possessió del seu escó, Giner es veurà obligat a dimitir com a regidor de la capital catalana; "El Progreso", 21.V i 1.VI.1916.
- (139) 11.IV.1916.
- (140) Vegeu "La Veu de Catalunya", 10.IV.1916, i "El Diluvio", 20.IV.1916.
- (141) "La Publicidad", 21.IV.1916.
- (142) Vegeu el resultat de cada municipi a "Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona", 13.IV.1916.
- (143) El malenconiós "missatge d'abdicació", que, tot refermant-se en la defensa del pacte de San Gervasi, fa públic Pere Coromines a "El Poble Català" el 10.IV.1916 (La llissó d'ahir) serà el senyal de sortida per a la desbandada general i la dissolució de l'estructura partidària.

- (144) Vegeu el text de la conferència de X. GAMBÓS, O renovar-se o morir, a "L'Avençada", 13.V.1916; també, *ibid.*, 27.V.1916.
- (145) *Ibid.*, 26.VIII.1916.
- (146) Vegeu, infra, l'apartat següent.
- (147) "El Progreso", 24, 27, 29, 30 i 31.V, 1, 2, 12, 15, 20 i 26.VI, 2, 7 i 8.VII, 25 i 26.VIII, 11 i 12.IX.1916, 8.I, 24, 25 i 27.IV, 8 i 28.V i 6.VI.1917; "Diario de Sesiones del Congreso", 7 i 27.VI i 1.VII.1916; J. MILEGO, El problema catalán, pp. 225 a 229. Potser val la pena de recordar quins eren, per aquelles dates, els criteris del PSOE sobre la qüestió catalana: en una conferència a la Casa de Pueblo socialista de Madrid, Antoni Fabra i Ribas "combatió el nacionalismo catalán, y dijo que el señor Cambó quería hacer de la Península otros Balkanes. El nacionalismo -añadió- representa la burguesía y la reacción y no ha llegado a hacer prosélitos entre los obreros. Señaló que todos los periódicos obreros de Cataluña están escritos en castellano. (...) Abogó porque los socialistas de Cataluña contrarresten la obra nacionalista, trabajando en bien de toda España"; "El Progreso", 6.VII.1916.
- (148) Encara el 2 de juliol d'aquest any, quan la Diputació de Barcelona s'adherí al tot just iniciat moviment dels parlamentaris, Josep Ullé desentonà de la seva pròpia minoria expressant reserves anticatalanistes; vegeu España en pie, pp. 60 a 62.
- (149) Vegeu, per exemple, "El Progreso" de 25.XI.1916, que titlla als dos regidors per la Unió Federal i antics aliats, Balañà i Vila, de més separatistes que els lligaires.
- (150) *Ibid.*, 11.III.1917.
- (151) Vegeu S. ALBERTI, op. cit., p. 402, i "El Diluvio", 7 i 8.III.1917, aquest últim amb una nota d'Albert Bastardas a favor del BRA. Sobre la peculiar situació del PRR a Badalona, on es manté l'aliança municipal amb els nacionalistes, "Juventud Rebelde", 3.III.1917.
- (152) "El Progreso", 6 i 10.III.1917.
- (153) *Ibid.*, 26.II i 3 a 11.III.1917.
- (154) Els resultats complets, a Anuari de Catalunya 1917, pp. 11 a 15.
- (155) "El Progreso", 9.V.1914.
- (156) *Ibid.*, 12.VI.1914, 30.III.1915, 26.XI.1916, i M. RIBÉ, op. cit., pp. 67-68.

- (157) Vegeu, per exemple, "Raza Nueva", 3.IV.1915, amb els titulars "No creemos en Dios. Deseamos la prohibición de las religiones positivas".
- (158) Així, "El Progreso", 5.III.1917, i 21 a 25.IX.1918.
- (159) Per a agressions contra actes reformistes, vegeu supra l'apartat d) del capítol anterior; boicot lerrouxista a un míting liberal, "El Progreso", 5.VII.1914.
- (160) Ibid., 8, 13, 16, 17 i 18.VII.1914, "La Publicidad", 18.VII.1914, P. SANGRO Y ROS DE OLANO, op. cit., pp. 438-439, i E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 132-133.
- (161) Encara que es tracta de situacions diferents, pot ser útil comparar aquesta conducta amb el reformisme filoburgès del blasquisme valencià per la mateixa època; vegeu R. REIG ARMERO, El fracàs de la burgesia urbana a València. Notes sobre la política municipal del blasquisme (1901-1911), "Recerques", nº 15, pp. 133 a 158.
- (162) "Diario de Sesiones del Congreso", 21.XII.1914.
- (163) J. RODRÍGUEZ DE LA PEÑA, op. cit., p. 123; sobre Cullaré, B. SOLSONA, op. cit., pp. 68-69.
- (164) Evocacions més aviat afectuoses del personatge a E. AUNÓS, Discurso..., op. cit., pp. 318-319, M. RIBÉ, op. cit., pp. 42-43, i M. VERDAGUER, op. cit., pp. 223-224.
- (165) Vegeu E. JARDÍ, Puig i Cadafalch. Arquitecte, polític i historiador de l'art, pp. 149-150, i "El Diluvio", 18 i 23.XI.1922. Quan, el 1916, s'inaugurà la Casa Pich, assistí a l'acte el bo i millor de la burgesia de negocis barcelonina, inclòs l'ultramuntà comte de Santa Maria de Pomés; "El Progreso", 30.III.1916.
- (166) És esclaridor, en aquest sentit, el discurs del caudillo a la Casa del Pueblo ressenyat per "El Progreso", 27.X.1914.
- (167) "El Progreso" i "La Veu de Catalunya", 27.III.1914; també, amb inexactituds, M. GARCIA VENERO, Eduardo Dato, pp. 237-238.
- (168) "El Progreso", 10.IX.1914.
- (169) Ibid., 23.VIII.1914 i 16.VIII.1915.
- (170) "Diario de Sesiones del Congreso", 20.XI i 14.XII.1914; "El Progreso", 26.XI, 14, 17 i 21.XII.1914, 16.I i 14.IX.1915. Sobre la manifestació pro zones franques, ibid., 8. 11 i 13.X.1915, i "Germinal", 8 a 11.X.1915, amb la postura adversa d'Emiliano Iglesias.

- (171) "La Veu de Catalunya", 31.I.1916.
- (172) Vegeu, per exemple, la campanya d'elogis a l'"alcalde popular" quan Pich es fa càrrec, accidentalment, de la primera magistratura ciutadana, entre el maig i el juliol del 1914.
- (173) "El Progreso", 5.IX.1915, i "El Intransigente", 23.IX.1915.
- (174) "El Progreso", 19.V.1914, i "Revolución", tots els números d'abril-maig de 1914.
- (175) "El Progreso", 22, 23, 26, 28, 29 i 30.VI, 5 i 9.VII i 7.VIII.1915.
- (176) Vegeu *ibid.*, 15, 20, 21 i 28.X.1914, "La Defensa", 16, 17, 19, 30, 22 i 27.X.1914, i "El Diluvio", 16, 17, 21 i 22.X.1914.
- (177) "El Diluvio", 8.IV.1914, "La Tribuna", 10.IV.1914, i "El Progreso", 11.IV.1914.
- (178) Vegeu, per exemple, els tres articles publicats per Iglesias a "El Progreso", 14, 16 i 17.VI.1915, i la carta d'adhesió d'un grup d'obrers, a *ibid.*, 22.VI.1915.
- (179) A. LERROUX, Mis memorias, p. 591, on es fa una evocació del cas no massa exacta quant als detalls.
- (180) Per a resseguir el contingut polític de la dissidència emilianista, vegeu "el Progreso", 1.X.1915, i la col·lecció completa de "Germinal", especialment els articles següents: A qué venimos (7.X.1915), E. IGLESIAS, A los radicales (9.X.1915), R. GUERRA DEL RIO, Yo digo... (13.X.1915), E. FITE, Orientaciones (23.X.1915), Más de dos mil radicales ovacionan a Emiliano Iglesias en el Ateneo de Hostafranchs (22.XI.1915), i J. RAURICH, ¡La camarilla, querido Iglesias, la camarilla!, (11.XII.1915).
- (181) A. LERROUX, A mis amigos, "El Progreso", 8.X.1915.
- (182) Vegeu "El Progreso", 14.X.1915 i tota la segona quinzena d'aquell mes.
- (183) *Ibid.*, 10.X.1915.
- (184) Aquest tingué lloc a la fi d'un banquet al Mundial Palace en honor dels regidors radicals recentment elegits; Iglesias hi féu una declaració "espontània" d'acatament a Lerroux, el qual exigí aleshores la desaparició de "Germinal"; aconclerta aquesta condició l'endemà, el caudillo pogué, el 22 de desembre, donar per tancat l'episodi "sin vencedores ni vencidos"; vegeu "El Progreso", 20.XII.,1915, "Germinal", 21.XII.1915, A. LERROUX, Nobleza obliga, "El Progreso", 22.XII.1915, i J. RAURICH, La actitud de Emiliano, "Fructidor", 1.I.1916.

- (185) Aparegut l'1.I.1916; vegeu-ne, especialment, l'article Quién es Emiliano Iglesias, 5.II.1916.
- (186) Vegeu els discursos públics d'Emiliano ressenyats a "El Progreso", 6.X, 17.XI.1916 i dies següents; també "El Radical", 11.XI.1916.
- (187) Vegeu F. PUIG I ALFONSO, op.cit., pp. 13-14, C. CAÑELLAS JULIA i R. TORAN BELLVER, op.cit., pp. 102 a 115, i "El Progreso", 2.II.1916.
- (188) Ibid., 4, 21 i 23.I.1916; sobre l'elecció de Girona vegeu A. BALCELLS, J.B. CULLA, C. MIR, op. cit., pp. 236-238, i "El Progreso", 19 a 28.IX.1916.
- (189) Ibid., 13, 14 i 17.I, 2.II, 8, 10, 11 i 21.III i 11.IX.1916.
- (190) Ibid., 9.III.1916.
- (191) Ibid., 7.V.1916, i "Diario de Sesiones del Congreso", 10.XI.1916.
- (192) "El Progreso", 26.X.1916.
- (193) Vegeu, per exemple, "El Progreso", 11.XI.1916, i "El Diluvio", 14.XI.1916.
- (194) Vegeu "Diario de Sesiones del Congreso", 21.X=1916, i "El Progreso", 17.V.1917.
- (195) És un detall significatiu que, per primera vegada el 1916, el Foment del Treball Nacional felicités Lerroux en tant que diputat electe per Barcelona, al mateix temps que requeria el seu concurs en la defensa dels interessos representats per aquella institució patronal; "Diario de Sesiones del Congreso", 27.VI.1916.
- (196) Vegeu, infra, l'apartat següent.
- (197) Iglesias estava vinculat ja feia temps a l'organització de contraban dirigida per Joan March; vegeu M.D. BENAVIDES, El último pirata del Mediterráneo, pp. 150, 163, 178 i ss., B. DIAZ NOSTY, La irresistible ascensión de Juan March, pp. 166, 201-202, 209 a 211, etc..., i R. GARRIGA, Juan March y su tiempo, pp. 52-54; també B. MARQUEZ y J.M.CAPO, Las Juntas Militares de Defensa, pp. 141-142.
- (198) Una exposició panegírica de la tasca municipal de l'Emiliano el 1918-19, a E. FITÉ, op. cit., pp. 185 a 199; la seva orientació governamental i els problemes que s'en deriven queden il.lustrats per M.RIBÉ, op. cit., pp. 67-68, "El Progreso", 17.III.1918 i "El Diluvio", 19.VII.1918.
- (199) R. Guerra del Río, a "El Progreso", 30.IV.1918.

- (200) Moments crítics d'aquesta hegemonia es poden seguir a través d'"El Progreso", 12, 24 i 27.IX i 3.X.1918, i "El Radical", 2.X.1918.
- (201) Vegeu-ne un resum a "El Diluvio", 16 i 17.IV.1918.
- (202) Ibid., 19, 21, 24 i 30.IV.1918, i "El Progreso", 24, 27, 28, 29 i 30.IV, 1, 3, 5 i 6.V.1918.
- (203) "El Diluvio", 20.V.1918 i 11.I.1919, i "El Progreso", 28 i 30.V i 2.VI.1918.
- (204) El nou to del debat polític PRR-Lliga es pot exemplificar en els editorials Ciudadania ("La Veu de Catalunya", 1.VIII.1918) i Por la hegemonia de la ciudad ("El Progreso", 3.VIII.1918); vegeu també ibid., 24 i 31.X, 7, 8 i 23.XI i 12.XII.1918 i 9.I.1919, i "La Aurora", 11.I.1919.
- (205) "El Progreso", 11 i 17.I.1919, "El Diluvio", 12 i 14.I.1919, "La Vanguardia", 12 i 13.I.1919.
- (206) "El Combate", 22.VI.1918. El propi Lerroux havia reconegut el mal en un míting resenyat per "El Progreso", 26.II.1917.
- (207) "La Publicidad", 18.VII.1914.
- (208) Les "meriendas democráticas" passen a la història després d'una darrera edició el 3 de maig del 1914; només el 1918 el conjunt de les esquerres organitzà una "Fiesta de la Libertad y el Trabajo" a Montjuïc que no devia ésser cap èxit perquè "El Progreso" (12 i 13.V.1918) no dóna xifres d'assistència.
- (209) Al·lusions i dades concretes sobre aquest problema, a "Raza Nueva", 30.I.1915, "El Diluvio", 28.IV.1918 i "Ciudadania", 16.VI.1918.
- (210) Vegeu "El Progreso", 14.VII, 15.VIII i 6.X.1918.
- (211) Per exemple, ibid., 11.XI.1914 i ss. i 28.VIII.1918, i "Raza Nueva", 9.I.1915.
- (212) Per l'indult dels condemnats pels fets de Benagalbón, "El Progreso", 21.V.1915, "Raza Nueva", 9.I i 22.V.1915; campanya pro-amnistia dels presos d'agost, "El Progreso", 21.X a 30.XI.1917.
- (213) Ibid., 24.VII.1914, 15.I.1915, 31.I, 30.VIII, 29.X, 2.XI.1916, 16.I.1919, etcètera "Raza Nueva", 16 i 23.I, 6.II.1915 i números següents.
- (214) Informació sobre aquestes incorporacions al PRR, a "El Progreso", 12.VII.1917 (Marial), 29.XII.1917 (Toda), 1.III.1918 (Caballé), 6.VII.1918 (Rodón i el Foment Republicà), 18.XI.1918 (Ibars), J.M. FRANCES, op. cit., p. 371 (Simó) i E. BATALLA, op. cit., pp. 120 i ss; vegeu també J. CABALLÉ GOYENCHE, Inferioridad de la raza catalana, pp. 13 a 23.

- (215) Segons A. BALCELLS, (El sindicalismo..., op.cit., p. 15), els afiliats cenetistes a tota Espanya no depassaven els quinze-mil el 1915.
- (216) Una relació aproximada de quines eren la donen les adhesions a la iniciativa del PRR de convertir l'atur del primer de maig del 1914 en vaga general contra la guerra al Rif: Federación Local del ramo de elaborar maderas, Sociedad Tres Secciones de Vapor, Sociedad de obreros en géneros de punto La Justiciera, Unión de sombrereros, Sociedad de obreros dependientes de transportes y mudanzas, Sociedad de oficiales carpinteros mecánicos, Sociedad de empedradores La Española, Unión de Matarifes, Sociedad de aserradores mecánicos i Sindicato de obreros constructores de pianos ("El Progreso", 11.IV.1914); pel que sembla, es tracta d'entitats marginals i poc representatives.
- (217) Ibid., 20.III.1914.
- (218) Ibidem; en la mateixa línia, A. MARTINEZ RIZO, El voto de los sindicalistas y la finalidad trascendente de los partidos progresivos, "El Progreso", 24.II.1914.
- (219) Algunes escaramusses, ja a la primavera del 1914, a ibid., 20 i 30.IV.1914.
- (220) "Solidaridad Obrera", 9.III.1916.
- (221) Maniobres tendents a impedir que "El Progreso" pugui publicar informacions d'interès per als obrers són denunciades pel propi diari radical el 6 i el 12.XII.1916; sobre la substitució de republicans per llibertaris en la presidència dels sindicats, vegeu el discurs de Lerroux a "Diario de Sesiones del Congreso", 5.II.1920. En la mateixa línia, el radical Josep Arbós Buxó, que era director del periòdic "La Colmena Obrera", òrgan de la Federació Local de Sindicats de Badalona, fou forçat a dimitir-ne; "Juventud Rebelde", 2.VI.1917.
- (222) "El Progreso" i "Solidaridad Obrera" sostingueren una viva polèmica sobre aquestes qüestions al llarg del gener del 1917.
- (223) Vegeu M. BUENACASA, El movimiento obrero español, 1886-1926. Historia y crítica, p. 56, "El Progreso" del 3.V a l'1.VI.1917, i "Solidaridad Obrera" de les mateixes dates.
- (224) R. VIDIELLA, Los de ayer, p. 204.
- (225) "El Progreso", 10.V.1917, per exemple.
- (226) Abundants referències a aquestes actituds i activitats, a "El Progreso", 6.VIII, 30.IX i 1 a 7.X.1914, 18 a 29.I, 1 i 9.II, 6 i 7.III, 25 a 30.VI, 2 i 11.VII, 3 i 5.VIII.1916, 28.X i 24.XII.1917, 18.I i 1.XII.1918; també C. CAÑELLAS JULIA i R. TORAN BELLVER, op. cit., p. 60. Denúncies del seu caràcter electoralista a "La Veu de Catalunya", 8.III.1916 i "El Diluvio", 3.IV.1916.

- (227) La revista de l'Associació, "El Obrero Municipal" (1914-1922), palesa el suport crític d'aquesta al radicalisme; vegeu especialment 19.VIII i 2.IX.1914, 30.I, 15.X i 12.XI.1915, i "El Progreso", 4.V.1916 i 3.I.1919; cal recordar, d'altra banda, com i per qui havien estat col·locats la majoria dels empleats municipals...
- (228) Ibid., 22.VI.1915, 5 i 10.V.1917.
- (229) Vegeu "Solidaridad Obrera", 27.IV i 13.V.1916, "Revolución", 12.V.1917, i Salvador Seguí. Su vida, su obra, pp. 62-63, respectivament.
- (230) Vegeu "El Progreso", 18.IV i 10 a 30.VI.1918.
- (231) Vegeu "Solidaridad Obrera", 7.V.1917 i ss., "El Progreso", 16.V.1917 i 1.IX.1918, i A. PESTAÑA, Lo que aprendí en la vida, p. 53.
- (232) "El Progreso", 5.I.1917.
- (233) A. BALCELLS, El sindicalismo..., op. cit., p. 61.
- (234) "El Progreso", 17.XII.1914.
- (235) Vegeu J. RODRÍGUEZ DE LA PEÑA, op. cit., pp. 66, 69 a 74 i 127, i A. LERROUX, Mis memorias, pp. 216-217.
- (236) Vegeu, per exemple, l'article d'A. PÉREZ LUGIN, Lerroux, el caudillo, reproduït a "El Progreso", 27.VI.1914; també, ibid., 12.II.1917. Altres testimonis del prestigi lerrouxià en diversos centres, àdhuc dinàstics, el 1916-17, a J.Mª DE SAGARRA, op. cit., pp. 738 a 740, E.A. GALVÁN, El momento de España en 1917, pp. 78-80, P. SANGRO Y ROS DE OLANO, op. cit., pp. 448-449, i J. MILEGO, op. cit., pp. 225 a 228.
- (237) "Diario de Sesiones del Congreso", 15.VI.1914 i 20.I.1915; "El Progreso", 5 a 20.IV.1915.
- (238) Vegeu "El Progreso", 15, 21, 28 i 29.VI, 3 i 6.VII.1914, 20.XII.1915.
- (239) Vegeu l'editorial El pueblo y la guerra, ibid., 29.VII.1914; també, 31.VII.1914, i J. RODRÍGUEZ DE LA PEÑA, op. cit., pp. 133-134.
- (240) L'entrevista íntegra a A. LERROUX, La verdad a mi país. España y la guerra, pp. 105 a 109; un extracte, a "El Progreso", 3.VIII.1914.
- (241) Per reconstruir les tesis radicals davant la guerra, vegeu "El Progreso", 12, 13, 15, 18 i 28.VIII i 10.XII.1914, 10, 15, 18, 19 i 20.VI i 19.VII.1915, 15.XII.1916, 5, 6, 11, 17 i 26.II, 3, 13, 27 i 28.V.1917, "La Aurora", 19.X.1918, i "Diario de Sesiones del Congreso", 4.XI.1916 i 17.II.1917. Els llibres d'A. LERROUX, La verdad a mi país. España y la guerra i (s.a.) Lerroux y la gran tragedia són dues bones recopilacions de textos del caudillo

- sobre la matèria, però només cobreixen fins a mitjan 1915; hi ha també algunes referències, diversament útils, a E. FITE, op. cit., pp. 137 a 145 i 153-154, M. FERNÁNDEZ ALMAGRO, Historia del reinado de Alfonso XIII, pp. 256-257 i F. DÍAZ-PLAJA, La Historia de España en sus documentos. El siglo XX, pp. 359 a 364.
- (242) F. CAMBA, op. cit., pp. 113 a 115, "El Progreso", 1.IX.1914, 1 i 2.II.1917, "Diario de Sesiones del Congreso", 12.VIII.1919.
- (243) B. CALDERÓN FONTE, op. cit., p. 9
- (244) F. RIVAS, op. cit., pp. 23-24, i J. RODRÍGUEZ DE LA PEÑA, op. cit., pp. 147 a 149.
- (245) La sospita o l'acusació, a M. GARCIA VENERO, Historia del nacionalismo..., op. cit., II, p. 180, i a W. FERNÁNDEZ FLOREZ, Impresiones..., op. cit., pp. 101 a 103.
- (246) A. LERROUX, Mis memorias, p. 631, J. RODRÍGUEZ DE LA PEÑA, op. cit., pp. 149-150, "El Diluvio", 23.III.1922 i "La Linterna", 15.III.1923.
- (247) Ell serà, per exemple, el protagonista absolut del gran míting aliadòfil organitzat per les esquerres a la plaça de toros de Madrid el 27 de maig del 1917; vegeu J.A. LACOMBA, La crisis española de 1917, pp. 72-73, i F. DÍAZ PLANA, Francófilos y germanófilos, pp. 49 i ss.
- (248) Les dades bàsiques d'aquests incidents, a "El Progreso", 5, 8 i 9.IX.1914 i 1, 2 i 3.VI.1915, i a "Diario de Sesiones del Congreso", 12.VIII.1919; versions adobades per biògrafs i admiradors, a A. y A. GARCIA CARRAFFA, Españoles..., op. cit., p. 191, F. CAMBA, op. cit., pp. 115 a 117, J. ULLED, El Partido..., op. cit., pp. 78-79, etcètera.
- (249) Exemples, a "El Progreso", 31.I, 3, 7 i 8.II, 10.VII.1915, 4.IV i 18.X.1918.
- (250) Ibid., 9.IX.1914, 9.IV i 13.V.1917.
- (251) Ibid., 16 i 27.VIII, 4 i 8.IX.1915; "Los Aliados", 31.X.1914; "El 75", 4 i 11.IX i 2.X.1915.
- (252) Vegeu, per exemple, l'article de L. ROCH, ¡Abajo la neutralidad!, a "El Insurgente", 23.IX.1915.
- (253) Vegeu "El Diluvio", 6.IV.1917, i E. FITE, op. cit., p. 143.
- (254) "El Progreso", de març a novembre del 1915, esp. 27.III, 1, 6 i 31.VII, 8, 9, 11, 12 i 13.VIII.1915.

- (255) G. MAURA y M. FERNÁNDEZ ALMAGRO, op. cit., p. 283.
- (256) "El Progreso", 9 i 20.XII.1915, 9.X.1916.
- (257) Vegeu les intervencions parlamentàries de Lerroux i d'Emilio Santa Cruz, a "Diario de Sesiones del Congreso"; 26.VI i 4.XI.1916 i 30.I.1917.
- (258) El tinglado de la farsa, "El Progreso", 22.VIII.1916.
- (259) Vegeu els editorials d'"El Progreso" de 17, 18 i 19.XII.1916, i "Diario de Sesiones del Congreso", 21.XII.1916.
- (260) Per exemple, "El Progreso", 13 a 25.V.1917.
- (261) J. BUXADÉ, España en crisis. La bullanga misteriosa de 1917, p.117.
- (262) Vegeu L. ARAQUISTAIN, Entre la guerra y la revolución (España en 1917), p. 105.
- (263) ¿Qué pasa en el Ejército? i El descontento en el Ejército, "El Progreso", 29.V i 2.VI.1917.
- (264) A. LERROUX, Al servicio..., op. cit., pp. 114 a 116; vegeu també J. BUXADÉ, op. cit., pp 65-66, i "El Progreso", 10.VI.1917.
- (265) Discurs retrospectiu de Lerroux, a "El Progreso", 31.X.1917; B. MARQUEZ y J.M. CAPO, op.cit., pp. 38-39; M. GARCÍA VENERO, Vida de Cambó, p. 269; J. BUXADÉ, op. cit., pp. 124-125.
- (266) "El Progreso", 5 i 11.VI.1917.
- (267) A partir del 7.VI, amb l'editorial Señor, váyase, "El Progreso" multiplica les demandes d'abdicació, els atacs directes a la família reial, etcètera.
- (268) 12.VI.1917.
- (269) "El Progreso", 19.VI.1917, J.A. LACOMBA, op. cit., p. 149, i J. BUXADÉ, op. cit., pp. 125 a 127.
- (270) Vegeu I. MOLAS, Lliga..., op. cit., I, pp.112-113, i J. PABÓN, Cambó, I, pp. 490 a 493.
- (271) "El Progreso", 16 i 29.VI i 4.VII.1917; España en pie, pp. 60 a 63.
- (272) Dues bones síntesis són J.A. LACOMBA, La crisis española de 1917, i el capítol corresponent de G.H. MEAKER, La izquierda revolucionaria en España (1914-1923); versions més sectorials o testimoniais,

M. DE BURGOS Y MAZO, Vida política española. Páginas históricas de 1917, M. BAJATIERRA, Desde las barricadas, i les obres citades a les notes anteriors i següents.

- (273) Així, Adolf Marsillach considerava que "Lerroux ha cometido su primera torpeza política dejándose uncir al carro de Cambó", i "El Liberal" del 12.VII.1917 deia que "entre los radicales han estado a punto de producirse escisiones", citat per E. COMIN COLOMER, Un año turbio:1917, pp. 14-15.
- (274) "La Publicidad", 5.VII.1917, J.M. POBLET, Aquell any 1917, p.38, J.A. LACOMBA, op. cit., p. 178, Anuari de Catalunya. 1917, pp. 26-27, "El Progreso", 6 i 8.VII.1917 i "La Veu de catalunya", 6.VII.1917.
- (275) Vegeu, en aquest sentit, les declaracions de Giner de los Ríos a "El Progreso", 10.VII.1917, i A. ROYO VILLANOVA, Treinta años..., op. cit., pp. 108-109.
- (276) Els números 1, 2 i 3 -únics que n'hem vist- estan datats el 12, el 14 i el 16.VI.1917, respectivament; Biblioteca de Catalunya, Fons Verdaguer i Callís, 1917.
- (277) Vegeu, per exemple, l'anunci sobre un "Sindicato de Banqueros" o el solt titulat "Los chinos en República" ("El Progreso", 14 i 15.VII.1917), que en realitat transmeten directrius per a la jornada del 19.
- (278) L'editorial del dia 15, Basta ya!, sembla haver estat una transgressió deliberada de la censura a fi de suscitar el tancament del diari i no ésser menys que els altres periòdics antigovernamentals.
- (279) Vegeu els fulls Y viva la República!, A la guardia municipal, el manifest de Lerroux Al Pueblo (Institut Municipal d'Història de Barcelona, secció de fulls solts), i les octavetes transcrites per J. BUXADÉ, op. cit., pp. 152 a 157.
- (280) España en pie, p. 181.
- (281) A. ROYO VILLANOVA, Treinta años..., op. cit., p. 105, Archivo Histórico Nacional, Gobernación, lligall 42-A, exp. n° 1, amb telegrama circular del ministre als governadors, J.M. DE SAGARRA, op. cit., p. 746, i manifest de Lerroux Al Pueblo, ja citat, que es troba també a España en pié, pp. 183 a 187.
- (282) J.A. LACOMBA, op. cit., pp. 225-226.
- (283) "El Progreso", 26, 27 i 28.VII.1917.
- (284) Vegeu "El Progreso" del 26 al 30.VII.1917, amb un sol full i sense peu d'impremta; també J. BUXADÉ, op. cit., pp. 166-167.

- (285) Las cosas, claras. Al pueblo, "El Progreso", 26.VII.1917; l'article, bé que anònim, és d'inconfundible paternitat lerrouxiana.
- (286) F. LARGO CABALLERO, Mis recuerdos, op. cit., p. 54.
- (287) "Las Juntas de Defensa y el proletariado han llegado a una misma conclusión. Sus intereses se confunden lo mismo que sus ideales", escriu "El Progreso" el 12.VIII.1917; vegeu també l'editorial del mateix número, l'article d'E. IGLESIAS, Razón de la Huelga Ferroviaria, a ibid., 4.VII.1917, i els pamflets reproduïts per J. BUXADE, op. cit., pp. 184-185 i 188.
- (288) "Yo estuve en Barcelona informando a Lerroux y transmitiéndole la consigna", declara A. SABORIT, La huelga de agosto de 1917, p. 71; és, en canvi, insostenible la versió ("no se contó conmigo para nada", "bien ajeno estaba yo a lo que se tramaba...") que dona el propi Lerroux a Mis memorias, p. 166.
- (289) Vegeu J. PABÓN, Cambó, I p. 543.
- (290) Sobre la confiança en el concurs de l'exèrcit, J. BUXADE, op. cit., pp. 290-291.
- (291) Vegeu Renovación o revolución, pp. 29-30, 42 i 202 a 205, amb el text del manifest.
- (292) M. DOMINGO, En la calle y en la cárcel. Jornadas revolucionarias, pp. 77 a 80 i 92-93; "El Progreso", 22 i 31.X.1917.
- (293) Francesc Martorell, cap de la brigada d'anarquisme i socialisme de Barcelona, serà detingut i processat per aquesta causa; Renovación..., op. cit., p. 65, i M. BUENACASA, op. cit., p. 62.
- (294) A. LERROUX, Mis memorias, p. 167; "El Progreso", 22 i 31.X.1917. Segons un telegrama del governador civil de Girona al ministre del ram, el 6 de setembre a la nit Lerroux arribà a Perpinyà, on celebrà una llarga entrevista amb el també exiliat Francesc Macià; Archivo Histórico Nacional, Gobernación, lligall 42-A, expediente nº 1.
- (295) La gestió es féu a través de Pich i Pon; vegeu els telegrams creuats sobre el tema entre el governador de Barcelona i el ministre Sánchez Guerra el 17 i el 21.X.1917; ibidem.
- (296) Vegeu l'entrevista amb Lerroux reproduïda per "El Progreso", 31.X.1917.
- (297) E. FITE, op. cit., p. 178.
- (298) Renovación..., op. cit., pp. 49, 65 i 84, i "El Progreso", 20.X.1917. Alguns evitaren l'arrest desapareixent de Barcelona durant unes setmanes; J. ULLED, op. cit., pp. 109 a 114.

- (299) Vegeu els editorials i les declaracions d'E. Iglesias i de Lerroux a "El Progreso", 28 i 30.X.1917.
- (300) J. PABON, Cambó, I, pp. 565-566; A. ROVIRA I VIRGILI, La crisi del règim, pp. 181 a 183.
- (301) J.M^a DE SAGARRA, op. cit., pp. 760-761.
- (302) "El Progreso", 4.XI.1917.
- (303) Vegeu E. IGLESIAS, La nueva España, "El Progreso", 1.XI.1917, l'entrevista amb Lerroux a "La Publicidad", 8.XI.1917, i "El Diluvio" 8.XI.1917.
- (304) "El Progreso", 25.X.1917; també, ibid., 23, 24 i 29.X.1917.
- (305) Ibid., 28.X, 3 i 5.XI.1917.
- (306) Ibid., 5 i 7.XI.1917, "La Lucha", 7.XI.1917 i "El Diluvio", 6.XI.1917.
- (307) "El Progreso", 8 i 10.XI.1917.
- (308) "El Diluvio", 7, 8, 9 i 11.XI.1917.
- (309) 8.XI.1917.
- (310) Vegeu "El Progreso", 28.X i 6 a 11.XI.1917; una anàlisi -bastant deficient- de la campanya, a C. CAÑELLAS JULIA i R. TORAN BELLVER, op. cit., pp. 130 a 147.
- (311) La informació sobre aquest particular està dispersa per "El Progreso" de tot el mes de novembre; quant a Badalona, vegeu "Juventud Rebelde", 3.XI.1917.
- (312) Les dades numèriques de l'escrutini, a I. MOLAS, Lliga..., op. cit., I, p. 118 i, més detalladament, a Anuari de Catalunya. 1917, pp. 55 a 58, i "El Progreso", 16.XI.1917. La quantitat d'incidents violents durant la jornada electoral, amb un mort i nombrosos ferits, fa sospitar que les rodes, electors falsos i altres irregularitats hi foren moneda corrent; vegeu la crònica de "La Publicidad", 12.XI.1917, amb la denúncia concreta que, al districte VIIè, difunts i absents "votaren" en gran nombre a Emiliano Iglesias.
- (313) "Juventud Rebelde", 17.XI.1917.
- (314) "El Progreso", 12.XI.1917 i dies següents.
- (315) Ibid., 7.XII.1917, M. RIBE, op. cit., pp. 63-64, i E. FITE, op. cit., pp. 179-180.
- (316) "El Progreso", 3.I.1918; Morales Pareja, ex-cantant d'òpera i nebot d'Hermenegildo Giner, fou designat per Lerroux com a solució

de compromís entre Iglesias i Mir, i potser també per la seva fama d'honestedat; vegeu B. SOLSONA, op. cit., pp. 30-31.

- (317) "El Progreso", 23, 26, 28 i 30.XII.1917, i 6.I.1918.
- (318) Vegeu ibid., 24.XII.1917, amb un discurs de Lerroux al palau de Belles Arts que és també extractat a Anuari de Catalunya. 1917, pp. 59 a 62.
- (139) Vegeu "El Progreso", 10 a 25.I.1918; escaramusses amb la CNT, a ibid., 19, 20, 21 i 22.I.1918, i "Solidaridad Obrera", 20.I.1918; una exposició general sobre el tema, a L. GOLDEN, El rebombori del pa del gener de 1918, "L'Avenç", nº 44.
- (320) Sobre aquests comicis, vegeu A. BALCELLS, J.B. CULLA, C. MIR, op. cit., pp. 241 a 267.
- (321) "Parece que no había dinero para hacer las elecciones, y Pich ha prometido veinte-mil duros", indica "El Diluvio", 16.II.1918.
- (322) Ibid., 12, 14, 23 i 24.II.1918. En part a causa d'això, els petits nuclis progressistes i alguns federals recomanaran votar només Largo i Domingo; federals històrics i reformistes, en canvi, semblen donar suport a la llista sencera.
- (323) "Els Jacobins", 23.II.1918, i "El Progreso", 14, 17, 23 i 24.II.1918.
- (324) Vegeu "El Autonomista", de Girona, 24.I.1918, P. FOIX, Serra i Moret, p. 109, "El Diluvio", 17.II.1918, i "Juventud Rebelde", de Badalona, 2 i 15.II.1918.
- (325) "El Progreso", 23.II.1918.
- (326) "La Veu de Catalunya", 10.II.1918, i el manifest titulat Barcelonins, a Arxiu Albert Bastardas i Sampere.
- (327) "El Progreso", 7, 13, 16, 17 i 22.II.1918, i el manifest d'A. LERROUX, A los electores, a Arxiu Albert Bastardas i Sampere.
- (328) Admonicions a tots aquests grups, a "El Progreso", 23.II.1918.
- (329) Vegeu el comentari de "La Vanguardia", 28.II.1918, i el testimoni d'A. BUESO, Recuerdos de..., op.cit., pp. 99.
- (330) "El Progreso", 25, 26, 27 i 28.II i 5.III.1918, i "La Publicidad 26.II.1918.
- (331) "El Progreso", 12.III.1918.
- (332) Així, en el gran miting de les esquerres parlamentàries celebrat al palau de Belles Arts el juliol de 1918, Lerroux s'hagué de limitar a la funció de ~~dicret~~ mestre de cerimònies, mentre tot

- el contingut polític de l'acte corria a càrrec de socialistes i republicans (Saborit, Anguiano, Largo, Prieto, Besteiro, Barriobero, Domingo...); *ibid.*, 29.VII.1918.
- (333) *Ibid.*, 7, 8, 14 i 21.III.1918.
- (334) Vegeu Nuevas declaraciones de Lerroux, a "El Progreso", 14.VII.1918, i també *ibid.*, 18.VII.1918.
- (335) D'un discurs del caudillo a Saragossa, *ibid.*, 29.V.1918; també, 5.VI.1918.
- (336) Declaraciones de Lerroux, *ibid.*, 10.III.1918, i discurs "regeneracionista" pronunciat a Girona, *ibid.*, 1.IV.1918.
- (337) Vegeu, per exemple, "El Progreso", 23 i 30.III, 11 i 27.IV, 21.V, 5 i 18.VI, 13 i 18.VIII i 6.X.1918.
- (338) Vegeu En honor de Rusia, Lo de Rusia i Aniversario de la Revolución rusa, a *ibid.*, 20.III i 23.XI.1917 i 10.XI.1918.
- (339) Titulars d'"El Progreso", 4 i 26.XI.1918.
- (340) *Ibid.*, 3, 8 i 13.XI.1918.
- (341) Vegeu, sobretot, "El Radical", 6.XI.1918, "El Progreso", 14.XI.1918, el Manifiesto de la Federación Republicana al país (*ibid.*, 16.XI.1918) i "La Aurora", 4.XII.1918.
- (342) Declaracions de Lerroux i Emiliano Iglesias a "El Progreso", 9 i 21.XI.1918, respectivament. Que els cenetistes entengueren el "missatge" ho prova el següent comentari de "Solidaridad Obrera", el 9.XI.1918: "Ya lo sabes, pueblo obrero, si la República se proclama, los partidarios de Lerroux, según las manifestaciones de éste, se convertirán en los policías del régimen burgués, en los guardias civiles de la propiedad privada".
- (343) Vegeu, per exemple, La unidad de la patria y el nacionalismo de Cambó, "El Progreso", 7.IX.1918.
- (344) Vegeu, respectivament, "El Progreso", 7.V.1918, *ibid.*, 13 i 15.VI.1918, i l'article de L. ALLEQSI (L. SISQUELLA), El 11 de Septiembre, a "El Radical", 11.IX.1918.
- (345) "El Progreso", 15, 16, 17, 19 i 20.XI.1918.
- (346) Sobre les Bases i la seva tramitació, vegeu J.A. GONZÁLEZ CASANOVA, Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938), pp. 226 a 234, i "El Progreso", 28 i 29.XI.1918.
- (347) *Ibid.*, 21.XI, 3, 5 i 8.XII, 1918.

- (348) Aquest procés es pot seguir a través de J. PABÓN, Cambó, II, PP. 34 a 56, i J.A. GONZÁLEZ CASANOVA, Federalisme..., op. cit., pp. 235 a 239.
- (349) "El Progreso", 13, 14, 15 i 16.XII.1918.
- (350) Cambó debe decidirse, ibid., 24.XII.1918.
- (351) Ibid., 7.I.1919; també, l'entrevista amb Josep Ulled publicada a "ABC", 16.I.1919.
- (352) "El Progreso", 31 i 27.I.1919, respectivament.
- (353) Ibid., 8 i 9.I.1919, i l'entrevista amb Josep Ulled, ja citada.
- (354) "El Progreso", 19.I, 11 i 12.II.1919.
- (355) En relació a les conflictives actuacions de la cupletista Mary-Focela, per exemple, "La Aurora" escriu: "una gentil cancionista refrena los ímpetus de unos saltataulells exaltados"; "El Progreso", per contra, critica i ridiculitza als "Mary-patriotas"; vegeu "El Progreso", 3, 12, 15, 21, 23, 29 i 31.I i 9 i 11.II.1919, i "La Aurora", 3, 4, 5, 6, 12, 13 i 14.I.1919.

8) De la vaga de la Canadenca al pacte de Sants: el radicalisme català en la crisi social i política de la Restauració (1919-1923)

a) La impossible mediació en la guerra de classes

"Si defendemos al proletariado, como siempre, parece que nos ponemos al lado de la violencia criminal que ha convertido el asesinato cobarde y alevoso en instrumento revolucionario; si abominamos y condenamos este sistema infame, parecerá que abandonamos la causa del pueblo proletario, tan justamente necesitado de redención y mejoramiento social y económico. ¿Qué hacer?

(D'una carta de Lerroux, publicada a "El Progreso", 29.VIII.1920)

Els efectes socioeconòmics de la primera Guerra Mundial i l'impacte psicològic de la Revolució Russa imprimiren al moviment obrer català una dinàmica nova, ben lluny ja de l'anarquisme difús i individualista de principis de segle; en especial des del Congrés de Sants de la Confederació Regional del Treball de Catalunya (CNT), celebrat l'estiu del 1918, hi predominarien uns sindicats sòlids amb forta capacitat d'enquadrament, i unes avantguardes revolucionàries que creien possible i propera la conquesta del poder (1).

Aquest canvi d'actitud, aquest resorgiment de la combativitat i la capacitat ofensiva de la classe treballadora urbana, trigà a ésser percebut per les forces polítiques del Principat. El PRR, com els altres grups d'oposició, havia atribuït l'agitació proletària de les primeres setmanes del 1919 a simples maniobres del govern tendents a torpedinar la campanya autonomista (2), mentre, perplex davant l'onada revolucionària que recorria l'Europa central, barrejava les expressions d'admiració pels líders espartaquistes assassinats amb les desqualificacions del bolxevisme com a fórmula política, social i econòmica (3). Si Lerroux en persona havia sentenciat, el 19 de gener, que "el Sindicalismo español no está organizado", no és estrany que el seu Partit restés sorprès i desbordat quan, poques setmanes més tard, esclatà la vaga de la Canadenca.

En tals condicions, el paper dels radicals durant la fase inicial del conflicte es reduí a aconsellar "reflexión y serenidad" i a invocar els bons sentiments de les parts en litigi (4), coses que, òbviament,

no evitaren l'extensió de l'atur ni la paràlisi dels serveis públics. Només aleshores, des del 23 de febrer, sorgiren dels rengles lerrouxistes diverses gestions conciliatòries que hom no sap si atribuir al Partit o, més aviat, a la iniciativa individual de les seves figures més populistes i vinculades al poder municipal. Tant l'alcalde titular, Morales Pareja, com l'accidental, Emiliano Iglesias -que declarava: "el sindicalismo ha llamado a la puerta de Barcelona, y hay que tratar con él"- intentaren actuar com a mitjancers entre el comitè de vaga i les autoritats governatives (5); per la seva banda, el regidor i president-delegat de la Junta local de Reformes Socials, Rafael Guerra del Río -a qui el governador González Rothwos considerava "el abogado de confianza de los sindicalistas y anarquistas más exaltados" (6)- i el també regidor Lluís Companys viatjaren a Madrid per instar del govern un canvi de tàctica en relació al moviment obrer barcelonès, a la vegada que, amb l'ajut de Josep Puig d'Asprer i altres advocats laboralistes, tractaven d'arrossegar els dirigents de la CNT a la negociació i, des de l'Ajuntament, pressionaven a la gerència de la Canadenca en el mateix sentit (7). Si, de moment, semblà que aquests esforços contribuïen a l'arranjament de la vaga -acord favorable als obrers i represa del treball el 20 de març-, la ulterior ruptura, la segona vaga general a partir del 24 de maig i la dura reacció de l'autoritat militar no deixaren a la mediació dels radicals cap marge de maniobra: Guerra del Río fou empresonat -igual que Companys i diversos advocats del sindicalisme-, Emiliano Iglesias hagué de fugir a Perpinyà i el PRR local restà fora de joc (8).

Al mateix temps, però, i paradoxalment, "El Progreso" havia tingut una seriosa topada amb el Sindicat Unic: quan, a mitjan març, es declarà per primera vegada l'estat de guerra, el periòdic lerrouxista publicà "per oblit" el corresponent ban del capità general; la violació de la "censura roja" li valgué una multa de 3.000 ptes. imposada per la CNT i, en haver-se negat la direcció a pagar-la, provocà la vaga dels treballadors del diari, el qual deixà de sortir el 16 de març i no reaparegué fins el 16 de maig, un cop trobada una "fórmula de conciliación" (9). Pel que fa al caudillo, aquest mantingué al llarg de tot el conflicte una postura de mutisme i inhibició que faria concloure a un

editorialista radical: "el señor Lerroux, volviendo la espalda a sus antiguas convicciones, se coloca en los pleitos sociales frente a los obreros" (10).

Es només a partir de l'episodi de la Canadenca que el PRR bastirà, ni que sigui amb materials vells, un mínim dispositiu teòric de cara al problema que ha de presidir, durant els cinc anys següents, la història catalana i espanyola. Havent renunciat ja fa gairebé una dècada al caràcter de partit essencialment obrer per afirmar-se interclassista, el radicalisme reitera, ara, la seva oposició a la lluita de classes i s'erigeix en paladí d'una tercera via equidistant entre el capitalisme salvatge i el col·lectivisme. La defensa que els lerrouxistes fan, des de l'hivern del 1919, de "la armonía entre el capital y el trabajo", de "soluciones de concordia" als litigis socioeconòmics, llur aspiració a aconseguir "la fusión y la compenetración" de totes les classes, llurs eteris projectes sobre "la abolición del salario" i "la participación en los beneficios industriales", llurs designis d'igualació social a base de suprimir els privilegis dels "afortunados" i aixecar el nivell dels "desheredados" fins que s'arribi a "un promedio en el que no haya sino productores, hombres que trabajen" (11), no són, d'altra banda, més que una rudimentària imitació de la doctrina social del radicalisme francès, inspirada des de començaments del segle XX en el "solidarisme" de León Bourgeois (12).

Sobre el paper, la definició del lerrouxisme com "un partido nacional que aspira a ser el mediador entre las clases sociales que están en lucha" (13) té una traducció molt simple: es tracta d'oferir al proletariat la "revolució" democràtico-republicana, les seves àmplies llibertats i el seu difús reformisme com l'objectiu possible a curt termini, com l'etapa necessària en el camí emancipador per a evitar "un salto en las tinieblas" passant directament "de la monarquía al comunismo" i, en tot cas, com una opció preferible a l'atzucac de la violència extremista, mentre, simultàniament, hom convida les classes mitjanes a sumar-se a aquella mateixa "revolució" com l'únic dic eficaç contra el risc imminent d'una "catàstrofe social" que el règim alfonsí, regressiu i corcat, no sabrà evitar (14).

Naturalment, la virtualitat d'aquest esquema, pel que toca a la classe obrera, passaria per aconseguir que els sindicats no tinguessin ideologia pròpia, que fossin organismes de lluita purament econòmica compatibles amb les idees i la militància polítiques dels seus associats. Doncs, líders i publicistes radicals consumiran rius de tinta a fer la distinció entre la gran majoria d'obrers sindicats per un elemental instint defensiu i la minoria de sindicalistes doctrinaris -"condenamos el sindicalismo como principio filosófico y aceptamos la sindicación como táctica" (15)-, a argumentar la necessitat que els treballadors, en tant que ciutadans, enforteixin les organitzacions republicanes sense descurar, com a assalariats, l'activitat societària, a condemnar la "falta de lealtad" dels "directores" que aprofiten l'estructura sindical per a difondre i imposar a la massa llurs idees anarquistes (16); des dels sectors més juvenils o esquerranistes del Partit, elements com Julià Clapera i Jesús Ullé van encara més lluny, afirmen, no ja la compatibilitat, sinó la complementarietat entre radicalisme i sindicalisme i proposen que el PRR intenti allò que totes les fraccions de l'esquerra petit-burguesa catalana perseguiran fins al 1931: ésser, "dentro del Estado, el órgano de expresión política de la democracia sindical", això és, de la CNT (17).

Aquesta pretensió -absolutament il·lusòria, donades les circumstàncies- de refer una relació privilegiada i de suport recíproc entre les societats obreres i el republicanisme radical explica altres dos trets, no per estèrils menys significatius, de la conducta lerrouxista entre 1919 i 1923: el devessall de propaganda antiabstencionista adreçada sense repòs a les bases confederals -"la abstención significa una inmensa cobardía", "los sindicalistas, no votando, dejan triunfar a la burguesía, a la Patronal, al militarismo...", "es hora de que la masa proletaria destruya el microbio del apoliticismo..."- (18) i el delit amb què hom aguaita en la CNT -per exemple, arran de la Conferència de Saragossa i la ruptura amb la Tercera Internacional- qualsevol indici d'una possible rectificació "moderada" o "política" (19).

En tot cas, llur voluntat arbitral i conciliadora dels enfrontaments entre capital i treball obliga Lerroux i els seus adeptes a fer nombrosos

equilibris i a incórrer en no poques contradiccions davant les escomeses diàries d'una lluita social desfermada i salvatge. El Partit Radical, és cert, fa gala d'una disposició comprensiva i àdhuc protectora envers els sindicats cenetistes: justifica fins a cert punt la violència dels obrers per la injustícia a què estan sotmesos i la parcialitat de les autoritats, reparteix elogis -"Angel Pestaña es otro hombre honrado, ecuánime, austero...", "la capacidad y la seriedad de los Comités..." (20)-, defensa la representativitat de la CNT sobre el proletariat espanyol i el seu dret a funcionar dins la legalitat, blasma la conducta de la burgesia fabril -"la clase patronal se ha organizado para la lucha en un plano de matonismo...", "el lock-out general atenta a todo..." (21)-, critica la política de persecució antisindical de la majoria dels governs, la sistemàtica suspensió de garanties a Barcelona, l'ús abusiu de l'exèrcit, intenta que l'Ajuntament es mobilitzi per afavorir l'endegament de les vagues... (22). No obstant, les exigències de la seva política general -cada cop més decantada vers la dreta i les classes mitjanes- porten el caudillo a intercalar, enmig dels afalacs i les defenses, denúncies molt greus -per exemple, l'acusació als delegats del Sindicat Únic d'ésser els responsables de gran part dels atemptats- i propostes molt severes -com la suspensió del Jurat per massa benèvol en el judici dels crims socials-, denúncies i propostes que li valdran l'aplaudiment de les forces monàrquiques, però l'epítet de traïdor des dels rengles socialistes, i l'obligaran a acceptar protecció policíaca contra les eventuals ires àcrates (23).

Després de tot el que portem dit és evident que, si el PRR català encara juga algún paper en la conflictiva història social d'aquests anys, ho deu no pas a uns posicionaments teòrics plens d'ambigüitat i moderació, sinó a la persistència d'aquells vincles pràctics a què ja al·ludíem en el capítol anterior entre el radicalisme i el magma cenetista.

El fet que Rafael Guerra del Río, Josep Puig d'Asprer, Josep i Rafael Ullé actuïn sistemàticament com a advocats de sindicats o d'obriers processats per delictes socials (24) no és nou ni s'ha d'interpretar de forma simplista -també defensaven, si s'esqueia, a un catalanista

acusat d'ultratges a la nació espanyola (25)-, però té, en una situació de virtual guerra de classes, òbvia significació política i representa un suport indirecte a la CNT, sobretot quan la tasca d'aquells depassa clarament els límits professionals i, per exemple, són Guerra i Pepe Ulled els que, investigant per llur compte, proven la implicació de la banda de Bravo Portillo en l'assassinat del dirigent de l'Únic Pau Sabater, el Tero. Almenys, els informadors de la policia francesa que -sense massa precisió, és cert- situen Guerra del Río "en première ligne" del bolxevisme local i qualifiquen Josep Ulled de "dangereux communiste intellectuel bien connu de tous les milieux rouges" (26) no en tenen cap dubte; també ho creuen així les autoritats governatives que fan empresonar Puig, Guerra i Ulled en diverses ocasions (durant la vaga de la Canadenca, arran de l'atemptat contra el president de la Patronal...), malgrat llur condició de diputats provincials o regidors (27), i encara n'estan més convençuts els inspiradors del pistolerisme blanc, doncs inclouen els lletrats lerrouxistes en les llistes d'elements "subversius" a eliminar, obliguen, a còpia d'amenaçes, Puig d'Asprer a emigrar a Madrid i els altres a dur escolta i, l'abril del 1921, fereixen greument Josep Ulled i Altemir en un atemptat de característiques idèntiques al que costà la vida, quatre mesos abans, a Francesc Layret (28).

L'ajut dels radicals a un moviment obrer amb el que encara els uneixen prou coses -no pocs quadres cenetistes són antics correligionaris, i resten dins del Partit treballadors involucrats en els conflictes (29)- adopta moltes altres formes: desdel míting, la premsa, els escons consistorials o la gestió personal prop del govern, hom sollicita l'indult dels sindicalistes condemnats a mort i l'alliberament per als centenars de presos governatius (30); els tallers del diari "La Aurora", propietat de Jesús Ulled i Elies Fité, serveixen el 1921 per a imprimir clandestinament "Solidaridad Obrera", cosa que costarà al menor dels germans Ulled un mes de presó (31); en temps de clausura dels sindicats, els centres lerrouxistes segueixen acollint -necessitat obliga- assemblees obreres i, quan el 1921-22 la CNT decideix promoure una gran recapta de diners a favor dels afamats de Rússia, utilitza

l'estructura del PRR com a cobertura legal (32). Sobretot, "El Progreso", per obra del seu redactor i conegut llibertari Antonio Amador (33) i sota la complaença interessada d'Emiliano Iglesias, fa, a temporades, d'òrgan supletori de la Confederació Nacional del Treball, amb un grau de bel.ligerància que el portarà a ésser gairebé l'únic diari de Barcelona no sotmès al lock-out del novembre de 1919 i a haver de suportar, en represàlia, un llarg boicot de publicitat i de proveïment de paper ordenat per la Federació Patronal (34).

Ara, la manifestació més important d'un compromís moral amb la causa proletària és la denúncia persistent i sorollosa que hom fa des de les columnes dels periòdics lerrouxistes, però també als plens del Municipi barcelonès o de la Diputació, de la barbàrie repressiva de certes autoritats, de l'acció de policies privades i dels crims del terrorisme blanc: la revelació dels lligams entre les bandes de Bravo Portillo i del "baró de König" i la Patronal, d'unes i altra amb el general Arlegui i d'aquest amb els requetés i el Sindicat Lliure, les exigències de dissolució del Sometent i de destitució del cap superior de policia, ja l'estiu del 1920, la desconfiança davant el nomenament de Martínez Anido -"equivocación lamentabilísima"-, que aviat deixa pas a la protesta i l'execració del "procedimiento medioeval de la dictadura" instaurat per aquell, l'eufòria per la caiguda de la "sinistra pareja" Anido-Arlegui, etcètera (35), configuren un full de serveis que potser cap altre partit burgès no pot exhibir, més encara si hi sumem la tasca paral.lela que, sense les traves de la censura, desenvolupen els diputats radicals a Madrid, erigits, juntament amb Besteiro, Prieto i Companys, en els fiscals de la nefasta política social i d'ordre públic de quasi tots els governs del període (36).

Resumint, en vigílies del cop d'estat de Primo de Rivera la posició del PRR en relació a la classe treballadora es podria esquematitzar així: la seva oferta política republicano-reformista i les seves sol.llicitacions de vot han perdut, per al conjunt del proletariat, qualsevol crèdit o eficàcia i, en boca d'un partit fortament dretanitzat, ja no són més que un element fòssil i rutinari de la retòrica preelectoral; això no el priva, però, de seguir acomplint funcions d'esquerra real, gràcies

a les quals manté amb el moviment obrer un entramat de vincles no orgànics i àdhuc exerceix un cert protectorat sobre petites fraccions perifèriques d'aquell (la Societat d'impressors litògrafs "La Solidària", el Sindicat de contramestres "El Ràdium"...) (37).

b) El laboriós meritoriatge del poder

"Mientras el radicalismo no se gubernamentalice, no llegará a gobernar".

(D'un discurs de Lerroux a Madrid, ressenyat per "El Progreso", 24.X.1922)

Al llarg dels capítols precedents hem anat resseguint el fracàs de Lerroux en el seu propòsit de transformar el PRR, des de l'endemà de la Setmana Tràgica, en un partit "respectable", assenyadament reformista, arrelat en les classes mitjanes no reaccionàries de l'Espanya profunda i acampat a les portes del poder -és a dir, una mutació semblant a la que, a la França de finals del XIX, convertí el radical-socialisme parisenc, popular, boulevardier i d'oposició en una força provincial, rural, mesocràtica i de govern-; malgrat tots els sacrificis i les rectificacions fetes, i per més que el caudillo hagi adquirit un considerable predicament entre la classe política madrilenya, el lerrouxisme continuà envoltat, als ulls de les capes mitjanes comerciants, professionals, funcionaris o agràries d'Andalusia, Galícia, la Manxa o Aragó, de la vella aurèola arrauxada i "menjacapellans", i segueix tenint grans dificultats per a superar els seus orígens urbans (38). Tanmateix, a l'alçada de 1918-19, el Partit Radical no pot pretendre créixer en cap altra direcció que la d'aquells sectors benestants, de manera que, davant la flagrant descomposició de la monarquia i l'amenaça de l'obrerisme revolucionari, Lerroux perseverarà en els esforços per esdevenir l'opció moderada de la política espanyola, l'alternativa centrista entre el règim en fallida i el "sòviet" que ho fa perillar tot, i a voltes extremarà el viratge conservador per l'afany d'aconseguir que les classes d'ordre li perdonin els seus orígens jacobins i l'acceptin com a llur representant.

Donat que, entre 1919 i 1923, el PRR no controla cap parcel·la significativa de govern, l'oferta política lerrouxiana es formula en un pla essencialment teòric, en un cúmul de discursos i declaracions a la premsa a través dels quals el jefe radical renega d'antigues estridències, palesa el seu desig que el canvi de règim "se realizase dentro de una completa armonía, sin derramamiento de sangre" (39), manifesta una disposició pragmàtica i comprensiva davant la funció social de

l'Església -àdhuc demana augment de sou per al clergat parroquial rural (40)- i, sobretot, assegura que, "si yo hubiera de recoger el poder de enmedio de la calle", mantindria a tot preu l'autoritat i la disciplina social, reprimiria sense contemplacions "la subversión anárquica y el crimen" (41).

En aquest últim sentit, Lerroux agitarà davant les classes neutres el papu revolucionari del "comunismo", tractant de capitalitzar llur temor a un cataclisme social com el de Rússia; malgrat que al si del Partit s'hi havien expressat algunes simpaties, platòniques, envers el bolxevisme (42), el jefe es presentarà com el més implacable enemic de -i el més eficaç antídoto contra- "los que quieren establecer la dictadura roja", els que pretenen imposar a Espanya "un régimen liberticida que habría de colocarnos al nivel de las tribus salvajes" (43); el seu suport decidit a la repressió governamental dels esporàdics brots de "sovietisme" hispànic -la revolta del Cuartel del Carmen, a Saragossa, el 9 de gener del 1920- (44) acaba de dissipar qualsevol dubte que pogués persistir sobre l'arregliment del lerrouxisme al costat de l'ordre i la propietat.

La "governamentalització" del líder radical es projecta també sobre altres temes molt importants. Així, en relació a la Monarquia, Lerroux la combat cada cop amb menys acritud, s'acosta -sense traspassar-los- als límits de l'accidentalisme, tendeix a ocupar l'espai que va deixant lliure Melquíades Álvarez, "el pasillo que separa la demarcación republicana de la monárquica" (45). En seria prova suficient, si no en tinguéssim d'altres, la necessitat que tant ell mateix com els seus corifeus senten de ratificar contínuament la fidelitat del caudillo a la República i desmentir evolucions en aquesta matèria: "mi republicanismo es de granito", "moriré republicano"... (46). Sabem, però, que cap a la primera meitat del 1920 i després d'alguns contactes indirectes a través del general Lóriga, antic preceptor del rei, Lerroux accedí a una entrevista secreta amb Alfons XIII, celebrada als boscos d'El Pardo (47), els efectes de la qual potser encara duraven dos anys més tard, quan el monarca elogià en públic les "condiciones de gobernante", els "prestigios" i el "talento" del caudillo (48). A més, aquest procura

introduïr sempre en les seves professions de fe republicanes -tendents a tranquil·litzar la base originària del Partit- un matís possibilista: "si fuese a Palacio, iría para hablar clara y sinceramente...", "tal podría ser la crisis, que no pudiera negarme", "yo no gobernaré con la monarquía voluntariamente..., sino ante un deber inexcusable", "si la anarquía se desbordase, aceptaría hasta el cargo de alguacil..." (49). Amb tal actitud vol demostrar que el seu antimonarquisme no neix d'un parti pris sectari, sinó de la constatació de l'esgotament del sistema -"yo no odio a la monarquía(...), pero tengo mi convicción del fracaso del régimen" (50)- mentre, per al cas improbable que Alfons XIII es veiés obligat a cercar una sortida "d'esquerra" a l'atzucac de la Restauració, s'hi reserva un lloc de relleu. Només quan, d'això últim, ja no n'hi quedi cap esperança es decidirà, el desembre del 1922, a demanar l'abdicació.

Pel que fa a l'Exèrcit, si àdhuc en els "anys heroïcs" hom havia procurat mantenir-hi les millors relacions possibles, considerant-lo un col·laborador ineludible per a la revolució, ara, quan el lerrouxisme propugna un canvi de règim ordenat, controlat i amb mínima participació popular, l'aquiescència de les forces armades resulta més necessària encara (51).

Lerroux, doncs, desplega una política de cordialitat, quasi de festeig, amb l'Exèrcit com a institució i, sobretot, amb els militars com a col·lectiu. Procura defensar-ne, al Congrés, els interessos materials, grans o petits - els havers de les classes passives, la renovació de l'armament, els drets d'un comandant que es considera perseguit... (52)-, a les pàgines de "La Correspondencia Militar" esbossa un gran pla de modernització orgànica i tècnica de les forces armades espanyoles (53), mitifica, davant els periodistes, la seva vocació militar juvenil (54), o assisteix a un banquet d'homenatge al comandant del Tercio Francisco Franco, acompanyat per la crema del generalat africanista i palatí (Sanjurjo, Berenguer, Madariaga, Cabanillas, Burguete), amb alguns dels quals manté, a més, amistat personal (55); adreçant-se als seus correligionaris, els adverteix:

"pensad que necesitareis para mañana un ejército y corregidle, no le injurieis, porque entonces se volverá contra nosotros por pasión" (56),

i, si ha de denunciar actuacions militars reaccionàries, procura imputar-les a grups o individus concrets -"aqueel imbécil de Milans del Bosch..."-, subratllant tot seguit que "en el ejército hay mucho elemento liberal, muchos jefes de espíritu ciudadano" (57). Naturalment, el propòsit d'interessar els "elementos sanos" de la oficialitat per la seva oferta política de centre republicà es complementa amb una oposició frontal al "militarismo vergonzante", la dictadura dissimulada de les Juntes de Defensa, les quals, "degenerando de la misión que en un principio se impusieron", han esdevingut un instrument de l'extrema dreta monàrquica en col.laboració amb "el general La Cierva" (58).

Molt lligada a l'estament militar, una altra qüestió plana ominosament sobre la política espanyola d'aquests anys: el Marroc. Aquí, Lerroux s'empara en el canvi dels eixos econòmics i geoestratègics del món arran de la gran guerra per a adoptar, ja sense reserves ni embuts, una postura africanista i expansionista. A partir de tesis com "nuestro porvenir está en Marruecos" o "el pueblo que no tiene colonias es pueblo muerto", no solament defensa amb fervor la permanència en un territori que -diu- no és una colònia, és "un pedazo africano de patria española", "una provincia más", sinó que vindica la incorporació de Tànger al Protectorat i assegura que

"España, para cumplir sus altos fines históricos, debiera poseer toda la costa africana desde los límites de Argelia hasta frente al archipiélago canario" (59).

Tots els esforços bèl·lics, els sacrificis econòmics i les pèrdues humanes li semblen justificats per raons d'interès material ("Marruecos... constituye un emporio de riqueza") i de presència en l'escena internacional ("el abandono de Marruecos significaría una confesión explícita de impotencia"), raons reforçades amb alguns tocs de demagògia patriotera ("si abandonamos África, abandonemos también Cataluña..., las Vascongadas..., Galicia..."), i la seva única crítica als governants dinàstics recau en la ineficiència i imprevisió de llur política colonial, que el líder radical voldria perfeccionar establint un protectorat civil,

creant un exèrcit voluntari ben equipat, eliminant corruptel·les, etcètera (60).

El propi Lerroux, en formular aquests conceptes al Congrés o davant la premsa, havia advertit que expressava "solamente una personal opini3n", "aun a costa de mi popularidad y con peligro para mi ascendiente político" (61). En efecte, tant al si de la minoria republicana com del Partit Radical, la posició del caudillo contrasta amb l'abandonisme gairebé unànim dels seus companys i correligionaris. És cert que, el 1918, la Federaci3n Republicana havia incl3s en el seu programa prop3sits de penetraci3n pacífica al Magreb, i que al Congrés de la Democràcia Republicana, el 1920, algunes veus defensaren una colonitzaci3n civilista (62), però el daltabaix militar de l'estiu del 1921 desqualificà tals designis i féu impossibles les ambigüitats; al Parlament, Rafael Guerra del R3o s'alçà per a afirmar que "en Marruecos no cabe más que el abandono absoluto, inmediato" (63); a Barcelona, on el record mitificat del 1909 romania viu entre els radicals, lerrouxistes veterans com Joan Colominas Maseras o Emeterio Palma, a voltes reforçats per Lluís Companys, del PRC, blasmaren "la iniquidad" de la estèril aventura marroquina, "que es la tumba de España", i àdhuc Emiliano Iglesias, sense posar en qüestió l'autoritat del jefe, es veié obligat a execrar la guerra de conquesta promoguda per "la vesania imperialista" (64). Com observaria delicadament un cronista del Partit (65), "en este particular es muy posible que el señor Lerroux viva alg3n tanto fuera de la realidad...".

Fora i ben lluny, sí, de la realitat dels seus seguidors catalans, l'"insigne repúblico" prendrà, davant el desastre d'Annual, una actitud de "silenci patriòtic" -"en estos críticos momentos no debo ser una dificultad más..."-, rebutjarà la convocat3ria extraordinària de les Corts per no desmoralitzar l'opini3n pública i evitarà comprometre's en la ulterior tramitaci3n parlamentària de l'expedient Picasso (66). I quan, el desembre de 1922, engegui per fi, amb gran aparell pirotècnic, una campanya itinerant de mítings -València, Sevilla, Alacant, La Corunya, Castelló, Barcelona- entorn de les responsabilitats per la desfeta africana, tindrà bona cura de globalitzar-les sobre el règim sencer i concentrar-ne l'exigència en la figura del rei, considerant que totes

les altres, les de ministres i generals, són subalternes i episòdiques. Així, implícitament, dilueix i fa fonedisses les responsabilitats "parcials" de la classe política dinàstica i, explícitament, exculpa els militars, doncs "el Ejército ha hecho todo lo que ha podido" i, a més, condemnar-ne els caps per errors o faltes tècniques en la conducció de la campanya, havent deixat estàlvia la Corona, fóra "una ignominia" (67).

Respecte i devoció per les forces armades, i suport al precari imperialisme colonial del règim són dues de les característiques més arrelades del patriotisme de la "dreta sociològica" espanyola tot al llarg de la Restauració. Donant-hi satisfacció, Lerroux s'aproxima i fa mèrits davant aquells grups, d'entre els que vol reclutar el gros de la seva nova clientela.

El procés que analitzem es manifesta, encara, en aspectes menors, però significatius. És el cas de les crítiques lerrouxianes al tractat de Versalles, o de la sorprenent proposició, formulada al Congrés l'estiu del 1919, d'emetre un emprèstit intern de 5.000 milions de pessetes per a deixar després aquesta suma en crèdits als països més malmesos per la guerra (França, Alemanya i Àustria), a canvi d'avantatges comercials, vendes preferents de maquinària, etcètera; o la idea, enunciada també el 1919, de crear un gran banc d'emissió iberoamericà com a primer pas vers la unificació econòmica de l'àrea...(68). Independentment del caire fantasiós dels projectes i del profit crematístic personal que Lerroux pogués tenir en algun d'ells -ja ens és coneguda la vinculació de Joan Pich i Pon als interessos alemanys (69)-, la sobtada germanofília i la nova preocupació per les altes finances internacionals afavoreixen, sens dubte, la imatge d'estadista que el líder radical vol oferir als poders fàctics i a les classes benestants.

Adhuc, amb el que té de pintoresc o de risible, l'episodi de la llicenciatura de Lerroux en Dret -el títol de batxiller l'havia obtingut cap al 1905 a l'Institut de Figueres-, el setembre de 1922, a la Universitat de La Laguna, en tres dies i amb set matricules d'honor, ¿no respònd clarament a un afany de respectabilitat social i política, de superar del tot els orígens bohemis de "pobre periodista" i poder-se penjar el tranquil·litzador rètol d'"abogado"? (70).

A curt termini, tots aquests esforços no obtenen la recompensa d'un creixement espectacular del PRR per Espanya, més enllà de la consolidació de la carcassa preexistent: per a les classes mitjanes de províncies, Lerroux resulta ser cada dia més simpàtic, però predominen l'apatia caciquil o la inèrcia monàrquica i, en la rutina de la Restauració, el caudillo radical no els és encara necessari; ho serà el 1931, i aleshores recollirà els fruits de la llavor que ha sembrat fins el 1923; el governamentalisme i la moderació mostrats en la pre-Dictadura li valdran ésser, després del 14 d'abril, la gran esperança dels sectors antirrevolucionaris dins del nou règim republicà.

Ara, de forma immediata, el crèdit polític de Lerroux i la seva acceptació en els àmbits burgesos i dinàstics augmenten ostensiblement, almenys en termes qualitatius. Si, encara el 1918, les dretes li retreien el ¡Rebeldes, rebeldes! (71), un any més tard pot constatar: "a mí se acerca gente que ayer me tenía por anarquista y hoy se me agarra como a un clavo ardiendo porque temen ser devorados por los acontecimientos", i veure com l'ABC subratlla "el tono de ecuanimidad y templanza que constituye su característica en estos tiempos" (72). Dato l'elogia, La Cierva el visita i fins l'irreductible Maura, portat al poder per la catàstrofe de Melilla, el crida a consulta el setembre i el novembre de 1921, després d'haver declarat "que no le importaría presidir un gobierno de verdaderos patriotas" amb Lerroux en un ministeri (73). A Canàries, el capità general acut a sentir-li una conferència i les "clases aristocráticas y pudientes" li ofereixen un banquet d'etiqueta; a Menorca, la premsa dretana el saluda sense cap recança i emfasitza les seves coincidències amb l'antic revolucionari; i, tan bon punt esdevé advocat, personalitats afectes a la monarquia li ofereixen afers (74). Més encara, un infante de España i oncle segon del rei, Alfonso de Borbón y Borbón-Braganza, ingressa al Partit Radical tot explicant:

"Mire usted, yo soy lerrouxista porque soy español; porque soy hombre de orden y porque ante todo y sobre todo deseo el engrandecimiento de mi patria y el restablecimiento de la disciplina social. Y entre los políticos españoles sólo hay uno que pueda hacerlo: Alejandro Lerroux" (75).

Segons ja hem indicat manta vegada, la involució conservadora del lerrouxisme ve sempre determinada molt més per la seva política espanyola que per la seva política a Catalunya, però aquesta última, és clar, no en pot restar al marge. Aleshores, ¿com encaixa el PRR català la forta dretanització imposada des de dalt durant el lustre 1919-1923, i com hi respon?

En el període de referència, Lerroux viatja molt rarament a Barcelona -no més de tres o quatre cops- per a exposar davant els quadres i militants locals la seva línia política i obtenir llur aprovació; en general, la difusió i la defensa de la moderació lerrouxiana corresponen a "El Progreso" i a Emiliano Iglesias, el qual, refermat com a virrei totpoderós, oblida anteriors vel·leïtats crítiques i "de extrema izquierda" (76). D'altra banda, no s'observa al si del radicalisme català una oposició persistent i seriosa a les consignes que li arriben de Madrid; hi ha, sí, des dels rengles de les Juventudes Radicales, ocasionals mostres de malestar i protesta per "la actitud equívoca y burguesa de las autoridades del partido", i alguna dura escomesa contra l'esgarriament dretà i l'absolutisme del jefe a les columnes del diari que regeixen Elies Fité i Jesús Ullé, "La Aurora", protestes i escomeses sempre relacionades amb rivalitats personals i picabaralles intestines (77); però, sobretot, el que hi ha és una certa autonomia, o flexibilitat, per a desmarcar-se d'aquelles preses de posició del caudillo -sobre el Marroc, sobre el sindicalisme...- que més poden contrariar les conviccions de la base barcelonina. Les denúncies més estridents de l'"apostasia" de Lerroux no surten del propi Partit, sinó d'antics radicals i republicans independents que, acollits per "El Diluvio", sotmetran el PRR a intenses campanyes de denúncia i descrèdit en el doble terreny de l'ètica i de la política (78).

Per contra, alguns dels "primates" més opulents, grimpadors i desideologitzats del lerrouxisme al Principat troben encara insuficient la involució de llur cap, l'empenyen a passar el Rubicó i, en no aconseguir-ho del tot, s'hi avancen, fent el salt cap a la Monarquia. L'exemple més notori el constitueixen els germans Joan i Rossend Pich i Pon: el primer, diputat a corts per Gandesa el 1919, serà expulsat del Partit

l'estiu del 1920 després d'haver assistit a un banquet amb el rei a Capitània, i aconseguirà una senaduria per Tarragona pocs mesos més tard, ja en qualitat de "ministerial"; el segon, diputat provincial per Barcelona, sofrirà la mateixa sanció el novembre de 1922 a causa de les seves connivències amb la Federació Monàrquica Autonomista i, en darrer terme, amb la Lliga, a la que acabarà pertanyent. Val a dir que aquests càstigs -momentanis, perquè a Joan Pich li espera un brillantíssim pervindre dins el PRR de la dècada següent- fan de "bocs emissaris" d'un procés en el que participa tota la cúpula dirigent, i serveixen de coartada per provar als militants de bona fe que hom conserva la intransigència republicana (79).

Tornant a l'àmbit estatal, l'acusada decantació governamental del PRR comporta, lògicament, una redefinició del seu paper en el joc polític-parlamentari oficial, molt lluny ja del testimonialisme d'altres temps. L'esquema bàsic, ara, descansa sobre dos pilars, dels quals el primer és l'oposició genèrica als executius de caràcter o predomini conservador. Per a Lerroux, des de la fi de la gran guerra ha sonat, a tota Europa, l'hora de les esquerres, i a Espanya els elements monàrquics més dretans no estan en condicions de resoldre els gravíssims problemes del país, ni d'endegar, sense grans traumes, els afanys de renovació i de canvi que sorgeixen pertot arreu (80).

Per sota d'aquest enunciat general, però, els radicals observen actituds prou diferents davant cadascuna de les set combinacions ministerials que ocupen successivament el poder entre l'abril de 1919 i el desembre de 1922. Comparteixen amb la resta de les oposicions, no cal dir-ho, l'hostilitat contra el gabinet Maura-La Cierva del segon trimestre del 1919, apadrinat per les Juntes de Defensa i progenitor d'unes Corts "facciosas" (81). En canvi, el modest govern Sánchez de Toca, rebut despectivament com "un mal menor", "una solución veraniega", es fa aviat creditor, per la seva política de pacificació social a Barcelona, de calorosos elogis i àdhuc decidits suports: "¿Qué importa que este gobierno sea conservador, si está procediendo con espíritu democrático, atento a las realidades y, a mi juicio, con prudencia y acierto?",

declararà Lerroux (82). Tanmateix, l'intent de resistir-se a les intransigències de la Patronal catalana i a les imposicions de les juntes militars provoca, el desembre de 1919, la caiguda del ministeri, seguida d'un moviment pendular en l'orientació del poder executiu; enfront del recanvi -una bigarrada concentració monàrquica presidida pel maurista Manuel Allendesalazar, que envia a Barcelona com a governador civil l'inflexible comte de Salvatierra- la postura del lerrouxisme només pot ser d'implacable crítica parlamentària -"vosotros sois un peligro para la paz social y para la Patria", "... todos estáis igualmente cadáveres...", "...eso, desgraciadamente, no es un Gobierno..."-, de protesta per la repressió i de denúncia del sotmetiment a l'Exèrcit (83).

Així les coses, l'arribada a la capçalera del banc blau d'Eduardo Dato acompanyat d'un equip idóneo homogeni -maig del 1920- és rebuda pel PRR amb un cert alleujament -"hay que convenir que el Gobierno Dato es menos malo que el de Allendesalazar" (84)-, confirmat durant els primers mesos per la gestió conciliadora del governador barcelonès, Federico Carlos Bas; després, el desbordament de la lluita de classes a Catalunya, sota el proconsolat de Martínez Anido, submergirà tota la política espanyola, oposicions incloses, fins costar-li la vida al propi president del consell. El trist hereu és altre cop Allendesalazar -especialista en pedaços- amb un "conato de gobierno" integrat per les diverses branques de la família conservadora que accentua la impotència del seu antecessor davant l'autonomia dels generals, a Barcelona o a Melilla i, per tant, mereix del Partit Radical els més durs blasmes (85), mentre es va gestant la catàstrofe africana.

El clima d'unió sagrada suscitat per la desfeta del Rif, que fa possible, l'agost del 1921, la formació d'un gabinet "de salvación nacional" sota la presidència d'Antoni Maura, sembla abastar també al lerrouxisme. És cert que, a Barcelona, els editorialistes d'"El Progreso" desempolsen la vella fraseologia antimaurista i, esperonats per la presència de Cambó al ministeri d'hisenda, parlen de "farsa indecorosa", de política ultradretana i patrioter, de "desastre arancelario" i d'una gestió financera tendent només a afavorir negocis i privilegis... (86); a Madrid, però, el caudillo brinda a Maura el suport

"patriòtic" del seu mutisme sobre la qüestió marroquina, al·ludeix a "un criterio común sobre las necesidades nacionales", fins li insinúa futures col·laboracions més ambiciosos, i la minoria parlamentària radical fa costat a l'executiu quan aquest, com tots, acaba topant amb els "junteros" (87). En fi, exhaurida el març de 1922 l'experiència més o menys unitària, el relleu correspon a José Sánchez Guerra al capdavant d'un conglomerat de dretes que els radicals qualifiquen, a primer cop d'ull, de "gobierno de saldo"; aviat, el restabliment de les garanties a la capital catalana, la sortida del ministeri del representant lligaire i, més endavant, la destitució de Martínez Anido, els faran rectificar i declarar al gabinet digne "del apoyo de las izquierdas" (88).

El segon eix de l'alta política del PRR, desenvolupat paral·lelament al primer, gira entorn dels grups de l'"esquerra" dinàstica, és a dir, la fracció liberal de Santiago Alba i els reformistes de Melquíades Álvarez. Lerroux els considera l'única opció dinàstica encara no gastada, les darreres hipòtesis de la monarquia, i els empeny i els estimula a ocupar el poder amb la promesa de donar-los suport extern i amb una doble expectativa: la de que, si tenen èxit, propiciaran una transformació evolutiva del règim, i si fracassen en faran evident la irreformabilitat, en precipitaran la fallida i, tal vegada, estaran disposats a servir de pont entre aquell i una República moderada i d'ordre sota l'ègida lerrouxiana (89).

Doncs, al llarg de tres anys i mig d'hegemonia conservadora a l'executiu, el jefe radical no es cansarà de donar consells sobre com refer la cohesió del partit liberal, de formular càlids elogis de Santiago Alba -"es un hombre joven, político de gran cultura, un espíritu muy abierto, está muy capacitado..."- i del líder reformista -"hay una esperanza, que es don Melquíades Álvarez, y en esta época de desesperanzas, una esperanza es una fuerza"-, de predicar la urgència i la bondat d'un gabinet "de concentración de izquierdas monárquicas" (90). Nogensmenys, quan la riuada de les Responsabilidades arrossegui Sánchez Guerra i, el desembre de 1922, les ràncies lleis del torn semblin fer realitat aquell desig, el lerrouxisme judicarà aviat el govern presidit per Manuel García Prieto, amb Romanones, Alba, Alcalá-Zamora i el reformista

Pedregal, com una simple caricatura de poder liberal, denunciarà el ràpid naufragi dels seus projectes renovadors davant l'escull de les oligarquies reaccionàries, i tractarà de capitalitzar la penosa gestió del ministeri Alhucemas conclouent que només el Partit Radical pot garantir una síntesi equilibrada d'autoritat i canvi, en el marc de la República (91).

c) Un paper decreixent en la política catalana

"Nosotros confesamos, si mucho se nos aprieta,
el nacionalismo catalán..."

(D'un editorial d'"El Progreso", 23.V.1922)

En un escenari sociopolític sacsejat, del 1919 al 1923, per la lluita de classes, minat per l'abstencionisme galopant i malmès pels estats d'excepció quasi permanents, quina presència hi té, quin espai hi va ocupant aquell Partit Radical les regressions programàtiques del qual hem examinat en l'apartat anterior?

Del punt de vista de la representativitat social, el dràstic encongi-
ment de la base originària més popular (obrers, dependents, treballadors
autònoms...) havia fet augmentar, al sí del lerrouxisme, el pes relatiu
dels sectors intermedis (professionals lliures, propietaris, comerciants,
petits i no tan petits empresaris...), pes reforçat ara per nous ingressos
d'enginyers, metges, advocats i algú "acreditado industrial", en part
d'origen foraster, però instal·lats de temps a Catalunya (92). Segurament,
aquests elements mesocràtics no constitueixen ni de lluny la majoria
de la militància, però són els que predominen en l'aparell del Partit,
en componen la façana i li donen el to; a manca de dades sistemàtiques,
les informacions disponibles així ho palesen: els cinc membres de la
Junta Municipal reorganitzadora del districte VIè barcelonès, el 1918,
són tres comerciants, un advocat i un escultor (93); sobre onze notables
locals objecte d'una enquesta del diari "La Aurora", el 1921, sis són
industrials de diversa talla, tres comerciants, un artista i un alt
empleat d'una empresa naviliera (94); els dinou membres de la junta
de la Casa del Pueblo del districte Vè per a l'any 1924 es desglossen
en cinc industrials, dos comerciants, dos empleats de l'Ajuntament,
tres escriptors, un advocat, un escultor, un perruquer, un sastre i
tres treballadors qualificats (un litògraf, un tipògraf i un muntador
de teulades) (95). En fi, si prenem com a indicador la composició de
les candidatures municipals del PRR a Barcelona (vegeu quadre nº 1)
observarem la feble presència d'assalariats, el pes modestíssim i la
ràpida desaparició d'obrers i ensenyants i l'hegemonia creixent dels
professionals més típicament inclinats a la política -advocats i metges-

DISTRIBUCIÓ PER CATEGORIES SOCIO-PROFSSIONALS DELS CANDIDATS
A REGIDORS DE BARCELONA PEL F R R (1909 - 1923)

	1909 M	1909 D	1911	1913	1915	1917	1920	1922
Propietaris o hisendats	1	4	3		1			
Banquers	1							
Industrials	2	3	5	3	2	7	8	2
Comerciants	3	3	6	2	3	1	3	4
Advocats	3	4		4	1	5		3
Metges	1		2	3	2		1	1
Farmacèutics	1		1				2	
Enginyers	1			1				
Arquitectes	1			1	1			
Oficials marina mercant						1	1	
Editors							1	
Professors		1	1	1	1			
Periodistes	1		1	1		2		
Horticultors		1					2	
Obrers	2		1					

al costat de negociants i empresaris modestos (96). Dues últimes pistes sobre en quins grups de la població es recolza -i a quins s'adreça- el lerrouxisme a començaments dels anys 1920 ens les proporcionen la calorosa defensa parlamentària que fa dels interessos "del pequeño propietario, del pequeño rentista, del tendero", afectats per la fallida del Banc de Barcelona, i la irada protesta per l'exclusió del nou cens electoral de la ciutat d'un cert nombre de funcionaris estatals i municipals (97).

Pel que fa a la seva inserció en la dinàmica política, als lligams amb els altres partits, l'entesa amb el PRC -residu de l'anterior "època de les aliances"- subsistia encara durant la primera meitat del 1919, si bé no gaire pletòrica, però es trenca abruptament davant les condicions lleonines que els radicals pretenen imposar a llurs aliats de cara a les eleccions provincials del juliol (98). En endavant, els tractes entre els antics socis evolucionaran ràpidament de la fredor a l'hostilitat, tant a Barcelona com a la carrera de San Jerónimo: els extremismes parlamentaris de Marcel·lí Domingo, que deixen en posició desairada al moderat Lerroux, i els esforços de Layret i Companys per atraure's el sindicalisme mereixen al·lusions despectives per part del PRR, el qual no amaga la seva satisfacció quan, el setembre del 1920, la temptativa de "bolxevitzar" el Partit Republicà Català en precipita l'ensulsiada (99); durant els tres anys que resten fins la Dictadura, les peroracions lerrouxistes sobre "el frente único de la izquierda" no es concretaran ni en un acord una mica estable amb els nuclis republicans autònoms de comarques (100).

Igualment dolentes esdevenen, lluny ja de la coalició del 1918, les relacions entre el PRR i el PSOE, no només al Congrés -on els diputats socialistes aprofiten qualsevol ocasió per a fiblar el governamentalisme del caudillo- sinó, sobretot, a Catalunya: si "El Progreso" titlla la UGT d'"oportunista" i el PSOE de "partido burgués", Antoni Fabra i Ribas qualifica el lerrouxisme d'"organización autocrática" capaç d'"implantar una República como la del Paraguay o la de Haití" (101); la presentació a Barcelona, a les eleccions legislatives del 1919 i del 1923, de sengles candidatures socialistes merament testimonials,

que no poden fer cap bé a les llistes radicals, és un altre indicatiu clar de la ruptura.

En síntesi, la involució marcada per Lerroux aïlla al seu partit respecte de les altres esquerres catalanes, elles mateixes prou febles i atomitzades; en canvi, significativament, fa possible que s'acostin o s'incorporin al PRR elements i nuclis de procedència liberal-monàrquica (el Círculo Liberal-Demócrata Catalán del distrito X^o, el Centre Germanor de Sants...) (102).

Molt més complexa i rellevant resulta l'actitud envers la Lliga. Aquí, s'accentua -podríem dir que s'oficialitza- la dualitat, ja apuntada en l'etapa anterior, entre un antiregionalisme aparatós i estereotipat que segueix essent ingredient bàsic de totes les campanyes electorals i article de consum obligat per a la militància, i una cooperació política ostensible i intensa amb els vituperats lligaires a les institucions cabdals del país. A les columnes de la premsa radical i en boca dels seus oradors la Lliga és, com sempre, plutocràtica -si bé, ara, les al·lusions al Foment són substituïdes per referències a les trafiques financeres de Cambó i la CHADE-, moguda només per interessos materials -l'aranzel ultraproteccionista del 1922...-, traïdora als seus propis compromisos autonomistes, "vendida a la Monarquia", promotora del "caciquismo más repugnante" i culpable de tots els mals (103).

A l'Ajuntament de Barcelona, però, quan el maig del 1919 la dimissió de Manuel Morales Pareja -escassament assistit pels seus propis correligionaris- porta a l'alcaldia el regionalista Antoni Martínez Domingo, Emiliano Iglesias continua com a primer tinent d'alcalde i "home fort" d'una gestió consensuada entre els dos partits principals (104); la consolidació, des de l'abril del 1920, de la majoria regionalista no canviarà massa les coses: si, formalment, el PRR s'erigeix en censor implacable del govern municipal, de fet la tasca opositora es circumscriu a la repetició rutinària d'un grapat de tòpics -"los problemas vitales de la ciudad, desatendidos...", "la incapacidad perturbadora de los regionalistas...", "el saqueo del Municipio por la oligarquía financiera que Cambó alienta..."-, a episòdiques escaramusses verbals i a una demagògica campanya contra la construcció, a cel obert, del "Gran Metro"

a les Rambles, amb l'esperança de captar algun vot entre els botiguers afectats (105); des d'una posició consistorial molt afeblida, quantitativa i qualitativa -Iglesias i Guerra del Río abandonen la Casa Gran en ésser elegits diputats, el 1921, pocs mesos després mor Josep A. Mir i Miró...(106)-, els lerrouxistes no tenen més remei que subordinar-se a la Lliga en la direcció i en l'eventual capitalització dels grans temes d'àmbit comunal, ja siguin la política escolar i cultural, l'agregació de Sarrià, la política de personal del Municipi o, encara, el projecte d'Exposició (107).

Quelcom de semblant passa al si de la Mancomunitat, on la correlació de forces ha estat sempre molt més desfavorable al Partit Radical. Tot i que els representants d'aquest hi proclamen i exerceixen una disposició fiscalitzadora i crítica de les malvestats de "los Puig y Cadafalch y comparsas" (108), i malgrat els invencibles recels davant "el predominio del espíritu lliguero" (109), no neguen llur reconeixement i llur suport a la institució en les qüestions crucials -tant, que a vegades discrepen del propi Lerroux (110)-, ni defugen, quan els és ofert, participar en les responsabilitats de la gestió mancomunatària sota l'hegemonia regionalista: Josep Ullied ho ha fet des del novembre de 1917 al setembre de 1919 com a conseller de treball, el doctor Josep Estadella ho farà amb entusiasme durant el bienni agost 1921-agost 1923, ocupant el departament de sanitat i beneficència de la corporació "regional" (111).

Hom podria concloure, doncs, que mentre la distància política real PRR-Lliga minva acceleradament, el radicalisme tendeix a esdevenir, a mesura que ens acostem al 1923, l'oposició integrada, acceptada i col.laborant en els organismes de majoria lligaire, una oposició a la qual hom li respecta certes quotes de poder i hom li reserva alguns llocs de representació perquè, per al partit regionalista, és una oposició còmoda, necessària i, en tot cas, preferible a qualsevol altra...

Si bé durant l'etapa 1919-1923 la qüestió nacional resta arraconada per la virulència de la qüestió social -i "El Progreso" no deixa de subratllar-ho amb certa complaença (112)-, val la pena analitzar les posicions dels radicals davant el tema de l'autogovern català, posicions presidides més que mai pel tacticisme i en les que hom ha de distingir dues fases molt diverses.

A la primera, entre el 1919 i mitjan 1922, tres factors confluents determinen l'actitud del PRR: d'una banda, les reivindicacions catalanistes passen per un període de "baixamar" aparent, de relativament feble ressò ciutadà i polític, reflex, en gran part, de les contradiccions en què es troba atrapada la Lliga; de l'altra, el deler de governamentalisme que travessa el Partit l'obliga a reconèixer i assumir, d'alguna manera, el "problema català" com un problema d'Estat ineludible per a qualsevol que aspiri a ésser alternativa de poder; a més, a Barcelona, l'anticatalanisme clàssic és conreat i explotat amb fervor per la Unió Monàrquica Nacional, que no deixa massa marge a altres opcions per a rendibilitzar-lo electoralment.

En funció de tot plegat, i en continuïtat amb llur postura durant la campanya pro-Estatut de principis del 1919, els portaveus radicals extremen les afirmacions públiques d'amor "al Derecho y al Idioma de un pueblo cuya representación se (nos) ha confiado", de catalanitat i d'autonomisme (113), adopten confusament una certa terminologia nacionalista i àdhuc manifesten respecte i admiració envers un hipotètic separatisme "franco y noble", a la irlandesa (114). Al llarg de les deliberacions del Congreso de la Democracia Republicana, celebrat a Madrid el novembre del 1920, J.A. Mir i Miró i, sobretot, Emiliano Iglesias, flanquejat pel valencià Alvar Pascual-Leone, defensen la necessitat de donar una resposta àmplia i progressiva a les aspiracions dels nacionalismes català i basc, es pregunten "en nombre de qué principio democrático federal se va a impedir que un pueblo se llame nación" i aconseguen, després de vius debats, una ambigua resolució final que contempla, dins del futur Estat republicà, el reconeixement de l'autonomia integral tant per als municipis com per als "grupos superiores de comarca, región o nación" (115); ulteriors declaracions públiques d'Iglesias el mostren

partidari de la llibertat de Catalunya al si d'un "Estado de nacionalidades confederadas" i, sota el seu control, "El Progreso" editorialitza: "nosotros, a fuer de autonomistas sinceros, reconocemos la existencia de la personalidad nacional de Cataluña dentro de la Federación ibérica..." (116); l'antic líder del grup de "L'Avençada", Xavier Gambús, anirà encara més lluny i advocarà per "la implantación de la República catalana".. (117).

Naturalment, aquest recull de frases sonores no vol pas dir que la disposició dels radicals envers el catalanisme hagi fet un tomb de 180°, doncs resten, en paraules de Lerroux, molts "obcecados -els redactors de "La Aurora", per exemple- que insisten en que la autonomia es separatismo", algun orador de tercer rengle continua malparlant de les sardanes i subsisteixen, en la petita política diària, bon nombre de prejudicis i reflexos condicionats que, sobretot tocant a la llengua, fan saltar amb facilitat els ressorts del patrioterisme lerrouxista: "los rótulos en catalán (als carrers són) una procacidad intolerable", "lo que pretenden los nacionalistas es desterrar el castellano"... (118). Tanmateix, el vell espanyolisme absolut, visceral i més o menys sincer resta molt eclipsat en les esferes directives del Partit, i els que en foren exponents de bona fe, o bé se'n dolen i l'enyoren des de llur marginació -és el cas d'Hermenegildo Giner de los Ríos o de José Juncal (119)- o han emigrat cap a la Unión Monárquica Nacional, com el metge Andrés Martínez Vargas i l'ex-alcalde de barri Elies Miró (120). Si no n'ha assimilat el contingut, almenys el PRR accepta les formulacions polítiques bàsiques, la carcassa del catalanisme.

Cap a la segona meitat del 1922, diverses circumstàncies noves propiciaran un ràpid viratge. Són, en primer lloc, l'eclosió d'un nacionalisme radicalitzat que es venia gestant des de la fi de la guerra mundial, es nodrí de les frustracions dels anys 1919, 1920 i 1921 i trobà la seva expressió en la Conferència Nacional Catalana del juny de 1922; també, la pràctica desaparició, a Barcelona, de la UMN després de reiterats fracassos a les urnes i, en particular, de la derrota a les municipals del febrer de 1922, cosa que deixa vacant un potencial político-electoral d'alguns milers de vots; en fi, l'arribada al liderat consistorial del PRR d'un espanyolista notori, com és Juan José Rocha García.

El lerrouxisme havia vingut observant amb alarma i hostilitat l'agitació dels "jóvenes almogávares" revoltats contra la Lliga i empesos per llur pròpia dinàmica cap a l'estridència nacionalista (121); quan, a la tardor del 1922, tot això qualli en una opció política -Acció Catalana- que es prefigura com una amenaça directa a la presència electoral dels radicals barcelonesos, aleshores aquests desfermaran una virulenta croada "patriòtica" i "antiseparatista". Amb la seva desimboltura característica, Emiliano Iglesias esdevé de sobte el gran debellador del catalanisme, tant en l'àmbit parlamentari com en el terreny doctrinal, intentant desmantellar-ne els fonaments ideològics i històrics i demostrar que "en realidad no ha habido nunca un nacionalismo viril, de convencimiento, de raigambre y empuje espiritual" (122); d'altres, més modestos, només recuperen vells eslògans -mai no oblidats del tot- sobre "el sentido reaccionario del nacionalismo", "la postergación del idioma oficial" o "la justificada hostilidad de los obreros hacia el catalanismo", del qual tan aviat hom diu que és "un mero problema de clerigalla" com que "fomenta y desencadena la anarquía" (123); igual que en els dies de la Solidaritat, la premsa del PRR descobreix pertot ultratges contra "la patria común" i propòsits de foragitar de Catalunya "a los hijos de las otras regiones", incita el poder central a reprimir amb "mano dura" les "asechanzas separatistas" i, com el 1907, proclama que "gritar ¡viva Lerroux! es gritar ¡viva España!" (124)

En resum, l'espanyolisme més estrident i demagògic presideix l'actuació pública del Partit Radical català en els dotze mesos anteriors a la Dictadura i és el principal reclam de les seves dues campanyes electorals del 1923, presentades com sengles plebiscits "entre los que aman España y los que la odian con un odio salvaje..." (125). Es tracta, no cal dir-ho, d'una ressurgència descaradament artificial i oportunista; tant, que mentre els seus acòlits, a Barcelona, emfasitzen "el gravísimo peligro" secessionista, el caudillo, a Madrid, declara: "no veo peligro alguno en el separatismo de los elementos de Acció Catalana. Lo que no es comedia, es candidez. Al tiempo" (126).

d) Paràlisi organitzativa i caiguda electoral

"El Partido Radical, árbitro un día de la política barcelonesa, ha quedado reducido a la categoría modesta de una rueda más en la mecánica de la baja política al uso, cuyos anhelos se reducen a la obtención de puestos en una candidatura municipal o al logro de un humilde empleo con opción a vivir sobre el presupuesto de la ciudad".
(Joan Colominas Maseras, a "El Radical", 21.XI.1921)

"Hoy -afirmará un "notable" lerrouxista a finals del 1921- inspira confianza Lerroux, pero no el Partido Radical" (127). En efecte, l'autoritat personal i el pes polític que el caudillo ha aconseguit acumular al llarg dels darrers anys estan mancats de suport orgànic; enmig d'una crisi generalitzada del republicanisme espanyol (128), la presència del PRR a moltes "regions" de l'Estat resta extremadament precària, i el seu baluard català sofreix un procés agut de decadència.

Quines són les causes d'aquesta decadència? Per molt que la versió oficial vulgui reduir-ho tot als estralls de l'apoliticisme obrer, les arrels del mal són molt més extenses i internes: la inhibició o la incapacitat per intervenir eficaçment en les lluites socials, els excessos del clientelisme i de l'spoils system municipals, la manca d'una política de formació i renovació de quadres, les supeditacions creixents a la Lliga i als interessos de la burgesia, la indigència doctrinal i programàtica, les querelles personalistes al si de la cúpula dirigent, la barreja d'autocràcia i negligència amb què el jefe ve tractant els problemes del Partit al Principat, etcètera (129). La moderació, el mesocratism i la ruptura amb els orígens que Lerroux imposà, considerant-les imprescindibles de cara a l'expansió geogràfica i social del PRR, han estat funestes per a l'organització barcelonina, doncs la forçaren a distanciar-se de les classes populars sense reportar-li, a canvi, una sòlida implantació entre les classes mitjanes o altes, les quals es deixen estimar pels antics revolucionaris, sí (130), però a l'hora de militar i de votar romanen confortablement instal·lades en el clos lligaire perquè, "botiguer per botiguer, prefereix(en) l'autèntic" (131).

La davallada del PRR es manifesta, en primer lloc, per una anquilosi organitzativa generalitzada. Com ha assenyalat Isidre Molas (132), quan els partits de masses afebleixen llur arrelament social, "quan no s'aboquen al defora, quan no tenen objectius globals i immediats a propugnar i realitzar, es panseixen i llur activitat esdevé una activitat sectària i somorta". En el cas del lerrouxisme, "la atonia, el quietismo", el "lamentable estado de agotamiento" es fan palesos arreu i són reconeguts per quasi tothom. Els organismes directius, en especial la Junta Municipal de Barcelona, no s'ocupen d'altra cosa que de confegir candidatures i de cultivar antagonismes personals, i la participació dels militants en la vida interna del Partit troba tan pocs estímuls que, per exemple, una reunió convocada per la Federación Regional de Juventudes Radicales s'ha de suspendre perquè no hi acudeixen més que tres delegats; els casinos sostenen encara una certa tasca lúdica (vetllades teatrals, balls, recitals...), però molts han de tancar o reduir llurs escoles laiques; en tot cas, deixen de ser centres de debat i d'agitació polítiques per a restar com a ensopits escenaris de la murmuració i la picabaralla que tan sols registren algun moviment durant les campanyes electorals; fora d'aquests períodes, la Casa del Pueblo és freqüentada només "por cuatro jóvenes de buena fe que se entretienen jugando al dominó o bailando los domingos el 'agarrao' mientras esperan que se les otorgue una plaza de barrendero o de 'burot'", segons la sarcàstica descripció d'"El Diluvio" (133).

Paral·lelament, es produeix l'atomització de la disciplina partidària. Submergit en la crisi, mancat d'empenta i d'iniciatives, el PRR esdevé -en paraules de Lerroux (134)- "un campo de Agramante dividido en tribus", tendeix a esmicolar-se en taifes i cacicats cada cop més deslligats d'una direcció gairebé inexistent, i tothom es veu amb cor de dir-hi i fer-hi la seva. Nombroses entitats, més que al servei del Partit, ho estan al de les ambicions d'ésser regidor o diputat provincial d'un "personatge" de barri -així, la Fraternidad Republicana Martinense és "afecta" a Martí Culillas, el Centro Radical del Poblet al doctor Joan Arola, la Fraternidad Republicana Sansense a Pere Salvat, la Casa del Pueblo del districte Vè a Fèlix Roure, diverses agrupacions del

districte IXè a Ignasi Navés... (135)-, "personatge" que alimenta la seva autoritat i la seva popularitat amb subvencions al centre i protecció als socis, intriga, maniobra i pressiona per obtenir un lloc en la candidatura i, si no ho aconsegueix, pot arribar a emprendre, seguit per la seva host, el camí de l'escissió; el cas més notori és el del veterà Casino Republicano de la Barceloneta i el seu president, Narcís Cartea, separats de l'organització lerrouxista arran de les municipals del 1920 (136). L'imperi dels interessos més localistes, de la política menuda, ínfima, la preocupació única dels casinos perquè el candidat sigui "uno de los nuestros", un "buen conocedor y verdadero amante de estos barrios", i no un "extranjero", faran que la representació d'algun districte resulti quasi patrimonialitzada; per exemple, el I Ion, en el que se succeeixen com a regidor, tinent d'alcalde o candidat diferents membres de la família Ullé (137).

La situació d'"El Progreso", fèrrriament controlat per Emiliano Iglesias des del 1919, però amb escassa difusió, grans dificultats econòmiques (138) i sotmès a la competència de dos diaris més que també es reclamen del lerrouxisme -"El Radical" i "La Aurora"- és un altre símptoma expressiu del clima de deliquescència imperant en els rengles radicals.

La lògica conseqüència de tot això és que, al si del Partit, va prenent cos una justificada sensació de feblesa, de fragilitat, una gradual resignació al paper de minoria perpètua (des del 1920, ja només hom presenta dos candidats a les legislatives per Barcelona), de minoria sense altres aspiracions que continuar essent-ho. L'expressió més visible d'aquesta psicosi de perdedor és l'encastellament del PRR en una defensa ferotge de l'statu quo polític-electoral barcelonès, tant en els aspectes tècnics -rebutja la idea de la representació proporcional, es posa "en pie de guerra" contra l'intent de canviar el mapa dels districtes municipals (139)- com en el terreny polític-organitzatiu. Aquí, els lerrouxistes s'erigeixen en adversaris frontals del sorgiment de qualsevol nova força que pugui trasbalsar el delicat ranking electoral vigent i, de retop, deixar-los a ells sense representació; així, desqualificaran com a "manejos de un político fracasado" els intents de Layret, al

llarg del 1920, per atraure alguns membres de la cúpula cenetista cap a la intervenció parlamentària (140), ridiculitzaran o titllaran de pertorbador el més lleu conat de reconstruir una opció republicano-catalanista -"la izquierda catalana es un fantasma", "el caso es desintegrar el Partido radical...", "no es un partido nuevo lo que hace falta..."-, repetint sense repòs que "en Cataluña no puede haber otro núcleo serio y potente de atracción de izquierda que el gran núcleo democrático radical" (141), i saludaran als promotors d'Acció Catalana amb els epítets de "separatistas vergonzantes" i "jóvenes imitadores burdos de la obra de Maurras y Daudet", nascuts a la vida política "del brazo de los 'Pomells de Joventut'" (142).

Al capdevall, el que els radicals tracten de preservar és llur complementarietat -i, per tant, el tranquil repartiment d'escons o regidories- amb la Lliga, amb una Lliga a la qual també li convé tenir-los per contrincants domesticats i que està tan desitjosa com ells d'impedir la consolidació d'un tercer partit. És a aquesta coincidència d'interessos -en el pitjor sentit del mot- entre les dues velles màquines polítiques que es referia, sens dubte, un comentarista en escriure, el març del 1923:

"Els dos partits, radical i regionalista, han vingut a reemplaçar els antics conservador i lliberal", i afegia, "els caciquismes regionalista i radical a Catalunya, a pesar de son oposit ideari, es parteixen un pinyó..." (143).

Poques setmanes després, el "pacte de Sants" en donaria bon testimoni.

Per esquerdat i trontollant que el PRR barcelonès es trobi durant els darrers anys de la Restauració parlamentària, Alejandro Lerroux el necessita encara de manera imprescindible com a plataforma de projecció personal en la política espanyola. Tot i que el caudillo cerca noves bases electorals a zones de tradició liberal i progressista, però menys desenvolupades socialment i política, com les Canàries o Menorca (144), cap altre districte pot proporcionar-li, de moment, la seguretat de l'acta i, sobretot, el pes específic, el crèdit de la representació

de la capital catalana; "sin Barcelona, se queda convertido en soberano destronado" (145). D'aquí vé que la història interna del Partit Radical català entre 1919 i 1923 sigui una successió inacabable de daltabaixos electorals més o menys greus, discòrdies provocades per aquells daltabaixos i propòsits depuradors i revitalitzadors d'origen divers, destinats a perdre's en el bosc d'interessos creats i plets personals que formen la trama última del lerrouxisme local. Vegem-ho.

A les legislatives del juny de 1919, convocades de trasantó per un govern Maura-La Cierva sense aixecar la suspensió de garanties, els radicals hi acuden en coalició -una coalició desinflada i plena de reserves mentals- amb el PRC; un representant d'aquest, Joan Tauler, forma amb Emiliano Iglesias, Mir i Miró, Serraclara i Juli Marial la comissió encarregada dels preparatius electorals (146).

L'oferta de l'aliança republicana es concreta, a Barcelona-ciutat, en cinc noms, dels que tres corresponen al soci major -Lerroux, Hermenegildo Giner de los Ríos i Josep Puig d'Asprer-, un al menor -Gabriel Alomar- i el darrer, com a gran novetat, a l'intel·lectual independent Miguel de Unamuno; és cert que, per a l'editorialista d'"El Diluvio", "el señor Lerroux podía completar su clarividencia descartándose de la candidatura" (147), però, salvant aquestes reticències, la llista, prestigiada amb la inclusió d'Unamuno i Alomar, sorprèn favorablement a l'opinió esquerrana i recull les adhesions de diversos agrupaments federals. A comarques, tres districtes tenen candidat radical dins de l'entesa antimonàrquica:

GANDESA	Joan Pich i Pon
ROQUETES	Josep Pérez de Rozas i Masdeu
VENDRELL	Lluís Figuerola i Marià

Ultra el suport genèric als aspirants del PRC o afins, el PRR abona a un socialista (Serra i Moret) per Mataró, a un liberal-demòcrata per Granollers i a un federal per Sant Feliu; a Lleida, en canvi, els antagonismes locals es tornen a imposar sobre les consignes arribades de Barcelona, però ara en sentit invers al 1918: barallats amb la Joventut Republicana per raons de política municipal, els lerrouxistes es rebel·len i, enfront del candidat coalicionista oficial, Joan Moles, presenten

a llur líder, Josep Estadella. Ja en el capítol d'"exportacions", Lerroux s'ofereix també als electors de Sevilla i Saragossa, Giner als de Málaga i Josep Ulled lluita per Jaca.

En el marc d'una campanya molt breu -recordem que "El Progreso", tancat arran de la vaga de la Canadenca, no reaparegué fins el 16 de maig- i coartada per la vigència de l'estat de guerra, la truculència de les denúncies contra el govern i contra el regionalisme -"se ha entregado la nación a manos de las hordas mauristas...", "las libertades ciudadanas están en peligro...", "la Lliga sigue siendo la odiosa y repugnante agrupación burguesa y reaccionaria sin otros ideales que el calaix..."- no aconsegueix dissipar l'actitud conformista i escèptica amb què els radicals afronten la contesa; un populisme difús i un èmfasi notori sobre les idees d'ordre, reforma i pau social completen el perfil de llur propaganda, que ha de suportar la crítica obrerista del diari dissident "La Aurora" (148).

Malgrat l'hostilitat del poder central i l'erosió provocada per la UMN, la Lliga -amb l'apèndix carlí- surt triomfadora de la prova electoral de l'1 de juny a Barcelona: els seus 31.500 vots li són suficients per a conservar els cinc escons de majoria i un ampli avantatge sobre la segona força, els republicans. Aquests han sofert, respecte a l'any anterior, una minva d'uns 4.500 sufragis -en gran part atribuïble a la ruptura de la coalició amb el PSOE- i n'han recollit una mitjana de 23.200, situant en els dos llocs de minoria a Gabriel Alomar i Alejandro Lerroux (149). Pel que fa a les demarcacions rurals, la lleugera revifalla republicana reporta al PRR la insòlita conquesta de dues actes tarragonines -la de Gandesa per a Pich i Pon en virtut de l'article 29, i la del Vendrell per a Lluís Figuerola-, a més d'una votació molt digna (el 40%) per al seu candidat a Roquetes.

L'obtenció de tres diputats, el retorn de Lerroux al Parlament i una històrica ruptura del clos barceloní constitueixen, doncs, el balanç, de la represa radical en aquestes eleccions; una represa modesta però que, comparada amb el desastre de 1918 i manipulada per un partit al que no li resten massa motius d'eufòria, es converteix en triomf èpic i li permet escamotejar qualsevol autocrítica sobre la indeturable

retracció de les seves bases urbanes: "los votos republicanos son muy superiores a la Lliga (sic), si no por la cantidad, por la calidad..." (150).

Gairebé sense solució de continuïtat respecte de les legislatives, una nova cita electoral és fixada per al 6 de juliol del 1919, ara a fi de renovar les diputacions provincials. Dins del camp republicà, on la cordialitat entre els teòrics aliats PRR i PRC ja feia temps que mancava, el refús del primer a concedir al segon algun lloc en la candidatura per Barcelona desemboca, després del corresponent intercanvi d'acusacions i protestes d'abnegació, en un manifest signat per Layret, Domingo, Alomar, Companys, Pinilla, etcètera, que dona per dissolta la coalició i acaba: "Ciudadans, el diumenge, no voteu!" (151).

Als dos districtes de la capital, doncs, els radicals lluiten sols, amb una doble llista molt grisa, formada per veritables "professionals del càrrec públic" -o de la seva postulació- sense cap notorietat política (152):

BARCELONA - DTE. II PROVINCIAL

Salvador Puigvert i Joví
 Salvador Lluç i Subirana
 Rossend Pich i Pon

BARCELONA - DTE. III PROVINCIAL

Eduard Batalla i Cunillera
 Ricard Soriano i Sánchez
 Josep Pérez de Rozas i Masdeu

A la resta de Catalunya, el panorama és més complicat, ja que varia des de la presentació d'una candidatura lerrouxista testimonial enfront de les esquerres unides (Girona) a la inclusió en una entesa republicano-socialista local (Vilanova-Sant Feliu), passant per l'aliança, a Falset-Gandesa, amb les restes del nacionalisme republicà. En tot cas, els candidats avalats pel PRR són aquests:

VILANOVA - SANT FELIU

Joan Pujol i Carbonell	federal
Frederic Frigola	reformista
Ramon Pla i Armengol	PSOE

GIRONA

Josep Torroella i Cardoner PRR

Lluís Pagès i Vidal PRR

Jaume Masanellas PRR

FALSET - GANDESA

Pere Lloret i Ordeix nacionalista republicà

Manuel Solanes i Cabré PRR

Persistint l'estat de guerra, la minsa campanya lerrouxista es limita a la reiteració del discurs ja clàssic sobre "la francachela de los lligueros" en la gestió econòmica de la Mancomunitat -els sous fabulosos, "las brevas i sinecuras", l'amiguisme...- i a demanar al "pueblo" que arrabassi a "los tiranos de la plaza de la Cucurulla" el control d'aquell organisme; en lloc de formular un programa alternatiu, però, els propagandistes radicals intentaràn arreplegar algun vot obrer demanant l'indult de Manuel Villalonga, un condemnat a mort per delictes socials (153).

Si, al districte II provincial, l'àmplia victòria regionalista confirmà tots els pronòstics, el Partit Radical baixà quasi dos mil vots des de la darrera elecció del mateix tipus (1915) i el lloc de minoria correspongué a Rossend Pich i Pon, al districte III l'escrutini fou més sorprenent: la Lliga, aliada amb el cacic liberal Josep Grañé, guanyava també, per un marge molt estret, malgrat que els lerrouxistes havien millorat en alguns centenars de sufragis llur últim score i gaudien de velles arrels en aquesta zona de la ciutat; aquí, el radical electe era Josep Pérez de Rozas (154). Deixant a banda anàlisis numèriques que l'escassa netedat de la votació faria inútils (155), la conclusió sembla clara: el PRR ha avançat un petit pas més en el camí de la decadència i de la dretanització -no és casual que hagin estat elegits els dos homes que, dins la candidatura del Partit, representaven una tonalitat més conservadora-, i els seus dirigents cobreixen la derrota repetint sense convicció els quatre tòpics de sempre ("las bajezas del enemigo...", "la corruptela, el amaño..." (156).

En el conjunt del Principat, el radicalisme suma a les dues actes capitalines la guanyada per Manuel Solanes a Falset-Gandesa i manté,

de cara al pròxim bienni, la xifra de sis diputats a la Mancomunitat, tres per la Diputació de Barcelona i un per cadascuna de les altres tres "províncies" (157).

La propera convocatòria a les urnes -comicis municipals- és fixada per al 8 de febrer de 1920, però des de bastant abans els més de dos-cents "aspirantes a la concejalía" amb què, segons la metàfora d'"El Diluvio", compta el lerrouxisme, inicien una frenètica cursa vers la nominació, fan valdre mèrits reals o pretesos, mobilitzen influències, posen la traveta als competidors i, alguns, viatgen a Madrid per a tractar d'obtenir el decisiu placet del jefe (158); que la maregassa preelectoral és molt forta àdhuc per als costums del PRR ho proven les pàgines d'"El Progreso" amb recomanacions de "serenidad y firmeza" i severes amenaces contra "indisciplinados" o "inconsecuentes" (159).

A la fi, i com sempre, serà l'autoritat de Lerroux la encarregada d'escollir, entre l'eixam d'ambicions personals i interessos de fracció, els divuit "nombres honrados y prestigiosos" que hom ha d'oferir al cens barcelonès; la candidatura, proclamada el 30 de gener, reflecteix el triomf del sector que lidera Emiliano Iglesias i, amb un parell de canvis ulteriors, restarà definitivament així (160):

dte. I

Ramon Palau i Morros (farmacèutic)

Jaume Turró i Pont (industrial)

dte. II

Leopoldo Benítez Rodríguez (capità de la marina mercant)

dte. III

Jesús Ullé i Altemir (periodista)

dte. IV

Francesc Granada (editor)

dte. V

Josep Capdevida i Capdevila (industrial)

Miquel Gatell i Alberich (industrial)

dte. VI

Francesc Boada (metge)

Josep Colomé i Massana (industrial)

Climent Vilaldach (comerciant)

dte. VII

Juli Marial i Tey	(industrial)
Pere Domènech Serriñana	(industrial)
Mateu Riera i Bauzà	(farmacèutic)

dte. VIII

Llorenç Pahissa i Tomas	(periodista)
Bartomeu Casajuana	(del comerç)

dte. IX

Ignasi Navés i Carrió	(industrial)
-----------------------	--------------

dte. X

Bartomeu Guñalons i Bou	(comerciant)
Alejo Manuel Santamaría González	(industrial)

La revolta dels exclosos esclata immediatament: els socis de l'important Casino Republicano de la Barceloneta rebutgen al candidat forani imposat per la direcció del Partit i presenten a llur president, Narcís Cartea, sense que els faci desistir la dramàtica crida del caudillo "a la lealtad de mis amigos"; Fèlix Roure, nominat en principi per al districte VIè, hi renuncia per a lluitar com a dissident al Vè, on gaudeix de grans simpaties i suports; al VIIè apareix un altre rebel, Evarist Mestres; al IXè, el periodista Manuel Miralles Pi, delerós de la regidoria, "sin tener en cuenta que está en plena juventud, no tiene espera" i es llança a la palestra; al Xè, el "padrí" de la Fraternidad Martinense, Martí Culillas, exterioritza la seva protesta, però a la fi és un tal Clemente Martínez qui es presta a recollir els vots dels radicals descontents. Sense arribar tan lluny, el malestar és patent també als districtes II i IV i, fins entre els candidats oficials d'una mateixa demarcació, preval el "sálvese quien pueda", cercant cadascú l'elecció pròpia i desentenent-se de la sort del company o companys de llista, en una manifestació extrema de la pèrdua de cohesió del Partit (161).

Immersa dins d'aquest panorama, la campanya electoral no pot ser massa rica en continguts político-ideològics. Per molt que hom intenti connectar-la amb la conflictiva situació social (Lliga = Federació Patronal = lock-out) i explotar un cert victimisme -"se nos llama a

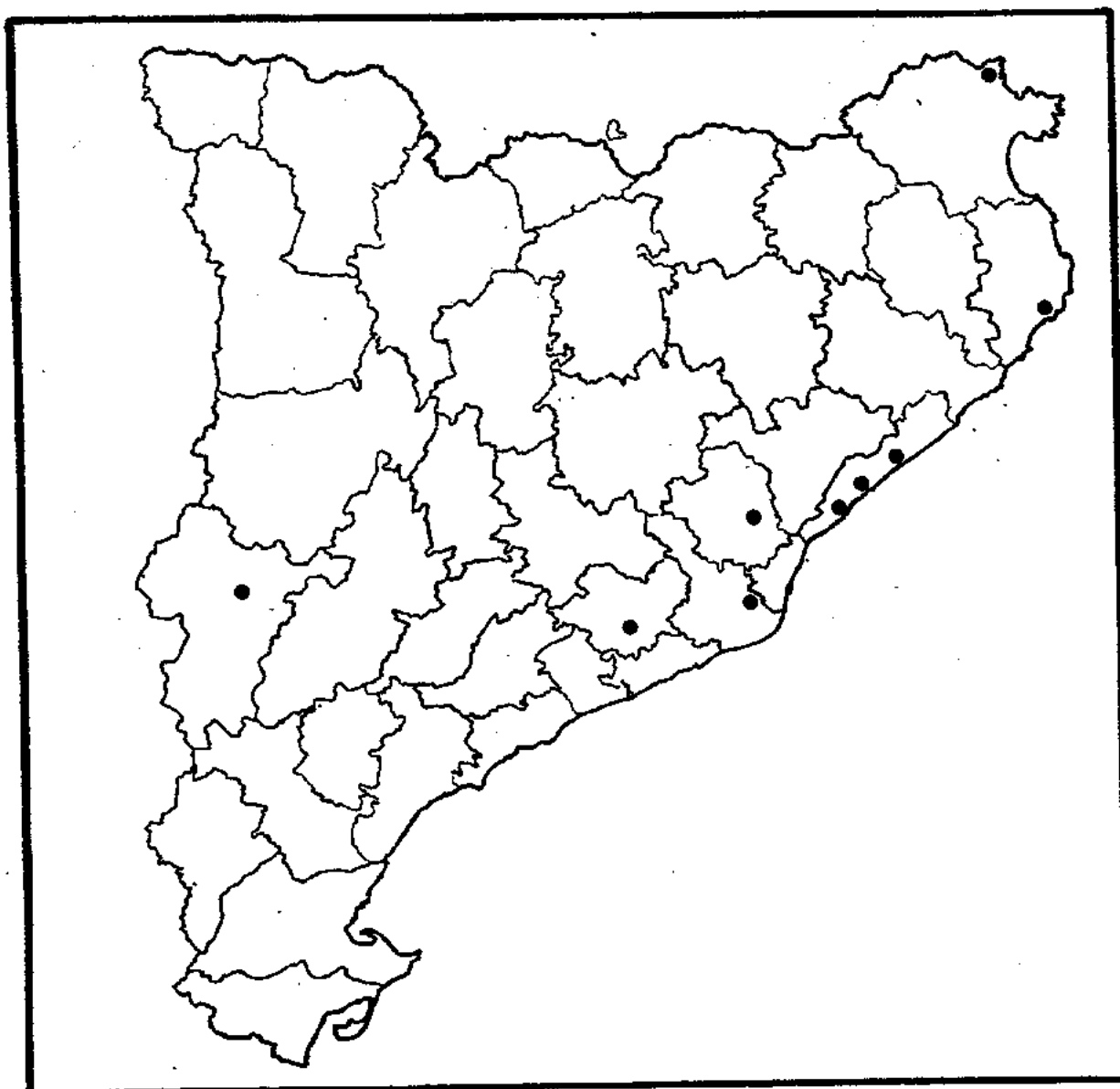

luchar con los brazos atados por tantas ligaduras..., sitiados por la hostilidad de los afines, perseguidos por el odio de los adversarios...", "el gobierno no nos deja hablar..."-, les apologies de la disciplina, la unitat i l'entusiasme ofeguen tot altre argument, i fins uns fantasmagòrics Jóvenes Bárbaros ressuciten demanant a la ciutadania que voti "íntegra y sin vacilaciones la candidatura radical" (162); si algún aspirant, com Jesús Ulled, vol esbossar un cert programa d'actuació a l'Ajuntament, ho ha de fer a títol personal (163).

Potser a causa del desgavell barceloní, la premsa radical s'ocupa poc, aquest any, de la presència de candidats propis a comarques, on, d'altra banda, sembla que bastants lerrouxistes es cobreixen amb l'etiqueta genèrica de "republicans". Sigui com vulgui, elements del PRR, sols o coaligats a federals o socialistes, concórren a diverses poblacions del Maresme, l'Empordà, el Vallès, etcètera.

Un èxit esclatant per a la Lliga i una desfeta radical sense precedents configuren el resultat de les municipals del 1920 a Barcelona. Si la primera ha sabut rendibilitzar al màxim els seus 24.500 vots -certament, força menguats- i extreure'n catorze regidors, a més de comptar amb dos carlins i un liberal autonomista aliats, els segons, en canvi, han caigut fins una mitjana de 13.600 vots "oficials" -més uns 2.500 dels dissidents-, que els permeten assolir només cinc regidories per a Palau, Benítez, Capdevila, Marial i Santamaría (164); les rebel·lions de barri han estat especialment greus i lesives als districtes I i V però, en general, han potenciat l'enuig i la repugnància de l'electorat popular-mesocràtic envers un joc electoral brut i estèril, fent que, a la majoria de sectors de la ciutat, gairebé la meitat dels que votaren lerrouxista a les generals de set mesos enrera hagin desertat. Al nou consistori, el PRR hi tindrà 15 escons, 1 el PRC, 1 nacionalista independent, 1 liberal autonomista, 26 la Lliga, 3 els jaumins, 2 la UMN i 1 monàrquic independent (165).

Del balanç a la resta de Catalunya, podem certificar tan sols l'elecció d'una vintena de regidors del PRR a nou municipis, entre els quals Sabadell, Lleida, Mataró i Vilafranca del Penedès (vegeu mapa nº 12).

PRESENCIA COMARCAL DEL P R R A LES MUNICIPALS DEL 1920

● Municipi on presenta candidats i obté representació

Canet de Mar

Cornellà de Llobregat

Lleida

Mataró

Palamós

Portbou

Sabadell

Vilafranca del Penedès

Vilassar de Mar

(Font: "El Progreso", febrer de 1920)

Quant als efectes immediats de l'escrutini, tot el malabarisme aritmètic i l'optimisme artificial, o la barra, dels redactors d'"El Progreso" -"el Partido Radical cada día es más fuerte", "lo del domingo (fue) un incidente de muy relativa importancia..." (166)- no són suficients per a dissipar la profunda preocupació de la militància davant el fracàs i el seu corol.lari de fractures internes, com la consumada escissió del Casino Republicano de la Barceloneta (167). Doncs, si ja a mitjan 1919 algunes veus procedents de l'esquerra del Partit havien reclamat una rectificació del rumb polític i funcional (168), ara, sota l'impacte del naufragi a les urnes, el defici reorganitzador es fa tan intens que el propi Lerroux decideix posar-s'hi al capdavant; el 21 de maig del 1920, una assemblea informal del radicalisme barcelonès, reunida a la Casa del Pueblo, rep del caudillo "todos los poderes" i consignes com "en esta situación no podemos seguir", "es preciso que hagamos en nuestras filas una depuración..." (169). Tot seguit, una ponència designada entre els presidents de centres i encapçalada per Julià Clapera prepara un avantprojecte de nova constitució municipal, i hom n'inicia el debat -amb opinions enfrontades- al si dels diversos organismes partidaris (170); en el termini de poques setmanes, però, i abans que s'hagi arribat a cap conclusió concreta, aquest primer espasme renovador s'haurà extingit sense soroll (171).

De fet, des de l'estiu del 1920, els propòsits reorganitzadors del PRR català es veuen submergits per una iniciativa lerrouxiana de molta més volada: el Congreso de la Democracia Republicana. La seva convocatòria pretén aplegar "a todas las fuerzas republicanas de la nación" en una magna assemblea deliberant, no decisòria, en un fòrum obert de discussió, actualització i harmonització programàtiques -"se marcarán orientaciones y se definirán actitudes..."- (172). En la pràctica, la intenció de Lerroux és muntar, entorn seu, una gran exhibició de forces que potenciï i rellanci el Partit Radical arreu de l'Estat i li permeti satel.litzar o absorbir els considerables efectius del republicanisme provincial dispers.

Essent així, l'assistència al Congreso abastarà, ultra els lerrouxistes, un cert nombre de personalitats madrilenyes -Luís Simarro, Julio

Senador Gómez, Luis Bello, Rafael Salillas, Luis de Tapia, Roberto Castrovido, Eduardo Barriobero, Félix Gordón Ordás, José Nákens...- els blasquistes valencians amb Félix Azzati i Adolfo Beltrán, i bastants pròcers localment poderosos, com el diputat federal per Tarragona Julià Nougués, diputats provincials, alcaldes i regidors, però no els homes del PRC ni els republicans autònoms de les comarques catalanes. En el recompte numèric dels congressistes (vegeu Quadre nº 2) destaca el pes de les delegacions d'Andalusia (16,6%), el País Valencià (14,8%), Madrid (9%) i, naturalment, de Catalunya, que aporta el 15,8% i vuit dels trenta-cinc periòdics adherits, incloent dins d'aquestes xifres molts "notables" i la major part dels càrrecs públics; Emiliano Iglesias, Antoni Montaner i Josep Estadella han preparat sengles ponències (173).

Com era de preveure, les sessions del Congreso de la Democracia, tingudes a Madrid entre el 14 i el 21 de novembre del 1920, no aporten res de nou al panorama republicà espanyol; hi ha, sí, animades discussions sobre el problema autonomista -ja n'hem fet esment, en l'apartat anterior- o la qüestió del Marroc, però també tedioses o esotèriques intervencions entorn "del matrimonio de los curas", del "amparo a la orfandad" o del "impuesto único" i, en darrer terme, l'obsessió per la unanimitat condueix a aprovar, en quasi tots els terrenys, unes conclusions anodines i confuses, quan no retòriques i utòpiques (174). Sobretot, el comici serveix de caixa de ressonància per a dos extensos discursos de Lerroux -el d'obertura i el de cloenda- en els que el nou president de la Junta Nacional Republicana ratifica, amb aires d'estadista, la seva ubicació al costat de l'ordre, la reforma i la conciliació social (175); i serveix, a més, de preàmbul a la campanya per a les eleccions generals que s'han de celebrar quatre setmanes després.

Precedida de "preparatius" governamentals dignes dels temps de Romero Robledo, i acompanyada per la general indiferència dels ciutadans i l'escalada imparable de la violència social, aquesta convocatòria registra, a Barcelona, una novetat significativa: la decisió de la Junta Municipal del PRR de lluitar sense pactes i únicament per minories, "pero dispuestos a conseguir mayoría de votos"; deixant a banda la boutade propagandística final, l'acord dels radicals és fill d'una

Q U A D R E n º 2.- DISTRIBUCIO PER PROVÍNCIES DELS ASSISTENTS

AL CONGRESO DE LA DEMOCRACIA REPUBLICANA (1920)

Província	r e p r e s e n t a c i o n s		% sobre total de congressistes
	col.lectives	individuals	
ALABA	3	2	0,3
ALBACETE	6	8	0,9
ALACANT	21	8	1,8
ALMERIA	9	6	1
AVILA	5	2	0,4
BADAJOS	20	18	2,4
BALEARS	7	2	0,6
BARCELONA	62	37	6,3
BURGOS	12	7	1,2
CACERES	15	10	1,6
CADIS	25	10	2,2
CANARIES	17	12	1,9
CASTELLÓ	29	21	3,2
CIUDAD REAL	30	14	2,8
CÓRDOVA	28	21	3,1
CORUNYA	8	10	1,2
GONCA	13	10	1,5
GIRONA	28	14	2,7
GRANADA	12	17	1,9
GUADALAJARA	6	9	1
GUIPÚSCOA	12	15	1,7
HUELVA	7	14	1,3
OSCA	17	20	2,4
JAÉN	16	28	2,8
LLEÓ	12	25	2,4
LLEIDA	15	26	2,6
LOGRONYO	10	7	1,1
LUGO	2	5	0,4
MADRID	58	82	9
MÁLAGA	14	19	2,1
MÚRCIA	16	20	2,3
NAVARRA	10	5	1
ORENSE	3	16	1,2
OVIEDO	7	8	1
PALENCIA	2	8	0,6
PONTEVEDRA	3	10	0,8
SALAMANCA	7	14	1,3
SANTANDER	10	18	1,8
SEGÓVIA	0	2	0,1
SEVILLA	21	13	2,2
SÒRIA	6	12	1,2

Província	representacions		% sobre total de congressistes
	col.lectives	individuais	
(segueix)			
TARRAGONA	40	25	4,2
TEROL	12	15	1,7
TOLEDO	5	9	0,9
VALÈNCIA	46	107	9,8
VALLADOLID	10	13	1,5
BISCAIA	16	12	1,8
ZAMORA	2	4	0,4
SARAGOSSA	16	20	2,3
totals	751	810	
total de congressistes:		1.561	

experiència coalicionista que només ha afavorit a aliats poc de fiar (Coromines, Largo Caballero, Domingo, Alomar) -"nosotros no damos ya actas a nadie. ¿Para qué? ¿Para que nos escupan e injurien a Lerroux?", "vamos solos, que así, en la lucha, sólo habremos de preocuparnos del enemigo; no tendremos que sentir el recelo de sentirnos traicionados"- i conté una doble confessió: de la impotència dels vots segurs, militants, per derrotar la Lliga, i de desconfiança en el propi electorat, el qual podria, si hom li'n donés el dret, triar uns vencedors diferents dels volguts per la direcció (176).

Essent tan sols dos els candidats a designar, la decissió sembla obligada: Lerroux i Iglesias, el caudillo absent i el lloctinent que, a més, es farà càrrec de les despeses electorals; tanmateix, la nominació d'Emiliano no és massa ben rebuda per alguns sectors del Partit, que hi oposen el nom d'Hermenegildo Giner i amenacen, en últim cas, amb abstenir-se (177).

Pel que fa als districtes comarcals, el lerrouxisme desplega, aquest any, un esforç suplementari per fer-s'hi present, amb l'esperança de capitalitzar la recent desintegració del PRC, que ha deixat orfes a molts nuclis antimonàrquics (178). Doncs, hom fa costat als qui, a Sabadell, Terrassa, Girona i Tarragona, ostenten etiquetes republicanom-autonomistes o federals, i hom presenta candidats propis -alguns, absolutament testimonials i voluntaristes- a sis demarcacions:

SANT FELIU DE LLOBREGAT	Josep Martí i Faged
VILAFRANCA DEL PENEDES	Josep Montaner i Esteve
SOLSOLA	Josep Estadella i Arnó
TREMP	Marcel·lí Jordana
GANDESA	Joan Caballé i Goyeneche
VENDRELL	Lluís Figuerola i Marià

No sembla tenir cap base, en canvi, la insinuació regionalista de connivències entre el PRR i el Govern Dato (179). A més, i seguint l'exemple de Lerroux, que es presenta també per Saragossa i per Maó, conspícues personalitats del Partit barcelonès proven sort fora de Catalunya: Rafael Guerra del Río per Las Palmas, Giner de los Ríos per Màlaga i Almagro-Valdepeñas i Josep Ullé per Osca (180).

Sense veritables competidors, en el sentit que no ha de disputar-se una mateixa clientela potencial ni amb la Lliga ni amb la UMN i que ha renunciat d'entrada a les majories, el radicalisme -per ser exactes, Emiliano Iglesias- desenvolupa una de les campanyes més fredes, insubstancials i a la defensiva de tota la seva història (181); intenta mostrar el vot al PRR com un instrument de protesta i de salvaguarda contra la burgesia, la Patronal, la repressió, el govern, i invita formulàriament els obrers a desistir de llur abstencionisme "suicida", però reacciona amb gran alarma davant el projecte de candidatura proletària inspirat per alguns "farsantes" i "faranduleros" -Layret abans d'ésser assassinat, Companys, Alomar- i cuita a divulgar les declaracions d'organismes i personalitats confederals ratificant l'apoliticisme de la CNT i el rebuig de la "cobarde comedia" electoral (182).

A qui no estigués familiaritzat amb la peculiar literatura postelectoral d'"El Progreso", titulars com "La candidatura radical triunfante. El Partido Radical avanza de nuevo hacia la victoria definitiva" podrien induir-lo a confusió sobre el veredict de les urnes a Barcelona, el 19 de desembre del 1920. De fet, l'únic i veritable vencedor hi fou l'abstenció, superior al 70% i amb més de 170.000 "no-vots"; molt, molt enrera restaven els 23.500 sufragis i els cinc escons del bloc regionalista-jaumí, els 13.500 -de mitjana- del PRR, premiats amb els dos escons de minories, i els ínfims 7.600 de la UMN.

Alejandro Lerroux i Emiliano Iglesias, per tant, eren diputats amb la collita de vots més exigua obtinguda mai pel seu Partit a la capital catalana, pocs menys que a les municipals del febrer anterior, però ara sense l'atenuant de les candidatures dissidents; tot i haver-se beneficiat d'alguns suports aliens, en qualitat de "mal menor" entre la Lliga i la Unión Monárquica -"per aquest sol motiu nosaltres, no radicals ni lerrouxistes, demà votarem a la única candidatura d'oposició que se'ns oferirà a les portes del col·legi electoral..." (183)-, el lerrouxisme no havia arribat a mobilitzar ni el 9% del cens, cosa que, juntament amb els més de mil vots de diferència entre els seus dos candidats (14.081 Lerroux i 12.915 Iglesias) posa de relleu els grans esvorancs en la disciplina interna, la desesma galopant dels

electors habituals, l'important rebuig de la figura de l'Emiliano i, en resum, el caràcter pírric del "triunfo" que exalçaven els propagandistes mercenaris (184).

Dels candidats comarcals, només tres assoliren resultats dignes d'esment: J. Martí i Feced uns 700 vots a Sant Feliu, Ll. Figuerola una apretada victòria al Vendrell, i J. Caballé i Goyeneche l'acta de Gandesa per l'article 29. Semblava, doncs, configurar-se un cert baluard radical tarragoní i, creient-ho així, el Partit presentà Josep A. Mir i Miró com aspirant a senador per aquella "província" en les immediates eleccions a la cambra alta; Mir fou vençut -sortiren dos dinàstics i el lerrouxista expulsat Joan Pich i Pon- (185) i, en realitat, l'adscripció d'aquests escons rurals al PRR resultà molt fràgil: Figuerola, per exemple, evolucionà aviat cap a posicions autonomistes i, el 1922, Lerroux l'excomunicà sota l'argument que "no podía considerar correligionario suyo a quien era separatista declarado" (186). A la resta de l'Estat hom havia elegit, almenys, tres diputats més: Rafael Guerra del Río (Las Palmas), Fernando Gasset (Castelló) i Darío Pérez (Lleó).

En ple paroxisme de la guerra de classes i sota el virregnat de Martínez Anido, la primera meitat de l'any 1921 és, per a la vida orgànica del radicalisme català, un període de força quietud; de tant en tant, alguna veu aïllada hi reclama idees noves i canvis d'estructura (187), però res no s'ha fet quan arriben, a mitjan juny, eleccions de diputats provincials.

Davant d'elles, i malgrat les pressions d'elements externs i interns al PRR per a què hom vagi a un "frente único", a una "coincidencia de valores de izquierda" (188), la direcció lerrouxista preferirà mantenir la postura adoptada a les darreres legislatives i assegurar-se, a Barcelona, l'status de minoria acatant des de bon principi la superioritat lligaire; això significa presentar, al districte I provincial, un sol candidat, el qual configura, juntament amb els que lluiten a comarques, la següent oferta (189)

BARCELONA - DTE. I PROVINCIAL

Joan Giró i Prat

SABADELL - TERRASSA

Amadeu Aragay i Daví

PRR

Ernest Ventós i Casadevall

PRC

Domènec Palet i Barba

republicà nacionalista

FIGUERES

Rafael Torroella i Cardoner

LA BISBAL

Josep Vidal i Serra

BALAGUER

Josep Estadella i Arnó

REUS

Alvar Salvat i Alberich

Com hom pot comprovar, al Vallès Occidental s'ha aconseguit una entesa entre els diversos grups republicans; a Reus, en canvi, i potser per rebuig de la nominació del periodista Alvar Salvat, el nucli radical-autonomista i el setmanari "El Consecuente" presenten a Ignasi Iglesias Casanovas en el marc d'un pacte amb altres forces locals (190); l'industrial badalonès Joan Giró, en fi, compta amb el suport dels liberals monàrquics que encapçala el diputat a corts per Granollers Torras i Villà.

Naturalment, del plantejament conformista i no combatiu de la contesa se'n deriva una campanya electoral brevíssima i innòcua, bastida amb quatre referències a "la desastrosa administración" regionalista de la Mancomunitat, a la transcendència política dels comicis, a "la obra de pacificación social" i al "frente único de las derechas retardatarias", en al·lusió al candidat carlí per minories que és l'únic obstacle a l'elecció automàtica de Joan Giró (191). Obstacle teòric, perquè el 12 de juny Lliga i PRR es repartiran, amb votacions minvades però sense ensurts, les quatre actes -tres i una- del districte I. A la resta de Catalunya, Josep Estadella és diputat per l'article 29, Rafael Torroella obté un triomf que la Junta del Cens estarà a punt d'escamotejar-li i Alvar Salvat no arriba als 300 vots a Reus; en aquesta mateixa demarcació, no obstant, conquereix una acta el radical dissident Ignasi Iglesias (192).

La migradesa dels resultats, la nova comprovació de "la situación de manifiesta inferioridad a que ha quedado reducida la espléndida democracia barcelonesa" (193), contrasta amb el fet que, passats set o vuit mesos des del Congreso de la Democracia Republicana, ni les resolucions reorganitzadores que en sorgiren, ni els ulteriors requeriments de la Junta Nacional Republicana a reunir, abans del juny, assemblees a totes les "regions" han tingut, a Catalunya, cap traducció pràctica (194). Resulta, així, cada vegada més evident que el sector "oficialista" que controla l'aparell barceloní i "El Progreso" -sector personificat en Emiliano Iglesias- bloqueja i paralitza qualsevol intent de reforma per por de perdre el seu predomini.

El nou impuls renovador, doncs, naixerà al marge de les estructures dirigents i haurà d'esquivar-les, si vol arribar a bon port. La iniciativa correspon al diputat provincial recentment elegit, Joan Giró i Prat i, amb ell, al PRR badalonès, essent immediatament recolzada per nombrosos militants i quadres -"ya era hora de que alguien se decidiese a actuar para que el Partido Radical no fuese desapareciendo por inhibición de la escena política"- i pel diari "El Radical", el qual n'esdevé defensor entusiasta i portaveu oficiós, i aprofita l'ocasió per a blasmar "la desidia, la apatía o la inhibición de los que debían haberse puesto al frente de las filas" (195). Es tracta de celebrar a Badalona, el 14 d'agost del 1921, una trobada de representants del lerrouxisme català, amb especial relleu dels nuclis comarcals, que doni fe de vida davant l'opinió pública i deliberi sobre la conveniència de convocar un congrés "regional".

Malgrat les censures i acusacions d'inoportunitat o d'indisciplina amb què l'ha acollida "El Progreso" (196), l'Assemblea de Badalona aplega, el dia previst, delegats d'una vintena d'entitats del Barcelonès i el Maresme -algunes altres s'hi adhereixen- que fan un judici molt sever de l'estat de postració del Partit, coincideixen en la necessitat urgent del Congrés Regional i nomenen una comissió preparatòria integrada per Manuel Morales Pareja, president, Joan Giró, vicepresident, Joan Colominas Maseras i Antoni Vallescà, secretaris i, entre els vocals, Juan José Rocha, Manuel Vega i March, Antonio Aguirre Metaca, Antoni

Montaner, José Juncal i Ignasi Navés (197). Durant les setmanes següents, la insistència de l'òrgan oficial de radicalisme a boicotejar i titllar de fraccional el moviment pro-Congrés serà replicada enèrgicament des d'aquest -"mandan los que quisieran convertir al Partido en una máquina electoral manejable a capricho del más audaz..."-, però la polèmica no impedirà que personalitats de la significació d'Hermenegildo Giner, Josep M. Serraclara o Rafael Guerra del Río, i sectors creixents de l'organització -els lerrouxistes de Tarragona, per exemple- sumin llurs veus al clamoreig reactivador (198). Per a Emiliano Iglesias, sembla haver arribat l'hora d'un replegament tàctic i, a mitjan setembre, marxa a Pontevedra a fer campanya contra el caciquisme gallec (199).

És, doncs, sense oposició formal, però no sense sordes hostilitats i malfiances, que la "Comisión Organizadora del Congreso del Partido Radical en Cataluña", amb la incorporació de dos delegats de la Junta Municipal barcelonina (Rafael Ulled i Emeterio Palma), desenvolupa la seva tasca al llarg de la tardor del 1921, tramet circulars conscienciadors de la importància del projecte -"oscilan sus consecuencias entre la gloria máxima del partido (...) y la desaparición del mismo..."-, promou reunions i mitings preliminars a Lleida, a Tarragona, a Blanes..., visita un per un els centres de barri, elabora el temari i el reglament del Congrès i, també, denuncia "la inercia de los bien hallados con el statu quo, el egoísmo de los que con su medro personal estiman colmadas las aspiraciones colectivas", "el ansia ilegítima de mando" de certs "falsos ídolos", etcètera (200).

Fixat per als dies 8 a 11 de desembre del 1921, el Congrès Radical català té lloc a la Casa del Pueblo de Barcelona, amb assistència de més d'un centenar de representants de tots els districtes de la capital i d'altres vint municipis, la majoria -per imperatiu de la mateixa convocatòria- presidents de centres, élus i ex-élus, inclosos veterans darrerament tan eclipsats com Luis Zurdo Olivares o Joan Lladó i Vallès; són, en canvi, notòries l'absència d'Emiliano Iglesias i la inhibició de Lerroux, el qual es limita a fer arribar una lacònica recomanació: "que no haya personalismos ni antipersonalismos" (201). Quant al contingut dels debats, i enmig d'un poti-poti de ponències inconnexes sobre els

assumptes més variats, l'atenció es centra en el tema "Reorganización del Partido Radical", però aquí sembla com si la incertesa de comptar amb l'aprovació final del caudillo bloquegés tota la capacitat decisòria del Congrés, doncs hom acaba per ajornar "un plan completo de reorganización provincial y municipal" fins "la próxima Asamblea Regional Legislativa", "que se ha de reunir en el improrrogable plazo de seis meses" (202).

Es quasi innecessari afegir que aquests últims propòsits seran paper mullat. Es constitueix, sí, un Comitè executiu dels acords del Congrés -amb Joan Giró de president, Carlos Rodríguez Soriano per les Juventudes, Josep Estadella per Lleida, Manuel Solanes per Tarragona, Josep Torroella per Girona i diversos representants de la capital (R. Ullé, J. Juncal, J. Colominas Maseras, etc...)-, el qual, després de deu mesos d'existència, arribarà tot just a encetar la tasca reorganitzadora en alguns districtes rurals de la "província" de Barcelona (Arenys, Terrassa, Sant Feliu), d'altra banda ben poc problemàtics (203). L'Emiliano, amo de la "màquina" partidària i tenint el suport passiu de Lerroux, reïx, per tant, a neutralitzar les conseqüències del moviment renovador intern, de manera que la reorganització segueix essent, per a les bases, l'assignatura pendent, i el Partit Radical continua "sumido en la obscuridad, en la inacción, en la indiferencia" (204).

Sobre el clima de frustració i tensions subsegüents al Congrés de la tardor de 1921, la convocatòria d'eleccions municipals per al febrer de 1922 tindrà, a Barcelona, els efectes d'una espurna dins d'un polvorí. Al seu conjur, l'agitació es desferma als casinos, sorgeixen pertot "aspiraciones e impacencias", hom esgrimeix reals o suposades recomanacions del jefe, s'insinuen amenaces de ruptura i, en un mot, esclata "un jaleo mayúsculo" (205).

El ball dels precandidats, en el qual s'hi barreja l'antagonisme entre addicts i adversaris d'Emiliano Iglesias, resulta, grosso modo, així: al districte Ier, els radicals de la Barceloneta insisteixen a no admetre altre nom que el de Narcís Cartea, mentre la direcció del Partit vol imposar-hi J.J. Rocha; al IIon, diverses entitats preconitzen al menor dels Germans Ullé, Jesús, que pot utilitzar com a plataforma

el diari "El Liberal", però a qui les altes esferes consideren massa inquiet; també manifesta aspiracions Enrique Bernaldo de Quirós, procedent de la UFNR amb escales al reformisme i al PRC, el qual, en darrer terme, haurà de disputar-se la legitimitat lerrouxista amb un altre Ullé, Josep; si del dretà districte IIIer es pot dir que no té pretendents, al IVt es mouen un tal Moreno, protegit de Vinaixa, Jaume Polo Otín, Pere Figueras i Fermí Carrera -president d'un centre rebel des de fa cinc anys-, cadascún amb més o menys suports locals i tots hostils a l'home que Lerroux apadrina, l'antic nacionalista Oriol Martorell; al Vè, on la nominació de Fèlix Roure resta fora de tota polèmica, les empentes són per la segona plaça entre Miquel Gatell -ben arrelat al districte-, Joan Lladó i Vallès i Bartomeu Casajuana, aquest últim beneït pel caudillo; el VIè és assetjat per dos metges, Rafael Canales i Francesc Boada, el darrer cunyat d'Antonio Aguirre Metaca, secretari de Lerroux; al VIIè, l'harmonia entre els dos aspirants de més pes, Ramon Olivella i Pere Domènech, és escassa i, a més, hom parla del periodista Brauli Solsona i de José Juncal; al VIIIè ha circulat també el nom de B. Casajuana, i un cert Eduard Bosch sembla resolt a presentar-se, patrocinat pel Centro Obrero Republicano Radical de la dreta de Gràcia; pel districte IXè estan disposats a "sacrificar-s'hi" l'emilianista Lluís Matutano, Ignasi Navés i Manuel Miralles Pi, entre altres; en fi, el Xè és escenari d'un duríssim enfrontament entre el candidat de l'aparell, Mateu Riera -cunyat d'Iglesias i gerent d'"El Progreso"- i el de les bases, el redactor d'"El Progreso", Llorenç Pahissa, a qui donen recolzament diverses figures hostils a l'Emiliano (Santamaría, Burrull, Guerra del Río); un tercer postulant, Bartomeu Guñalons, espera que els altres dos es neutralitzin recíprocament (206).

Amb la intenció de donar cabuda al major nombre possible d'aquests afanys i interessos, Lerroux promulga des de Madrid, el 25 de gener, una candidatura de catorze noms, que la pròpia Junta Municipal rebutjarà per desproporcionada a les forces reals del Partit i contrària als desitjos de molts districtes i centres; tal desacord, insòlit en els annals del lerrouxisme, determina noves conxorxes i difícils acoblaments, i condueix a una segona versió de la llista, coneguda el dia 29, amb

dos noms menys i la permuta d'aspirants entre els districtes VIIIè i Xè (207). Tanmateix, la lleugera esmena no deturarà "las maniobras indignas, los inconfesables trabajos subterráneos de algunos ambiciosos de menor cuantía" (208), i encara originarà nous focus de discòrdia: la nit del 2 al 3 de febrer, el candidat Llorenç Pahissa, perjudicat per la permuta abans esmentada, irromp als tallers d'"El Progreso" amb un grup de seguidors, intenta que hom inclogui en la següent edició un telegrama del caudillo avalant-lo a ell per a lluitar al districte Xè, on compta amb possibilitats i elements importants, i, no havent-ho aconseguit, fa descompondre el número de l'endemà; el "bárbaro atropello", simptomàtic del tribalisme a què ha arribat el PRR barcelonès, precipita un darrer canvi en la candidatura, la qual es redueix a deu noms i deixa vacants els districtes VIII i X (209); la versió final, feta pública només vint-i-quatre hores abans dels comicis i enmig d'un "desbarajuste" sense precedents, és aquesta:

dte. I

Juan José Rocha García (advocat)

dte. II

Josep Ulled i Altemir (advocat)

dte. III

Mateu Suau Juan (del comerç)

dte. IV

Oriol Martorell i Puig (advocat)

dte. V

Bartomeu Casajuana (del comerç)

Fèlix Roure de Carricarte (del comerç)

dte. VI

Rafael Canales Benito (metge)

dte. VII

Pere Domènech i Serriñana (industrial)

Ramon Olivella i Rigol (industrial)

dte. IX

Ignasi Navés i Carrió (del comerç)

Entre els incomptables naufrags i damnificats a causa de la gran tempesta preelectoral, vuit que disposen -o creuen disposar- de forces pròpies en algun barri desafien totes les excomunionis i s'ofereixen als votants, al costat o enfront de la llista oficial, com a radicals independents o dissidents. Són l'inevitable Narcís Cartea al districte Ier, E. Bernaldo de Quirós al IIon, Fermí Carrera al IVt, Miquel Gatell al Vè, Francesc Boada al VIè, Eduard Bosch al VIIIè i, al Xè, Llorenç Pahissa i Bartomeu Guñalons.

La campanya? En les condicions descrites, resulta problemàtic analitzar-la o, tan sols, establir-ne l'existència. Certament, un malenconiós manifest signat per Lerroux parla de "la hora más grave y más difícil que ha conocido Barcelona", i alguns articles periodístics reivindiquen per al PRR la condició d'"única fuerza de izquierdas perfectamente organizada", assenyalen a la Lliga com "la alcahueta de la represión" i pretenen combatre "la atonía del pueblo"; la pobra retòrica d'aquests textos, però, no pot amagar ni per un moment quines són les veritables preocupacions del lerrouxisme davant les urnes: "las miserias individuales", "las ambiciones desenfrenadas", "los eternos intrigantes", "los apetitos bastardos" i "las pasiones inconfesables" en ebullició que, com qui diu, li impediran celebrar cap míting (210).

A comarques, sembla confirmar-se la tònica de retracció ja observada dos anys enrera, de forma que tan sols hem pogut establir la presència de candidats amb etiqueta radical a una desena escassa de municipis. Al de Lleida, el PRR forma part d'una àmplia entesa -Acció Lleidatana- en la que figuren també la Lliga, una fracció liberal, integristes i tradicionalistes.

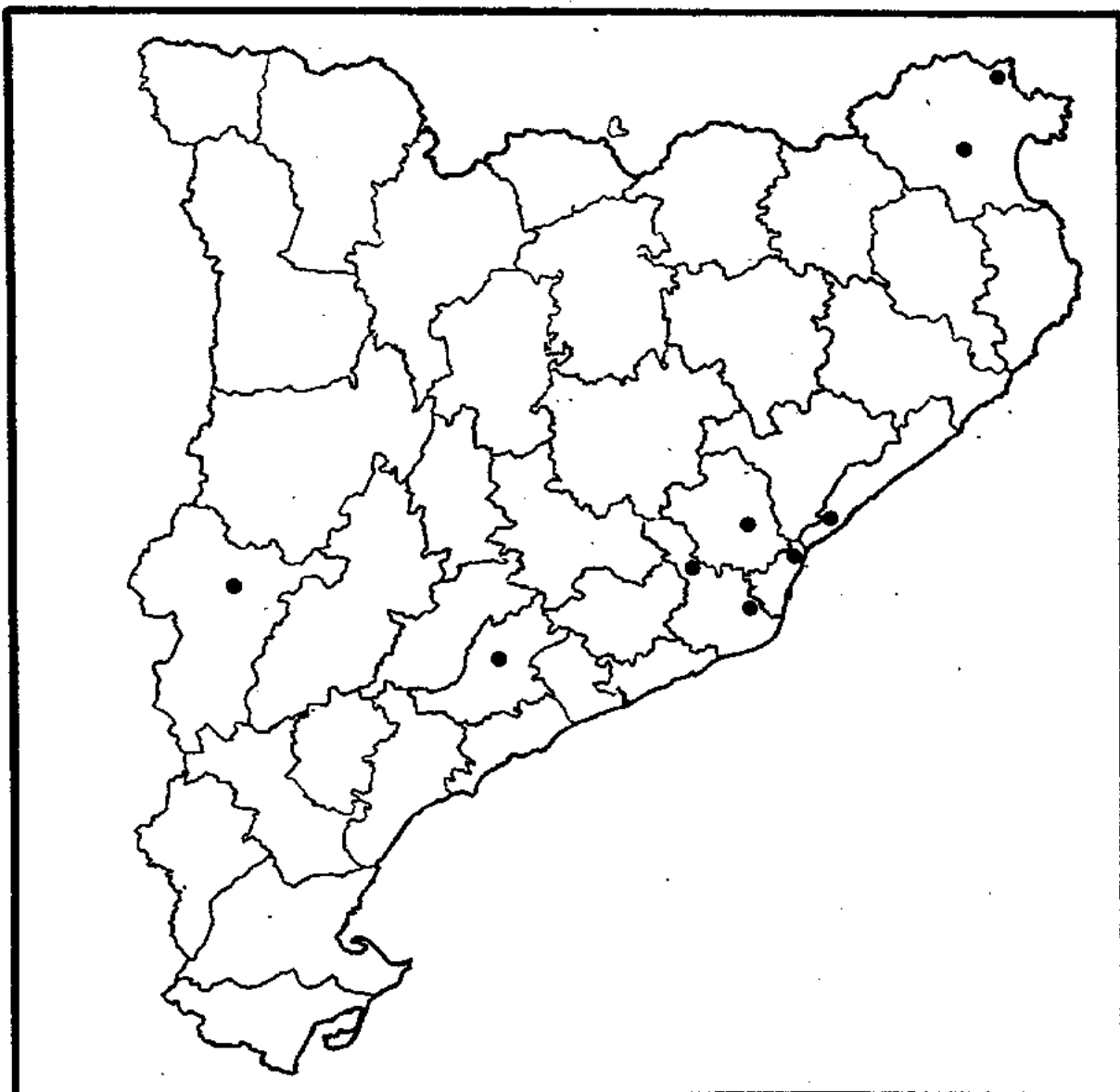
Per molt que, des de la cúpula lerrouxista, hom descrivís els resultats del 5 de febrer de 1922 com "el desastre orgánico de la Lliga" i "la afirmación brillantísima que ha hecho el Partido Radical de su poderío indestructible" (211), el cert és que la Lliga, amb uns 21.000 vots i quinze regidors electes -dels quals quatre de la Federació Monàrquica Autonomista-, més altres dos aliats jaumins, conservava un sòlid predomini dins l'escena electoral barcelonesa; quant al PRR, els seus candidats oficials recollien 16.300 vots de màxima, obtenint set escons

consistorials per a Rocha, Roure, Casajuana, Canales, Olivella, Domènech i Navés. S'havien registrat, doncs, una recuperació de dos o tres milers de sufragis respecte de les darreres consultes, i la reconquesta de les majories als districtes Vè i VIIè. Potser el més significatiu, però, eren els 8.600 sufragis dels dissidents -un dels quals, Bernaldo de Quirós, sortí també elegit- que, descomptant un cert grau de panachage amb la llista ortodoxa, permetien parlar de "los seis mil votos manifestados fuera de la oficialidad del Partido" (212). De cara al bienni 1922-23, l'Ajuntament de Barcelona estaria integrat per 23 regionalistes, 5 de la FMA, 1 nacionalista independent, 4 jaumins, 1 monàrquic independent, 1 autonomista independent, 2 de la UMN i 12 radicals, augmentats a 13 amb la gradual reconciliació de l'ex-rebel Quirós (213).

Fora de la capital, les dades disponibles apunten a una repetició del balanç del 1920: uns vint nous regidors repartits per nou poblacions (vegeu mapa nº 13), amb especial menció dels tres de Lleida, un dels quals, Salustià Estadella, seria elegit alcalde de la ciutat (214).

Més enllà de l'escrutini, aquestes eleccions han deixat abundant llavor d'antagonisme i baralles -diversos centres resten fora de la disciplina radical, la Junta de la Casa del Pueblo decideix expulsar E. Iglesias, aquest acusa de deslleials els seus oponents...(215)- llavor que, al llarg dels mesos següents, fructificarà en una creixent divisió interna del Partit. Els òrgans de direcció accentuaran llur inoperància, sense altres recursos que difondre consignes d'"amor y fraternidad" i, quan les tensions pugin massa, "solicitar la presencia en Barcelona del jefe", el qual, en el curs de dues o tres visites-llampec, es limitarà a avalar amb la seva autoritat el manteniment del precari statu quo (216); entretant, però, els senyals d'impaciència i malestar de casinos i militants es multipliquen (217), "El Progreso" boicoteja els actes de les JJRR i sorgeixen iniciatives "paral.leles" de renovació, al marge dels obturats conductes oficials: és el cas el grup "La Nueva Rebeldía", promogut per Jesús Ulled, Brauli Solsona, Carles Rodríguez Soriano, Alvar Salvat i altres "significados jóvenes radicales", o de l'Agrupación Republicana Radical "Claridad", que impulsen "unos cuantos hombres de buena voluntad" (Joan Mujal, Plató Peig...)

PRESENCIA COMARCAL DEL P R R A LES MUNICIPALS DEL 1922

- Municipi on presenta candidats i obté representació

Badalona
Cornellà de Llobregat
Figueres
Lleida
Martorell
el Pla de Cabra
Portbou
Premià de Dalt
Sabadell

(Font: "El Progreso", febrer de 1922 i "El Diluvio", 7.II.1922)

amb la simpatia d'Antoni Montaner, José Juncal, Joan Grisó, Amadeu Aragay, etcètera, i el propòsit de sanejar costums polítics, "rectificar conductas" i "renovar valores" al si del PRR (218).

A començaments del 1923, la crònica discòrdia intralerrouxista es polaritza en l'enfrontament entre Emiliano Iglesias, envoltat dels seus protegits i incondicionals -els regidors Navés, Roure, Casajuna...- beneït pel caudillo i amb "El Progreso" com a baluard, i el cap de la minoria radical a l'Ajuntament, Juan José Rocha, a qui donen suport les Juventudes, Jesús Ulled, el diari "La Aurora" i, en general, tots els elements "crítics", "esquerranistes" i "depuradors" (219). De fet, l'ofensiva antiemilianista dels qui consideren Iglesias el principal responsable de les tares morals i polítiques del Partit (la corrupció, la dretanització, la paràlisi...) ja està desfermada; des de l'octubre de 1922, un Grupo de Saneamiento Radical d'abast imprecisable, però vinculat a la Peña Republicana Radical del districte VIè i del que formen part els noms d'Antonio Franco, Joan Prats, Marià Domper i Joan Comas Costa ha emprès, a les planes d'"El Diluvio", la croada contra "el Gallego de Puenteareas", ve exigint la convocatòria d'una "convención" de tot el PRR barcelonès on aquest recuperi el seu caràcter revolucionari i vindica, com a bandera de puresa radical, la figura d'Hermenegildo Giner de los Ríos, al qual la marginació i, potser, la influència de l'entourage familiar socialista -el nebot Fernando de los Ríos, el fill Bernardo Giner...- l'han fet allunyar-se de Lerroux "sin ruido ni protesta" (220).

Malgrat les superbes i furioses rèpliques d'Emiliano des de l'òrgan oficial -"el muladar de los vendidos", "el oro de la Lliga", "la escupidera diluviesca", "la bilis de los despechados"... (221)- la campanya, lluny de minvar, s'extén i s'intensifica durant l'hivern de 1923: ja no és solament "El Diluvio", a raó d'un o dos articles diaris, i "La Aurora", amb fiblades més discretes i espaiades, sinó també "El Radical" que s'atreveix a suggerir l'apartament d'Iglesias, el diputat provincial Joan Giró -promotor, dos anys enrera, de l'Assemblea de Badalona- que incita els radicals a "eliminar de nuestro lado a los ladrones, a los farsantes, a los traidores" i, sobretot, el nou setmanari "La Linterna",

on escriuen Àngel Marsà, Brauli Solsona, Plató Peig, Lluís Marsillach, etc..., i que dedica quasi monogràficament els seus quinze números a posar en la picota els abundants aspectes tèrbols de la vida privada, professional i política del "Gallego" (222). El clímax, de tota manera, no s'assolirà fins el període electoral de l'abril.

Davant els comicis legislatius convocats pel govern de Manuel García Prieto la primavera de 1923, el panorama polític barcelonès resulta vidriós i insòlitàment complicat (223); la presència nova d'Acció Catalana, l'aparició d'un solitari candidat liberal i la concurrència, per minories, del PSOE, entre altres opcions testimonials, situen al PRR en una postura neguitosa i incòmoda, al bell mig de tota mena d'especulacions i propostes d'aliança o contuberni -l'hipotètic pacte secret Lliga-AC-liberals per anar al copo, la pretesa conxorxa entre dinàstics i lerrouxistes, la impossible coalició d'aquests amb els socialistes...- i l'obliguen a proclamar que "los radicales vamos solos, limpios, cuerpo a cuerpo, sin contactos..." (224).

Sols, però amb quins noms? És aquí, com sempre, on esclata la polèmica, sobretot des que hom coneix la decissió del caudillo de presentar-se altre cop per minories i fent parella amb Emiliano Iglesias; els nombrosos adversaris del "Gallego", que haurien volgut una candidatura plena integrada per Lerroux, Giner de los Ríos, Rocha, Montaner i Giró, per exemple, parlen d'"imposiciones denigrantes", de "procedimientos neronianos", i proposen votar només a Lerroux, o aquestiGiner, boicotejant a Iglesias, "El Diluvio" aprofita la indignació generalitzada per endurir les escomeses contra "los dos compadres de la democracia republicana", mentre entitats de la importància del Casino Republicano de la Barceloneta, Centro Obrero Republicano del Poblet, Unión Radical Graciense i altres dels districtes VII i IX anuncien, oficialment o oficiosa, llur abstenció en la propera contesa, les Juventudes Radicales fan a l'Emiliano el buit més total, i un renovador tan destacat com Joan Giró i Prat dimiteix del càrrec de diputat provincial i es separa del PRR en senyal de protesta; el rebuig del diktat lerrouxià arriba a ésser tan general, que el jefe amenaça amb renunciar a l'acta, si ell surt elegit i Iglesias no (225).

Immers en un estat de quasi-guerra civil a Barcelona, el lerrouxisme dedica escassa atenció als districtes forans, on només presenta un candidat propi, Joan Caballé i Goyeneche a Gandesa; a Arenys és proclamat el secretari de la Federación Regional de Juventudes Radicales, Lluís Sisquella i Oriol, però no arribarà a lluitar (226). Per la resta, els nuclis locals d'alguns pes segueixen llur particular política d'aliances, o bé brinden llur suport al millor postor: els radicals badalonesos, i els de l'Empordà, votaran als aspirants liberals per Granollers, la Bisbal i Figueres, els de Lleida mantindran el pacte amb la Lliga i altres grups dretans, i els de Sabadell, Terrassa i Vilanova faran costat a republicans diversos. El Partit concorre també fora de Catalunya, a Madrid, Saragossa, Sevilla, Santa Cruz de Tenerife (Lerroux), Las Palmas (R. Guerra del Río), Càdis, Pontevedra (Iglesias), Castelló, Osca (Josep Ullé), Calatayud, Valverde del Camino i Vall-de-roures (227).

La campanya electoral del PRR, l'abril del 1923, hauria resultat igual d'anodina que les dels darrers temps -l'antimonarquisme ranci, el republicanisme traumatúrgic, l'elogi hiperbòlic de les qualitats de Lerroux, la buida retòrica sobre "nuestro triunfo indiscutible" i "la ansiada liberación democrática" (228)- si no hagués estat pel debut d'Acció Catalana; la candidatura nacionalista uninominal d'Antoni Rovira i Virgili, però, pretén un dels dos llocs de minories a què també aspiren Lerroux i Iglesias, i això la converteix en el principal maldecap dels propagandistes radicals, en el gran escull, en l'enemic a batre. Es fa necessari, doncs, ressucitar "el sano españolismo" de quinze anys enrera, cridar de nous els "patriotas" i els immigrants a aplegar-se entorn de "la bandera de Lerroux", desempolsar els vells estereotips sobre "el nacionalismo reaccionario" o "la plaga separatista", "pavoroso peligro que se cierne sobre España para desmembrarla y devorarla en tiempo no muy lejano", i àdhuc cal que alguns activistes tornin a dissoldre violentament ballades de sardanes, amb l'esperança subsidiària d'atraure una part del xovinisme monàrquic que l'ensulsiada de la UMN ha deixat desemparat (229).

Bastant abans de la data dels comicis, observadors independents

havien augurat ja "una inteligencia entre los jefes radicales y los mangoneadores de la Lliga" de cara a repartir-se el pastís electoral sense ingerències de nous vinguts -"la Lliga procurarà que Lerroux y su acompañante se lleven las minorías, para que se chinche la Acció Catalana"-; també detectaren compres de vots a duro, rodes d'electors falsos organitzades als districtes IV, V, VI i VII i altres preparatius semblants, inspirats per l'"orfebre del chanchullo", Emiliano Iglesias (230). El diumenge 29 d'abril, llurs pronòstics es confirmarien amb escreix.

Aparentment, i enmig d'una gran apatia ciutadana, la Lliga ha vist minvar el nombre dels seus votants fins a uns 19.000 -que, per a l'aliat jaumí, són quasi tres mil menys-, Lerroux ha obtingut 17.000 vots, millorant poc o molt els resultats de 1920 i 1922, i l'Emiliano, "castigat" per bastants electors radicals, resta una mica per sobre dels 15.000, igualadíssim amb Rovira i Virgili en la disputa de la setena plaça de diputat. A mesura que són conegudes les xifres detallades de l'escrutini, però, la sospita d'irregularitats creix, i aviat el frau més espectacular resta localitzat al districte VIIè: allí, el regidor regionalista Josep Tomàs i Boix i el radical Ramon Olivella -és difícil creure que sense el coneixement de llurs respectius estats majors- acordaren augmentar en uns dos mil vots falsos les votacions assolides per Lerroux, Iglesias i els dos lligaires més necessitats, que eren Cambó i el carlí Batlle; així, ambdós partits s'asseguraven les actes en joc, perpetuaven llur monopoli i la Lliga, a més, privava a Acció Catalana de l'eina política i la caixa de ressonància que l'hi hauria representat un escó a Madrid (231). A Gandesa, l'aspirant del PRR ha anat a l'aigua.

Davant la grossa tupinada, que hom batejarà tot seguit com el "pacte de Sants", els perjudicats i l'opinió independent reaccionen amb escàndol i indignació; mentre militants d'AC fan sentir llur protesta violenta al carrer o a la seu central de la Lliga, "El Diluvio" parla de "la quiebra absoluta de la moral política", d'"estigma infamante", de "pacto afrentoso", de "cinismo" i "felonía" (232). Quant als regionalistes, tracten de limitar l'abast de l'afer, en sancionen l'executor

i defensen amb condescendència l'acta de Rovira tant davant la Junta Provincial del Cens com, després, al Parlament, però no prendran cap iniciativa seriosa per evitar que es consumi la flagrant injustícia (233).

La direcció del Partit Radical, per la seva banda, es refereix al falsejament del districte VII com a un fet aliè, un plet familiar entre Lliga i Lligueta, rebutja amb irades amenaces que hom questioni la legitimitat del seu "èxit", mobilitza uns centenars d'adeptes entorn del palau de Justícia durant l'escrutini oficial i tanca l'anàlisi de la contesa amb una conclusió lapidària: "nuestro triunfo en Barcelona es de los que satisfacen a los más exigentes" (234). Que la conxorxa de Sants, però, no ha estat ni una invenció dels "eternos enemigos" ni la iniciativa aïllada d'uns quadres subalterns s'evidenciarà tot seguit, quan, a les eleccions senatorials del 13 de maig, la Lliga inclogui en la seva llista per Barcelona, vencedora sense oposició, al lerrouxista lleidatà Josep Estadella i Arnó; "los suspicaces -observa el diputat socialista Andrés Saborit- podrán considerar esto como una continuación del pacto hecho en el distrito séptimo" (235).

De qualsevol manera, el penós i allisonador episodi no modifica gens el clima intern del radicalisme català: per molt que Lerroux encara expressi inversemblants propòsits de reorganització (236), l'autoritat d'Emiliano Iglesias resta intocada i omnímoda i, en conseqüència, persisteixen les dissensions, l'hostilitat pública dels Rocha, Morales Pareja, Vinaixa, etc..., envers el "Gallego", les queixes contra el "fulanismo" i la corrupció, les exigències d'una més gran participació de la base en la marxa del Partit... (237); la nova cita electoral del juny tampoc representarà, en aquest sentit, cap pausa.

Tractant-se d'uns comicis provincials, llur interès fóra, per als lerrouxistes, escàs si la previsible divisió del vot catalanista, a Barcelona, entre la Lliga i Acció no els oferís inusuals facilitats i perspectives de triomf, en particular al districte tercer. Així i tot, les esquerdes del Partit i el cost econòmic de les eleccions, estimat en unes 75.000 pessetes a càrrec dels candidats, fan difícil trobar els homes disposats a concórrer-hi; la llista definitiva, doncs, és una combinació de petits empresaris en condicions de pagar-se la investidura, ex-regidors que

volen continuar el seu cursus honorum, algú jove valor i algun perfecte desconegut (238); els noms són aquests:

BARCELONA - DTE. II PROVINCIAL

Xavier Gambús i Ballvé	(periodista)
Carlos Rodríguez Soriano	(advocat)
Antoni Pujol i Panadès	(escultor)

BARCELONA - DTE. III PROVINCIAL

Joan Colominas Maseras	(catedràtic)
Jaume Turró i Pont	(industrial)
Joan Ribas Montfar	(comerciant)

FALSET - GANDESA

Manuel Solanes i Cabré

Al districte de Vilanova-Sant Feliu, l'intent de coalició esquerrana entre un liberal (Eduard Micó), un radical (Nicolau Juncosa) i un federal-nacionalista (Fèlix Duran i Canyameres) es trenca a darrera hora per exigència de la Unió de Rabassaires, que imposa a un candidat propi en el lloc de Juncosa (239).

La campanya és una repetició, a escala reduïda, de la del passat abril; sota la batuta de l'Emiliano i la presidència de Lerroux, té també com a eix central un espanyolisme barroer i tòpic -"la gangrena separatista...", "el odio a España...", "la Pàtria amenazada"- i no formula la menor proposta programàtica per a la gestió de les Diputacions o la Mancomunitat (240).

El 10 de juny del 1923, el caràcter triangular de la lluita a la capital té efectes contradictoris sobre les aspiracions del PRR. Al districte segon les perjudica, doncs Acció Catalana hi obté els tres llocs de majoria, el de minoria és per la Lliga i els radicals, amb poc més de 4.000 vots, resten sense representació; al districte tercer, en canvi, les afavoreix, ja que 4.700 vots de mitjana li basten per assegurar-se el predomini i deixar molt enrera a les dues formacions catalanistes rivals (241). Amb les tres actes així conquerides -Solanes ha estat derrotat a Falset-, i descomptat el dimissionari Giró, el lerrouxisme tindrà cinc diputats dins la nova Mancomunitat: J. Estadella, J. Torroella, J. Colominas Maseras, J. Turró i J. Ribas (242).

Més enllà del repartiment d'escons, però, de les valoracions eufòriques -"hemos afirmado esplendorosamente nuestra personalidad..."- i de la satisfacció ritual per la "definitiva y fulminante" derrota de la Lliga (243), el fet és que el Partit Radical ha obtingut la collita de vots més pobra de la seva història en aquestes demarcacions "provincials", que la indisciplina i el tribalisme han tornat a fer estralls -"cada diputado en ciernes operaba pro domo sua", al districte segon centenars de votants han ratllat algún nom de la candidatura oficial, al tercer Joan Ribas ha tingut un miler de sufragis per a ell sol...-, i que, passada la consulta electoral, el malestar, la petició de responsabilitats, la demanda d'un procés depurador són més intensos que abans (244).

Durant el predictatorial estiu del 1923, les veus crítiques que recriminen als càrrecs públics del Partit llur passivitat i àdhuc suggereixen una certa jubilació de Lerroix, la baixa de personalitats tan significades i prestigioses com l'ex-regidor Antoni Montaner i els contenciosos de barri -al Centro Obrero Republicano Radical del Poblet, per exemple, on "oficialistes" i enemics del "Gallego" es disputen el control de l'entitat a cops de puny- (245) seran símptomes dispersos, però segurs, de la inexorable descomposició del radicalisme català.

Arribats aquí, hom pot preguntar-se perquè Lerroix, si el PRR barcelonès continuava essent-li necessari i en coneixia les nafres, ha vingut bloquejant tots els intents renovadors del període 1919-1923 i ha mantingut la seva confiança en el vilipendiat Emiliano Iglesias.

Deixant a banda la fraseologia dels discursos, el caudillo no devia ignorar, a aquestes alçades, que el retorn del radicalisme català als anys heroics era impossible, tant per raons externes (el canvi de les circumstàncies sociopolítiques) com per raons internes (els imperatius estatals del propi Partit ho prohibirien); el futur del lerroixisme estava Ebre enllà, en la direcció que assenyalaven la mitja dotzena de diputats electes l'abril de 1923 per districtes valencians, aragonesos o canaris, i Catalunya només li seria imprescindible fins que aquest futur acabés de cristal·litzar.

Entretant, per conservar una certa base a Barcelona, Lerroix no

ha volgut córrer el risc d'un procés de reorganització que desmuntés el Partit local sense cap garantia de poder-lo reconstruir després; no ha pogut prescindir de l'Emiliano (finançador d'"El Progreso" i amo d'una considerable màquina electoral), ni escombrar els cacicats de districte, ni dissoldre les clienteleles particulars dels regidors, perquè els edils, els que aspiren a succeir-los, els empleats municipals que en depenen, els alcaldes de barri que aquells han nomenat, els protegits que n'han rebut o n'esperen un favor són gairebé tota la massa mobilitzable que li resta, són els que aporten, entre autèntics i falsos, la major part dels vots en els comicis (246), són el darrer reducte que assegura la momentània supervivència del PRR; fer-ne taula rasa representaria, doncs, un suïcidi polític, i el jefe prefereix la lenta consumpció, sabedor que, mentre hom tingui "fuerza para sacar un concejal, habrá 'doctrina' y organización..." (247).

e) Cap a la Dictadura, entre el rebuig i l'esperança

A desgrat d'algun comentari malèvol sobre la candidatura de Lerroux a Mussolini espanyol (248), el cert és que, dos mesos justos després de la marxa sobre Roma, el Partit Republicà Radical ja havia formulat una condemna rotunda del feixisme italià i havia previngut sobre els intents de trasplantar-lo a Espanya, advertint que, en un o altre país, el seu secret "no es otro que perseguir y destruir las organizaciones obreras y exterminar a los hombres de espíritu liberal" (249). Tanmateix, enmig de la imparable crisi de la monarquia parlamentària d'Alfons XIII i davant la clamorosa inanitat del govern García Prieto, les esperances de l'oligarquia requeien, no tant en el triomf d'un hipotètic moviment totalitari com en una intervenció de les forces armades, en "una dictadura de sable que colme sus deseos y sofoque los deseos populares" (250).

Durant la primavera i l'estiu del 1923, el lerrouxisme, com altres sectors de l'opinió pública, observà i difongué els símptomes involucionistes que s'albiraven en l'horitzó polític espanyol, però ho féu no solament en termes genèrics -"... la avalancha militarista que se cierne sobre nuestra querida Patria..." (251)-, sinó concretant la principal amenaça en l'actuació a Barcelona del general Miguel Primo de Rivera.

De fet, correspon als diputats radicals el mèrit de la denúncia més rotunda i més precisa de les carantoines burgeses al capità general de Catalunya, de les ingerències d'aquest en els conflictes socials d'aquells mesos, de la seva arrogant prepotència sobre les autoritats civils i el propi govern, de la conspiració ordida en els cercles patronals i regionalistes per fer de Primo "el salvador de la Patria": "todas estas fuerzas llamadas vivas vienen rodeando al Sr. Marqués de Estella, vienen jaleándole y diciéndole, si no como en Macbeth, 'tú serás rey', si 'tú serás dictador'", informà Emiliano Iglesias al Congrés el 19 de juny, mentre Lerroux, consultat pel ministre de la governació, aconsellava la destitució immediata de l'impetuós militar (252). De tota manera, en un període que el PRR extremava els seus esgarips patrioters i espanyolistes (253), sembla com si als prohoms del Partit els preocupessin molt més, del pronunciamento en gestació, les aparents connotacions

filolligaires -"el Sr. Marqués de Estella está siendo juguete e instrumento de elementos desafectos a España" (254)- que no el caràcter autoritari i anticonstitucional; malgrat llur retòrica civilista, els radicals mai no veieren amb mals ulls la idea del canvi polític per la via de la sedició militar, sobretot si en podien ésser els beneficiaris, i Lerroux mateix, a qui alguns oficials colpistes temptejaren a Barcelona, especularia a posteriori amb les possibilitats d'haver donat al complot un rumb republicà (255).

Amb aquests antecedents fins a cert punt contradictoris, ¿quina fou la reacció del lerrouxisme davant el cop d'estat del 13 de setembre de 1923? Donat que, previsorament, tant el caudillo com Iglesias es trobaven fora de Barcelona -el primer havia embarcat el dia 10 cap a Santa Cruz de Tenerife, i el segon marxà la nit del 12 en direcció a Madrid i Galícia (256)-, l'actitud inicial del Partit català, observable a través d'"El Progreso", es mogué per terrenys d'ambigüitat i de no compromís: "la Democracia Republicana debe confirmar su ideario incommovible", "el régimen ha llegado al máximo de su descomposición", "el ejército español no puede olvidar... (sus) tradiciones liberales", "no se puede arrumbar los partidos políticos como algo inservible", "los actuales momentos fueron ya previstos por Lerroux..."; deixant a part la prudència lògica en un cas com aquell, els "efusivos elogios" i les "férvidas admiraciones" que la "desvergonzada" Lliga prodigà al moviment militar en les primeres hores constituïen per al PRR un factor addicional de recel envers l'acte del marquès d'Estella (257).

Transcorreguts, però, alguns dies, i esbossat el perfil del directori primoriverista, els radicals i llur jefe iniciaren una ostensible aproximació al nou poder. En una primera entrevista concedida a Màlaga, Lerroux deia, a propòsit del cop, que "yo siempre veo con agrado todas las manifestaciones de orden, sean las que fueren..." i, sense expressar una adhesió incondicional, manifestava la seva disponibilitat a col·laborar en la governació del país: "Si me necesitan, estoy esperando la orden, el aviso, la súplica... Yo, por mi patria, por su salvación, soy capaz de todos los sacrificios del mundo...". Des de Barcelona, els publicistes del PRR acceptaven el procediment dictatorial "como mal menor", identifica-

ven Primo amb el "cirujano de hierro" depurador i regenerador que havia demanat Joaquín Costa i recordaven també als militars que "en la vida política de nuestra Patria hay fuerzas avaladas por la opinión que tienen el alto prestigio de haber sido siempre defensoras decididas de la Patria y de la Libertad. Hay hombres que no han sido gastados por el Poder ni contaminados por la vieja política al uso" (258).

En definitiva, la posició del radicalisme en els moments inaugurals de la Dictadura es pot definir com una barreja de cautela i esperança, que es decanta a favor de l'esperança a mesura que el moviment adopta una fesomia clarament espanyolista, donant així al PRR ocasió de recordar el seu full de serveis "patriòtics" i "antiseparatistes" (259), i a Lerroux oportunitat d'oferir-se per al que calgui. En la hipòtesi, inicialment anunciada i plausible, d'una dictadura breu amb recanvi civil consensuat (260), ¿no podia el caudillo radical, ben vist pels poders fàctics, simpàtic a la burgesia i envoltat d'una esvaïda aurèola progressista, aspirar a ésser aquell recanvi?

NOTES AL CAPÍTOL VIII

- (1) Una síntesi de les noves condicions de l'obrerisme, a G. MEAKER, op. cit., pp. 200 a 206
- (2) "El Gobierno trata de alentar el movimiento sindicalista para obligar a los fabricantes a ir a la Capitanía general y al Gobierno civil; pero nosotros vamos a hacer fracasar este propósito", declarava Josep Ulled a "ABC" el 16.I.1919.
- (3) Necrològiques de Karl Liebknecht i Rosa Luxemburg, i condemnes del "bolchevikismo", a "El Progreso", 19 i 20.I.1919.
- (4) Ibid., 10 i 16.II.1919.
- (5) Ibid., 23, 26 i 28.II, 3, 8 i 13.III.1919.
- (6) Archivo Histórico Nacional, Gobernación, lligall 57-A, expedient nº 10.
- (7) Vegeu les declaracions de Guerra a "El Diluvio", 19.III.1919, i el seu discurs parlamentari a "Diario de Sesiones del Congreso", 10.II.1921.
- (8) "El Diluvio", 24.IV.1919; la detenció de Guerra es perllongà fins a mitjan maig.
- (9) Archives Nationales, París, lligall F7/13.440, informe datat el 2.IV.1919; també F. MADRID, Ocho meses y un día en el Gobierno Civil de Barcelona, p. 16, i "El Progreso", 16.V.1919.
- (10) "La Aurora", 26.IV.1919.
- (11) Vegeu "El Progreso", 11.III, 8 i 9.IX i 23.X.1919, 22.V i 29.VI.1920 i 2.II.1922, amb discursos de Lerroux i altres textos sobre aquest tema, reproduïts en part a E. FITÉ, op. cit., pp. 208 a 214.
- (12) La identitat d'idees i fórmules és evident si hom analitza el "programme de Nancy" (1907) del Parti Radical-Socialiste, i la revisió feta en la immediata postguerra sota els efectes del perill comunista; vegeu S.BERSTEIN, op. cit., I, pp. 59 a 63, 67 i 170 a 174, J.-T. NORDMANN, Histoire des radicaux, pp. 169 a 173 i, del mateix autor, La France radicale, pp. 15-16, 62 i 130 a 133.
- (13) D'un discurs del caudillo al Teatro de la Zarzuela, de Madrid; "El Progreso", 29.VI.1920.
- (14) Vegeu, sobretot, El Comité Electoral Republicano al Pueblo, "El Progreso", 31.V.1919, i també ibid., 28.X.1919, 24 i 29.VIII.1920.
- (15) Ibid., 10.VIII.1920.

- (16) Vegeu "El Progreso", 19.IX i 28.X.1919, 5.VIII, 5 i 8.IX i 23.XII.1920, 25.I.1921, 25.VII.1922, i E. FITE, op. cit., pp. 203 a 207, entre moltes altres referències possibles.
- (17) "La Aurora", 7.X. i 29.XII.1919 i 11.IV.1921.
- (18) Les cites procedeixen d'"El Progreso", 30.V.1919 i 1.I.1922, i "El Radical", 17.II.1922; més peces de la mateixa literatura, a "El Progreso" (R. GUERRA DEL RÍO, A los tres comités, 28.IX.1920, El deber de los hombres avanzados, 9.IV.1921, Labor que se impone, 15.VI.1921, Las consecuencias de un error, 8.V.1921, J. RAURICH, ¿Tampoco esta vez vas a votar?, 17.I.1922, E. IGLESIAS, Una lección que debe aprovecharse, 14.II.1922, Emiliano Iglesias, conferenciante, 19.III.1922, etcètera).
- (19) Així es posa de manifest a editorials d'"El Progreso" com El sindicalismo y su actuación política (17.VI.1922), La democracia y el sindicalismo, (25.VI.1922), Sindicalismo apolítico y sindicalismo político (29.VI.1922) o Inconsecuencias sindicalistas (1.VII.1922).
- (20) "El Progreso", 22.V i 9.IX.1919, respectivament.
- (21) "Diario de Sesiones del Congreso", 12.VIII.1919 i "La Aurora", 1.XII.1919.
- (22) Vegeu "El Progreso", 17.V, 8, 11 i 19.VI, 17.VII, tot l'agost, 8 i 11.XII.1919, 16.XI.1920, 17.X.1922 i 26.VI.1923, "ABC", 4.XI.1919, "La Aurora", 1.XII.1919 i "Diario de Sesiones del Congreso", 12.VIII.1919, 19 i 26.IV.1921 i 3.III.1922.
- (23) Les polèmiques afirmacions de Lerroux i l'incident amb el diputat del PSOE Teodomiro Menéndez, a "Diario de Sesiones del Congreso", 10 i 14.I.1920; un judici cenetista, a A. PESTAÑA, El terrorismo en Barcelona, p. 2; escolta policial i risc d'un atemptat, a P. SERRANO, Política española. España en 1921, i A. LERROUX, Al servicio de la República, p. 62.
- (24) "El Progreso", 20.VI i 11.XII.1919 i 24.XI.1922, J. MANENT I PESAS, Records d'un sindicalista llibertari català, p. 55 i F. MADRID, Ocho meses..., op. cit., pp. 26-27.
- (25) "La Veu de catalunya", 7.V.1919.
- (26) Archives Nationales, París, lligalls F7/13.440, F7/13.441 i F7/13.442, informes datats el 12.IX.1919, 30.XI.1921 i 15.IV.1922.
- (27) Ibid., lligall F7/13.441, nota del 20.I.1920 i "La Aurora", 24.I.1920; denúncia parlamentària de les detencions, a "Diario de Sesiones del Congreso", 4.II.1920, i un relat minuciós fet per Guerra del Ríu a ibid., 11.II.1921.

- (28) F. MADRID, Las últimas veinticuatro horas de Francisco Layret, p. 29, "La Vanguardia", 5 i 9.XII.1920; sobre l'atemptat contra Ulled, en el que morí un seu ordenança, "El Progreso", 15.IV.1921, M. SASTRE Y SANNA, La esclavitud moderna, p. 181 i "Diario de Sesiones del Congreso", 15.IV.1921; mesures d'autoprotecció dels radicals, explicades a *ibid.*, 29.IV.1921 i 18 i 19.VII.1923; psicosi d'atemptats entre alguns quadres radicals, a J. ULLED, op. cit., pp. 144 a 146 i 149 a 156.
- (29) Així, el president del Sindicat Únic de l'Alimentació, Josep Canela, assassinat el novembre de 1920, havia estat lerrouista ("La Vanguardia", 28.XI.1920) i l'obrer cuiner Joan Malendres, mort l'abril de 1921, encara ho era ("El Progreso", 29.IX.1921); casos d'obres radicals detinguts a Barcelona i a Reus, o en vaga, a "El Progreso", 18.IX.1920 i 7.X.1921, i "El Diluvio", 14.VII.1923.
- (30) Vegeu "El Progreso", 8.VII i 1.VIII.1919, II i 26.V.1920, 9.XII.1922, 15.VIII.1923 i ss.; el mateix periòdic, el 25.IV.1922, informava d'una visita del Noi del Sucre a Lerroux per a demanar-li que intercedís en l'excarceració d'Àngel Pestaña.
- (31) "El Radical", 16.IX.1921 i "El Progreso", 5.X i 1.XI.1921.
- (32) Archives Nationales, Paris, lligall F7/13.441, informe datat el 15.IX.1921; "El Progreso", 18.V.1922.
- (33) Aquest era president del Sindicat de Periodistes i fou un dels trenta-sis deportats a la Mola de Maó, el novembre de 1920, amb Seguí, Companys, etc...; vegeu A. AMADOR, ¿Porqué estoy en la cárcel?, *ibid.*, 19.XI.1920.
- (34) Vegeu "El Progreso" entre el 7.XI.1919 i el 28.I.1920. Durant el boicot, els responsables de "Solidaridad Obrera", Tomás Herreros i Àngel Pestaña, s'oferiren per assegurar la sortida del portaveu radical; *ibid.*, 18.X.1919.
- (35) "El Progreso", 21 i 28.VII, 13, 17, 19, 25 i 29.VIII, 1 i 10.IX, 5, 7, 9 i 10.XI.1920, 13.II, 3 i 17.IV i 20.X.1921, 8, 9 i 11.VIII, 26 i 27.X i 29.XI.1922, 14.III i 12.VIII.1923; també "El Radical", 9.XI.1920.
- (36) Les principals intervencions parlamentàries de Lerroux, Iglesias i Guerra del Río, que inclouen severíssimes condemnes de la gestió dels governadors Mestre Laborde i Martínez Anido i acusacions explícites sobre la "lleï de fugues" o els Lliures, a "Diario de Sesiones del Congreso", 4 i 5.II.1920, 10 i 11.II, 30.III, 1, 5, 6 i 15.IV, 24.V i 28.VI.1921, 28.XI.1922 i 1.VI.1923.
- (37) Gestions de Guerra del Río al Parlament en favor d'ambdues entitats, a "Diario de Sesiones del Congreso", 2.III i 16.XII.1921; defensa d'afiliats a "El Ràdium", "El Progreso", 15.III.1919.

- (38) Sobre la manca d'idees tocant al problema agrari andalús, per exemple, vegeu C. JALÓN, Memorias políticas, p. 30.
- (39) J.Mª CARRETERO, Lo que no quiere España, p. 15.
- (40) "Diario de Sesiones del Congreso", 11.VIII.1919; un comentari, a "El Diluvio", 16.VIII.1919.
- (41) Vegeu "El Progreso", 17.V.1919, 22.V i 28.IX.1920, 23.VIII, 17.IX, 24.X i 5.XI.1922; J.Mª CARRETERO, Lo que no..., op. cit., p. 19.
- (42) A la secció de fulls volants de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona hi hem vist una octaveta del 1919 titulada "Viva el volchevikismo ruso. Para nuestro jefe Alejandro Lerroux", que diuen redactar joves radicals i signen "Los del 2º, 5º, 8º, 9º y 10º"; entrevistat per "La Aurora" el 5.III.1919, Emiliano Iglesias defensa l'ideal socialista dels maximalistes russos; en un míting a Reus, el regidor radical de Tarragona Julio Ulargui assegura que "una República sovieta encuadra perfectamente en el programa republicano" ("El Progreso", 10.VIII.1920). Cal recordar, en fi, que un dels fundadors del PCE, Juan Andrade, havia militat fins el 1918 a les Juventudes Radicales de Madrid; G.H. MEAKER, op. cit., p. 336.
- (43) Les cites són d'"El Progreso", 6.III.1923 i 18.I.1921, respectivament; altres referències d'idèntic estil, a "Diario de Sesiones del Congreso", 5.II.1920, "El Progreso", 23 i 28.X.1919, i declaracions a "ABC", 4.XI.1919; diatribes antibolxevics d'Emiliano Iglesias -sí, el mateix-, a "La Aurora", 18.X.1920, "El Progreso", 2.XI.1920 i 1.III.1921.
- (44) "Diario de Sesiones del Congreso", 12.I.1920.
- (45) "El Diluvio", 11.XII.1920.
- (46) "El Progreso", 22.IX.1919 i 2.II.1921; també, *ibid.* de tot el setembre de 1919, "La Vanguardia", 18.IV.1920, "La Aurora", 1.II.1921, etcètera.
- (47) A. LERROUX, Mis memorias, pp. 488 a 492, i C. JALÓN, op. cit., p. 51; curiosament, en una biografia oficiosa publicada el 1935 (F. CAMBA, Lerroux. El caballero de la libertad, pp. 121 a 123) s'afirma que refusà la conversa amb el rei perquè no era "a plena luz".
- (48) "El Diluvio", 10.X.1922.
- (49) "El Progreso", 10.VIII.1921, J.Mª CARRETERO, Lo que no..., op. cit., pp. 21-22, "El Progreso", 27.III.1921 i 28.IX.1920, respectivament.
- (50) *Ibid.*, 27.III.1921.

- (51) De com imaginava i desitjava el PRR un pronunciament militar republicà en poden donar idea la facilitat i l'entusiasme amb què el seu líder cregué, i involucrà el PSOE, en un pretès projecte de sublevació de la marina de guerra, el gener de 1919, que acabaria resultant una entabanada; el relat detallat, A. I. PRIETO, De mi vida, I, pp. 41 a 46, i A. LERROUX, Mis memorias, pp. 530 a 533.
- (52) "El Progreso", 15.VIII.1919, "Diario de Sesiones del Congreso", 12.I.1920 i 20.VII.1923.
- (53) A. LERROUX, Mi concepción de la defensa nacional, reproduït a "El Progreso", 20.X.1920; un comentari crític, a El sargento estratega, "La Publicidad", 20.X.1920.
- (54) Per exemple, J.Mª CARRETERO, Lo que no..., op. cit., pp. 13-14.
- (55) "El Progreso", 23.I.1923, "El Diluvio", 26.I.1923, V. ARANA GONDRA, Clamor ante el trono, pp. 176-177, i V. FRAGOSO DEL TORO, La España de ayer, I, p. 113.
- (56) "El Progreso", 11.III.1919.
- (57) La situación actual juzgada por Lerroux, carta datada el 16.IV.1919, Institut Municipal d'Història de Barcelona, secció de fulls volants.
- (58) Ibidem, "El Progreso", 23.X.1919 i 13.I.1922, i "Diario de Sesiones del Congreso", 19 i 28.XI.1919.
- (59) Aquesta última cita, a "El Progreso", 24.X.1919.
- (60) Vegeu "Diario de Sesiones del Congreso", 12.VIII.1919 i 29.XI.1921, "El Progreso", 23 i 24.X.1919, 28.II, 7.V, 17.IX i 24.X.1922, i A. LERROUX, Al servicio de la República, pp. 172 a 175.
- (61) "Diario de Sesiones del Congreso", 29.XI.1921 i "El Progreso", 28.II.1922.
- (62) A. LERROUX, Al servicio..., op. cit., pp. 175 a 180, A. SABORIT, Julián Besteiro, pp. 117-118, i "El Progreso", 17.XI.1920.
- (63) "Diario de Sesiones del Congreso", 1.VII.1922.
- (64) "El Progreso", 24.I i 24.X.1922, "El Diluvio", 6.X.1922 i "El Radical", 24.III i 3.VII.1922; posicionaments d'E. Iglesias, a "El Progreso", 30.X.1921 i 10.II.1922.
- (65) E. FITÉ, op. cit., p. 65.
- (66) Vegeu "El Progreso", 10 i 18.VIII i 4.X.1921, i "El Diluvio", 10.IV.1923.

- (67) Sobre Lerroux i les responsabilitats, "Diario de Sesiones del Congreso", 29.XI.1921 i 6.VII.1923, Libro de oro..., op. cit., pp. 131 a 139, A. LERROUX, Al servicio..., op. cit., p. 202 a 205, E. FITÉ, op. cit., pp. 236 a 241, "La Campana de Gràcia", 23.XII.1922, i "El Progreso", 20.XII.1922 i ss., 4 i 5.I, 22.II, 6 i 12.VII.1923, entre altres referències.
- (68) "Diario de Sesiones del Congreso", 12.VIII.1919, "El Diluvio", 11.VIII.1919, i "El Progreso", 23.X.1919.
- (69) Un fullet amb el títol Prolog (Audaces fortuna juvat)?, escrit en francès i datat l'agost del 1919, denuncia l'empèstit com una operació al servei del Banc Alemany Transatlàntic i altres grups germànics presents a Barcelona (Institut Municipal d'Història de Barcelona, secció de fulls volants); també, un informe del 2ème Bureau, datat el 2.IX.1919, Archives Nationales, lligall F7/13.440.
- (70) Vegeu "El Progreso", 26.IX i 3.X.1922, i el comentari sarcàstic d'"El Diluvio", 18.IV.1923; A. LERROUX, a Mis memorias, pp. 604 a 608, situa el fet coetàniament al cop de Primo de Rivera, error que ha estat recollit en altres llibres; una versió també inexacta a Libro de Oro..., op. cit., p. 299.
- (71) Vegeu J. CABALLÉ GOYENECHÉ, op. cit., pp. 15 a 19.
- (72) "El Progreso", 20.VIII.1919, i "ABC", 4.XI.1919, respectivament.
- (73) J. ZARRALUQUI, Cuatro redacciones y una guerra, p. 39, C. JALÓN, op. cit., p. 51, G. MAURA Y M. FERNÁNDEZ ALMAGRO, op. cit., pp. 353 a 355 i 528 a 530, i "El Progreso", 22.VII, 23 i 27.IX.1921.
- (74) Ibid., 17.IX, 3 i 5.X.1922, i D. MERCADAL, Datos para la historia de los movimientos obrero y político en Menorca, pp. 198-199.
- (75) "El Progreso", 12 i 14.I.1921; "La Vanguardia", 10.IV.1923, i "La Publicitat", 11.IV.1923.
- (76) Els principals contactes del líder amb el Partit tenen lloc el maig del 1920, el març i el novembre de 1922 i el gener de 1923; els últims extremismes d'Iglesias, a "El Progreso", 18.VII.1919.
- (77) Vegeu "La Aurora", 15, 28 i 30.IV, 14, 15 i 17.V.1919 i 19.IV.1920, "El Diluvio", 14.V.1919, i "El Progreso", 17.IX.1919.
- (78) A remarcar la que desenvolupa aquell periòdic entre l'octubre del 1922 i l'adveniment de la Dictadura, amb un ritme d'un o dos articles diaris -a voltes, tres o quatre- i un contingut bastant repetitiu.
- (79) "La Aurora", 11.IX.1919 i 2.VII.1920, "El Progreso", 29.VI i 4.VII 1920, 20.VII i 12.XI.1922.
- (80) Aquesta teoria apareix formulada a "Diario de Sesiones del Congreso", 5.II.1920 i "El Progreso", 6.V.1920 i 16.X.1921.

- (81) "El Progreso", 18 i 25.VI i 17.VII.1919.
- (82) Ibid., 21, 24, 25 i 31.VII i 6.XI.1919 -d'on procedeix la cita-
i "ABC", 4.XI.1919.
- (83) "Diario de Sesiones del Congreso", 5, 17 i 24.II.1920.
- (84) "El Progreso", 6.V.1920.
- (85) Ibid., 16 i 19.III.1921, i "Diario de Sesiones del Congreso", 1.IV.1921.
- (86) Vegeu "El Progreso", 16 a 25.VIII, 1, 7 i 21.IX, 9 a 13.XI i 15
a 31.XII.1921.
- (87) Ibid., 27.IX.1921, G. MAURA Y M. FERNÁNDEZ ALMAGRO, op. cit.,
pp. 528-529, i "Diario de Sesiones del Congreso", 2.III.1922. A
"El Progreso", 4.X.1921, es pot veure amb quantes reserves i quina
poca convicció repeteix Lerroux el clàssic "Maura, no".
- (88) "El Progreso", 9.III i 4.IV.1922.
- (89) Vegeu "Diario de Sesiones del Congreso", 27.IV.1920 i 29.XI.1921,
"El Progreso", 22 i 30.V.1920, "El Radical", 24.III.1921 i "El Liberal",
25.IV.1922.
- (90) Les cites, a "El Progreso", 27.VI.1919, i "Diario de Sesiones del
Congreso", 5.II.1920; altres referències a "La Aurora", 20.VI.1919
i "El Progreso", 4.VII i 28.IX.1920 i 27.III.1921.
- (91) "El Progreso", 6.I, 4, 6, 27 i 29.IV.1923.
- (92) Anteriors vinculacions amb el món funcional, a "El Progreso",
15.VII.1915, 28.XI i 1.XII.1916 i 10.III.1917; estrets lligams
amb el gremi de taverners, a ibid., 3.II.1914 i 8.XI.1917; sobre
la sociologia del PRR barcelonès a partir del 1918, E. AUNÓS,
Discurso..., op. cit., p. 318, i "El Progreso", 20 i 24.I, 10.II
i 13.VII.1918, 27.III.1920, 15.VII.1922, 4, 23 i 25.I.1923.
- (93) Ibid., 15.VIII.1918.
- (94) Vegeu "La Aurora", 2, 9, 10, 14, 18, 21, 22 i 23.II, 2, 3 i 14.III.1921.
- (95) Arxiu del Registre d'Associacions, Govern Civil de Barcelona,
exp. nº 6877.
- (96) El quadre ha estat elaborat a partir de les dades oficials que
figuren en les candidatures, perquè, tant o més que la realitat,
ens interessava copsar la imatge sociològica que el Partit vol
projectar de sí mateix davant de cada elecció; hem respectat doncs,
malgrat llur irregularitat, les categories donades per "El Progreso",
triant, quan un candidat apareixia amb dues professions, la que
ens ha semblat més significativa.

- (97) Vegeu els discursos de R. Guerra del Río a "Diario de Sesiones del Congreso", 4.XI.1921 i 2.VI.1922, i "El Progreso", 9.IX.1923.
- (98) Vegeu "El Progreso", 22 i 24.VI.1919, "El Diluvio", 4.VII.1919, i també l'apartat següent.
- (99) "El Progreso", 6.VII i tot l'agost de 1919, i "Diario de Sesiones 14.I.1920; comentaris a la desintegració del PRC, a "El Progreso", 22 i 28.IX.1920 i ss.
- (100) Vegeu "El Progreso", 25.VI.1921, baralles amb el republicanisme empordanès, a *ibid.*, 7.VIII.1921.
- (101) Vegeu "Diario de Sesiones del Congreso", 14.I.1920 i 6.VII.1923, "El Progreso", 21.IX.1919 i "El Diluvio", 8.VII.1919.
- (102) "El Progreso", 4.VII.1919 i 18.XII.1921.
- (103) Vegeu *ibid.*, 7 i 8.VI i 7.VII.1919, 22.VII.1920 i dies següents, 2 i 9.XII.1921 i 2.VII.1922; un exemple de miting de barri on els "duros ataqués a los lligueros" són tema obligat per a tots els participants, a *ibid.*, 11.VII.1922.
- (104) "El Diluvio", 3.V i 18.X.1919, i "El Progreso", 22.VIII.1919.
- (105) Vegeu "El Progreso", 2, 8 i 9.IV.1920, 11, 14 i 18.I, 19.II, 13.IV, 20.V i 27.XII.1921, 2 a 8.IV, 5.V i 1 a 5.XII.1922; la campanya sobre el "Metro" a les Rambles, a *ibid.*, 8 a 30.XI.1922.
- (106) *Ibid.*, 3 i 31.III i 22.X.1921.
- (107) Exemples de la coincidència-subordinació entre Lliga i radicals, a "El Progreso", 9.VII, 6 i 14.XII.1921, 24.II i 8.VII.1922 i "Diario de Sesiones del Congreso", 8.XI.1921.
- (108) Per exemple, "El Progreso", 25.VI, 12 i 14.IX.1919, 5 i 22.III, 11.IV, 15.VII, 7 i 8.VIII.1920, 14.V.1921, 31.VIII i 1.IX.1922.
- (109) *Ibid.*, 31.VIII.1919.
- (110) Així, els diputats del PRR avalaren la demanda de cessió a la Mancomunitat de la xarxa telefònica interior, però el caudillo s'hi oposà: *ibid.*, 25.IV, 23.V i 10.VIII.1922, i "La Veu de Catalunya", 26.IV.1922; vegeu també "El Progreso", 12 i 15.VI.1920, i "La Aurora", 11.VI.1921.
- (111) Sobre l'elecció d'Estadella i el seu tarannà en ocupar el càrrec, "El Progreso", 30 i 31.VIII.1921, i "El Radical", 3.IX.1921.
- (112) Vegeu "El Progreso", 19.V, 27.VII, 5.VIII i 7.X.1919.

- (113) Vegeu els pronunciaments autonomistes de Lerroux, Iglesias i Guerra del Río a "El Progreso", 17.V.1919, 11.V.1920 i 11.V.1921, respectivament; també, *ibid.*, 24.II i 7.IX.1922.
- (114) *Ibid.*, 4 i 21.V.1920.
- (115) "El Progreso", 19 i 20.XI.1920; les conclusions del Congreso, a Libro de Oro..., *op. cit.*, pp. 123 a 125.
- (116) Don Emiliano Iglesias dice..., "El Progreso", 9.VIII.1921 i 7.X.1922.
- (117) *Ibid.*, 8.III.1921.
- (118) "El Progreso", 30.IX i 1.X.1920, 11 i 12.IV i 24.VI.1922; l'anterior cita de Lerroux, a *ibid.*, 17.V.1919; referència a l'orador antisardanista, a "El Radical", .VIII.1922.
- (119) Vegeu "El Progreso", 22.VI.1920 i 8.IX.1922.
- (120) Sobre el primer, M. DOMMANGET, Les grands socialistes. Francisco Ferrer, p. 366, i "La Veu de Catalunya", 11.XII.1920; pel que fa al segon, E. MIRÓ Y SOLÉ, *op. cit.*, pp. 216-217 i 235.
- (121) Vegeu, per exemple, "El Progreso", 28.V, 1.VI, 5.VII, 22.IX i 8.X.1922, "La Aurora", 7.X.1922 i "La Veu de Catalunya", 5.X.1922.
- (122) Vegeu "Diario de Sesiones del Congreso", 19 i 22.VI.1923, i E. IGLESIAS, El Nacionalismo catalán, sèrie de tres articles publicats a "El Progreso", 30 i 31.I i 2.II.1923.
- (123) *Ibid.*, 27.X.1922, 25.III, 12 i 26.V i 29.VII.1923.
- (124) *Ibid.*, 27.III, 13 i 26.V i 16.VI.1923, i "El Radical", 8.II.1923.
- (125) "El Progreso", 6.V.1923.
- (126) *Ibid.*, 15.V i 7.VI.1923, respectivament.
- (127) La frase és de José Juncal al Congrès Radical de Catalunya; "El Progreso", 13.XII.1921.
- (128) Vegeu, per exemple, el diagnòstic d'A. GUERRA, La crisis del republica-
nismo, "El Diluvio", 23.XI.1920.
- (129) Potser la millor radiografia, feta des de dins, de les dolències radicals es pot trobar a la sèrie d'editorials publicats a "La Aurora" els dies 7, 8, 9, 12 i 18.VII.1920.
- (130) Així, quan E. Iglesias reculli, al Congrès, la inquietud del Foment del Treball Nacional davant possibles rebaixes de l'Aranzel, rebrà l'agraïment públic del president de la corporació patronal; "Diario

- de Sesiones del Congreso", 5.VII.1923, i carta de Domènec Sert i Badia, a "El Progreso", 20.VII.1923.
- (131) Post-electoral, "L'Esquella de la Torratxa", 13.II.1920.
- (132) I. MOLAS, La ciutat llunyana, p. 78.
- (133) Sobre tots aquests problemes, vegeu "El Radical", 9.VIII, 16.IX, 14, 17 i 18.X.1921 i 25.VIII.1922, "El Progreso", 23.XII.1920 i "El Diluvio", 21.I.1920 -d'on procedeix la cita- i 2.VI.1923.
- (134) "El Progreso", 22.V.1920.
- (135) Vegeu "La Aurora", 10, 18 i 21.II i 29.III.1921, i "El Diluvio", 20.X.1921.
- (136) Una explicació sobre les causes de la ruptura, a *ibid.*, 13.III.1921; vegeu també infra.
- (137) ¿Qué hombres irán al Municipio?, "El Liberal", 11.I.1922.
- (138) Una informació, potser esbiaixada, d'"El Diluvio" (12.XI.1922) li atribueix una tirada de 1.500 exemplars i un estipendi de 500 pts. setmanals procedents del fons de rèptils del govern civil.
- (139) Sobre el primer tema, "El Progreso", 14.VII.1919; quant a la "pérfida maniobra" regionalista entorn dels districtes, *ibid.*, 14, 16 i 17.XII.1921, 5.I.1922 i ss., "Diario de Sesiones del Congreso", 15.XII.1921 i "La Veu de Catalunya", 20.XII.1921. A la fi, una nova divisió municipal serà aprovada per consens PRR-Lliga el març del 1923, però no s'aplicarà a cap elecció anterior a la Dictadura.
- (140) Vegeu "El Progreso", 1, 5, 6, 8, 10 i 11.VI, 30.IX i 10.XII.1920.
- (141) *Ibid.*, 15.IV.1920, 24.VI i 11.IX.1921, 15.II.1922, 3, 4 i 7.II i 20.V.1923.
- (142) *Ibid.*, 9.IX i 3.X.1922.
- (143) J.M., El líder i el Capdill, davant les eleccions, "La Campana de Gràcia", 17.III.1923.
- (144) Vegeu a "El Progreso" de setembre a novembre de 1922 les cròniques de les seves "giras" per ambdós territoris insulars.
- (145) "El Diluvio", 5.II.1922; també, 18.X.1919.
- (146) "El Progreso", 19.V.1919; sobre els comicis, en general, vegeu A. BALCELLS, J.B. CULLA, C. MIR, op. cit., pp. 271 a 303.
- (147) 17.V.1919.

- (148) Vegeu "El Progreso" de la segona meitat de maig del 1919, en especial els dies 19, 22, 23 i 31; "La Aurora", 6, 12, 24 i 29.V i 2.VI.1919.
- (149) Segons la versió de "La Aurora", 2.VI.1919, per tal d'assegurar l'elecció del jefe i evitar que es repetís el fiasco del 1918, sis-mil radicals de confiança només votaren a Lerroux; si, així i tot, l'escrutini final fou molt igualat, vol dir que bastants electors de l'esquerra l'eliminaren de llurs paperetes.
- (150) "El Progreso", 2.VI.1919; el subratllat és nostre.
- (151) Ibid., 22 i 24.VI.1919, i "El Diluvio", 4.VII.1919.
- (152) "El Progreso", 5.VII.1919.
- (153) Vegeu "El Progreso", 27.VI a 6.VII.1919; hom pot remarcar, com un exemple de carrincloneria, el manifest que el candidat E. Batalla adreçà, en català, "als electors del districte setè", ibid., 29.VI.1919.
- (154) Sobre els resultats, I. MOLAS, Lliga Catalana, I, pp. 127-128 i, a títol anecdòtic, E. BATALLA, op. cit., pp.126 a 129, que explica el cost econòmic de la seva frustrada elecció.
- (155) "Ahora la masa no ha votado. Ahora han votado muchos ausentes, muchos fallecidos y muchos perezosos que por no madrugar se vieron suplantados en su estado civil por otros más despiertos y avisados", "La Aurora", 9.VII.1919.
- (156) "El Progreso", 7.VII.1919.
- (157) La relació detallada de les minories republicanes, a "El Diluvio", 9.VII.1919.
- (158) Ibid., 21 i 27.I.1920.
- (159) "El Progreso", 28 i 29.I.1920.
- (160) "La Aurora", 3.II.1920.
- (161) Vegeu "El Diluvio", 1, 4, 6 i 8.II.1920, i "El Progreso", 4, 5 i 7.II.1920.
- (162) Vegeu "El Progreso" del 30.I al 8.II.1920; el manifest dels JJBB, el 5.II.1920.
- (163) "La Aurora", 3.II.1920; el propi J. ULLED ha recollit, a El Partido..., op. cit., pp. 124 a 128, els records de la seva participació en aquests comicis.
- (164) Els resultats, amb un grau variable de precissió, a "El Diluvio", 10.II.1920, Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona, 1920, p. 247, i I. MOLAS, Lliga Catalana, I, p. 129.

- (165) Aquestes dades, a "El Diluvio", 10.II.1920, amb algunes correccions.
- (166) 10 i 11.II.1920; també, "La Aurora", 9 i 10.II.1920.
- (167) Vegeu, per exemple, "El Diluvio", 25.XII.1920.
- (168) Vegeu "La Aurora", 18.VII.1919.
- (169) "El Progreso", 20.IV i 22.V.1920.
- (170) Ibid., 20 i 30.V, 12 i 20.VI.1920.
- (171) Així ho denunciava J. LANUZA, ¿Dónde está la reorganización del Partido?, "El Radical", 18.X.1921; un dels membres de la ponència se'n defensà a "El Progreso", 23.X.1921.
- (172) Vegeu les entrevistes amb Lerroux reproduïdes a "El Progreso", 28.IX i 17.XI.1920, les diverses circulars preparatòries i el programa del Congreso, a *ibid.*, 20.VIII, 8.IX, 5 i 26.X i 11.XI.1920; la relació de seccions i temes de debat, a Libro de Oro..., op. cit., pp. 105-106.
- (173) "El Progreso", 20.X i 17.XI.1920; el còmput i una relació bastant precària dels congressistes, a Libro de oro..., op. cit., pp. 107 i 111 a 114.
- (174) Sobre el desenvolupament i acords del Congreso, "El Progreso", del 16 al 21.XI.1920, i Libro de Oro..., op. cit., pp. 106 a 108, 115 i 123 a 125.
- (175) Ibid., pp. 108 a 111 i 115 a 119.
- (176) "El Progreso", 20, 21 i 22.X.1920, "La Aurora", 18.X.1920 i "El Radical", 22.X.1920.
- (177) Vegeu "El Radical", 22.X.1920, "El Progreso", 23 i 29.X i 18.XII.1920, "El Diluvio", 28.X.1920 i "La Veu de Catalunya", 19.XII.1920.
- (178) Articles recomanant aquesta actitud, a "El Radical", 27.X.1920, i "El Progreso" de l'endemà.
- (179) "La Veu de Catalunya", 24 i 28.XI.1920, pren com a indicatiu el nomenament d'alcalde de Reial Ordre de Manresa a favor del radical Joan Espinalt i Oller.
- (180) "El Progreso" d'octubre a desembre en dona informacions; sobre la campanya a l'Alt Aragó, J. ULLED, op. cit., pp. 136 a 139.
- (181) Vegeu, sobretot, "El Progreso", 27.XI, 9, 10, 11 i 15.XII.1920; una anàlisi general de la contesa, a A. BALCELLS, J.B. CULLA, C.MIR, op.c it., pp. 307 a 334.

- (182) En relació a aquest conat de candidatura amb participació cenetista, hom pot consultar G.H. MEAKER, op. cit., pp. 432 i ss., F. MADRID, Las últimas veinticuatro horas de Francisco Layret, esp. pp. 54-55, "El Progreso", 6.X, 30.XI i 10.XII.1920. Als Archíves Nationales de Paris (llogall F7/13.441) hi hem vist, signat per "La Juventud Anarquista de Barcelona", un Manifiesto a los anarquistas y a la opinión pública de España desqualificant, des de la puresa àcrata, les concomitàncies entre Layret i els caps del sindicalisme; pot ser autèntic, però també una intoxicació de procedència radical.
- (183) D'un article de JEPH DE JEPUS (J. ROCA I ROCA) a "La Campana de Gràcia", 18.XII.1920.
- (184) Vegeu "El Progreso", 21 i 22.XII.1920, amb queixes per la inhibició en la lluita de "significados personajes" del PRR.
- (185) Ibid., 25 i 31.XII.1920, 1 i 4.I.1921.
- (186) "El Radical", 28.XI.1922.
- (187) Vegeu, per exemple, Conferencia de Gambús en Sabadell, "El Progreso", 8.III.1921.
- (188) "El Diluvio", 25.V.1921, i "El Radical", 25.V.1921 i ss.
- (189) "El Progreso", 12.VI.1921.
- (190) "El Consecuente", 11.VI.1921.
- (191) Vegeu "El Progreso", 7 a 12.VI.1921, i "La Aurora", 11.VI.1921.
- (192) "El Progreso", 7, 14 i 19.VI.1921; les xifres de l'escrutini a Barcelona, a I. MOLAS, Lliga Catalana, I, p. 132.
- (193) "El Progreso", 14.VI.1921.
- (194) Circular de la JNR, a ibid., 11.II.1921; denúncia de l'absoluta paràlisi, a "El Radical", 25.V.1921.
- (195) Vegeu "El Radical", 3, 5, 9, 11 i 13.VIII.1921.
- (196) Per exemple, 7.VIII.1921.
- (197) Crònica i glossa de l'Assemblea, a "El Radical", 15 i 16.VIII.1921.
- (198) Vegeu "El Progreso", 16.VIII.1921 i "El Radical", 18, 19 i 22.VIII, 16 i 20.IX, 3 i 10.X.1921.
- (199) "El Progreso", 20.IX.1921.

- (200) Vegeu *ibid.*, 8, 14, 20 i 25.X.1921, "El Radical", 21, 22, 23 i 24.XI.1921, i el fullet Cuestionario y Reglamento del Congreso del Partido radical en Cataluña, Barcelona, 1921.
- (201) La relació més extensa de congressistes -no completa- a "El Radical", 8.XII.1921; també "El Progreso", 25.XI, 1 i 7.XII.1921.
- (202) "El Progreso", 9, 10, 11 i 13.XII.1921.
- (203) Vegeu *ibid.*, 13.I, 12, 18, 25 i 28.V i 15.X.1922.
- (204) *Ibid.*, 14.II.1922, amb la protesta de les JJRR, i "El Radical", 25.VIII.1922, d'on procedeix la cita.
- (205) "El Diluvio", 1.I.1922.
- (206) La millor font d'informació sobre tot aquest maremàgnum és "El Diluvio", 1, 22, 26 i 27.I, 1, 3 i 4.II.1922; també, "El Liberal", 11.I.1922 i "El Progreso", 19.I, 1 i 4.II.1922.
- (207) Vegeu "El Liberal", 25.I.1922, amb la candidatura inicial, i "El Progreso", 26, 28 i 29.I.1922.
- (208) *Ibid.*, 31.I.1922.
- (209) *Ibid.*, 3 i 4.II.1922.
- (210) Vegeu "El Progreso", 29.I al 5.II.1922, i "El Radical", 27.I.1922; C. CAÑELLAS JULIÀ i R. TORAN BELLVER, op. cit., pp. 215 a 221, han inclòs en la descripció d'aquesta campanya materials posteriors a la data de l'elecció que no hi tenen res a veure.
- (211) D'un article d'Emiliano Iglesias i un comentari editorial, a "El Progreso", 8 i 7.II.1922, respectivament.
- (212) Les dades més completes de l'escrutini, a "El Diluvio", 7 i 10.II.1922; I. MOLAS, a Lliga Catalana, I, p. 133, no fa distinció entre candidats oficials i dissidents.
- (213) "El Diluvio", 16.VI.1923.
- (214) *Ibid.*, 7.II.1922 i "El Progreso" de tot el febrer i de 2.IV.1922.
- (215) Vegeu "El Progreso", 7.II i 23.VII.1922, i "El Diluvio", 1.III.1923.
- (216) Vegeu els articles de J. COLOMINAS MASERAS, Obra de cordialidad i La verdad a todos, a "El Radical", 31.V i 2.VI.1922, i "El Progreso", 25.II.1922; visites de Lerroux, a *ibid.*, 28.III i 28.XI.1922 i 7.I.1923.

- (217) Per exemple, l'editorial El señor Lerroux ha dicho que se ocupa de la reorganización del Partido Radical, a "La Aurora", 8.XI.1922, o els remors que detecta "El Diluvio", 27.III.1923, a diverses entitats del districte Xè.
- (218) Sobre el primer grup, J. ULLED, op. cit., p. 172, "El Progreso", 18 i 23.II.1922; pel que fa a "Claridad", ibid., 18 i 28.V, 4.VI i 31.VIII.1922.
- (219) Vegeu "El Diluvio", 4.I.1923, "La Aurora", 5 i 24.III.1923.
- (220) Sobre el Grupo de Saneamiento, "El Diluvio", 13 i 14.X.1922 i "El Progreso", 17.X.1922 i 9.I.1923; sobre Gíner, "El Diluvio", 29.X i 23.XII 1922, i A. LERROUX, Mis memorias, pp. 592-593; és significatiu que, en ocasió de la mort del "abuelo", "El Progreso" (22.VIII,1923) s'esforcés a subratllar la immutable fidelitat d'aquell a Lerroux.
- (221) "El Progreso", 1, 4 i 11.II.1923.
- (222) Vegeu totes les edicions d'"El Diluvio" d'aquests mesos, "El Radical", 15 i 25.I.1923, "La Aurora", 21.II i 24.III.1923, i "La Linterna", 20 i 25.I, 1.II i 1.III a 19.IV.1923.
- (223) Sobre aquestes eleccions, vegeu A. BALCELLS, J.B. CULLA, C. MIR, op. cit., pp. 337 a 371 i 599 a 610.
- (224) Vegeu "El Diluvio", 14 i 26.IV.1923, i "El Progreso", 30 i 31.III, i 5.IV.1923, d'on hem extret la cita.
- (225) "El Progreso", 20.IV.1923, "La Aurora", 27.IV.1923 i "El Diluvio", 1, 15, 19, 21, 22, 24, 27 i 28.IV.1923.
- (226) "El Progreso", 20.IV.1923 i "El Autonomista", 24.IV.1923.
- (227) "El Progreso", 20.IV.1923 i "El Diluvio", 6, 13 i 15.IV.1923.
- (228) Vegeu "El Progreso" de tot l'abril, especialment 1, 15, 18, 25 i 26.IV.1923.
- (229) Exemples a "El Radical", 8.II.1923, i "El Progreso", 20,23, 27, 28 i 29.IV.1923.
- (230) Vegeu "El Diluvio", 12, 14 i 26.IV.1923, i "La Publicitat", 29.IV.1923.
- (231) Versions detallades del frau, a "El Diluvio", 1 i 2.V.1923, "La Vanguardia", 2.V.1923 i "la Publicidad", 6.V.1923; sovint, la bibliografia posterior ha passat per alt el fet que els vots falsos no només beneficiaren als lerrouxistes, sinó també a alguns regionalistes, com es fa palès en el recompte per districtes reproduït a A. BALCELLS, J.B. CULLA, C. MIR, op. cit., pp. 482-483.
- (232) 1, 3, 4 i 6.V.1923.

- (233) Vegeu "La Veu de Catalunya", 1 i 2.V.1923, i I. MOLAS, Lliga Catalana, I, pp. 136 a 138.
- (234) "El Progreso", 1, 3, 4, 6 i 9.V.1923. En les setmanes següents, Lerroux encara haurà de maniobrar a Madrid prop del ministre de justícia, Romanones, per garantir un dictamen del Tribunal Suprem favorable a Iglesias i assegurar el vot en el mateix sentit de la majoria liberal al Congr s; "El Diluvio", 10 i 19.V.1923.
- (235) "El Diluvio", 15.V.1923, i "Diario de Sesiones del Congreso", 1.V.1923, durant la discussió de les actes de Barcelona.
- (236) "El Progreso", 3.V.1923.
- (237) Vegeu "El Diluvio", 8, 16 i 20.V.1923, i els editorials Hasta cuándo? i Pluribus in unum, a "El Autonomista", 18 i 22.V.1923.
- (238) Vegeu "El Diluvio", 23.V, 8 i 9.VI.1923, "El Progreso", 2.VI.1923 i "La Aurora", 5.VI.1923, amb les biografies dels candidats.
- (239) "El Progreso", 5.VI.1923.
- (240) Ibid., 27 i 31.V i 3 a 10.VI.1923.
- (241) Les xifres de l'escrutini, a I. MOLAS, Lliga Catalana, I, pp. 138-139.
- (242) "El Progreso", 15.VI.1923.
- (243) Ibid., 12 i 13.VI.1923.
- (244) Vegeu, en particular, l'editorial Nuestro triunfo, a "El Autonomista", 12.VI.1923.
- (245) Vegeu Resurgimiento, "El Autonomista", 19.VI.1923; sobre Montaner, "El Diluvio", 30.VI.1923; sobre el CORR del Poblet, "El Progreso", 16, 17 i 18.VIII, 8 i 16.IX.1923, i "El Diluvio", 18.VIII i 13.IX.1923.
- (246) Vegeu abundants exemples nominals de funcionaris de l'Ajuntament entre la militància radical, a "El Diluvio", 18.I, 28.X, 7.XI i 7.XII.1922; una descripció literària del fenòmen a la novel.la de R. VIDIELLA, Los de ayer, pp. 110 a 112.
- (247) La frase  s de l'ex-secretari de Lerroux i radical crític Antonio Aguirre Metaca, a "El Diluvio", 5.II.1922.
- (248) "El Diluvio", 7.IV.1923.
- (249) El fascismo en el declive, "El Progreso", 30.XII.1922.
- (250) J. GRIS , Las derechas piden un salvador, ibid., 20.VI.1923.

- (251) D'una lletra tramesa a Lerroux per l'Agrupación Radical Instructiva del districte IXè; *ibid.*, 13.VII.1923.
- (252) Vegeu "Diario de Sesiones del Congreso", 1 i 19.VI i 12.VII.1923, "El Progreso", 13.VI.1923 i ss., i A. LERROUX, Al servicio..., op. cit., pp. 217-218.
- (253) Vegeu, supra, l'apartat c) d'aquest capítol; una densa antologia dels tòpics lerrouxistes conta el catalanisme, a l'article Ante la fiesta separatista de hoy ¡Viva España!, "El Progreso", 11.IX.1923.
- (254) E. Iglesias, a "Diario de Sesiones del Congreso", 19.VI.1923.
- (255) A. LERROUX, Mis memorias, p. 168, i Al servicio..., op. cit., pp. 221-223.
- (256) "El Progreso", 13.IX.1923.
- (257) Totes les cites procedeixen de l'edició d'"El Progreso" del 15.IX.1923.
- (258) Vegeu "El Progreso", 18 i 22.IX.1923, i "La Aurora", 26.IX.1923.
- (259) Vegeu l'article d'E. IGLESIAS, sense títol, a "El Progreso", 22.IX.1923.
- (260) El propi A. LERROUX recull, a Al servicio..., op. cit., pp. 235-236, un seguit de declaracions de Primo en aquest sentit; en una carta a Blasco Ibáñez datada el 3 d'octubre (*ibid.*, pp. 245 a 247) expressa la mateixa creença.

9) L'organització del Partit Republicà Radical a Catalunya

a) L'estructura general

"La bandera la tengo yo, y el que me la quite de la mano ha de poder más que yo o valer más que yo.

(Una voz: Viva nuestro caudillo). ¿Caudillo? Pues caudillo. ¿Jefe? Pues jefe".

(D'un míting de Lerroux a la Casa del Pueblo, "El Progreso", 3.II.1908)

Nascut formalment el gener de 1908 després de la ruptura amb la Unión Republicana, el PRR català -barcelonès, sobretot- mantingué de moment l'organització i constitució anteriors, les del període unionista (1) i renovà la confiança en Lerroux, a l'espera de la convocatòria d'un "Congreso de la democracia radical española que ha de formular el programa, determinar la forma de organización y elegir la dirección personal o colectiva del partido" (2). Tal congrés, però, no arribaria a tenir lloc, i els avatars de la història del radicalisme en els dos anys següents ajornaren tota preocupació reglamentària fins a mitjan 1910, quan el Partit Radical sentí la necessitat de reforçar la pròpia identitat dins la Conjunción Republicano-Socialista; aleshores, els diputats a corts i tres desenes de notables provincials, autoinvestits com a "Dirección nacional", dictaren unes tènues bases organitzatives a nivell local i anunciaren l'elaboració d'un cens de militants que seria el primer pas vers la definitiva estructuració partidària arreu de l'Estat (3). De fet, només ens consta l'execució d'aquests propòsits a Barcelona-ciutat, on el cens fou confegit laboriosament al llarg del 1911 i principis del 1912 (4) i, a partir d'ell, hom elegí una Assemblée Municipal que aprovà, l'octubre del 1912, la Constitució Municipal del radicalisme barcelonès.

D'acord amb aquest minuciós document normatiu (5) podien considerar-se membres del PRR local tots els republicans habitants de la ciutat conformes amb el programa, els acords i les autoritats d'aquell, però tan sols n'eren militants actius i de ple dret els ciutadans no menors de 18 anys inscrits en un Cens centralitzat del Partit, proveïts de

la corresponent cèdula o carnet i havent pagat els drets d'inscripció (arts. 1 a 3). No obstant això, la forma habitual d'enquadrament dels afiliats -la única prevista a la Constitució- era a través de les entitats (ateneus, casinos, centres...), veritables unitats de base del PRR que podien tenir una existència prèvia a aquest i autònoma, si bé havien de complir unes condicions d'admissió relativament estrictes i venien obligades a integrar-se en una "Confederación de entidades radicales" (arts 31 a 36).

El poder legislatiu del Partit a Barcelona residia en l'Assemblea Municipal, composta per 100 membres -10 per raó del càrrec, 30 designats per les entitats "adultes", 10 més per les Joventuts i els 50 restants per elecció directa dels militants censats-, amb un mandat de quatre anys en el cas dels representants elegits i dos en el cas dels designats, i l'obligació de reunir-se almenys un cop a l'any (arts. 5 a 15). Del si de l'Assemblea havien de sorgir els 25 integrants de la Junta Municipal, òrgan executiu renovat bianualment que, per a exercir les seves amplíssimes funcions de direcció i govern, es reuniria un cop al mes (arts. 22 a 25). Davant una convocatòria a les urnes, la Junta Municipal esdevenia automàticament Comitè electoral i tenia la plena facultat de designar els candidats, sempre que s'ajustessin al règim d'incompatibilitats i altres requisits -antiguitat en la militància, perfecta disciplina...- fixats per la pròpia Constitució (arts. 50 a 52); també podia nomenar una Comissió permanent que es dedicués en exclusiva als preparatius de l'elecció i, molt excepcionalment, podia cedir als districtes la nominació dels aspirants a regidors (arts. 41 a 46).

Sota l'autoritat directa del president de la Junta i amb domicili a la Casa del Pueblo, una Secretaria Municipal o Oficina Electoral nodrida per empleats a sou (6) atenia les necessitats burocràtiques dels organismes directius, servia d'enllaç entre aquests i les entitats adherides i proporcionava cobertura tècnica en matèria de censos i eleccions (art. 26). També depenien de la Junta Municipal central les deu Juntes de districte, que aplegaven els presidents dels centres de barri, els directors de periòdics addictes, els regidors i diputats provincials elegits per la demarcació i altres delegats fins a un mínim de quinze individus

cadascuna, sense cap competència rellevant; llurs presidents, tanmateix, eren membres nats de l'Assemblea i la Junta Municipals (arts. 27 a 31). En fi, la Constitució creava un Jurat d'onze jutges a manera de tribunal intern i comissió de conflictes (arts. 16 a 21), establí un rigorós règim disciplinari per als élus del Partit (arts 53 a 61) i preveia, en termes molt restrictius, la realització d'avant-votacions i referenda (arts. 47 a 49 i 62 a 67) entre els militants.

Dissenyat amb tal precisió l'organigrama del PRR barcelonès des del 1912, fóra inútil cercar en els anys següents una pauta estatutària d'abast superior, "provincial", "regional" o estatal. Com ha escrit Octavio Ruiz Manjón (7), "el Partido no celebró, hasta bien entrada la República, ningún Congreso Nacional que pudiera acometer una tarea organizadora" -el Congreso de la Democracia Republicana, el 1920, no tindria en absolut aquest caràcter-, i a nivell d'Espanya l'única autoritat pluripersonal de la que hom té notícia entre 1911 i 1923 és la minoria parlamentària o Junta Nacional, presidida sempre per Lerroux (8).

A Catalunya, el mateix buit normatiu en l'àmbit supramunicipal impossibilità l'existència regular d'organismes de representació i govern del conjunt del radicalisme, doncs no podem considerar que ho fos la "comissió executiva electoral" formada per cooptació entre un grapat de notables barcelonins a fi de dirigir els comicis provincials del 1917 a tot el Principat, per exemple... (9). Si a Tarragona, Lleida i Girona funcionaren més o menys activament comitès o juntes provincials i àdhuc es reuniren assemblees provincials, fou -ho veurem més avall- sota l'impuls espontani i autònom dels radicals d'aquelles comarques, que s'empararen en un dret consuetudinari, emanat de les bases de la Unió Republicana; a Barcelona, on la influència del jefe era molt més directa, la Junta Provincial gairebé no existí. És cert que, dins els límits temporals d'aquest estudi, el PRR català celebrà dues assemblees generals, el Congrès de la Democràcia Radical de Catalunya (setembre de 1910) i el Congrès Radical de Catalunya (desembre de 1921), però el primer no passà d'un simpleencontre voluntari, obert i informal de militants, sense poder efectiu, i per al segon calgué improvisar tant els termes de la convocatòria com un reglament ad hoc (10).

Fins aquí la teoria, la descripció formal de la incompleta carcassa organitzativa del Partit tal com ens la presenten els seus documents més oficials. En la pràctica, qualsevol anàlisi estasiològica o consideració sobre el funcionament del PRR ha d'arrencar d'un fet real que aquells documents no reflecteixen més que d'una manera molt pàl·lida: la omnipotència d'Alejandro Lerroux.

L'origen del fenomen està en el propi procés formatiu del moviment republicà barcelonès, que afavorí l'acumulació de poder en mans de Lerroux i des del 1903 generà un creixent culte a la seva personalitat com a líder local (11); l'ascens, després del 1909, a líder "nacional" no faria sinó eixamplar la volada dels epítets que li eren dedicats -"caudillo insigne, el único hombre que le queda a España y a la raza para dignificarse valientemente ante sí misma y conquistar el aprecio de Europa", "genio previsor", "verdadero orientador de la opinión pública" (12)- mentre els panegiristes continuaven comparant-lo a Demòstenes, Ciceró, Carlemany, Napoleó... o el rei en Jaume (13). No es tracta d'un cas de divinització del líder omniscient i inaccessible, a la manera dels partits feixistes i d'alguns comunistes, sinó més aviat de la modernització formal del vell cabdillisme polític del Vuitcents, adaptant-lo als usos d'un partit de masses. Corroborava aquesta impressió el paper de "màxim dispensador de favors" que el "verbo de la Democracia española" continuà jugant al si del Partit: quan era a Barcelona, dedicava algunes hores diàries a rebre els "electores, correligionarios y amigos" que acudien a la recerca d'influències i recomanacions (14), en una actitud molt més assimilable a les d'un Espartero o d'un Prim que a la d'un Adolf Hitler.

Naturalment, el totpoderós cabdillatge lerrouxià, la identificació -sovint, la confusió- del Partit amb el jefe tingueren efectes profunds damunt la vida interna d'aquell i en desvirtuaren reglaments i constitucions; així, per exemple, ¿quin paper podien esperar jugar-hi els militants rasos quan un Lerroux com més va més paternalista es referia a la base popular dient que "tiene sus impertinencias y sus necesidades, como tienen los niños sus rarezas, a pesar de lo cual los tomamos en brazos y los llenamos de besos"? (15) Només un repàs sistemàtic a la praxi partidària, però, pot donar-nos la mesura dels al·ludits efectes.

A finals del 1912, el propi caudillo reconegué que, fins aleshores, el Partit "no ha tenido más ley que su voluntad, viviendo en una verdadera oligarquía" (16). Ara bé, a l'hora de convocar l'Assemblea constituent del radicalisme barcelonès que posés remei a aquesta situació, li atribuï una composició molt oficialista i restrictiva -sobre uns 165 membres, tan sols 50 eren delegats d'elecció directa- i, al llarg dels debats, imposà tothora els seus criteris, desestimant olímpicament les tesis de Rafael Guerra del Río, que pretenia reduir les atribucions del jefe en matèria local i donar a l'organització un funcionament més democràtic i descentralitzat (17).

Un cop promulgada la Constitució Municipal, la primera Assemblea ordinària inaugurà el seu mandat l'estiu del 1913; durant els mesos següents, fins al febrer de 1914, tres breus reunions li permetrien designar els integrants de la Junta Municipal, conèixer petits plets de barri i ratificar decisions ja preses, com la signatura del pacte de Sant Gervasi, abans de caure en desús i extingir-se silenciosament. En tan efímera existència, la màxima instància sobirana del PRR a Barcelona s'havia caracteritzat per l'invariable acatament dels designis de Lerroux, les paraules del qual hi eren escoltades amb "religioso silencio" i les propostes aprovades per aclamació, ni que fos després d'alguna resistència (18). No cal dir que una fugaç pseudoassemblea improvisada el maig del 1920 a base dels regidors, els diputats provincials i les juntes directives dels casinos tingué el mateix caràcter de dòcil caixa de ressonància per als postulats del caudillo (19); fins i tot el Congrés "crític" de finals del 1921, amb tota la seva càrrega depuradora i anti-aparell, restà paralitzat per la sola incògnita de si "el jefe prestará su conformidad a lo que se acuerde en este Congreso" (20).

Si dels òrgans legislatius passem als executius, la primera dada a retenir és la condició de "presidente nato" de la Junta Municipal que Lerroux ostentà en tot moment, flanquejat a les vicepresidències i secretaries per figures com Giner de los Ríos, Puig d'Asprer, Rafael Ullied, Rocha, Dessy Martos, etcètera (21). Tenint en compte que la major part de les juntes de districte estaven també controlades per notables, élus o ex-élus (Emiliano Iglesias, Pere Domènech, Joan Colominas Maseras,

Lluís Callén, Fèlix Roure...) (22), s'explica que quasi totes les reunions de la Junta barcelonina acabessin concedint "por unanimidad un amplio voto de confianza a don Alejandro Lerroux", acordant "que el jefe disponga de cada uno" o deixant "íntegra la iniciativa" de la política municipal als regidors del Partit (23); potser l'abandó de competències més espectacular es donà en matèria electoral: puix que "la potestad de hacer candidatos sólo al señor Lerroux le puede ser reconocida, como encarnación viva y excelsa de la voluntad de todos los militantes en el credo radical" (24), a la Junta li cabia suggerir, opinar, ocasionalment debatre, però mai decidir.

Es clar, una institució que, en lloc d'ésser el veritable govern del Partit local, tenia com a màxim timbre de glòria haver "cumplido siempre los mandatos e indicaciones de su ilustre jefe" (25), perdé aviat tot relleu, més encara per la tendència de Lerroux a "inventar-se" organismes no reglamentaris igualment sumisos, però més reduïts: la Junta Executiva de l'Assemblea Municipal (1912), una Comissió Executiva (1915) i una Junta Central Electoral (1918), presidides ambdues per Giner, o un Directori de cinc membres triats entre els presidents de centres i joventuts (1920-21) (26); "existe, sí, una junta municipal de una estructura tan singular que por hallarse vinculada en personas que ostentan cargos de representación oficial en el partido, apenas goza de libertad para actuar. (...) Y como demostración de ello, baste advertir las pocas veces que dicha junta municipal se reúne", observava un comentarista crític el 1919 (27).

El divorci entre teoria i realitat era notori en molts altres terrenys. Els casinos que la Constitució volia subjectes a un control centralitzat tendiren a convertir-se en taifes, i la prevista Confederació d'entitats radicals no existí mai; pel que fa a les rigoroses condicions que havien de reunir els candidats del PRR, al llarg del treball hem vist prou com la nominació d'aquests estigué subjecta només a l'arbitri del jefe -a voltes, influït per un petit nucli de prohoms-, el qual no trobà inconvenient a designar persones de militància radical desconeguda; d'avantvotacions i referenda no se'n tornà a parlar, i de fet tenien difícil cabuda en un Partit tan inclinat a què, davant de qualsevol

problema, "resuelva el jefe lo más conveniente" (28); el Jurat fou efectivament elegit, el 1913, amb jutges del relleu de Santiago Mundi, Manuel Morales Pareja o Francesc Magriñà (29), però durant la dècada següent no hi ha cap notícia de la seva activitat.

Essent Lerroux el definidor de la doctrina, l'únic expenedor de "patentes de radical" (30), resulta lògic que actués també com la més alta autoritat disciplinària: era ell, no cap organisme col·legiat, qui suspenia les facultats d'una junta de districte discutida, i era la seva indulgència, sempre fàcil, la que havien d'obtenir els in comptables dissidents per a quedar rehabilitats (31). De la mateixa manera, els càrrecs radicals a les corporacions públiques no hi representaven ni el Partit ni llurs electors, sinó al jefe, a qui devien la investidura i davant de qui dimitirien, arribat el cas; quan, arran de l'expulsió de Rossend Pich i Pon, les entitats de la demarcació que l'havia enviat a la Diputació li exigiren la renúncia a l'escó, Pich contestà, ofès, en una carta a Lerroux: "es usted y sólo usted el único que como jefe y como amigo tiene derecho a recibir de mis manos el acta de diputado provincial..." (32).

La doble conseqüència de tot això seria, a nivell formal, una situació d'absoluta il·legalitat estatutària del PRR a comptar del 1915, si no abans, i a nivell polític l'accentuada paràlisi funcional, que des del 1918 hom intentà emmascarar amb plans reorganitzadors, rectificacions del cens de militants, nous projectes de constitució municipal, etcètera (33).

En conclusió, tal com ens apareix sobre l'escena política catalana entre 1909 i 1923, el Partit Republicà Radical resulta un híbrid entre el partit d'estructura indirecta i el d'estructura directa, segons la clàssica dicotomia duvergeriana (34). Els adherents són, fonamentalment, socis d'una entitat política autònoma de barri -a vegades, de dues o tres-, és a ella que paguen llurs quotes, al seu sí on actüen i exerceixen llurs drets i a la seva disciplina que resten fidels -almenys, la majoria- en cas d'enfrontament o ruptura amb la direcció central, característiques totes del partit indirecte; tanmateix, a Barcelona hi ha també -o es pretén que hi hagi- un cens o registre únic d'afiliats, a càrrec de

la Secretaria Municipal, que és el que atorga la cèdula o carnet i la plena condició de militant, existeix un indiscutible sentiment de pertinença al Partit, al lerrouxisme, a la "família radical" per damunt dels casinos i ateneus, i cal no oblidar que molts d'aquests han nascut sota un estímul i d'acord amb un model centrals -els de Lerroux i la Fraternidad Republicana de 1903-, cosa que els emparenta força, si més no en principi, als òrgans d'enquadrament -el comitè, la secció...- dels partits directes.

Tractant-se, en la vocació i en el funcionament inicial, d'un partit de masses al que la pròpia decadència, la pèrdua de les "masses", farà involucionar cap a formes de partit de quadres, el PRR barcelonès té uns mecanismes d'adhesió molt laxes, no solament pels pocs requisits que exigeix als nous militants -18 anys d'edat i l'acceptació implícita de la doctrina i la disciplina partidàries-, sinó també per la tendència constant a incloure dins de la col·lectivitat lerrouxista a tot el "pueblo radical" -i fins al "pueblo republicano"- que comparteix unes vagues idees, acut a una manifestació o vota una candidatura, barrejant així deliberadament els conceptes d'elector, simpatitzant i afiliat. L'articulació general hi és feble -tant per la manca de normes com pel seu incompliment- i la democràcia interna és escassíssima, si bé aquesta penúria queda atenuada per la flexibilitat de la disciplina: en cas de desacord greu, sempre restava el recurs a la dissidència, figura peculiar del lerrouxisme que permetia criticar les tesis de la direcció, pressionar a favor de les pròpies i àdhuc presentar candidats enfront dels oficials, sense abandonar el Partit ni ésser-ne expulsat i tenint tothora obert el camí de la reconciliació.

Pel que fa a la direcció, caldria parlar d'una autocràcia quasi explícita envoltada per un parell de cercles concèntrics de "notables" de natura clarament oligàrquica. El poder està de tal manera personalitzat en el caudillo que, quan aquest intenta delegar-lo per absència en un "virrei" -"su alter ego, Emiliano Iglesias" (35)- esclaten tota mena de protestes i revoltes. A l'entorn de Lerroux actúa una cúpula, un cercle reduït de figures que solen tenir el triple aval de la història -són fidels de primera hora-, dels càrrecs públics que han exercit o exerceixen -diputats a corts o provincials, alcaldes o caps de la minoria

consistorial...- i d'una posició socioprofessional benestant; són els Joan Pich, Giner, Rocha, Mir i Miró, Rafael i Josep Ullé, Guerra del Río... i, per damunt de tots, Iglesias, l'opinió dels quals és escoltada i, en la mesura del possible, atesa. Més enfora hi ha el cercle dels regidors, ex-regidors i presidents de centres, personalitats subalternes que només tenen alguna importància en vigílies d'eleccions municipals com a "corretges de transmissió" d'ordres i consignes cap als districtes i entre els militants.

b) La implantació territorial

"... y en la Fraternidad establecieron su cuartel y baluarte, cátedra y templo..."

("El Progreso", especial agost de 1908)

Al llarg dels capítols precedents hem subratllat prou la importància de Barcelona com a gresol, trampolí i baluard del lerrouxisme per a què calgui, ara, redundar-hi. També ha estat dit que les cèl·lules vives de l'organisme radical són les entitats de barri, la salut i la marxa de les quals determina i reflecteix a la vegada la salut i la marxa del Partit. El mapa bàsic d'aquestes quedà configurat entre el 1907 i el 1910, recollint la gran majoria dels antics centres d'Unión Republicana que Lerroux havia promogut des del 1903; després, naturalment, el cens d'entitats continuà registrant altes i baixes fins al 1923, però tals moviments ja no n'alterarien ni el còmput global -entorn dels quaranta locals, que acollien una, dues i àdhuc tres societats diferents cadascún- ni els trets de la distribució pels deu districtes ciutadans.

El desglossament detallat del nombre de centres per anys i demarcacions municipals (vegeu quadre nº 3) (36) suscita un parell de comentaris. El primer, que l'alta xifra d'ateneus, casinos, fraternitats i joventuts radicals -sens dubte, superior a la de qualsevol altre partit coetani- no és necessàriament senyal de força; ja el 1913 s'havien alçat veus considerant excessiva la quantitat de centres, algun dels quals "debe su fundación a ridículos personalismos", i propugnant la integració dels més petits en els més grans i ben situats, que augmentarien així llur potencialitat material i política (37); la decadència i la pèrdua de socis que tots sofriren en els anys següents (38) agreujà encara aquest minifundisme organitzatiu i féu que moltes entitats sobrevisquessin només com a plataformes de projecció personal d'un "protector" o "padrí" que en pagava les despeses. El segon comentari és que els locals lerrouxistes són més abundants als districtes I, VII, IX i X, però no solament perquè siguin zones populars-obreres, sinó també per raons geogràfico-urbanístiques: es tracta de districtes perifèrics, extensos, compostos de diversos nuclis de població molt diferenciats (Sants, Hostafrancs, el Poble Sec,

Q U A D R E n 2 3.- L'EVOLUCIÓ DEL NOMBRE D'ENTITATS RADICALS
AMB LOCAL PROPÍ A BARCELONA (1909 - 1923)

anys	d i s t r i c t e s										total
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
1909	6	3	1	2	-	-	5	3	4	4	28 ^{&}
1911	6	5	1	3	3	3	6	3	6	7	43
1914	8	3	2	3	2	3	5	3	5	5	39
1915	7	3	2	3	3	3	7	3	4	5	40
1916	8	4	2	3	2	3	7	3	4	5	41
1917	8	4	1	4	3	3	7	3	4	5	42
1918	8	4	1	4	4	3	7	3	4	5	43
1919	7	3	1	4	4	3	8	3	4	5	42
1920	6	3	1	3	3	3	7	3	4	5	38
1922	5	3	1	2	5	5	8	2	4	6	41
1923	7	4	1	2	4	4	8	2	4	6	42

& Manquen les dades corresponents als districtes V i VI.

les Corts, la França Xica, el Port... només al VIIè) que generen organismes polítics tan distints i dispersos com aquells barris.

De la trentena d'estatuts i reglaments que n'hem pogut veure (39) es desprenen algunes característiques més o menys comunes a les entitats radicals barcelonines. Quasi totes expliciten, al costat de la finalitat política primordial -"propagar y difundir el ideal republicano sustentado por don Alejandro Lerroux"- uns objectius secundaris d'educació, beneficència i lleure -"el perfeccionamiento moral e intelectual" i "el esparcimiento de los socios"- . Per a ésser-ne, de soci, l'edat mínima exigida oscil·la entre els 14, 15 ó 16 i els 20 anys; les primeres xifres corresponen, és clar, a les Joventuts, que fixen també -generosament- una edat màxima en els 30 o els 40 anys; per a ocupar càrrecs directius, algun centre requereix la majoria d'edat legal (25 anys) i d'altres saber llegir i escriure (40); l'obligació de signar una butlleta d'adhesió i d'ésser presentat-avalat per dos socis són gairebé universals, i les quotes es mouen entre els 25 cèntims i les 1,30 pts. al mes.

En el conjunt d'aquests estatuts hom pot trobar fins a cinc categories de socis, amb graus de vinculació a l'entitat, drets i obligacions diferents: fundadors, numeraris, supernumeraris o "recreativos", honoraris i protectors. Pel que fa als organigrames interns, el model estàndard és el d'una Assemblea o Junta General, una Junta Directiva o de Govern i diverses comissions especialitzades (Política, Administrativa, Recreativa, d'Ensenyament...); només excepcionalment existeix un Directori perpetu de socis fundadors com a autoritat suprema (41).

Més enllà dels indicats aspectes formals, les dades disponibles sobre la història, el pes i l'activitat de cadascuna de les societats lerrouxistes quedaran recollides en el següent inventari, que hem ordenat d'acord amb els districtes municipals vigents fins al març de 1923.

districte I

* Casino Republicano de la Barceloneta Fundat el 1883 com a Casino Republicano Progresista i sota l'obediència de Ruiz Zorrilla, adoptà el nom definitiu el 1891, el 1903 s'incorporà a la UR i esdevingué un dels

centres més caracteritzats i importants del lerrouxisme local, amb un màxim de 800 socis abans de la Solidaritat i uns 500 el 1914. Entre les seves instal·lacions, al carrer Baluard nº 26, hi havia un gran saló-cafè, billars, teatre capaç per a 1.500 persones, biblioteca, escoles amb més de 100 alumnes i cooperativa, i des del 1910 publicà el butlletí periòdic "Barceloneta". En la direcció política de l'entitat hi trobem dues petites dinasties paterno-filials, les formades per Joan Colominas Costa i Joan Colominas Maseras i Joan Cartea Méndez i Narcís Cartea; a iniciativa d'aquest últim, i a causa d'un contenciós pre-electoral, el Casino trencà des del febrer de 1920 amb la disciplina radical i lluità per compte propi en els comicis municipals d'aquell any i els de 1922, obtenint 611 i 819 vots, respectivament (42).

* Juventud Vanguardia Radical de la Barceloneta Es constituí legalment el juny de 1909 i tingué els domicilis successius als carrers Major, 33, 1er, Mestrança, 1, 1er i Alfredo Calderón, 18. Amb uns cent socis, hi funcionaren un grup teatral amateur i una escola; Àngel Balaguer Garcés en fou president nombroses vegades, la darrera el 1923-24 (43).

* Juventud Radical de la Barceloneta Només sabem que fou creada l'abril del 1909, sota la presidència de Bartolomé Calderón Fonte (44).

* Centro Democrático Radical del Poble Nou Havia nascut el 1904 amb el caràcter de Centro Democrático de Unión Republicana i domiciliat al carrer Catalunya nº 23, des d'on passaria, el 1907, al carrer Independència nº 34 i després al nº 24; en aquesta etapa assolí els 180 socis i sostingué una escola, clausurada per la repressió maurista el 1909. Si el "marcado matiz anarquista" que la policia atribuïa als directius el 1906 és difícil de demostrar, fou notori, en canvi, l'activisme antisolidari del centre. El 1914 tenia 154 socis, cafè-teatre, una notable agrupació coral i una agrupació dramàtica. Sobrevisqué fins a la República (45).

* Centro Republicano Radical Instructivo de Sant Martí Amb domicili successiu a diversos locals de la carretera de Mataró (o carrer de Pere IV), existia des del gener de 1903 i disposà d'una important cooperativa de consum i d'escola laica. Segons dades del 1913, devia tenir uns 150 socis, i la personalitat més destacada en fou Josep Camps i Deig. Durant la Dictadura, derivà cap a la pràctica de jocs prohibits (46).

* Juventud Republicana Radical Instructiva del dte. Ier Entitat fundada el 1901, entre 1902 i 1909 en fou president Joan Colominas Maseras. Es fusionà amb la societat coral "El Cascabell" i tingué els seus dos estatges més permanents al passatge Cantí nº 5 i al passeig del Triomf nº 32. Dotada de cafè i saló d'actes, en perdem el rastre després del 1918 (47).

* Fraternidad Republicana Instructiva o Ateneo Obrero Republicano del Poble Nou Nasqué el 1890 com a Centro de Unión Republicana Centralista; el 1894 es fusionà amb una entitat zorrillista i esdevingué Círculo Republicano Instructivo, arribant als 520 socis; s'adherí més tard a la UR i, arran de la Solidaritat, sofrí la separació de dos-cents membres. Aleshores adoptà el nom de Fraternidad Republicana Instructiva i s'instal·là al passeig del Triomf nº 73, en un edifici propi. Per raons que ignorem, el gener de 1909 es transformà en Ateneo Obrero, sense cap referència política, però això no li estalvià ésser clausurat després de la Setmana Tràgica, i a finals del 1910 modificà els seus estatuts per explicitar-hi l'adhesió al PRR. El 1914 tenia un centenar de socis, saló-cafè i escoles per a cent alumnes, i tres anys després creà un consultori jurídic gratuït. Entre els dirigents destacà Joan Macías Batallé. Funcionà fins als anys 30 (48).

* Centro Republicano Progresista Radical Encara que devia existir d'abans, apareix en els rengles del PRR cap al 1909 sota el nom de Centro Republicano Democrático Progresista. El 1910, un sector dels socis n'obtingué la separació del lerrouxisme per adherir-se a la Conjunción Republicano-

Socialista, però el març del 1911 una assemblea expulsà els discrepants i retornà l'entitat a la cleda radical. No en tenim més dades, fora del domicili: carrer Major del Taulat, 18 (49).

* Juventud Democrática Radical Instructiva del Poble Nou Constituïda el març del 1911 amb no massa més de 50 socis, s'estatjà al carrer Independència nº 79, després al nº 67 i, els darrers anys, a Pere IV nº 136. En fou president nombroses vegades Josep Boada Reverté, i el desembre de 1923 l'assemblea general desestimà una proposta de dissolució (50).

* Fraternidad Radical Instructiva, o Casa del Pueblo, de Somorrostro En aquest barri de barraques situat a la platja de Sant Carles, entre la Barceloneta i el Poble Nou, l'entitat lerrouxista hi nasqué el 1911, amb un edifici propi bastit pels mateixos socis, que superaven el centenar, i subsistí fins la Dictadura. El 1918-19 hi funcionà efímerament una Juventud Republicana Radical del Somorrostro (51).

* Centro Instructivo Republicano Radical Castellonense Des de la primera dècada del segle, un gran contingent de treballadors immigrants procedents de les comarques castellanoparlants del País Valencià (Alt Millars, Alt Palància...), i també de Terol, s'havien instal·lat a l'extrem sud del Poble Nou, al denominat barri de la Plata. Per a captar-los es crea, el gener de 1918, aquesta entitat, oberta només als "oriundos de Castellón de la Plana o su provincia" i aixoplugada al Centro Democrático Radical del P.N. abans d'instal·lar-se al carrer de Lutxana, 23. El seu primer president fou Domingo Gimeno Calpe, disposà d'una escola laica i el 1926 li restaven 60 socis (52).

districte II

* Centro de Federación Republicana del districte IIon Nascut el 1907 de la fusió de la Liga Federal i el Centro Republicano Democrático Federalista d'aquella demarcació, el primer president en fou Josep

Puig d'Asprer, i entre els següents hi hagué Josep A. Mir i Miró (1916) i Hermenegild Pujol (1920-1923). Amb domicilis successius als carrers de Mercaders nº 26, Flassaders nº 23, Jaume Giral nº 4, plaça del Palau nº 3 i Tantarantana nº 8, disposà de cooperativa de consum (53).

* Círculo Republicano Fraternal Existent des del 1904 al carrer d'Assahonadors nº 31, es traslladà després al de Sant Pere més baix nº 80, i per fi al de Montcada nº 14. Hi funcionà el grup coral "Lo Cubell" i allotjà l'escola cervantista que regentava Durany i Bellera. Rafael Ullé n'ostentà la presidència ininterrompudament entre el 1913 i el 1923.

* Juventud Radical Federal del districte IJon Hereva d'una anterior Juventud Federal, es constituí el novembre del 1908 al local de l'entitat que acabem de descriure. Només ens consta la primera junta, presidida per Segimon Casanovas (54).

* Juventud Fraternal del districte IJon Es formà el 1912 com un desdoblament juvenil del Círculo Republicano Fraternal, els estatges del qual compartí sempre. Segons dades policials que semblen exagerades, en néixer tenia 240 socis, i el 1918 publicà el butlletí mensual "Fraternal". El 1926, les autoritats la consideraven extingida (55).

* Ateneo Republicano Radical del Fort-Pius Fou creat l'octubre de 1903 com a Ateneo Republicano Instructivo del Fort Pius o del Parc, i no adoptà l'adjectiu de radical fins el 1911, tot i que havia estat sempre en l'òrbita lerrouxista. Domiciliat al carrer d'Ausiàs Marc nº 132, el 1915 sostenia una escola i devia comptar un centenar de socis. Deixà de funcionar el 1923 (56).

* Centro Radical del Parc Es constitueix el juny del 1909 sota la presidència de Lluís Callén i amb local al carrer Lluís nº 11, on, per les mateixes dates, també s'anuncia l'organització d'una Juventud Radical Revolucionaria; no en tenim més notícies (57).

* Fraternidad Republicana Radical del Parc Nasqué a finals del 1909, domiciliada al carrer Pujades nº 15 i presidida per Joan Balugera, però no sembla que tingués gaire continuïtat (58).

* Juventud Radical del Parc Si bé es constituí uns mesos abans que l'entitat anterior, hom diria que hi confluí o s'hi integrà (59).

* Centro Republicano Autonomista Radical del districte I Ion Sorgit de la decantació antisolidària d'un Centro Republicano adscrit a la UR, s'estatjà al carrer Carders nº 12 i tingué un grup coral. El seu principal animador era Antoni Cuadrench i Ferrer, que el 1912-13 n'impulsà l'autodissolució "para facilitar la tan deseada fusión" de totes les entitats del districte, massa petites i nombroses (60).

* Juventud Autonomista Radical del districte II Ion Branca juvenil de l'anterior, es constituí el desembre de 1910 sota la presidència de Modesto Sazatornil i degué córrer la mateixa sort que el centre que l'acollia (61).

* Juventud Republicana de Barcelona Existia el 1914 al carrer de Flassaders nº 23, amb la important peculiaritat d'admetre les dones com a socis de ple dret (62).

* Centro de Juventud Republicana Aragonesa Al districte II, "donde viven tantos hijos de la región hermana" sorgiren el 1915, quasi simultàniament, un Centro Republicano Aragonés i una Juventud Republicana Aragonesa que, el març del 1916, acordaren fusionar-se i fusionar també llurs denominacions. La nova entitat, que passaria per diversos domicilis -Tantarantana nº 8, Bou de Sant Pere nº 10 i Fonollar nº 10- restà presidida per Jesús Ulled, però degué sofrir un eclipsi entre 1919 i 1921, doncs el 1922 hom procedí a una àmplia reorganització i hom redactà uns nous estatuts que retien doble culte al "gran patriota aragonés, don Joaquín Costa" i al "ilustre repúblico Don Alejandro Lerroux". Sota la presidència quasi vitalícia del menor dels Ulled,

el centre arribà al 1930, transformant-se aleshores en Casa de la Democràcia Aragonesa (63).

districte III

* Centro Radical Republicano del districte IIIer Aquest "baluarte firmísimo que el partido radical tiene enclavado en el mismo corazón del catalanismo" es constituí el febrer de 1907 sota el nom de Centro de Unión Republicana del districte IIIer i domiciliat al carrer Basea nº 13, però ja amb significació antisolidària i lerrouxista. El setembre del 1908 adoptà la denominació que seria definitiva i es traslladà al carrer d'Amargós nº 22; estatges posteriors foren el carrer Lladó nº 7 i el carrer Ample nº 15. El 1913 hom podia calcular-li uns 150 socis, i quatre anys més tard hi funcionava un consultori jurídic. Entre les personalitats que el presidiren destaquen Mateu Suau Juan (1916-19) -"protector" econòmic de l'entitat- i Julià Clapera i Roca (1920-22) (64).

* Juventud Radical Republicana Nasqué el 1908 al si del centre que acabem de descriure i girà sempre en la seva òrbita, encara que entre 1914 i 1916 disposés de local independent al carrer de Tres Llits nº 3 i, després, al de Sant Simplicí nº 6; el 1918 adoptà el nom de Juventud Vanguardia Radical. Semblen haver-ne estat les figures de més relleu Juli Viader Martínez i, fins ben entrada la Dictadura, Carlos Rodríguez Soriano (65).

districte IV

* Asociación Republicana Popular del Camp d'en Grassot Fundada el 1901, es fusionà aviat amb la societat Unión Filantrópica i, gràcies a la cessió del terreny per part d'un soci i al treball voluntari dels altres, aixecà un edifici propi al carrer de Roger de Flor nº 247. El juny del 1906, la junta solidària hi fou foragitada per la majoria lerrouxista i, des d'aleshores, la societat inicià una "existencia próspera y floreciente" que la convertiria en "orgullo del partido", sobretot per la cooperati-

va de consum, les escoles i la policlínica de què es dotà successivament. En foren presidents, entre d'altres, Manuel Carsí i Jaume Polo Otín, i funcionava encara el 1923 (66).

* Juventud Vanguardia Radical del Camp d'en Grassot Constituida el gener de 1912 al si de l'Asociación Republicana Popular, en compartí sempre l'estatge. Per raons que desconeixem, es dissolgué als set mesos de vida per reaparèixer el novembre de 1913 i funcionar des d'aleshores regularment fins a la Dictadura (67).

* Centro Republicano Radical del districte IVt. Es formà el 1908 per "reconversió" de l'antic Centro de Unión Republicana del districte IVt., actiu des del 1902 i que havia arribat a tenir 200 socis. D'existència bastant nòmada (domicilis successius als carrers de Bailèn 87, Diputació 335, Bailèn 110, Consell de Cent 373, Aragó 355...) s'hi impartiren classes d'esperanto i altres matèries, i Josep Puig d'Asprer en fou president entre 1912 i 1914 (68).

* Juventud Radical (o Republicana Autonomista) del districte IVt. Amb local al carrer de la Diputació nº 395, sembla que existia des del 1907, però només ens en consta el funcionament entre 1914 i 1919; Llorenç Serrano Monclús fou el president durant gran part d'aquest període.

* Casa del Pueblo del districte IVt. Típica entitat originada en una querella personalista, la creà el 1917 Fermí Carrera, ex-president del Centro Republicano Radical del mateix districte, que n'havia estat expulsat, i funcionà sota la seva direcció fins al 1919, sense estar formalment adherida al PRR. Tenia l'estatge al carrer Torres nº 20 (69).

districte V

* Fraternidad Republicana "El Progreso" del districte Vè Devia néixer el 1905-06, i el 1907 s'hi integrà, procedent del zorrillisme, una Tertulia Republicana Progresista. Estigué domiciliada successivament als carrers

de Mendizábal nº 21, Riereta nº 33 i Cadena nº 16, i comptà amb consultoris jurídic i mèdic. Es dissolgué el 1911 per afavorir l'agrupament de les forces radicals del districte (70).

* Agrupación Radical de la provincia de Tarragona El primer intent d'aplegar els lerrouxistes tarragonins residents a Barcelona en una entitat específica es produí l'octubre de 1908, però l'Agrupación es dissolgué quatre mesos després. Reconstruïda el 1910 al local de la Fraternidad Republicana "El Progreso", més tard disposà d'estatges propis, els més duradors al carrer Hospital nº 105 i a la ronda de Sant Pau nº 44. Hi funcionaren una cooperativa i una Agrupación Artística Goya (1921), i el 1916 sostenia un consultori mèdic gratuït el director del qual era Jaume Aiguader i Miró. Presidit en nombroses ocasions per Miquel Gatell Alberich i Pau Tusquellas Sans, des del 1918 passà a denominar-se Centre Radical Provincial Tarragoní i comptà, almenys entre 1919 i 1920, amb una Joventut homònima (71).

* Ateneo Republicano Radical del districte Vè Es constituí el setembre de 1910, encapçalat per Lluís Galilea i amb seu al carrer Sant Pau nº 83 -més tard, Santa Madrona nº 15-, figurant entre els presidents successius Rossend Pich. Hom en perd el rastre després del 1915, si bé a partir del 1931 existiria una entitat d'idèntic nom (72).

* Juventud Revolucionaria Intransigente Domiciliada al local de l'anterior, nasqué a mitjan 1912, però els seus dirigents (Luis Biéznobas, Marià Gregori...) foren expulsats del Partit per indisciplina el gener de 1913 (73).

* Casa del Pueblo del districte Vè Aquesta important societat es formà el 1911 amb el propòsit de fondre la Fraternidad "El Progreso" i l'Ateneo Republicano Radical, i s'instal·là al carrer de l'Estrella cantonada a Tàpies. La fusió no reeixí del tot, perquè almenys la segona de les entitats esmentades continuà funcionant, però la Casa del Pueblo s'erigí aviat en el principal baluard lerrouxista dins del populós districte

Vè. Si el 1914 comptava amb 254 socis, el 1918 deia tenir-ne 700 i el seu estatge, localitzat a partir del 1916 al carrer de Guàrdia nº 12, era encara el 1921 domicili de diverses societats obreres. Entre les dependències i serveis de què disposava cal esmentar un consultori mèdic gratuït, escoles amb 200 alumnes i 3 professors, una companyia amateur de sarsuela i una oficina política i d'informació ciutadana. Pel que fa als mentors polítics de la Casa, destaquen Jaume Moré i Miralles, Lluís Callén i, sobretot, Fèlix Roure de Carricarte, que des del 1917 en fou l'animador, el finançador i el president perpetu (74).

* Juventud Republicana Radical del districte Vè Sorgida el 1911 al si de la Casa del Pueblo del districte, aviat assolí més de 150 socis, però el 1913 una crisi interna féu que l'entitat matriu l'expulsés del seu local. Després de rodar per diversos estatges, el 1915 s'instal·là al carrer de l'Hospital nº 131, on crearia una agrupació coral, realitzaria propagandes anticlericals i emprendria (1919) la publicació del periòdic "Distrito Quinto". En foren presidents Manuel Miralles Pí, Julià Clapera i, durant un llarg període, Manuel Mayol Felip, i subsistia encara el 1925 (75).

* Juventud Radical Autonomista del districte Vè Neix el 1917 a la Casa del Pueblo del districte, on romandrà fins la seva extinció el 1919-20 (76).

* Círculo Republicano Leridano Ja el 1908, el lerrouxista lleidatà afincat a Barcelona, Marcel·lí de Jordana, havia impulsat una Agrupación Provincial Republicana de Lérida que no arribà a quallar. Ho intentaria de nou a partir del gener de 1916, establint l'entitat al carrer del Carme nº 97 i 99 on, des del 1920 funcionà una escola nocturna. No en tenim notícies posteriors al 1922 (77).

* Penya Republicana Radical del districte Vè La seva constitució data del març de 1921, domiciliada al carrer Nou de la Rambla nº 58 i amb els aparents propòsits d'augmentar la sensibilitat del PRR envers la

qüestió catalana i aproximar-se als ambients de l'esquerra nacionalista. No sembla que aplegués grans efectius ni que reeixís massa en tals objectius, però creà uns consultoris mèdic i jurídic i acollí (1922) un Grupo Anticlerical Librepensador; el febrer de 1922 es traslladà a la seu del Círculo Republicano Leridano (78).

* Tercio Republicano Radical del districte Vè La que tal vegada seria última entitat del PRR creada abans de la Dictadura presentà els estatuts al govern civil l'abril de 1923 i s'instal.là al carrer Sant Gil nº 3; el nombre dels seus socis estava limitat a 25 i el primer president fou Carles Cherón. Sobrevisqué almenys fins al 1933 (79).

districte VI

* Fraternidad Republicana de la Casa del Pueblo Si bé la Casa del Pueblo del carrer d'Aragó nº 168 a 172, xamfrà a Casanova, havia estat ideada i creada per Lerroux entre 1903 i 1907 com a matriu, motor i centre nerviós de l'organització radical barcelonina -i així l'hem descrita en el lloc corresponent-, al llarg de la segona dècada del segle aquella condició inicial s'aniria reduïnt a la de simple seu física de les instàncies dirigents del Partit local -cada cop més inoperants- i la decadència de la Casa es faria patent en la gradual paràlisi de moltes de les seccions i serveis -economat, consultori mèdic, teatre, farmàcia, escoles, barberia, fleca, grup coral, agrupació de beneficència...- que n'havien format part. Per trencar aquesta dinàmica, el gener del 1915 hom engegà una reorganització tendent a convertir la Fraternidad en una entitat similar a les altres del Partit, àmpliament autònoma, arrelada al seu barri -l'esquerra de l'Eixample- i domiciliada a la Casa del Pueblo només a títol d'"inquilina". El procés acabà a mitjan 1916, i en endavant, amb un ritme d'activitat més aviat somort, foren presidents de la "nova" societat Leopoldo Benítez, A. de Borjas Ruiz, Climent Vilaldach i Joaquim Boada, fins al 1923 (80).

* Juventud Republicana Radical de la Casa del Pueblo Nascuda el 1906-07 al mateix temps que la Casa, ens en consta el funcionament fins al 1908 i del 1914 al 1918; el darrer president de qui tenim notícia fou Manuel Miralles Pi.

* Centro Republicano Radical del districte VIè El fundaren, l'abril del 1908, un centenar de ferrouxistes encapçalats per Josep Jorge Vinaixa, que en seria president diverses vegades. El centre, que admetia a les dones com a socis, però sense dret a formar part de la directiva, tingué el primer local al carrer de Floridablanca nº 148, i el més estable al de Ferlandina nº 20. El 1916, rebutjà la proposta d'integració en la Fraternidad Republicana de la Casa del Pueblo i exigí que "se le respete su vida autónoma por ser el más antiguo de los del distrito"; el 1932, encara tenia com a rellogat el Sindical Únic de Barbers de Barcelona (81).

* Ateneo de Concentración Republicana Radical del districte VIè Fou constituït el 1910, amb domicili inicial al carrer de la Lluna nº 14 i definitiu al de Sant Gil nº 3. Hi funcionaren una escola laica i una orquestra denominada "La Lira Radical", i entre els successius presidents destaquen Emiliano Iglesias (1916-17), Jesús Ulled (1918) i Miquel Bullich (1920-23) (82).

* Juventud Radical Ateneïsta Emanació de l'Ateneo de Concentración, sabem només que funcionà entre 1917 i 1923.

* Juventud Republicana Radical del districte VIè Existia probablement des del 1911, estatjada al carrer de Ponent nº 24, i segons les dades disponibles el nombre dels seus socis passà de 28 el 1913 a 200 el 1919. En aquesta última data emprengué la publicació del periòdic "Juventud Republicana" i l'any següent obrí una biblioteca pública. En foren presidents, entre d'altres, Gabriel Tarragüel i Brauli Solsona, i el 1921 es traslladà al carrer de la Lluna nº 14, on romandria fins els anys 30 (83).

* Juventud Republicana Radical Instructiva del districte VIè Nascuda el maig de 1917 com a branca juvenil del Centro Republicano Radical del mateix districte, al cap d'un any es fusionà amb la Juventud Republicana Radical del carrer de Ponent, que acabem de descriure (84).

* Peña Republicana Radical del districte VIè Es formà l'octubre de 1921, el seu domicili era al carrer Consell de Cent nº 263 i el primer president Josep Martí Baqué. Arrenglerada amb les posicions més crítiques al si del Partit, tingué relacions o simpatitzà amb el grup Saneamiento Radical i, el 1923, fou acusada d'escissionista per "El Progreso" (85).

districte VII

* Fraternidad Republicana del Poble Sec Emplaçada al bell mig de l'"imperi" lerrouxià -als números 101 i, després 146, de l'avinguda del Paral·lel- la seva fundació data del desembre de 1903 -o de 1904 segons altres fonts- i assolí ràpidament prop dels 400 socis. La Solidaritat hi provocà una greu dissidència, però se'n refeu aviat i, el 1909, els membres cotitzants depassaven els 500. Sostenia importants escoles i, des del 1908, una cooperativa de consum; entre les figures dirigents destaca Joan Reig Alegret (86).

* Juventud Republicana del setè districte Coetània i "digna secundadora de la Fraternidad (del Poble Sec) en todos los momentos", en el nucli inicial de joves propagandistes hi figurava Joan Gómez Balugera; presidida sovint per Enrique de Aza, funcionà almenys fins el 1923.

* Ateneo Obrero Republicano Autonomista d'Hostafrancs Era l'antiga Fraternidad Republicana d'Hostafrancs, establerta des del 1903 al carrer Consell de Cent nº 3, 5 i 7 que, arran de la Solidaritat, es transformà en Ateneo Obrero Autonomista de Unión Republicana del districte VIIè abans d'adoptar (1908) la denominació definitiva; foren socis d'aquesta entitat els acusats per l'atemptat d'Hostafrancs. Comptà amb escola laica i, el 1907, havia publicat el periòdic quinzenal "El Obrero". Elies Fité en

fou un dels presidents (1917-19), i els darrers anys es traslladà a la carretera de la Creu Coberta nº 16 i 18 (87).

* Juventud Republicana Radical d'Hostafrancs Des de la seva constitució, l'octubre del 1908, i fins al 1923 visqué sota l'aixopluc físic i polític de l'Ateneo Obrero i en fou el complement juvenil (88).

* Fraternidad Republicana Radical Sansense Fundada el gener de 1904, comptà aviat amb un edifici propi al carrer del Migdia o de Rossend Arús i, malgrat la pèrdua d'efectius que hi ocasionà la Solidaritat, el 1909 comptava amb més de 300 socis i un patrimoni avaluat en 65.000 ptes. Sostingué escoles per a prop de 300 alumnes -pàrvuls i adults-, un economat i un consultori mèdic-farmacèutic. A partir del 1915, el padrí polític de l'entitat fou Pere Salvat i Pié (89).

* Juventud Republicana Radical Sansense Sorgí cap al 1908 al local de la Fraternidad del barri, si bé fins al 1912 emprà el nom de Juventud Republicana Revolucionaria. A partir del 1914 disposà de domicili propi, primer al carrer Duran nº 17 i, tot seguit, al de Miquel Àngel nº 8, on instal·là una escola, acollí al Grupo Librepensador Miguel Servet i projectà (1919) el setmanari "Juventud Republicana Radical de Sans". Benet Tolós Colomina en fou el president gairebé sense interrupció entre 1912 i 1935, i hom pot calcular-li un màxim de 70 socis (90).

* Ateneo Radical Republicano Instructivo del Poble Sec Té el seu antecedent en un Centro de Unión Republicana que existia al Poble Sec des del 1892, però el naixement formal es produí el 1908 sota l'impuls principalíssim de Ricardo Soriano, convençut que les forces lerrouxistes del barri exigien almenys dos centres polítics. Amb estatge al carrer de Cabanyes nº 35 i 37, el 1910 ja tenia 450 socis, escoles completament gratuïtes per a 300 infants i una modesta cooperativa de consum, i el 1919 edità la revista quinzenal "El Luchador". Fins al 1922 hostatjà al Grupo Anticlerical Benéfico de Barcelona, i a partir d'aquest any acollí a l'Agrupación Radical "Claridad" (91).

* Juventud Republicana Radical del Poble Sec Es constituí, a l'ombra de l'entitat anterior, el maig de 1909, i menà una existència molt discreta, amb poc més de mig centenar de socis, fins a dissoldre's el 1919. El gener de 1923 Josep Tarín i altres la ressucitaren, i funcionà de nou en els primers anys de la República (92).

* Centro Radical El Pueblo, de les Corts Encara que apareix als censos del Partit ja el 1908, les referències a la seva activitat es situen entre els anys 1912 i 1921. Estigué domiciliat al carrer de Gelabert Coscoll, a la plaça del Carme i al carrer del Carmel, a principis dels anys 20 posseïa una escola, i Pere Domènech Serifàna en fou la figura dominant (93).

* Centro Republicano Radical de la França Xica El juny del 1909, els socis de l'antiga societat coral L'Aureneta Madronense -llur barri era també conegut com de Santa Madrona- decidiren transformar-la en centre lerrouxista; tingué el local successivament, al carrer Grasses nº 16 i al de l'Olivera nº 48, i el 1915 en formaven part 150 socis; el seu rastre es perd l'any següent (94).

* Ateneo Radical del Port La creació d'una entitat radical en aquesta zona marginal i extrema de la ciutat data de l'estiu de 1910, amb domicili a la carretera del Port nº 409, però no sembla que sobrevisqués després del 1911 (95).

* Ateneo Obrero Instructivo de les Corts Des del 1884 existia a les Corts, al carrer Provença nº 156, un Centro Familiar Instructivo y Recreativo que el 1905 fou rebatejat com Ateneo Obrero, però continuà exclouent del seu sí tota activitat o vinculació polítiques. Tanmateix, el 1914, un dels socis més conspicus -el lerrouxista Simón Cascante- conquerí la presidència i propicià la transformació del centre en societat política adherida al PRR, al preu de la baixa de molts antics afiliats. Tal adhesió no arribà més enllà del 1919, i el 1931 l'entitat apareixia convertida en Ateneu Obrer de l'Esquerra Republicana (96).

* Juventud Republicana Radical de les Corts Potser lligada al Centro Radical El Pueblo, sabem tan sols que funcionà entre 1917 i 1919.

* Centro Republicano Radical Constituït el desembre de 1918 per iniciativa d'un tal Carlos Recena -president quasi perpetu- i amb estatge al carrer Gavà nº 44, a Sants, es dissoldria el 1928 per manca de socis i mitjans; la seva existència havia estat totalment ignorada per la premsa del Partit (97).

* Foment Republicà Autonomista L'origen d'aquesta entitat es remunta a un Fomento de la Barriada de San Antonio que es republicanitzà el 1910 i es catalanitzà el 1916, adoptant el nom de Foment Autonomista Democràtic. Domiciliat a la ronda de Sant Pau nº 77, el juliol de 1917 els seus socis -entorn del centenar- acordaren transformar-lo en Foment Republicà Autonomista i adherir-se al PRR, "el cual, indudablemente, es el que encarna mejor los ideales políticos de República y Autonomía". Sota la batuta de Ramon Olivella i Rigol -futur coautor del pacte de Sants-, el Foment volgué donar un exemple d'integració del republicanisme autònom del Principat en els rengles del Partit Radical i, al mateix temps, reforçar el "catalanisme" d'aquest. Tot plegat no passà gaire dels propòsits, però el centre travessà el desert de la Dictadura i arribà viu al 1931 (98).

* Centre Republicà Instructiu "Germanor", de Sants Addicte fins aleshores al cacic liberal Grañé, ingressà al PRR el desembre de 1921 i hi romangué fins al final del període estudiat. Posseïa una escola nocturna per a obrers i un local propi al carrer Comtes de Bell-lloc nº 152-154 (99).

districte VIII

* Unión Republicana Radical Graciense Denominada entre 1903 i 1906 Fraternidad Republicana Graciense, en aquesta darrera data comptava ja amb 800 socis, i el seu estatge del carrer Major de Gràcia nº 37 incloïa un gran teatre, escoles, cafè i cooperativa de consum; la ulterior retirada

dels "desleales solidarios" no en rebaixà la importància, el volum ni els serveis, només superats pels de la Casa del Pueblo central. La decadència vindria més tard, cap a finals dels anys 10, però encara el 1918 s'hi creà el grup excursionista Els Mateixos. El 1923, la Unión es traslladà al carrer de Bonavista nº 20 (100).

* Juventud Republicana Radical del districte VIIIè A mitjan 1908 s'havia format una Juventud Radical Graciense que, un any després, es fongué amb altres joves lerrouxistes de la dreta de Gràcia i de Sant Gervasi per a constituir una Juventud única de tot el districte, domiciliada a la plaça de Santa Creu nº 1. Presidida successivament per Manuel Jiménez Moya, Domènec Babra Prats i altres, l'estiu del 1912 fou dissolta i, en ésser reconstruïda pocs mesos després amb 83 socis, passà a dependre més estretament de la Unión Republicana Graciense, als locals de la qual s'hostatjaria en el futur. La posterior aparició d'altres joventuts radicals a la mateixa demarcació féu que recuperés l'adjectiu inicial de "Graciense" (101).

* Fraternidad Republicana Gervasiense o del Camp d'en Galvany Fundada com a tal l'octubre de 1903 per transformació d'un anterior Fomento Galvanyense, recorregué nombrosos locals als carrers de Santaló, Sant Sebastià, Marià Cubí i Amigó, i comptà amb una escola. Les darreres referències que en tenim daten del 1920.

* Juventud Radical Gervasiense Efímera emanació de l'entitat anterior, sabem només que funcionava entre 1915 i 1918.

* Centro Obrero Republicano Radical de la dreta de Gràcia Nasqué el 1903 sota el nom de Centro Republicano Obrero de la dreta de Gràcia, i dos anys després tenia 150 socis. Establí una escola al seu local del carrer Ramón y Cajal nº 89 i, fins al 1923, en foren presidents, entre d'altres Josep Lecina, Josep Humbert i Vicenç Alcoriza. El 1918 impulsà una Juventud Vanguardia Radical de la dreta de Gràcia que no tindria continuïtat.

districte IX

* Fraternidad Republicana d'Horta Es constituí el gener de 1904, enclavada a la plaça de la Constitució i, després, al carrer de Pere Pau d'aquell ex-poble. Amb menys de cent socis, sofrí diverses clausures governatives (1909, 1917...) i, el 1919, establí una "mutualidad sobre el paro forzoso entre sus afiliados". En foren directius assidus Jaume Morros Prats, Joan Guillemí i Joaquim Ferrer Pons, i sobrevisqué fins a la República (102).

* Juventud Republicana Radical de Sant Andreu Adoptà aquest nom el 1911, però existia des del 1904 com a Juventud de la Unión Republicana de Sant Andreu, establerta successivament als carrers de Sant Miquel o Llenguadoc nº 21 i d'Aristòtil nº 19 i 21; Manuel Santamaria en fou l'impulsor inicial i l'entitat sostingué una forta activitat durant els primers anys 10; el 1914 hi funcionava una escola i la secció benèfica tenia 200 socis. A finals del 1916 es transformà en Casa del Pueblo del districte IXè (103).

* Casa del Pueblo del districte IXè o de Sant Andreu Continuadora de l'anterior, el 1917 fou clausurada i el seu president, Jaume Coll Bonamusa, detingut per l'autoritat militar. Acollià al local del carrer de Ramon Batlle nº 19 i 21 una Asociación Antireligiosa Ciencia y Humanidad, i existí almenys fins el 1930 (104).

* Centro Radical de Sant Andreu Precàriament instal·lat en una taverna del carrer de Sant Ildefons, el seu naixement data de mitjan 1909, i les darreres notícies de l'agost de 1911 (105).

* Centro Instructivo Republicano Radical del Camp de l'Arpa Començà a actuar el 1908-09 i recorregué diversos estatges dins del barri: carrer Progrés nº 30, Ruiz de Padrón nº 20 i Internacional nº 50. A partir de les municipals del 1913 inicià una dinàmica de dissidències i rebel·lions preelectorals que li valdrien, l'abril del 1915, l'expulsió del Partit "por su constante acción perturbadora para la disciplina" (106).

* Juventud Radical Instructiva del Camp de l'Arpa Apareix cap al 1910 sota el nom de Juventud Radical Socialista del districte IXè i amb la pretensió de situar-se a cavall, o fer de pont, entre PRR i PSOE -som en temps de la Conjunción Republicano-Socialista-. La ruptura d'aquesta, però, desbaratà aquells designis i l'entitat esdevingué ràpidament, en el nom i en els fets, una joventut radical de barri com les altres. El seu local era al carrer Muntanya nº 111 i entre els presidents hi trobem Manuel Santamaria i Rafael Guerra del Río, que fou, el 1917, l'últim de qui tenim notícia (107).

* Centro Republicano del districte IXè Procedent de la UFNR i domiciliat al carrer Pons i Gallarza nº 2, de Sant Andreu, s'adherí al PRR el juny de 1911. És tot el que en sabem (108).

* Centro Fraternal Radical Eulaliense Radicat al barri de Santa Eulàlia de Vilapicina, tingué l'estatge als carrers Tàrraga nº 16 i Porta nº 22. Funcionà, almenys, entre 1910 i 1912.

* Agrupación Radical Instructiva del districte IXè El primer intent conegut d'establir una entitat lerrouxista a la barriada de la Sagrera fou la transformació en "Radical", el 1907-08, de l'antic Centro de Unión Republicana Sagrerense, que no prosperà. Cap al 1911 hom creà simultàniament, al carrer de Martí Molins nº 29 i 31, un Centro Radical Instructivo Sagrerense i una Juventud Republicana Radical Instructiva Sagrerense, el rastre de les quals es perd el 1913-14. Potser sense continuïtat orgànica amb aquestes, però amb el mateix objectiu, sorgí el 1914 l'Agrupación Radical Instructiva, que creà tot seguit, al seu local del carrer de la Sagrera nº 237, una escola laica. Ignasi Navés en fou president (1918-21) i valedor destacat, i el centre subsistí com a mínim fins el 1933 (109).

* Fraternidad Republicana Radical del Camp de l'Arpa Sense cap relació aparent amb una entitat homònima dels temps de la UR, quedà constituïda a finals del 1918 amb seu al carrer Fresser nº 138 i Enric Coy com

a primer president. Tot i que no devia depassar els cent socis, establí un consultori mèdic-quirúrgic que, durant el primer semestre de 1920, atengué quasi un miler de casos i despatxà medicaments gratuïts. Ja en plena República el centre s'adheriria a l'escissió de Martínez Barrio i continuaria actuant al llarg de la guerra civil (110).

districte X

Centro Obrero Republicano Radical del Poblet Existent des del 1901, integrada després en la UR i lerrouxista convençuda sempre, l'Agrupación Obrera Republicana del Poblet canvià el seu nom, l'abril de 1908, pel que encapçala aquestes ratlles. A l'estatge del carrer Sicília nº 284 disposà d'escoles, cooperativa de consum i policlínica gratuïta atesa per sis metges, i des del 1921 publicà un butlletí mensual. El 1923, però, sofrí una gravíssima divisió dels seus socis entre "oficialistes" (partidaris d'Emiliano Iglesias) i "crítics" (que intentaven separar el centre de la disciplina radical), amb un saldo de violències físiques, mocions de censura recíproques i expulsions en massa dels elements díscols. Silvestre Boada n'havia estat la figura principal (111).

* Juventud Obrera Republicana Radical del Poblet Simple branca del Centro Obrero, hi visqué precàriament entre 1909 i 1911 (112).

* Juventud Vanguardia Radical Instructiva del Poblet Es creà, segurament per cobrir el buit que havia deixat l'entitat anterior, el 1916, també als locals del carrer Sicília. Després d'un eclipsi d'un parell d'anys, el 1921 una cinquantena de socis la reorganitzaren, i subsistí fins les acaballes de la Dictadura (113).

* Fraternidad Republicana Instructiva El Pueblo, del Clot Inaugurada el 1904, adquirí aviat un gran local propi al carrer del Clot nº 44 i 46, hi instal·là escoles i assolí la xifra de 600 socis. La Solidaritat mermaria aquestes forces, però la Fraternidad continuà essent un dels bastions del PRR fins que, el 1920, les dificultats materials la obligaren

a cercar un estatge més modest al carrer de les Escoles nº 27 i 29. De 1917 a 1923 en fou president Amando Meseguer (114).

* A l'ombra de la Fraternidad El Pueblo i sota el seu aixopluc físic actuà, el 1908-09, una Juventud Autonomista del districte Xè; després, el 1911, apareix la Juventud Autonomista Radical del Clot, que seria dissolta l'agost del 1912; per fi, el 1914 s'hi forma la Juventud Republicana Radical Instructiva El Pueblo, de vida tan efímera com les seves antecessores (115).

* Fraternidad Republicana Instructiva Martinense Nasqué el 1904 absorbint un anterior Centro Instructivo Republicano Martinense, es domicilià a la carretera de Mataró nº 379 i establí una escola laica; el 1909 tenia 75 socis, 64 dels quals eren "jornaleros". Durant la dècada següent en foren presidents, entre d'altres, Ramon Montserrat, Serafi Anglès i Jaume Bosch. Es dissoïgué el 1929 (116).

* Centro Obrero Republicano de les Torres Es constituí el febrer de 1904 amb estatge al carrer de Miquel Ferrer nº 220; només podem assegurar que funcionà fins al 1909.

* Casa del Pueblo de Pekín En aquest barri litoral de nom exòtic i realitat misèrrima hi havia hagut, el 1906-07, un Centro de Unión Republicana que els antisolidaris rebatejaren i potenciaren, dotant-lo de local propi al carrer de Sant Salvador nº 7 amb cafè, sala d'actes, teatre, escola i, des del 1915, cooperativa de consum. L'entitat restà oberta almenys fins al 1923 (117).

* Centro Republicano Germinal Tan sols sabem que el creà i presidí un tal Josep Armengol el 1908, amb seu a la carretera de Ribas nº 8.

* Centro Instructivo Radical del districte Xè Es denominava, abans del 1909, Centro Progresivo Instructivo de Unión Republicana del districte Xè i tingué el domicili al passatge Bassols nº 8. L'abril del 1913,

quan en formaven part cent socis, es transformà en Ateneo Instructivo Radical del districte Xè, presidit pel dirigent ferroviari Miquel Nogués Piñol i, més tard, per Brauli Vidaurre. Fent honor al seu nom, sostingué una escola, fou clausurat per l'autoritat militar l'estiu de 1917, i el 1921 tenia prop de 200 membres. En perdem el rastre el 1924 (118).

* Centro Republicano Radical Instructivo Guttenberg Es constituí el gener de 1911 al carrer de Castillejos nº 141 (119).

* Casino Radical dels districtes IVt i Xè Funcionava el 1914 amb domicili al carrer València nº 379, al Poblet.

* Peña Republicana del desè districte Creada l'hivern del 1921 per elements que havien dirigit altres entitats del districte -la Fraternidad El Pueblo, l'Ateneo Instructivo...- s'establí al carrer Mallorca nº 568 i tingué uns 70 socis. En els primers anys de la Dictadura esdevingué un club de futbol -el C.D. Victoria- sense connotacions polítiques visibles (120).

Sarrià

* Centro Radical de Sarrià El primer intent d'aixecar, en aquesta "village de condición levítica y burguesa, dominada por la reacción y el clericalismo", un baluard lerrouxista el protagonitzaren un grupat de radicals el 1907-08, instal·lant llur Centro al carrer Cañellas nº 2. Malgrat els projectes d'expansió que anunciava el 1910, no degué tenir continuïtat (121).

* Centro de Unión Republicana Sarriense Constituït el gener de 1918 al carrer Major nº 20, no sembla que sobrevisqués més d'un any (122).

* * * * *

Del punt de vista estructural, la inexistència d'organismes generals del PRR a nivell de tota Catalunya i la preocupació quasi exclusiva dels més alts dirigents per la política barcelonina deixaren als lerrouxistes de Girona, Lleida i Tarragona un ampli marge d'independència funcional. L'ús que uns o altres en feren fou, és clar, desigual: entre els gironins predominà l'esperit localista, la relació directa de cada entitat amb el jefe o amb Barcelona, i només el 1921 hom celebrà alguna reunió informal i inútil "para tratar de la reorganización del Partido en aquella provincia" (123); a Lleida, una organització a nivell de la "provincia" no fou intentada fins el 1914 sota l'impuls de Josep A. Mir i Miró, que aquell any havia lluitat a les legislatives per l'acta de Tremp i, poc després, fou elegit cap del radicalisme lleidatà; des d'aquest càrrec convocà, el 1915, una assemblea provincial els propòsits constituents de la qual s'esllanguiren aviat (124); en el futur i fins al 1923 fou Josep Estadella qui, de forma "natural", ostentà la màxima autoritat interna i la representació exterior del radicalisme de les terres de Ponent.

Per contrast, la constitució en assemblea, l'agost del 1908, del Partit Republicà Radical Autonomista de la "provincia" de Tarragona és un senyal primerenc de l'especificitat i la dinàmica pròpia que tindria sempre el lerrouxisme d'aquelles contrades (125). El 1911, una nova assemblea elaborà les bases de l'organització provincial i elegí el corresponent Comitè, presidit per Alfons Fabregat, i la següent reunió, el juny de 1913, no féu més que ratificar l'afany d'autonomia del PRR tarragoní, que "para cuanto tenga relación con los asuntos de naturaleza regional o nacional no reconoce de momento otra autoridad superior que la del jefe del Partido Radical Español" (126). Per tal de contrarestar aquestes tendències centrífugues, des de Barcelona hom maniobrà fins aconseguir que, el 1915, fos designat president del Comitè un home "de la absoluta confianza del jefe del partido", però totalment estrany a Tarragona, el regidor barcelonès Juan José Rocha (127); tanmateix, la intervenció "controladora" no trigà a diluir-se, Rocha fou reemplaçat pel diputat provincial Manuel Solanes i, enmig de conflictes suscitats per la bicefàlia Tarragona-Reus, el Partit

provincial conservà la seva forta component federalista, un funcionament intern prou democràtic -almenys, pel nombre d'assemblees celebrades, incloses les de districte electoral (128)- i una proximitat als republicans nacionalistes que inquietava la cúpula barcelonina (129).

Pel que fa a la implantació, fóra un error creure que el caràcter marcadament urbà del lerrouxisme en circumscrigué l'arrelament a la ciutat de Barcelona. Hi havia a Catalunya nombroses altres poblacions, centres comarcals fabrils o de serveis i l'estructura socioeconòmica de les quals possibilitava l'existència d'un moviment republicà popular com aquell, ni que fos a escala reduïda. Això sense comptar els molts nuclis republicans rurals que adoptaren de forma més o menys estable l'etiqueta radical per mimetisme, enlluernats per la personalitat de Lerroux o desitjosos d'ostentar una connexió amb la "gran política", però sense tenir res a veure, en llur tarannà ni en llur actuació, amb el lerrouxisme genuí.

En tot cas, la diversitat i mobilitat de les circumstàncies locals, el feble o nul control que des de Barcelona s'exercia sobre les entitats de fora i l'escassa informació que n'arribava fan que un estudi precís sobre aquesta vessant del PRR només sigui possible poble per poble i després d'un buidatge sistemàtic de la premsa lerrouxista comarcal, buidatge que nosaltres no hem pogut fer. La relació que segueix és una llista purament indicativa, ordenada per regions i comarques, dels municipis on, entre 1908 i 1923, hem detectat algun centre adherit al PRR, amb els seus noms i les poques altres referències cronològiques i personals disponibles.

REGIO I

Barcelonès

=====

* Badalona El radicalisme badalonès, potser el més important de Catalunya després del de la capital, es configurà entorn de la personalitat de Baldomero Sanmartín y Arnal, que el 1906-07 decantà a favor de Lerroux una gran part de la UR local. A més de la Casa del Pueblo i d'una

Juventud Republicana Radical de la Casa del Pueblo, domiciliades ambdues al carrer d'en Prim i actives durant tot el període estudiat, hi funcionaren un Centro Radical del districte I Ion (1910-12) i una Juventud Radical Instructiva (1910-13) que publicà el periòdic "Democracia" i fou expulsada del Partit el gener de 1912; per aquestes dates, el cens de militants del municipi era d'uns 300. Al llarg dels anys 10, el PRR de Badalona recolzà la seva política sobre dos pilars: una coalició estable amb la UFNR, anterior i molt més duradora -i fructífera- que el pacte de Sant Gervasi, gràcies a la qual participà regularment en el govern consistorial; i, a les eleccions legislatives, el suport -no pas gratuït, és clar- als candidats monàrquics liberals del districte de Granollers; aleshores, les figures més destacades ja eren el futur diputat provincial Joan Giró i el president de la junta municipal, Joaquim Estrany (130).

* Esplugues de Llobregat El gener de 1913 s'hi constituí una Juventud Republicana Radical presidida per Gaietà Santacana; el 1931, l'entitat esdevindria Ateneu Català Republicà Federal, adherit a ERC (131).

* L'Hospitalet de Llobregat Existí, del 1908 al 1923, un Centro Democrático Republicano Radical sota la batuta de Genís Bernadas; el 1910 hom creà també una Casa del Pueblo d'Hospitalet-la Torrassa que no degué quallar.

* Santa Coloma de Gramenet Un Ateneo Republicano Radical Instructivo era en funcionament el 1913.

Maresme

=====

* Arenys de Mar Tenim notícia d'un Centro de Juventud Radical el 1913 i d'un comitè local del PRR el 1922.

* Arenys de Munt La Juventud Republicana estigué establerta a la rambla Jalpí almenys entre 1915 i 1923.

* Calella Constituïda, amb caràcter antisolidari, el desembre de 1906, la Fraternidad Republicana Radical subsistia el 1922; cap al 1911, apareix també una Juventud Republicana Radical.

* Canet de Mar La Fraternidad Republicana Radical actuà des del 1908 fins a la Dictadura, i un dels seus presidents, Joan Autier, fou regidor del municipi; sembla que comptà amb una Juventud Radical.

* Malgrat Tenim referències de la Fraternidad Republicana local el 1908 i el 1922.

* El Masnou El president del lerrouxista Centro de Unión Republicana el 1909, Joan Puig i Ventura, adquirí notorietat com a acusador de Ferrer i Guàrdia; ignorem si l'entitat sobrevisqué.

* Mataró El PRR mataroní, de sòlides arrels pimargallianes i pes molt considerable en aquella ciutat, es concretà organitzativament en dues entitats polítiques: el Centro Republicano Federalista Radical, obert des del 1908, i la Juventud Republicana Radical Federalista, que tenim documentada a partir del 1913. A més, el 1915 hom creà als locals del Centro, un Economato Federalista Radical "El Nuevo Ideal" que funcionaria activament i pròspera fins al 1926, si més no (132).

* Premià de Mar Hi hagué una Fraternidad Republicana membres de la qual foren processats arran de la Setmana Tràgica. Conflictes interns detectats el 1911 potser en causaren la dissolució.

* Sant Pol de Mar Consta l'existència d'un Comitè Radical el 1922 (133).

* Vilassar de Dalt Un preexistent Centro Federal girà, cap al 1910, en l'òrbita del radicalisme.

* Vilassar de Mar El Centro Republicano Democrático Federalista, establert des del 1903 al carrer de Sant Josep, es vinculà al PRR a partir del 1909-

10; Joan Güell Cumerma en fou el president quasi sense interrupció fins ben entrada la Dictadura (134).

Vallès Oriental

* Granollers Existí una Junta Municipal el 1908-09, i el Centro Republicano Radical funcionà, com a mínim, entre 1912 i 1915. A principis de la dècada següent ja no hi havia cap organització radical.

* Mollet del Vallès No sembla que la vida de la Fraternidad Republicana documentada el 1908 fos massa llarga.

* Sant Feliu de Codines També trobem, el 1908, una efímera Fraternidad Republicana; més tard, el 1917, actuà un Comité Republicano Radical (135).

Vallès Occidental

* Caldes de Montbui Fundat el 1886 en l'obediència a Ruiz Zorrilla i sota la direcció de Josep Serracant Grañé, el Centro Democrático Progresista fou lerrouxista de primera hora i tingué continuada presència a l'ajuntament, malgrat que el 1912 només comptava 36 socis. De 1915 a 1918 coexistí amb un Comité Radical (136).

* Ripollet Hi hagué, el 1909, un Centro Democrático Radical (137).

* Rubí L'estiu del 1907 s'hi constituí el centre Vanguardia Radical i, poc després, un Comité Republicano Radical; ni l'un ni l'altre tingueren continuïtat (138).

* Sabadell Configurada arran de la Solidaritat, la Fraternidad Republicana Radical s'estatjà al carrer de Sant Pau nº 73 -després, a la plaça Major nº 18- i el 1913 tenia més de 200 socis; als mateixos locals hi trobem la Juventud Republicana Radical, activa també fins a la Dictadura; entre

els elements més destacats del lerrouxisme local cal esmentar el regidor Amadeu Aragay i Daví (139).

* Santa Perpètua de la Moguda Sembla que hi existí un Centro Radical cap al 1911.

* Sentmenat El 1921 apareix vinculat al PRR un Centro Republicano Español.

* Terrassa A més de la fragmentarietat de les nostres dades, una certa dispersió caracteritza el panorama del radicalisme terrassenc. Quan la primitiva Fraternidad o Casa del Pueblo, degana de les de Catalunya, es decantà majoritàriament per la Solidaritat, els antisolidaris escindits crearen (1907) el Centro Republicano Radical Instructivo, que cap al 1913 fou reemplaçat per una "nova" Fraternidad Republicana Radical o Casa del Pueblo, més o menys activa fins als anys 20; a més, existiren una Juventud Rebelde Radical Librepensadora (1910), una Juventud Republicana Radical (1912-1923) i una Fraternidad Republicana del barri de Sant Pere (1922).

Baix Llobregat

* Cornellà de Llobregat Per ordre cronològic cal esmentar primer la Juventud Radical Republicana, que data del 1908, i després el Centro Radical Instructivo o Casa del Pueblo, fundat cap al 1910 pel notable local i futur regidor Llorenç Marigó Poblet; el 1912 s'hi constituí una Agrupación Librepensadora, i seguí en funcionament fins la Dictadura, amb uns 50 socis (140).

* Esparreguera Tenim documentat un Centro Radical (o Juventud R.R.) Esparreguerense entre 1910 i 1915, però els lerrouxistes mantingueren llur presència política a la vila molt més enllà d'aquesta última data.

* Martorell El Centro Republicano "El Progreso", creat el 1903 i instal·lat en un "hermoso edificio", tingué com a president assidu Pere Puig i Alegre, regidor i alcalde diverses vegades; hi estava adscrita una Juventud Radical.

- * Molins de Rei Hi ha notícia d'una Fraternidad Republicana el 1908.
- * Olesa de Montserrat La Fraternidad Republicana, existent almenys des del 1906, era el baluard d'un potent Partit local encapçalat per Tomas Canut, Joan Tost i altres, que arribà a monopolitzar el consistori de la població (141).
- * Sant Boi de Llobregat Posseí un Centro Republicano Radical com a mínim entre 1908 i 1911.
- * Sant Feliu de Llobregat Des del 1908-09 hi havia una Juventud Radical i un Centro Radical o Casa del Pueblo; des del maig de 1913, però, aquesta entitat restà controlada per elements sindicalistes i esdevingué Sociedad Varia del Arte Fabril (142).
- * Sant Joan Despí Dues referències molt allunyades en el temps parlen d'un Centro Democrático (1908) i d'un Comité Republicano Radical de Unión (1918) (143).

REGIÓ II

Gironès

- * Banyoles El Centro Republicano Bañolense estigué vinculat al lerrouxisme el 1908.
- * Caçà de la Selva Les personalitats de més relleu hi foren els regidors Josep Maymí Muntal i Martí Rosselló, i el nucli organitzatiu el Centro Radical Instructivo, al si del qual funcionà (1912-13) una Escola Cervantista dirigida per Jaume Durany i Bellera; no en tenim dades posteriors al 1915 (144).
- * Girona Feblesa i discontinuïtat semblen ser els trets organitzatius del PRR a la capital gironina. El 1908 es crea, sota l'impuls de Juli Piferrer, el Centro Republicano Radical Autonomista al carrer de Cort

Reial nº 7, però l'any següent, al mateix estatge, hom ultima els preparatius d'un Centro Socialista Republicano, i el 1910 apareix, al carrer de les Hortes, una Fraternidad Republicana Radical que no complirà el primer aniversari; el darrer intent es produeix el 1918 amb la fundació de l'Ateneo Republicano Radical Autonomista, domiciliat a la plaça de la Independència nº 16 (145).

* Llagostera Cap al 1917-18 hi radicava un Centro Fraternidad Republicano-Autonomista.

* Salt Entre 1908 i 1910 funcionà un Comité Radical, i el Centro Republicano local romangué en l'òrbita del PRR.

Alt Empordà
=====

* L'Escala Existiren un Centro de Juventud Republicana (1908) i un Centro Republicano Radical (1912).

* Figueres Havent heretat una bona porció dels efectius del federalisme històric empordanès, el PRR hi sostingué un Centro Republicano Radical Autonomista -que, des del 1919, sembla denominar-se Unión Federal Radical- i una Juventud Republicana Radical, obtenint diverses vegades regidors a les eleccions municipals; en el nucli dirigent destaquen els propagandistes evangèlics Alejandro López Rodríguez i Luis López-Rodríguez Murray (146).

* Garriguella El Centro Republicano Radical funcionà almenys entre 1915 i 1917, oscil.lant dels 85 als 130 socis (147).

* Llançà Un grup lerrouxista, que durant algun temps es denominà Juventud Obrera Republicana Radical, actuà a partir del 1911 (148).

* Portbou Podriem dir que l'absolut predomini dels radicals en aquesta vila fronterera féu innecessari un centre polític del PRR: ho era el propi

Ajuntament, presidit successivament per alcaldes del Partit (Josep Torroella, Frederic Laporta, Jaume Vilarrassa...) (149).

* Santa Llogaia d'Alguema El maig de 1921 s'hi fundà un Centro Republicano Autonomista (150).

Baix Empordà

* La Bisbal d'Empordà Un Comité Radical, amb Jaume Graupera com a figura, actuà durant tot el període estudiat.

* Palafrugell També hi ha referències d'un Comité Republicano Radical com a mínim entre 1909 i 1918.

* Palamós Ja el 1908 s'hi constituí l'Agrupación Republicana Radical, que cap al 1911 adoptaria la forma de Comité Radical i, des del 1919, la d'Ateneo Republicano Radical Autonomista; directius com Baldomer Darder i Joan Margarit formaren part del consistori local (151).

* Sant Feliu de Guíxols Un Centro Republicano Radical actuà des del 1914 i tingué regidors a l'ajuntament.

* Torroella de Montgrí La Liga Republicana d'aquesta població apareix adscrita al PRR almenys entre 1916 i 1921.

Garrotxa

* Olot El 1913-14 hi hagué una Juventud Republicana Radical.

Selva

* Amer Entorn de la forta personalitat de Joan Gultresa -lerrouxista fervorós, regidor quasi perpetu de la vila a partir del 1903, alcalde de 1909

a 1913...- el Comité Republicano Radical hi funcionà sense interrupció des de la fundació del Partit fins a la Dictadura (152).

* Anglès El 1912 existia un Centro Republicano Radical amb 66 socis; sembla que posteriorment l'organització es reduí a un comitè (153).

* Blanes Comptà, des del 1909, amb una Casa del Pueblo; el regidor Bru Centrich fou el líder local (154).

* Breda El 1916 s'hi constituí un Centro Republicano Radical, però n'ignorem la trajectòria posterior (155).

* Lloret de Mar El Centro Republicano Radical -abans, d'Unión Republicana- inspirat per Narcís Vilà i Prats, restà obert com a mínim fins al 1914.

* Santa Coloma de Farners Hi ha constància d'una Agrupación Radical (1910-11) i d'un Centro de Unión Republicana inaugurat el 1914 (156).

* Vidreres Una Agrupación Radical sembla haver-hi existit cap al 1918.

REGIÓ III

Tarragonès

=====

* La Canonja Una Juventud Radical i un Comité Radical estan documentats entre 1909 i 1912.

* Perafort El 1908 tingué un Comité Republicano Radical.

* Secuita Des del 1909, o abans, existia un Centro Republicano que, el 1912, es transformà en Casa del Pueblo bastida pels mateixos socis (157).

* Tarragona Després d'una primera etapa de discrepàncies i divisió, el radicalisme tarragoní es reunificà el 1911 en el Centro Republicano Radical

-a estones, rebatejat com a Fraternidad Republicana-, el qual, amb domicili a la Rambla de Sant Joan nº 40, arribaria fins el 1923; hi estava adscrita la corresponent Juventud Radical, i potser la personalitat més rellevant en fou el regidor Pere Loperena fins la seva expulsió del Partit, el 1917; a més, el 1912-13, existí un Radical-Club (158).

* Vila-seca Cap al 1917, el PRR hi té un Centro Juventud de Unión Republicana.

Alt Penedès

=====

* Les Cabanyes Un Centro Republicano Federal Radical funcionava el 1911.

* Vilafranca del Penedès El bastió lerrouxista vilafranquí fou el Centro Federal Radical del carrer de la Fruita, i el personatge més conspicu Jaume Ferrer i Cabra, defensor tenaç de la causa rabassaire des de finals del segle XIX. El 1913 es constituí, a més, una Juventud Radical, i el PRR influïa també en l'Asociación Mutual de Dependientes de Escritorio de la ciutat (159).

Baix Penedès

=====

* L'Arboç Comptà, entorn del 1910, amb un Centro Republicano Radical.

* Banyeres del Penedès El 1915-17, hi ha notícia d'un Comité Radical.

Garraf

=====

* Vilanova i la Geltrú A principis dels anys 10, i a més d'una Juventud Republicana Radical, sembla que el lerrouxisme tenia l'adhesió o les simpaties de l'important Centro Federal vilanoví; cap al 1916, tota l'organització del Partit era un Comité Radical (160).

Alt Camp

=====

- * Bràfim El 1912 posseïa un Casino Republicano Radical.
- * El Pla de Cabra Amb el seu Centro Republicano Federal Radical i la corresponent Juventud Radical, aquest municipi és, durant tot el període estudiant, la veritable capçalera del PRR comarcal (161).

REGIÓ IV

Baix Camp

=====

- * Les Borges del Camp Hi havia un Comité Radical el 1909.
- * Dosaigües Tingué també el seu Comité Radical cap al 1910.
- * Prades Exactament la mateixa situació que el municipi anterior.
- * Reus Dues eren, en principi, les grans entitats del radicalisme en aquesta "liberal ciudad": la Fraternidad Republicana Radical, establerta al carrer de Vallroquetes i representant sempre de l'ortodòxia oficialista, i el Centro Republicano Radical Autonomista del carrer de l'Hospital, que controlava el periòdic "El Consecuente", tenia la seva pròpia Juventud Republicana Radical Autonomista i, des del 1910, restà enfrontat amb la primera per querelles de política local fins arribar, el 1914, a l'escissió. A partir de 1914-15, la Fraternidad esdevingué Casa del Pueblo, estatjada al raval de Sant Pere nº 41, s'hi publicà el nou setmanari "La República" i hom creà la Juventud Vanguardia Radical de la Casa del Pueblo, tot plegat amb el suport de més de 400 socis. Entre els regidors que el Partit portà a l'Ajuntament hom pot esmentar Domènech Alberich, Frederic Baró, Fructuós Granell, Jaume Socías i Jaume Simó i Bofarull, que seria alcalde el 1920 (162).
- * Riudoms Un Comité Federal adscrit al PRR funcionava el 1911.

* La Selva del Camp Hi hagué un Centro de Unión Republicana Radical, dissolt després de la Setmana Tràgica.

* Vilaplana del Camp Hom esmenta una Juventud Radical el 1910.

Ribera d'Ebre
=====

* Flix El 1909 hi havia un Centro Radical.

* Móra d'Ebre Durant la segona dècada del segle hi funcionà un Centro Instructivo Democrático.

* Riba-roja d'Ebre El seu Centro Republicano Radical Autonomista actuà, almenys, del 1908 al 1911.

Conca de Barberà
=====

* L'Espluga de Francolí El 1910 tenia un Comité Radical.

* Montblanc La Juventud Republicana Instructiva Montblanquense -després, Juventud Radical- restà activa en el bienni 1908-10.

* Santa Coloma de Queralt La Cooperativa Obrera Republicana i la Juventud Radical Autonomista existents el 1908-09 no sembla que duressin massa, però un nucli radical subsistí fins als anys 20.

* Vallclara El Comité Republicano Radical de la localitat tenia, el 1915, quatre regidors propis a l'Ajuntament (163).

* Vimbodí Una Juventud Republicana Radical hi fou fundada el 1908.

Priorat
=====

* Bellmunt Una Societat Cooperativa formada per treballadors del camp

i de les mines de plom es mostrà addicta al PRR des del 1908.

* Falset El 1915 s'hi constituí un Comité Radical que es mantindria fins la Dictadura; el presidí Prudenci Llebaria, que el 1931 seria primer tinent d'alcalde, elegit en la candidatura d'ERC-USC (164).

* Gratallops Un efímer Comité Radical hi apareix el 1915.

* Porrera Entre 1911 i 1916 tingué un Comité Republicano Radical.

REGIO V

Baix Ebre

* Tortosa Sota les denominacions successives de Centro Republicano, Centro de Unión Republicana Radical i Comité Municipal Radical Autonomista, els lerrouxistes mantingueren des del 1908 una contínua presència organitzada en aquesta ciutat, col.laborant quasi sempre amb la força republicana comarcal que liderava Marcel·lí Domingo, però al mateix temps cada cop més constrets en llurs possibilitats i expectatives polítiques per la creixent prepotència del marcel·linisme (165).

Terra Alta

* Corbera de Terra Alta El 1911 hi havia una Asociación Radical.

* Gandesa El Centro Republicano Radical, domiciliat al carrer de València, donà senyals de vida entre el 1910 i el 1916.

* Vilalba dels Arcs L'activitat del PRR, sota forma de juntes, comitès i d'un Centro Republicano Radical, està documentada del 1909 al 1913.

Montsià

* Ulldecona La presència radical s'hi concretà en la personalitat del propagandista Joan Josep Ibars Serrano (166).

REGIO VI

Osona

=====

* Torelló En els primers temps del PRR (1908-09) hi hagué una Fraternidad Republicana.

* Vic El 1908, Andreu Serra i Rafart presidia una Fraternidad Republicana de la que no hem trobat cap referència ulterior (167).

Ripollès

=====

* Ripoll Un Centro Obrero Republicano Ripollense és esmentat el 1911.

Cerdanya

=====

* Llívia El 1911 funcionava el Centro Radical El Porvenir Llivense.

* Prullans Comptà, com a mínim en el bienni 1913-15, amb una Sociedad Republicana Radical.

REGIO VII

Bages

=====

* Cardona Precedida per un Comité Republicano Radical, el 1912 s'hi constituí la Casa del Pueblo Republicana Radical, que quatre anys després encara era oberta.

* Manresa Des del 1910, si no abans, actuà una Juventud Republicana Radical Instructiva. El 1923, coincidint amb l'adveniment de la Dictadura, 25 socis crearen la Fraternidad Republicana (168).

* Monistrol de Montserrat Una Juventud Republicana Radical fundada el 1908 arribà, almenys, al 1915.

* Sallent L'Ateneo Sallentino de Unión Republicana, que datava del 1895, girà a partir del 1910 en l'òrbita del PRR. El 1923 tenia una vintena de socis, i durant els anys 30 esdevingué Centre Republicà d'Esquerra de Sallent (169).

* Sant Vicenç de Castellet L'activitat del Centro Republicano Radical està documentada al llarg de la dècada 1909-1918.

Berguedà

=====

* Gironella La Casa del Pueblo o Fraternidad Republicana, creada a principis de segle, fou el solitari baluard radical en aquesta comarca de tradició marcadament conservadora. La Casa comptava amb una escola laica que, el 1907-09, dirigí el mestre, poeta en català i cantor de les glòries lerrouxianes Jaume Durany i Bellera (Vassall i Serret). Les darreres referències que en tenim són del 1913 (170).

Anoia

=====

* Capellades El Centro Unión Republicana apareixia, el 1909, adherit a la política radical.

* Castellolí Fundat el 1915, el Centro Fraternal Instructivo era molt afí al PRR, si no hi estava formalment vinculat (171).

* Igualada Organitzat des del 1908-09 en una Juventud Republicana Autonomista Radical i un Centro Radical que més tard esdevindria Casa del Pueblo, el Partit local sostingué fins al 1915 el periòdic "Igualada Radical" i comptà en els seus rengles algunes figures de relleu, com el regidor Veremond Bertran o Nicolau Parellada (172).

REGIÓ VIII

Segrià
=====

* Golmés hi ha indicis de l'activitat d'un Centro Radical entre el 1913 i el 1921 (173).

* Lleida L'entitat degana del lerrouxisme lleidatà fou, des del 1907, el Centro o Casino Republicano Radical -abans, d'Unión Republicana- presidit successivament per Manuel Soldevila i Ramón Montull de Antonio i que comptava, el 1911, amb més de 350 socis. Cap al 1914 sorgí la Fraternidad Republicana, animada per J.A. Mir i Miró i rival de l'anterior, que promogué tot seguit una Juventud Republicana Radical. El procés de reconciliació, iniciat el 1916, culminà el gener de 1917 en la fusió de Centro i Fraternidad, de la qual naixeria el Círculo Republicano Radical que, sota l'ègida del doctor Josep Estadella i mercès a una pragmàtica política d'aliances, ostentà un considerable protagonisme en la vida municipal (174).

Noguera
=====

* Balaguer Existents des de principis dels anys 10, el Centro Republicano Radical - Casa del Pueblo i la Juventud Radical comptaren amb un edifici propi el 1914-15 gràcies al mecenatge de Mir i Miró; el 1921 un dels seus homes, August Menchero, era alcalde de la ciutat.

* Bellmunt d'Urgell El 1908 tenia una Fraternidad Republicana Obrera.

* Bellvís El Centro Republicano Radical funcionà durant tot el període estudiat.

Garrigues
=====

* La Granadella Sabem d'un Comité Republicano Autonomista Radical el 1909.

* Juneda La Sociedad Juventud Republicana (1911) i el Centro Unió Republicana (1914) semblen ésser un simple canvi de nom de la mateixa entitat. En tot cas, les figures clau són Jaume Sedó Claramunt i Joan Olivé, alcalde de la vila el 1921.

* Tortellà El Centro Republicano apareix com a radical del 1908 al 1911.

Urgell

=====

* Castellserà La única referència que hem trobat d'una Casa del Pueblo data del 1921 (175).

* La Fuliola El Centro Republicano Radical -després, Fraternidad Republicana- es mostrà actiu del 1912 al 1921, almenys.

REGIÓ IX

Pallars

=====

* Salàs El 1917 hi havia un Centro Republicano en l'òrbita lerrouxista.

* Tremp Al llarg dels anys 10 i 20 funcionà el Centro Republicano Radical, o Autonomista.

Tot i que els treballs i els diners de Mir i Miró aconseguiren que, a les municipals del 1915, diversos candidats i regidors d'aquesta comarca adoptessin l'etiqueta radical, tals "conversions" no tingueren continuïtat, i el propi Mir no gosà lluitar-hi a les legislatives del 1916; és, doncs, completament fals que, el 1915-16, el Partit Radical comptés amb "más de veinte casinos en el distrito de Tremp" (176).

c) Els organismes sectorials i annexos

"Nada para mí más simpático, más digno de protección y de estímulo, que la juventud entusiasta, abnegada, generosa (...), pero nada más antipático, como todas la procacidades, que la juventud todavía no llegada a la plenitud de la vida del derecho, pretenda, violenta o arteramente, sustituir a los que lo tienen de dirigir el Partido".

(D'una lletra d'A. Lerroux, a "El Radical", 15.X.1921)

Les Joventuts

A la primera part d'aquest treball ja ha quedat explicat el rellevant paper dels elements més joves del republicanisme barcelonès en el suport i la col.laboració a l'obra transformadora que Lerroux hi impulsà a partir del 1902-03, així com el protagonisme de grups i setmanaris juvenils en les més estridents campanyes i agitacions que, abans, durant i després de la Solidaritat, configuraren el lerrouxisme "clàssic"; també, a l'apartat immediatament anterior, hem passat revista al gran nombre de Juventudes Radicales existents als districtes de Barcelona i als municipis de comarques, moltes de les quals eren centres com els altres del Partit, només que amb unes limitacions d'edat per a llurs socis, i la resta venien a ésser "filials" d'entitats adultes. Qualitativament i quantitativa, doncs, el component jove és, en el PRR, molt important, molt més que en cap altra de les forces polítiques coetànies. El que correspon, ara, és veure com sorgeixen, prenen forma i funcionen, entre 1908 i 1923, uns organismes que pretenen representar a la totalitat, o a una gran part, dels joves lerrouxistes, quines relacions mantenen amb la direcció del Partit, quines actituds adopten davant l'evolució d'aquest, etcètera.

Abans, però, caldria fer la distinció entre les plataformes juvenils "orgàniques", que fan part de l'estructura global del PRR i són auspiciades o beneïdes per la cúpula d'aquest, i els grups o moviments de joves organitzats de forma espontània al marge d'aquella estructura, sense el caràcter "oficial" de les primeres, si bé inseparablement lligats al radicalisme.

La voluntat de construir, amb les diverses Joventuts locals -de barri o de poble- una branca específica de l'arbre del Partit, es manifestà molt aviat: el setembre de 1908, reunits a Barcelona sota la presidència d'honor d'Emiliano Iglesias, i després de declarar-se "socialista(s), enemigo(s) del salariado y del actual régimen de la propiedad", quaranta delegats capitalins i comarcals constituïen la Federación Provincial de Juventudes Radicales, amb una comissió executiva integrada per B. Calderón Fonte, Cándid Teixidó, Josep Ullé, Antonio Herrero i Joan Colominas Maseras (177).

Aquest primer impuls vertebrador des de dalt no quallaria, potser per prematur, i això deixà en la parcel·la juvenil del lerrouxisme català un buit de direcció i d'iniciatives que, durant l'etapa 1909-1912, tractaren d'omplir amb grans dosis d'activisme diversos grups autònoms perifèrics, alguns dels quals enfonsaven llurs arrels en l'efervescència antisolidària dels anys anteriors.

És el cas, per exemple, de la Juventud Rebelde de Barcelona que, sota la direcció de Rafael i Jesús Ullé, Ezequiel Endériz, etc..., i a l'empara del setmanari "La Rebeldía", ja agonitzant, reclamà fins al 1911 "un lugar en la vanguardia del partido" mentre convidava "todos los jóvenes de buena voluntad y que simpaticen con nosotros" a ingressar en els seus rengles (178).

Des d'una posició molt més esquerranista i contestatària, el grup aplegat entorn del setmanari "La Revuelta" maldà, a partir del gener de 1912, per arrossegar el conjunt dels nuclis juvenils del PRR barcelonès cap al més estrident subversivisme; la intervenció dels màxims responsables del Partit ho impedí al preu de seriosos enfrontaments (179), però el Grupo La Revuelta hi sobrevisqué: progressivament reduït a una penya d'amics (Domènec Gaspar Mata, Pierre -fins que en fou expulsat el juliol de 1914-, Josep Casanovas, Lluís Vivó i algú altre), amb llur periòdic esdevingut un full d'aparició eventual, mantingueren hissada la bandera crítica fins a finals del 1916 (180).

Per molt que situés la seva acta de naixement en el "¡Rebeldes, rebeldes!" de 1906, l'Agrupación de Jóvenes Bárbaros aparegué també el 1911-12, cobejant esdevenir la punta de llança del moviment juvenil

lerrouxista. La definitiva formació, el mateix desembre de 1912, de la Federació de Juventudes Radicales alterà tals expectatives. Aleshores els Jóvenes Bárbaros, dirigits per Joan Mujal, Alfonso Martínez Rizo, Jacint Armisen, Josep i Antoni Canalda, Fèlix Arellano, etcètera, volgueren transformar-se en una fracció o tendència organitzada al si del PRR; nomenaren llur propi "Comité Nacional", constituïren agrupacions a diversos districtes de Barcelona, a Sant Feliu de Llobregat, a Sant Joan Despí, a Esplugues, a Sarrià, àdhuc fora de Catalunya, elaboraren una constitució interna i un programa que tenia com objectiu final "ir a la anarquía por la federación" i es dotaren d'un òrgan setmanal de premsa, "Raza Nueva", des del qual, el gener de 1915, declaraven: "en adelante los JJ BB somos un verdadero partido político. Estamos dentro de otro partido, el Republicano Radical, constituyendo en nuestro concepto su extrema izquierda" (181). Val a dir que entre aquestes pretensions i les forces reals del grup hi havia una notable desproporció; la resolta hostilitat de l'aparell del PRR hi féu la resta: el maig de 1915, "Raza Nueva" moria per asfíxia econòmica, poc després el president dels Jóvenes, Martínez Rizo, era defenestrat, altres responsables abandonaven els rengles radicals per situar-se en l'òrbita d'Àngel Samblancat, i alguns eren silenciats amb petites prebendes municipals (182). Formalment, com a residu, l'Agrupación de JJ BB arribà al 1920, almenys (183) però res no li quedava ja de l'esperit inicial.

Foren, sens dubte, els perills de tota aquesta ebullició juvenil incontrolada en el delicat moment que el PRR girava des de la primitiva exaltació revolucionària cap al seny, el reformisme i la moderació, allò que decidí Lerroux i l'alta direcció radical a reglamentar d'una vegada la presència i la participació dels joves en la vida del Partit, integrant-los en l'organigrama oficial d'aquest i, per tant, subjectant-los a l'autoritat i la vigilància dels "grans". La promulgació, l'octubre de 1912, de la Constitució Municipal preparà el camí i assenyala les intencions: aquell document preveia l'existència d'una "asociación de Juventud" amb personalitat pròpia i en garantia la presència als òrgans de representació i govern del Partit local, però també li imposava una estructura centralitzada i exigia, a tots els nivells, "la condición

de subordinarse a la disciplina del Partido" (184). El desembre següent, la dotzena d'entitats juvenils actives aleshores als barris de Barcelona donaven per creada la Federación de Juventudes Radicales, a la que s'adheririen després algunes de la "província" fins a totalitzar-ne disset (185).

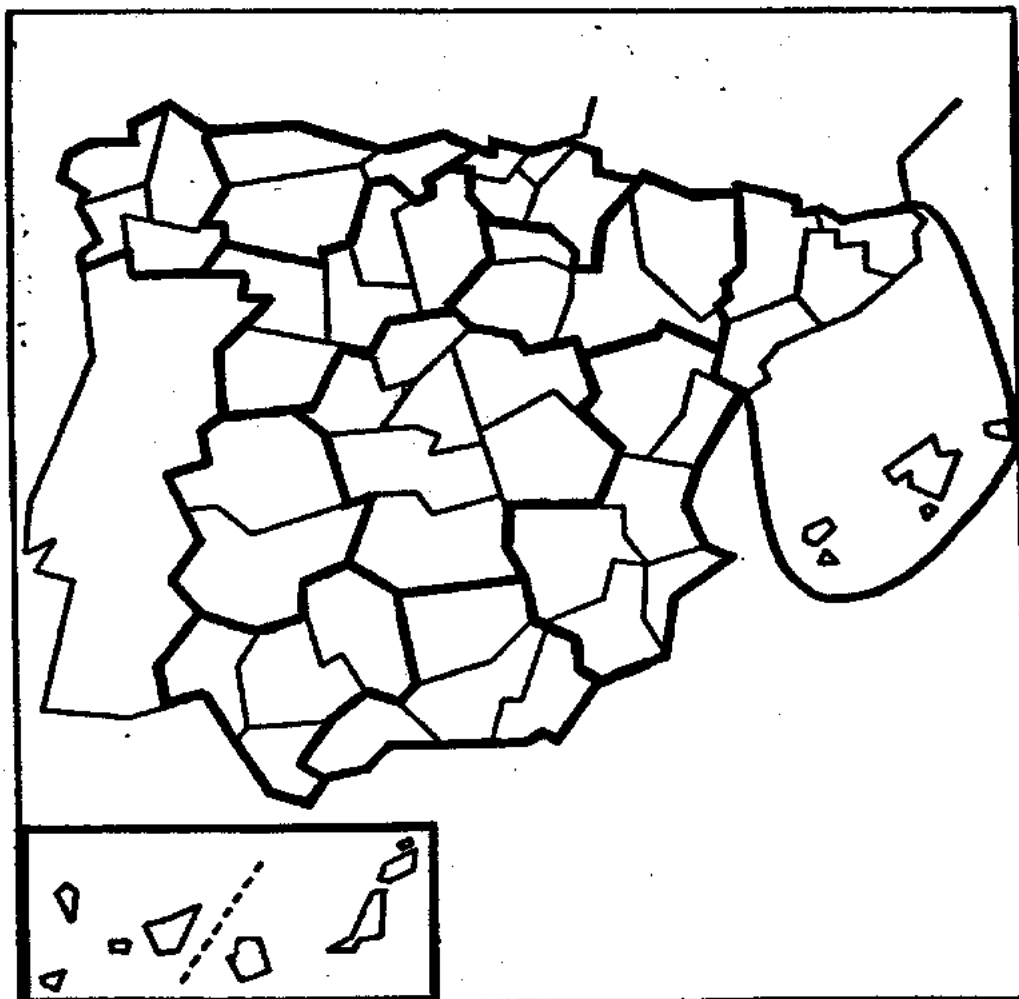
A diferència, doncs, de la majoria d'altres organitzacions juvenils impulsades pels partits polítics, que són una eina de penetració i de reclutament d'adeptes entre un segment concret de la població (186), la FJJRR naixia fonamentalment per a contenir i controlar el gran nombre de joves que ja militaven de temps en el lerrouxisme. La tasca, tanmateix, no seria fàcil. D'una banda, la Federación i el seu setmanari oficial, "Revolución", havien d'afirmar-se com els únics portaveus legítims del jovent radical, la qual cosa els portà a considerar "perturbadora, perjudicial e immoral" la publicació de qualsevol altre periòdic juvenil dins del Partit, a desqualificar "La Revuelta" i a trencar amb J. Mujal i els seus Jóvenes Bárbaros (187); de portes endins, les discrepàncies entre "oficialistes" i "discols" -o potser entre els que estaven fent carrera política i els que no hi havien reeixit- afloraren tot seguit i, adobades amb querelles personals, provocaren un clima general de malestar i una forta inestabilitat en els càrrecs dirigents: durant els cinc mesos inicials, fins l'abril de 1913, foren presidents de la FJJRR Josep Mª Dordal, Julio de No i Cristóbal Rodríguez Cárdenas; en aquest mateix període, la direcció de "Revolución" havia estat ocupada, successivament, per Ángel de Borjas Ruiz, Rafael Guerra del Río, Julio de No i Domènec Babra (188).

Poc a poc, però, la Federación cresqué i es consolidà; el 1914 ja eren 22 les Joventuts adherides i més de 500 els associats assistents a l'assemblea anyal, i el 1915-16 hom aprovava, "después de larga y agitada discusión", unes noves bases de funcionament intern més desenvolupades que les d'origen i igualment innòcues (189). A mesura que els elements més extremistes, conflictius o sincerament revolucionaris anaven abandonant, de grat o per força, l'organització, aquesta quedà en mans d'un nucli dirigent format per Rafael Ulled (president en el trienni 1914-17), Jesús Ulled (president a partir del març del 1917),

Rafael Guerra del Río, Elies Fité, Julià Clapera i un curt etcètera, exponents d'un esquerranisme moderat i massa lligats a la cúpula del Partit -alguns, com a diputats provincials o regidors- per a poder-se permetre grans estridències crítiques (190). Ara, inexorablement, la domesticació de les JJ RR feia minvar llur pes polític en el si del lerrouxisme barcelonès, llur antic protagonisme agitatori quedava limitat a fer de claca dels representants radicals a les corporacions públiques en moments de tensió, i els gasetillers d'"El Progreso" al·ludien al "espíritu inquieto y simpático de la juventud" com la pinzellada tòpica i pintoresca de llurs ressenyes d'actes del Partit (191).

En aparença, la celebració a Madrid, els dies 1, 2 i 3 de novembre del 1918, d'un primer Congreso Nacional de les Juventudes Republicanas Radicales havia de significar el definitiu assentament d'aquestes; en efecte, el Congrés -45 delegats de 25 poblacions de la Península- aprovà el reglament de la Federación Nacional de Juventudes Radicales de España, que incloïa una peculiar divisió en dotze regions (vegeu mapa nº 14), debaté ponències programàtiques de considerable nivell (relatives a la qüestió religiosa, l'ensenyament, les relacions internacionals en la imminent postguerra, la qüestió social, el problema de la terra...) i fins aclamà una moció de "satisfacción" davant "el triunfo de la revolución rusa y la política radical de los maximalistas, (...) solicitando del Gobierno español reconozca la legalidad del Gobierno de la República de los Soviets", moció que -val a dir-ho- no sintonitzava gens amb les tesis oficials del Partit sobre el tema (192).

Tanmateix, a Catalunya el comici madrileny actuà com a desencadenant de les tensions internes presumiblement acumulades contra els que n'havien estat, des d'aquí, els principals patrocïnadors: l'equip directiu de la Federación barcelonesa, encapçalat per Jesús Ullé. Quasi la meitat de les Joventuts de barri de la capital, inclosos personatges com A. de Borjas Ruiz, Josep Ullé, Ernest Viladot, etcètera, se separaren de la FJJRR i iniciaren una aproximació a les branques juvenils del PSOE, el PRC i el Partit Federal Històric, constituïnt amb elles una Associación o Comité de Juventudes de Izquierda (193). Enmig d'insinuacions recíproques d'escissionisme, la rèplica de les Joventuts federades

M A P A n º 14

ESTRUCTURA "REGIONAL" DE LA FEDERACIÓN NACIONAL DE JUVENTUDES
RADICALES DE ESPAÑA, APROVADA EN EL SEU 1er CONGRÉS (1918)

(Font: "El Progreso", 8.XF.1918)

fou convocar l'assemblea fundacional de la Federación Regional de Juventudes Radicales de Cataluña y Baleares per als dies 28 i 29 de desembre del 1918, al Poble Sec (194).

El cisma resulta ésser de curta durada i la nova Federación Regional, sota la presidència de Jesús Ulled però amb una distribució més equitativa del poder intern, reconstruí bé o malament la unitat de "las incansables vanguardias del Partido", sense altre sobresalt immediat que la dimissió de Jesús Ulled, l'abril de 1919, per "absoluta discrepància" amb l'actitud del lerrouxisme oficial davant els conflictes obrers en curs (195). De tota manera, en un període de tan grans tensions socials i polítiques com el que va del 1919 endavant, la vida de les JJRR es caracteritzaria per l'ensopiment, la rutina i la contínua supeditació a les conveniències del jefe i del Partit.

Funcionaven, és cert, el Comitè Regional -presidit per Julià Clapera (1919-20) i després per Carlos Rodríguez Soriano- i el Comitè Provincial -amb una tonalitat una mica més esquerrana i Angel Balagué com a president entre 1919 i 1922-, els quals prenen acords platònics i publicaven atapeïts manifestos en vigílies d'eleccions, i el 1919-20 fins el Directorio Nacional de Juventudes Radicales residí a Catalunya, tenint al seu capdavant també Julià Clapera i més tard el sabadellenc Josep Vilanova (196); se celebrà la segona Assemblea Regional Catalano-Balear -a Figueres, el setembre de 1920- i hom n'intentà una tercera l'any següent, a Barcelona (197); a nivell estatal, però amb decissiva aportació catalana, Madrid fou escenari del segon Congreso Nacional (del 19 al 21 de setembre de 1919) i Barcelona del tercer (el 16 i 17 d'octubre del 1920), en ambdós casos amb debat de "concienzudos temas" i acords unànims d'adhesió fervorosa "a la política de Lerroux" (198).

De fet, es tractava d'una existència merament burocràtica, formulària, sense quasi participació dels afiliats, capacitat mobilitzadora ni renovació dels òrgans directius (199), que faria escriure a un diari lerrouxista, el 1921: "no hay juventudes en las filas del Partido Radical" (200). Precisar els efectius de les JJRR per aquelles dates és impossible; sabem que de les dotze federacions "regionales" dissenyades el 1918 només es constituïren les del "Centro", "Levante" i Catalunya-Balears,

i que aquesta última aplegava el 1920 almenys vuit Joventuts barcelonines i quinze de fora, inclosa la de Maó (201), però hi ha indicis per creure que els lligams entre elles esdevenien molt tènues i que el nombre de socis actius de cadascuna anava molt de baixa. Naturalment, tot això no era més que una manifestació particular de la crisi general del PRR, agreujada en aquest cas pel desinterès -o el recel- de la cúpula partidària envers unes Juventudes de tradició turbulenta i escassa utilitat dins de la política radical de començaments dels anys 20 (202).

Així i tot, davant el risc real de desaparició de l'organisme juvenil, i coincidint amb la síndrome reorganitzadora que afectà el lerrouxisme català el 1920-22, la Federación de Juventudes Radicales de Barcelona també assajà de reactivar-se: una "Asamblea magna" elegí nou president, el juliol de 1922, a Jesús Ullé, el qual pogué aleshores cancel·lar la iniciativa de renovació paral·lela que havia iniciat uns mesos abans -el grup "La Nueva Rebeldía" (203)- i convertir el diari "La Aurora", sota la seva direcció, en l'òrgan de les JJ RR, en "el portavoz de sus anhelos y de sus audacias" (204). Ni la reactivació, ni els anhels ni les audàcies degueren ser massa intensos quan un militant radical podia escriure a "El Progreso", el febrer de 1923:

"el Comité directivo de nuestras Juventudes no hace otra cosa que "reunirse" de vez en cuando, sin que de estas reuniones salga una solución, un programa, ni siquiera una orientación que tienda a encauzar las energías de las Juventudes republicanas..." (205).

Dins encara d'aquest apartat, cal fer una referència expressa als grups de xoc o elements d'acció especialitzats en tasques de vigilància, protecció i/o intimidació durant les jornades electorals, manteniment de l'ordre en els actes propis i pertorbació d'aquells que realitzen els adversaris, tasques que el PRR, com tots els altres partits, confia a les seves Joventuts.

L'origen i desenvolupament de tals pràctiques durant els "anys heroics" del lerrouxisme barcelonès ja han estat explicats en els llocs corresponents. ¿Tenen, però, alguna concreció explícita, institucional, al si del Partit Radical després de la Setmana Tràgica? Totes les que

hem pogut trobar se situen el 1911-14, entre la seva màxima puixança i la irreversible decadència-dretanització.

L'estiu del 1911, en el moment culminant dels enfrontaments entre lerrouxistes i carlins, un editorial d'"El Progreso" cridava els correligionaris a formar, per districtes o pobles, un Somatén Radical capaç d'acudir on i quan calgués "para salvar nuestras vidas y nuestras libertades" (206); poques setmanes més tard apareixia la Joven Guardia Revolucionaria, contingent de joves d'acció que s'esbatussà amb el requetè jaumí a les Rambles alguns diumenges, si bé aviat s'hagué de dissoldre perquè, segons les males llengües, "había muchos jefes y oficiales, pero carecía de soldados" (207). Ja el 1913, els concurrents a una de les darreres "meriendas democráticas" contemplaren amb sorpresa l'aparició de la Juventud Radical del districte Vè en formació militar, vagament uniformada i movent-se a toc de corneta (208); el mateix any, diverses notícies parlaven de la imminent creació de "boy-scouts radicals" o "exploradores republicanos" i citaven la Casa del Pueblo del districte Vè com l'epicentre de la idea (209).

Cap de les iniciatives esmentades no es consolidà i, doncs, el PRR no comptà mai amb una milícia, servei d'ordre o cos de seguretat interna mínimament definit i reglamentat. En el fons, esqueia molt més al seu tarannà recordar als militants, la vigília d'uns comicis, "que en día de fiesta es muy elegante usar bastón. Y lo más chic, en lo negligé, es la vara de fresno" (210), i improvisar per a cada ocasió una "partida de la porra" o escamot de "rebentadors" entre els joves més decidits o eixelebrats; a aquestes colles es referia el diputat reformista Laureà Miró i Trepal quan denuncià al Congrés, el 1914, "los guerrilleros radicales, que con extraordinaria frecuencia interrumpen los actos políticos que celebran en Barcelona los que no participan de sus ideas" (211). D'altra banda, el creixent delit de respectabilitat i governamentalisme que sentien els capitosts radicals faria desaconsellable molt aviat tota ostentació de violència, i el propi afebliment del Partit el situaria, també en aquest terreny, a la defensiva.

Les dones en el radicalisme

L'actitud del lerrouxisme en relació a la dona (212) arrenca d'una contradicció. En la mesura que no és un partit de quadres, merament electoralista, sinó una organització popular i de masses, un partit d'integració social, ve obligat a ocupar-se poc o molt d'aquella meitat de la població adulta que, tot i no tenir drets polítics directes, exerceix una notable influència "familiar" sobre l'altra meitat, la que en té, posseeix una capacitat de lluita, juga un paper central en la vida comunitària dels barris obrers i, per tant, pot afavorir o obstaculitzar considerablement l'expansió d'un moviment com el radical; al mateix temps, però, aquest comparteix sense reserves la repugnància de tota l'esquerra republicana hispànica -i també del radical-socialisme francès, per exemple- davant la plena participació de les dones en la política, el temor a la instrumentalització clerical del vot femení en benefici de les dretes i, en el fons, els esquemes i els prejudicis d'una societat ferotgement masculista (213).

Durant una primera etapa (1903-1908) aquesta contradicció és obviada senzillament mirant d'atraure les dones obreres i menestrals, a través dels serveis assistencials i l'activitat lúdica (economats, consultoris mèdics, funcions teatrals, balls...), només en qualitat de subjectes passius que donen la nota de color i "belleza" i reforcen la militància lerrouxista de llurs marits, pares o promesos; l'abundant presència femenina en determinats actes -sobretot, a les "meriendas democráticas"- és exhibida amb orgull com la prova suprema de l'arrelament republicà, però res no denota la voluntat d'anar més enllà, de fer a aquestes dones un lloc específic en l'estructura del partit i -menys encara- d'emprendre llur politització. En els anys esmentats, l'única organització femenina propera al lerrouxisme -sense cap vincle formal amb ell- és la Sociedad Progresiva Femenina, un grup de senyores lliurepensadores i més o menys il·lustrades d'extracció mesocràtica que encapçalava des del 1898 Ángeles López de Ayala y Molero i editaven el periòdic "El Gladiador" (214); l'intent de crear dins la UR, el 1904, una Juventud Republicana Femenina havia estat flor d'un dia (215), i la Sociedad Benéfica "Unión de Obreras, apareguda el gener de 1907, sembla més que res una petita

entitat mutual dedicada al socors de les associades i a l'exercici de la caritat laica (216).

El 1908, en un moment d'esquerranització del lerrouxisme i -val la pena subratllar-ho- en absència del caudillo, alguns activistes i quadres inferiors promouen el naixement de Las Damas Rojas, de les que s'escindirà uns mesos més tard l'Asociación de Damas Radicales (217); tot i que llur funcionament intern no ens apareix massa perfecte, i malgrat l'aurèola negativa que es creà entorn seu arran de la Setmana Tràgica, unes i altres mantenen, al llarg del 1910, una dinàmica de consolidació o modesta expansió -les Rojas als districtes VIIIè i Xè, a Badalona...(218), les Radicales també a Badalona, a Terrassa...(219)-; a més sorgeixen, amb caràcter local, nous agrupaments: les Damas Benéficas del districte Vè (220), una Asociación de Damas Ateneístas destinada a "coadyuvar a la enseñanza y cooperar al sostenimiento de las escuelas" de l'Ateneo Republicano Instructivo del Poble Sec (221) o l'Agrupación de Señoras Benéficas de la Casa del Pueblo, en la junta de la qual figura Vicenta Planelles, ex-presidenta de les Damas Radicales destituïda l'any anterior (222).

Aquesta petita eclosió de grups femenins al si del PRR no ens ha de confondre sobre el caràcter absolutament accessori, instrumental, conjuntural que per al lerrouxisme té la presència de dones als seus rengles. Es tracta, és cert, del primer conat d'enquadrament polític de la dona a Catalunya i a Espanya, però quin paper, quines tasques hom li assigna en la vida del Partit? Visitar presos, assistir i reconfortar desvalguts de tota mena, realitzar recaptés pels carrers i, com a màxim, recollir signatures entre les del seu sexe i manifestar-se en suport del tebi anticlericalisme de Canalejas (223). Òbviament, no existeix entre els radicals "un planteamiento sistemático sobre la situación de la mujer, ni una valoración seria del feminismo y, mucho menos, una propuesta feminista para las mujeres que pretenden organizar" (224); la primavera del 1910, quan el Partit sembla plètòric d'iniciatives femenines, Hermenegildo Giner pot, en un míting, negar "eficacia al voto de la mujer" sense discrepància ni protesta de ningú (225). Per això és fàcil d'entendre que, un cop acomplerta llur missió

de reforç en els darrers anys "revolucionaris", esdevingudes un estri inútil de cara als nous temps de moderació i no havent assolit un pes, un relleu que obligui a respectar-les, totes les Damas siguin sacrificades per Lerroux en un dràstic decret de dissolució, el juliol de 1911, un decret que no trobarà -i també és significatiu- cap mena de resistència (226).

Després? Al llarg del període 1911-1923, la indiferència resulta el sentiment bàsic del Partit Radical en relació als problemes i reivindicacions de les dones, les quals no hi tornen a tenir presència organitzada fora d'una Agrupación de Damas Benéficas creada el 1917 per filles de socis de l'Ateneo Radical del Fort Pius, amb l'objecte únic d'auxiliar als correligionaris vaguistes (227). La indiferència, tanmateix, no exclou oportunistes manifestacions d'interès, com la de considerar "una verdadera conquista del feminismo" -patrocinada, és clar, pel PRR- l'acord de l'Ajuntament de Barcelona obrint a les dones l'accés a la burocràcia municipal (228), o l'intent d'apropiar-se la revolta femenina espontània contra la puja del pa, el gener de 1918, a través de l'actuació de Maria Marín, membre destacada de la Sociedad Progresiva Femenina. En el terreny més estrictament polític-programàtic, alguns dels delegats al Congreso de la Democracia Republicana, el 1920, hi defensen el dret de vot per a la dona -aleshores ja instaurat a l'URSS, els EUA, Suècia, Alemanya i altres estats centreeuropeus- contra els que el consideren "discutible"; les resolucions finals de l'assemblea contempnen només "el derecho pasivo electoral", l'elegibilitat, anunciant ja la tònica d'ambigüitats i incoherències que, sobre aquest tema, caracteritzarà al radicalisme en el debat constitucional del 1931 (229).

Altres organitzacions sectorials

A fi d'enquadrar i donar majors possibilitats d'actuació a aquells dels seus adeptes que pertanyien a sectors socioprofessionals amb algún interès estratègic, el lerrouxisme creà o alimentà un cert nombre d'organitzacions especialitzades de durada, importància i status diversos, però totes explícitament i estretament lligades al Partit.

Des del 1900 venia funcionant a Barcelona, sota l'impuls principalíssim de Francesc Layret, l'Asociación Escolar Republicana, agrupament d'estudiants universitaris que féu una contribució destacada a la reactivació antimonàrquica de començaments de segle i, el 1903, s'incorporà amb entusiasme a la Unión Republicana. La crisi de la Solidaritat, però, també la escindí, i la fracció aparentment majoritària es decantà a favor de Lerroux, mantenint el nom originari sota les presidències successives de Rafael Guerra del Río i Julià Clapera (230).

No és fins a finals de 1913 que hom decideix reconvertir l'AER en una entitat "nova" i d'explícita adscripció al PRR, la Escolar Republicana Radical. Amb uns setanta socis com a màxim, entre els quals destaquen Raimundo Morales Veloso, Julià Clapera, Carles Rodríguez Soriano, Josep Riba, Francesc Aldaz i Francesc Nart, té la mateixa consideració reglamentària que una Joventut de barri, però editarà, el 1916-17, la seva pròpia revista -"Vida Nueva"- i es caracteritzarà tant pel fervor aliadòfil com per la forta component espanyolista; després del 1918, la ja minsa activitat dels estudiants radicals quedarà diluïda en la decadència global de les JJ RR (231).

El 1905, en plena eufòria unionista, alguns botiguers i petits empresaris havien constituït l'Asociación Republicana del Comercio y de la Industria, que arran del trencament entre solidaris i antisolidaris es decantà també per aquests últims i adoptà la denominació d'Asociación Republicana Mercantil; a més del president, Josep Mª Canals, figuraven en la seva directiva futurs regidors o candidats a regidors com Jaume Moré i Miralles, Rafael Estela, etc..., però no n'hem trobat notícies posteriors al 1908 (232).

Connectada amb la preocupació pedagògica i amb l'important aparell escolar del radicalisme, l'Asociación de Maestros del Partido Radical veu la llum l'abril del 1914, essent-ne president Jaume Durany i Bellera, vicepresident Lluís Grau Salazar i secretari Enric Sanromà; els propòsits que s'ha fixat són, ultra el socors mutual entre els socis, garantir un sou suficient i igual a tots els docents de les escoles del Partit, cosa que comportaria l'establiment d'un control centralitzat sobre les subvencions de l'Ajuntament a les dites escoles. La negativa dels

centres a deixar-se intervenir la que va esdevenint llur principal font d'ingressos abocarà l'Asociación de Maestros al fracàs: qualificada el 1916 de "cadáver que ambula sin haber realizado un sólo fin societario o pedagógico", el seu rastre es perd un parell d'anys després (233). Tanmateix, la creixent degradació de la xarxa educativa lerrouxista provocarà l'aparició, el 1922, d'un nou organisme, el Fomento de Enseñanza del Partido Radical, destinat a "organizar las escuelas de nuestro Partido" (234); res no fa creure que la tasca fos ni encetada abans del cop de Primo de Rivera.

d) La premsa i altres canals d'influència social

"... estas publicaciones no tendrían razón de ser si los periódicos que pomposamente se titulan órganos del partido acogiesen todas las orientaciones que honrada y sinceramente deben, a nuestro juicio, exponerse".

("La Tormenta Radical", 30.VII.1910)

La premsa radical

Abans de donar pas al cens, tan complet com ens ha estat possible fer-lo, dels periòdics que s'adscrigueren al lerrouxisme i, després, al Partit Radical des del trencament de la UR (1906) fins la instauració de la dictadura (1923), algunes observacions generals.

La primera és l'enorme importància que la premsa té per als partits republicans catalans i espanyols durant la Restauració. Constrets per una legalitat hostil, amb escasses perspectives electorals i deficients estructures organitzatives, els grups antimonàrquics fan del periodisme una faceta essencial de llur acció política, saben que només posseïnt algun diari o setmanari poden fer-se presents davant l'opinió pública, mantenir la cohesió dels militants i el contacte amb els afins, difondre llurs idees, criticar el règim, etcètera; per ells, uns periòdics propis són molt més vitals que per als agrupaments dinàstics i dretans en general, els quals gaudeixen sempre de la benevolència de la gran premsa "independent" i "d'informació". Per això a vegades la història del

republicanisme d'aquells anys es confón amb la de la seva premsa: si, a la Barcelona del 1901, els fusionistes tenien alguna rellevància política, ho devien al seu diari, "La Publicidad", i és indubtable que en la ràpida descomposició del federalisme català des de començaments de segle hi influí la precarietat -des del 1905, inexistència- de mitjans periodístics, per posar tan sols dos exemples. El gran canvi de mentalitats i mètodes introduït per Lerroux modificà en part aquest panorama, alterà i dinamitzà el paper tradicional de la premsa republicana, potser n'atenuà la centralitat, però no rebaixà la rellevància que afiliats i dirigents donaven a la quantitat i -menys- a la qualitat de llurs periòdics.

Sobre la quantitat, precisament, versa la segona remarca. El gran nombre de capçaleres existents -no menys de vuitanta, entre les quals moltes publicacions menors (setmanaris, quinzenals, mensuals)- obeeix a un cúmulo de causes. En una organització tan frondosa com el PRR, formada per multitud d'entitats i nuclis territorials o sectorials àmpliament autònoms i força diferenciats, el diari que fa d'òrgan central no està en condicions -per motius tècnics, d'espai, de distribució i, sovint, de coherència política- de recollir totes les informacions, col.laboracions i opinions, a vegades contraposades, que generen aquelles entitats i nuclis, les quals senten així la necessitat de dotar-se de portaveus propis, elaborats íntegrament per elles i de difusió i contingut limitats a llur àmbit d'actuació (un districte, un municipi, una comarca, els joves, etc...). El baix cost econòmic i la nul.la dificultat tècnica que comporta, en aquella època, imprimir, cada set, quinze o trenta dies un modest periòdic amb quatre planes de tipografia fan que, en molts casos, el desig esdevinguí realitat, encara que sigui per poc temps i amb una tirada mínima.

D'altra banda, en el cas que ens ocupa resulta extremadament problemàtic establir la frontera entre òrgans oficials i òrgans oficinosos, donada la quasi nul.la informació disponible sobre la propietat dels periòdics objecte de l'estudi i tenint en compte també la ductilitat de la disciplina radical i l'amplitud del fenomen de la dissidència. Ens sembla més simple i més vàlida, doncs, la distinció entre publicacions explícitament lerrouxistes i periòdics simpatitzants.

Per últim, crida l'atenció l'intens mimetisme ultrapirinenc que els homes del PRR senten a l'hora de batejar llurs diaris i revistes -i en moltes altres ocasions, és clar-. "Le Radical", "Le Progrés", "L'Intransigeant", "L'Aurore", "La République", són capçaleres destacades -alguna d'elles, mítica- de la premsa radical-socialista francesa del darrer quart del segle XIX que els lerrouxistes traduïran al peu de la lletra; "La Convención", "Fructidor" o "Germinal" són referències-homenatge a la "Gran Revolució" francesa i, en el darrer cas, també a una de les novel·les cabdals d'Émile Zola i del naturalisme.

Seguint sempre un ordre cronològic, hem organitzat la enumeració-descripció dels periòdics en dos grans blocs, Barcelona-ciutat i comarques, i hem diferenciat, dins de cadascun d'ells, entre les publicacions radicals i les simplement simpatitzants.

Barcelona - periòdics radicals

"El Descamisado" "Órgano de la Púrria", el més antic i procaç dels periòdics antisolidaris barcelonins aparegué per primer cop el 10 de juny del 1906 sota la direcció de Joan Moreno, i els seus joves redactors, alguns de procedència monàrquica, s'especialitzaren en el conreu d'un espanyolisme furibund i groller (235), cosa que els valgué un cert nombre de denúncies i processaments. El gradual apaivagament de l'antagonisme solidaris-antisolidaris féu perdre protagonisme al setmanari i el posà en dificultats econòmiques des de mitjan 1908, obligant-lo a una suspensió d'alguns mesos. El darrer número que hem vist, el 125, correspon al 19 de juny del 1909 (236).

"El Progreso" Si bé al llarg d'aquest treball ja n'hem explicat la creació i l'hem utilitzat constantment com a fil conductor en la història del radicalisme, convé recordar ara que el que seria òrgan central del lerrouxisme català durant vint-i-set anys nasqué el 29 de juny del 1906, "engendrado por la abnegación y el entusiasmo de los buenos republicanos", és a dir, en base a un emprèstit entre els militants. El subtítol inicial era "Diario Autonomista de Unión Republicana" i

el director formal Alejandro Lerroux, si bé el redactor en cap o director executiu fou des del primer moment Emiliano Iglesias, auxiliat per Josep Jorge Vinaixa, Llorenç Pahissa, Eduardo Ruiz Morales, etc..., i amb col.laboracions de totes les personalitats del partit.

A un any escàs de la fundació, Lerroux declarava que "El Progreso cubre gastos y realiza algunas ganancias" i anunciava, parlant com a propietari, la intenció de distribuir els beneficis entre els treballadors. No sembla que això succeís mai i és dubtós que hi hagués guanys reals per repartir, tot i que el 1908-09 el periòdic assegurava estar en segon-tercer lloc del rànking de la premsa local i ésser "el diario político de mayor circulación de Barcelona". Un bon indicatiu de la poca rendibilitat econòmica d'"El Progreso" és la decisió de Lerroux, a principis del 1914, de vendre'l a Joan Pich i Pon, el qual cessà a Iglesias i col.locà com a gerent i nou home fort Antoni Cullaré.

Els efectes externs d'aquests canvis foren, l'octubre de 1914, una modificació del format i del subtítol -ara, "Diario Republicano Autonomista"-, la incorporació de redactors i col.laboradors d'un espectre polític més ampli -Adolf Marsillach, Màrius Aguilar, Rafael Maynar...- i el nomenament de Salvador Sanpere i Miquel (74 anys) per a una direcció més aviat decorativa.

La mort de Sanpere, el setembre de 1915, i potser la inhibició de Pich, precipitaren una nova reorganització. Lerroux designà aleshores redactor en cap a Juli Piferrer i secretari de redacció a Joan Colomina Maseras, amb un cos de redactors en el que figuraven, ultra J.Jorge Vinaixa i Ll. Pahissa, Xavier Gambús, Antoni Vallescà, Lluís Grau Salazar, Julià Clapera i Manuel Miralles Pi, entre d'altres. Exactament un any després, el jefe accentuava el seu control sobre el diari substituïnt Piferrer pel seu cunyat José Juncal.

Cap al 1918, però, la imparable davallada del periòdic que "El Diluvio" havia qualificat, per la pressumpta credulitat dels seus lectors, com "la Gaceta de los chinos", obligà Lerroux a transferir-ne el sosteniment econòmic i, per tant, la conducció política, a Emiliano Iglesias. Amb un subtítol més lacònic que mai -"Diario Republicano"-, "El Progreso" patí gravíssimament la conflictivitat social del 1919-20 (quatre mesos

de suspensió forçada pel Sindicat Únic i tres mesos de boicot decretat per la Patronal), i perdé en la crisi subsegüent al seu gerent, Antoni Cullaré, reemplaçat per J. Colominas Maseras.

Durant els anys que restaven fins al 1923, el diari constituïria un feu personal de l'Emiliano, mentre proliferaven els rumors sobre subvencions del govern civil i altres finançaments inconfessables. Manuel Jiménez Moya i Ernesto Bark foren els successius caps d'una redacció integrada per Julià Clapera, Antonio Amador, Àngel Marsà, Luis Zarraluqui, Fernando Barangó i Lluís Garrigó. Quant a la difusió, l'única pista disponible són els 15.000 exemplars que "El Progreso" tirava el 1927, ja en plena Dictadura (237).

Cal afegir que, entre el gener de 1909 i el desembre de 1910, es publicaren també 65 números d'"El Progreso Ilustrado", una edició gràfica setmanal de 16 pàgines i format foli que volia ésser el magazine republicà d'abast estatal (238).

"La Rebeldía" "Periódico revolucionario de Unión Republicana" i després, "Periódico republicano revolucionario", fou des del seu número 1, datat l'1 de setembre del 1906, el màxim exponent de l'anticlericalisme i de l'obrerisme, l'"avanzadilla" més esquerranista en la lluita contra la Solidaritat. Confegida setmanalment per un nucli molt compacte de "jóvenes animosos y distinguidos" encapçalats per Àngel de Borjas Ruis, Rafael Guerra del Río, Josep i Rafael Ullé, Joan G. Balugera, Rafael Canales, Manuel Santamaría, etc..., "La Rebeldía" es vantava de ser "la hija predilecta de Lerroux", el qual hagué d'exiliar-se per haver-la cobert legalment; tanmateix, el clima polític més temperat del 1909 descolocà una mica les seves estridències i, aquell maig, la manca de liquidesa econòmica era ja alarmant.

Després d'una suspensió governativa de quatre mesos arran de la Setmana Tràgica, el setmanari arrossegà des del novembre de 1909 una existència espasmòdica feta de breus reparacions, "sañudas persecuciones monárquicas" i llargs silencis fins a desaparèixer definitivament el setembre de 1911. Nou anys més tard, però, els seus antics redactors encara constituïen una mena de grup d'afinitat dins del PRR (239).

"La Pubilla" Editat, íntegrament en català, a partir del 29 de setembre del 1906, aquest "setmanari republicà" era obra de la Fraternidad Republicana del Poble Sec. Només n'hem vist els números 1 i 2 (240).

"Fructidor" "Semanario Republicano Federal", veié la llum el 19 de gener del 1907, sota la direcció de Manuel Jiménez Moya i amb el propòsit d'ésser l'ingredient pimargallià de l'Antisolidaridad. Al primer i únic número que hem localitzat hi col.laboraren B. Calderón Fonte, E. Iglesias, V. Serrano Clavero, Llorenç Pahissa, etc... (241).

"Alma Regional" Malgrat el seu subtítol de "Semanario Radical Ilustrado", la sola anàlisi del número 1, datat el 23 de febrer del 1907, no permet assegurar que fos una publicació lerrouxista. Hi escriu el periodista José Gaya Picón, que anys després es mouria en l'òrbita del PRR (242).

"!Are més que may!" Aquest "Semanario Autonomista Radical" en castellà pren el seu nom de la consigna llançada per Lerroux l'endemà de la desfeta davant la Solidaritat. Nascut el 20 de juliol del 1907, el dirigia Antonio Bermejo amb col.laboracions de Zurdo Olivares, Iglesias, Lorenzo Ardid i d'altres. L'últim número de què hom té notícia és el 22, corresponent al 20 de desembre del 1907 (243).

"La Kábila" Òrgan d'un grup homònim de joves revolucionaris i antianarquistes (244), recull un dels epítets despectius que la Lliga dedicà als lerrouxistes i apareix el 7 de setembre del 1907 com a "Semanario Republicano" redactat per León Júver, J. Solà i Pons, Antonio Herrero, etc... En els números 1 a 4, probablement els únics que es publicaren, s'hi troba algun article en català (245).

"La Acción" "Periódico de combate, que lanzan a la calle unos cuantos significados jóvenes propagandistas de nuestro partido" (M. Jiménez Moya, B. Calderón Fonte, J. Clapera...), aquest setmanari havia d'aparèixer el 21 de maig del 1909. No n'hem localitzat cap exemplar (246).

"El Intransigente" Autosituat "en la extrema izquierda del partido republicano", aquest "Semanario Republicano Lerrouxista" neix el 24 de març del 1910. El primer número i únic que hem vist, que no conté cap signatura, està dedicat quasi monogràficament a la propaganda anticlerical i anti-religiosa (247).

"La Tormenta Radical" Setmanari "que no es órgano de nadie, pero que representa una orientación sana y sincera del Partido Radical", surt a la palestra el 30 de juny del 1910 amb un contingut molt crític envers la tasca dels regidors lerrouxistes a l'Ajuntament i situant-se clarament a l'esquerra de la línia oficial del Partit. Només n'hem vist els dos primers números, sense cap referència sobre la identitat dels redactors (248).

"Alma Radical" "Revista ilustrada de cultura revolucionaria", aparegué el 8 de setembre del 1910, amb periodicitat setmanal. Era una iniciativa del jove Jesús Ulled, que formà la redacció amb Ezequiel Endériz, Antonio Herrero, Enric Galiana i Jaume Durany i Bellera, tenint com a col.laboradors els seus germans Rafael i Josep, A. de Borjas Ruiz, Cristóbal Litrán, Josep Antich, etcètera. La publicació, el 13 d'octubre del 1910, del número 4 -un extraordinari dedicat al primer aniversari de l'afusellament de Ferrer i Guàrdia- provocà el processament i l'ingrés a la presó de tots els redactors i, és clar, la mort del setmanari (249).

"La Rebelión" Portaveu d'elements joves situats "en la vanguardia de nuestro Partido Radical", "revolucionarios" i "lerrouxistas", neix el 4 de novembre de 1910 amb les signatures de Rafael Guerra del Río, J.G. Balugera, Julio de No, etc..., al peu de textos anticlericals i d'escomeses contra el "Puf". El darrer número localitzat és el 9, que correspon al 7 de gener del 1911 (250).

"La gent de bé" "Está redactado por los siete sabios de Grecia, que, desengañados del catalanismo, ingresaron en el lerrouxismo, ansiosos de no encontrar castañas pilongas intelectuales"; el feien, entre altres,

Josep Jorge Vinaixa i Joan Moreno, amb un contingut satíric, anticlerical i anticatalanista, i defensant la gestió municipal del PRR. Només n'hem vist el nº 1, datat el 9 de novembre del 1910 (251).

"Barceloneta" Butlletí del Casino Republicano de la Barceloneta, la seva publicació s'inicià el novembre del 1910 amb periodicitat mensual i distribució gratuïta. Sota l'impuls de Joan Colominas Maseras, barrejava notícies del Casino i del barri amb textos dels pròcers radicals (H.Giner, L.Araquistáin, A. de Albornoz...). A partir del nº 90 (juliol del 1918) esdevingué setmanari, però ignorem la durada d'aquesta nova etapa (252).

"Verdad Radical" "Periódico republicano", veu la llum el 26 d'octubre del 1911 com a òrgan setmanal dels "buenos radicales" contraris a la candidatura oficial del PRR per a les eleccions municipals d'aquell novembre; denuncia "las inmoralidades en el Ayuntamiento" i la dretanització de Lerroux, a qui es refereix com "nuestro ex-jefe" i "ex-ciudadano". No sembla que en sortissin molts números (253).

"La Revuelta" Portaveu d'un grup de joves extremistes -"los que siempre protestan", "los que no se rinden"- al que ja ens hem referit diverses vegades, des de la seva sortida, el 12 de gener del 1912, té com a lema central "la revolución o nada" i es dedica sobretot a combatre Maura, la guerra del Marroc i l'església. Havent acumulat setanta denúncies en els set primers números, deixa de publicar-se setmanalment a partir del maig de 1912 i esdevé un full d'aparició esporàdica que arribarà, almenys, fins al nº 28 (30 de setembre del 1916). N'havien estat directors Domènec Gaspar Mata (Pierre), José Bermejo i Domènec Babra (254).

"República" Portaveu d'una Agrupación Republicana Radical dissident establerta al carrer de Ponent, aquest setmanari és violentament crític respecte a la involució de Lerroux, però reivindica l'ideari original del lerrouxisme i es proposa sanejar i vigoritzar el PRR. Dirigit per Manuel Crespo, només n'hem vist el nº 1 (255).

"Lucha Radical" Aparegut el 24 de març del 1912 amb el subtítol de "Periódico republicano radical independiente", de fet era el primer òrgan d'expressió de la dissidència que protagonitzaren els regidors Lladó, Figueras i Guñalons. El director fou Fernando Pintado i el contingut estava fet de durs atacs a Lerroux i al PRR "oficial". Tot i que solament n'hem vist el nº 1, aparegué diverses setmanes més (256).

"El Intransigente" "Diario republicano de la noche" creat per una Editorial Moderna, sortí al carrer el 27 de març del 1912 sota la direcció d'Antonio Soria, que seria rellevat un mes després per Arturo Morí; a la redacció hi figuraven Josep Aladern (Kosmophilo), Julián Rodríguez del Villar (el Capitán Silogismo), Fernando Pintado, Antonio Ambroa, Plató Peig, etc..., i entre els col.laboradors Àngel Samblancat, Pompeu Gener o Adolf Marsillach. Des d'una suposada independència ("òrgano popular de la política honrada") actuà com a tribuna central de la dissidència lladonista i assolí, segons pròpies estimacions, una tirada màxima de 27.500 exemplars; cap a finals d'any semblà voler-se acostar al PSOE i, extingida la facció que li donà vida, desaparegué el 23 de gener del 1913, havent arribat al número 258 (257).

"La Protesta" "Semanario revolucionario" obra d'alguns dels elements més abrandats del jovent lerrouxista (León Roch, Francisco V. Carreño, Domènec Babra, J. Costa Pomés, J. Rabassó), naixia el 14 de setembre del 1912 volent ser "el paladín de la gente joven del radicalismo barcelonés", i combinava les expressions d'adhesió al caudillo amb la crítica severa de molts altres personatges del Partit. Només hem pogut examinar el nº 1 (258).

"Vida Radical" Darrera expressió periodística de la dissidència municipal del 1912, aquest "Semanario Revolucionario Intransigente" manifesta una virulenta hostilitat contra les "altas esferas" del lerrouxisme i el seu cap, però afirma que el PRR "lo forma el pueblo". Nodrit amb textos de Samblancat, F. Azzati, etc..., n'aparegueren almenys tres números a partir del 31 d'octubre del 1912 (259).

"Revolución" L'"òrgano semanal de la Federación de Juventudes Radicales de Barcelona" començà la seva complicada singladura el 4 de gener del 1913; tindria com a directors successius A. de Borjas Ruis, Guerra del Río, Julio de No, Domènec Babra (1913-14), Guerra altra vegada (1914-1917), Elies Fité (1917-19), i Brauli Solsona (1919), i com a redactors els quadres de la FJJRR (els Ullé, Francesc Madrid, C. Rodríguez Cárdenas, Josep Casanovas, Ezequiel Endériz, David Santamaria, etc...). Portaveu sempre de l'ortodòxia juvenil lerrouxista, cosa que no exclouïa veïl.leitats críiques i esquerranistes, a mitjan 1913 sofrí el primer eclipsi per motius econòmics, però reaparegué l'octubre gràcies a una subfenció de la Juventud Republicana Española de Buenos Aires; noves i llargues interrupcions el silenciaren entre 1914 i 1917, i després hagué de lluitar contra la censura governativa, que fou causa d'una presència molt discontinua en els anys 1917-19; les darreres referències a la seva publicació són del juliol de 1919 (260).

"Alma Joven" "Semanario republicano radical" aparegut el 18 de gener del 1913 sota la direcció de Joan Mujal, tot fa pensar que fou una tribuna oficiosa de l'Agrupación de Jóvenes Bárbaros i, doncs, un antecedent de "Raza Nueva" (1914). Sense allunyar-se mai de la línia oficialista, emprà un to bastant abrandat, conreà l'anticlericalisme i féu alguna incursió en el camp de la sicalipsi; conté col.laboracions en català i arribà, almenys, fins al nº 10 (22 de març del 1913) (261).

"El Ariete" "Periódico republicano radical" editat per la Juventud Radical Graciense des del 4 d'octubre de 1913 i cada quinze dies, els redactors (Josep Subirats, J. Vilà, Ricard Roca...) li donen un contingut entre informatiu i doctrinal. Als dos mesos de vida es fusionà amb "Revolución" com a òrgan únic de la FJJRR (262).

"El Huracán" Aquest "Semanario Republicano Radical" neix el 24 de gener de 1914 per iniciativa de Lluís Massó i Simó, candidat frustrat a regidor en les darreres municipals, i tenint com a base el Centro Instructivo Radical del Camp de l'Arpa. Les declaracions d'obediència a Lerroux i de "culto fanático a la disciplina" hi cobreixen dures escomeses contra els personatges més dretans del PRR (Pich, Mir i Miró...), contra el fulanismo i la corrupció. A partir del nº 18 (23 de maig del 1914) adopta el nou subtítol de "Política, Seguros, Arte y Sport", canvia de redactors i es desdibuixa; segurament desaparegué molt aviat (263).

"Raza Nueva" "Semanario republicano revolucionario. Organo del Comité Nacional de Jóvenes Bárbaros". Dirigit successivament, des del 16 de maig del 1914, per J. López Torrero, Alfonso Martínez Rizo i JoanMujal Casanovas, el seu contingut es configura en base a la barreja estrident d'anticlericalisme, antimaurisme, obrerisme i, en els darrers temps, aliadofília. El recel de les JJ RR oficials i les dificultats econòmiques en provocaren una interrupció entre el juliol de 1914 i el gener de 1915 i la mort definitiva el 22 de maig del 1915, havent assolit el nº 26 (264).

"La Defensa" Nascut el 7 d'octubre de 1914 com a "Diario Republicano Radical-Socialista" i sota la direcció d'Artur Giménez Barceló, una setmana després aquest se'n separà i el periòdic esdevingué "Diario Republicano Radical". Enmig de grans protestes de fidelitat a Lerroux, intervingué confusament en les querelles internes del PRR. El darrer número que n'hem vist és el 33, amb data 12 de novembre del 1914 (265).

"Los Aliados" "Publicación semanal defensora de la Libertad y del Derecho", el caire genèricament republicà que pretén tenir no n'amaga

la inspiració radical. Neix el 31 d'octubre de 1914, dirigida per Camil Boix Melgosa (León Roch), amb col.laboracions d'Angel Samblancat, Emiliano Iglesias, Rovira i Virgili (en català), Xavier de Zengotita i Alfonso Martínez Rizo, i té un contingut obertament aliadòfil i antineutralista, amb especials manifestacions de simpatia envers Bèlgica i el seu rei, Albert I. Només n'hem vist el nº 1 (266).

"El Banderín" "Periódico mensual. Órgano de la Juventud Republicana de Barcelona", veu la llum el 2 de gener del 1915, sota la direcció d'A. Borjas Ruiz; hi escriuen Josep Aladern, Josep Devesa, Jaume Moré, Rafael Ullé i altres, alguns d'ells en català. Quant al contingut dels tres números consultats, bastant anodí, s'hi troben notícies de l'entitat promotora i textos aliadòfils, tot dins la més estricta "puresa" lerrouxista (267).

"L'Avençada" Sota l'encapçalament "Setmanari radical-nacionalista. Política-Literatura-Crítica-Sports", apareix el 6 de març del 1915 amb 8 pàgines i una presentació força acurada, essent l'òrgan del grup de joves nacionalistes incorporats al PRR amb l'esperança de catalanitzar-lo. El director n'és Xavier Gambús i els redactors Pere B. Tarragó, Francesc Curet, Lluís Sisquella, Casimir Giralt, Eduard Feliu, D. Roig i Pruna, M. Mer i Güell, F. Culi i Verdaguer, Marcel·lí de Jordana, etc..., amb col.laboracions de Conrad Roure, Pompeu Gener, Apelles Mestres, Ignasi Iglesias, Gabriel Alomar, Carles Rahola o A. Rovira i Virgili. Aliadòfil fervorós, el periòdic concedeix gran relleu als temes culturals i artístics des d'una estricta ortodòxia nacionalista-federalista; en el terreny polític segueix disciplinadament la línia oficial del Partit Radical, però també informa sobre les activitats de la Unió Catalanista o la UFNR, amb l'objectiu llunyà que el PRR esdevingui l'eix d'una gran federació republicana-autonomista catalana. Els pocs èxits assolits feren que,

després d'uns mesos de publicar només 4 pàgines, "L'Avençada" desaparegué el 26 d'agost del 1916, després de treure el seu número 78 (268).

"Renovación" Sabem només que fou editat pels radicals de la Barceloneta i que n'aparegueren almenys dos números la primavera del 1915 (269).

"El 75" "Semanario Radical" nascut el 4 de setembre del 1915, pren el nom d'un model de canó francès de 75 mm.; totes les signatures que hi apareixen són pseudònims, però sembla que el principal promotor n'era Josep Jorge Vinaixa. Es dedicà bàsicament a defensar i esperonar la posició aliadòfila de Lerroux i a intercanviar insults amb periòdics carlins germanòfils com "La Trinchera" o "El Fusil", tot denunciant la falsa neutralitat espanyola. N'hem vist fins al nº 9, datat el 30 d'octubre de 1915 (270).

"Germinal" Principal instrument de la dissidència d'Emiliano Iglesias que ja hem explicat en el seu lloc (271), aquest "Diario radical de la mañana" visqué entre el 7 d'octubre i el 21 de desembre del 1915, al llarg de 76 números. Amb estructura i disseny molt semblants als d'"El Progreso" i un to més sensacionalista, en foren redactors Durany i Bellera, Borjas Ruiz, Guerra del Río, Elies Fité, Josep Brualla, Ernesto Bark (des de Madrid), Mateo Santos i Brauli Solsona (272).

"El Baluarte" Projecte de setmanari radical anunciat pels "correligionarios de la Barceloneta" el novembre de 1915, no n'hem pogut comprovar l'aparició (273).

"Fructidor" "Semanario Republicano" que constitueix una prolongació del diari "Germinal", amb gran part dels redactors d'aquell. Des de

l'1 de gener del 1916, doncs, tractà de mantenir el caliu crític de la dissidència emilianista ja closa i blasma "la camarilla lerrouxista". En sortiren almenys cinc números (274).

"Fraternidad" Òrgan dels radicals del districte VIIè, només sabem que aparegué el gener de 1916 (275).

"Vida Nueva" Portaveu setmanal de la Escolar Republicana Radical, el redactaven els universitaris lerrouxistes amb el reforç de textos d'Azorin, Albornoz, Giner de los Ríos... o Màxim Gorki. La seva publicació, iniciada el 16 de febrer del 1916, s'interrompé després de quatre números per a reprendre aquell octubre i sofrir un nou parèntesi arran de la crisi política de l'estiu del 1917; el novembre següent tornava a sortir al carrer (276).

"El Radical" "Periódico republicano. Nuestro lema: República. Autonomía. Federación. Nuestro jefe: Alejandro Lerroux". Sota aquestes advocacions naixia, l'11 de novembre del 1916, un setmanari destinat a combatre la Lliga, "defender a los obreros en sus justas y equitativas aspiraciones" i demostrar "que los verdaderos radicales no han perecido de apatía". Participaren en l'empresa Emiliano Iglesias, Jesús Ulled, Antoni Viladoms, Julià Clapera, L. Serrano Monclús, Julio de No, C. Rodríguez Cárdenas, Josep Casanovas, Lluís Grau Salazar i Joan Esteve Marxuac, que en fou el director; fins l'agost del 1917 se'n publicaren 38 números, i l'octubre reaparegué per arribar, almenys, fins la primavera del 1918 (277).

"Boletín de Información" Full semiclandestí "editado por un grupo de hombres libres" amb peu d'impremta fals a Terol, és la contribució radical a l'abundant paperassa política subterrània generada per la crisi de l'estiu de 1917. Els tres números que n'hem vist, datats el 12, 14 i 16 de juliol, contenen les informacions sobre Lerroux i les consignes que "El Progreso" no pot publicar a causa de la censura o per estar suspès (278).

"El Radical" Descendent directe del setmanari homònim, neix el 3 de juny del 1918 com a "diario de la noche" i amb una inequívoca definició partidària -"somos republicanos radicales y acatamos la jefatura política de don Alejandro Lerroux"- que mantindrà tot al llarg de la seva complicada trajectòria empresarial. Lluís Grau Salazar (1918), Manuel Mayol Felip (1919), Joan Colominas Maseras (1922), Josep Brissa (1922) i H. Serrano de Viteri (1923) en són els directors successius, i entre els redactors hi trobem Julià Clapera Roca, Lluís Sisquella, Manuel Miralles Pi, Carles Rodríguez Soriano, Àlvar Salvat, Juan Lanuza, Francesc Madrid, Josep Mª Rabassó i un extens etcètera. Després de sofrir una llarga interrupció durant l'any 1919, de diversos canvis en la societat editora i d'una crisi interna, el novembre de 1922 esdevindrà "Diario Republicano de la tarde", reforçant la informació d'espectacles i incorporant fotografies, per a desaparèixer el 1923 (279).

"La Aurora" Apareguda el 2 de juliol del 1918 com a diari -paradoxalment- vespertí, sota la direcció d'Elies Fité i la gerència de Jesús Ulled, al llarg dels cinc anys següents assajarà totes les tipologies periodístiques possibles -matutí, diari de la tarda, altre cop de la nit...- i mantindrà la més variada gamma de relacions amb el PRR: republicà i aliadòfil sense etiqueta explícita al principi, el 1919 esdevé molt crític contra Lerroux i manifesta vel·leïtats filocenetistes, l'any següent sembla ésser dins la disciplina radical estricta, però aviat se'n desvincula, mantenint només la fidelitat a Emiliano Iglesias i als Ulled, i el desembre de 1921 se situa "en un plano equidistante de todos los partidos políticos"; dirigit ara per Francisco Salagaray, mantindrà aquesta "independència" el 1922, amb un contingut espanyolista sempre més viu que el del radicalisme oficial, fins que el 12 de febrer del 1923 es transforma en "Órgano de los Comités de las Federaciones Local y regional de las Juventudes Radicales de Cataluña y Baleares", amb Jesús Ulled com a director. En el curs d'una trajectòria tan sinuosa, puntejada de suspensions, canvis de format i d'empresa, redacten o col·laboren assíduament a "La Aurora" E. Gómez Carrillo, Brauli Solsona, M. Jiménez Moya, Ezequiel Endériz, Lluís Capdevila, Màrius Aguilar, Luis de Oteyza,

Salvador Quemades, Antonio Amador, Rafael Salazar Alonso, Joan Giró i Prat i àdhuc Unamuno, Cipriano Rivas Cherif, Alomar, Eugeni d'Ors o Enrique Jardiel Poncela. El diari, que el maig-juny de 1919 afirmava haver assolit tirades de 30.000-40.000 exemplars, subsistirà fins el 1936 (280).

"Ciudadanía" "Semanario de fibra y de médula" dirigit per Enrique Jávega, es declara membre de "la comunió radical" però des d'una posició crítica. Sembla redactat per alguns mestres laics, i el contingut és més assagístic i literari que polític. Només n'hem vist el nº 2, corresponent al 16 de juny del 1918 (281).

"El Combate" Setmanari que arbora el lema "Republica-Autonomía-Justicia Social", apareix el 22 de juny del 1918 i el fan Antoni Montaner, J.Jorge Vinaixa, Raimundo Morales Veloso, Amadeu Aragay i algún altre. Lerroxista d'esquerra, critica la fossilització del PRR, ataca a l'Emiliano i assumeix actituds socialitzants (282).

"Fraternal" Butlletí mensual de la Juventud Fraternal del districte Iton, dirigit per Francesc Miralles Pi, nasqué cap al setembre de 1918; només en tenim referències (283).

"Distrito Quinto" Editat per la Juventud Republicana Radical d'aquella demarcació com a òrgan polític i també com a periòdic del barri, sortí al carrer a finals de febrer del 1919; era de distribució gratuïta i el dirigia Lluís Sisquella, amb articles de M. Mayol Felip, Julià Clapera, E. Calero i altres; no sabem si tingué continuïtat (284).

"Juventud Republicana" Periòdic de la Juventud Republicana Radical del districte VIè, també es repartia de franc. N'eren redactors Juan Lanuza i Joan Solé, i el nº 2 aparegué el juny de 1919 (285).

"Juventud Republicana Radical de Sans" Organ setmanal de l'entitat homònima, era a punt de sortir el juliol de 1919, dirigit per Antoni Bober i administrat per Benet Tolós (286).

"El Luchador" Periòdic quinzenal, portaveu de l'Ateneo Republicano Radical del Poble Sec. Es publicà per primer cop l'octubre de 1919, sota la direcció de Josep Lloret i amb textos de Lluís Figuerola, Josep Ullé i altres (287).

"Boletín del Centro Obrero Republicano Radical del Poblet" Òrgan mensual d'aquesta entitat, aparegué en una data imprecisable del 1921 i reflectí la conflictiva història interna del Centro en els anys immediats. El juliol de 1923 en sortia el nº 20, retornat pel nou director, Jaume Durany i Bellera, a l'ortodòxia lerrouxista, amb treballs de Joaquim Villagrasa, R. Valero, Silvestre Boada, etc... (288).

"República" Publicació conjunta dels diversos centres radicals del districte IXè, neix el 5 de març del 1922, redactat per Joaquim Ferrer i Joan Grisó; no n'hem vist cap exemplar (289).

"El Autonomista" Havent perdut el control d'"El Radical" a finals del 1922, Manuel Mayol Felip creà immediatament aquest nou "Diario republicano", primer vespertí i aviat matutí, que debutava el 15 de gener de 1923 sota la seva pròpia direcció; formaren el cos redaccional Salvador Sanpere Oliveras, Joan Alsamora, Lluís Sisquella, Antonio Zozaya i pocs més. Tot i les declaracions d'estricta fidelitat a Lerroux, "El Autonomista" conreà un radicalisme crític, amb extensa informació obrera i una línia molt paral·lela a la de "La Aurora" -a vegades, amb editorials comuns-. Després d'una suspensió "tècnica" l'agost, deixà de publicar-se sembla que definitivament a primers de setembre del 1923 (290).

Barcelona - periòdics simpatitzants

Podem incloure dins d'aquesta categoria, en primer lloc, "El Gladiador", "El Libertador" i "El Gladiador del Librempensamiento", publicacions feministes-lliurepensadores de periodicitat mensual, setmanal i quinzenal, respectivament, dirigides entre el 1906 i el 1914 per Ángeles López de Ayala. A més de les ja conegudes relacions de la Sociedad Progresiva

Femenina amb el lerrouxisme, el contingut de les tres revistes i la presència a llurs planes de signatures com les d'Eladi Gardó, Cristóbal Litrán, J. Jorge Vinaixa, J. Costa i Pomés, Alfonso Martínez Rizo, Mateo Asencio Proubasta, Domènec Babra o Genís Bernadas evidencien una gran proximitat al PRR (291).

També són de filiació antisolidària i més o menys obertament prolerrouxista els setmanaris satírics i festius "La Bronca" (1906), "Don Toribio" (1907) i "Satiricón" (1908), aquest últim impulsat per l'aleshores director d'"El Liberal", Luis de Oteyza (292).

"La Raza", setmanari republicà d'esquerra que es publica el 1918-20 i té com a directors successius Francesc Madrid i Eduardo Carballo, es situa -sense dir-ho- a la frontera del radicalisme juvenil extremista, dins del qual militen bastants dels seus responsables; Eugenio Noel li inspira l'afegit pintoresc de l'anti-flamenquisme (293).

De tota manera, els dos principals reforços externs que, en matèria de premsa, té el lerrouxisme barcelonès són l'edició local del diari "El Liberal", filorepublicà i marcadament espanyolista, del que Jesús Ulled és redactor des del 1910 i Josep Pérez de Rozas director una mica més tard (294), i el també diari "El Resumen", creat el maig de 1917 per Àngel de Borjas Ruiz i "cuya redacción está integrada en su totalidad por republicanos, muchos de ellos redicales" (M. Jiménez Moya, Lluís Capdevila, Brauli Solsona, Mateo Santos, Enric Tubau...); superant diverses interrupcions i algun període de periodicitat bisetmanal o setmanal, "El Resumen" arribaria com a quotidià fins al 1937 (295).

Comarques - periòdics radicals

"La República" (Mataró) Subtitulat "Semanario republicano radical" des de la seva creació, el setembre de 1903, la ruptura de la UR el decantà sense dubtar-ho pel lerrouxisme; arribà, almenys, fins l'octubre del 1911.

"La Acción" (Girona) Creat l'octubre del 1905 per un grup de republicans expulsats de la UR gironina a causa d'un conflicte electoral a les municí-

pals d'aquella tardor, es proclama antisalmeronià, anticatalanista i "radical", de manera que és antisolidari i lerrouxista avant la lettre; hi escriu, entre altres futurs membres del PRR, Joan Gultresa, d'Amer, i desapareix a finals d'abril del 1906.

"La Estaca" (Mataró) Periòdic satíric i antisolidari aparegut el 19 de gener del 1907, sembla tractar-se d'un número únic (296).

"¡Rebeldes! (Sabadell) "Semanario Republicano Radical" publicat entre el 1907 i el 1909, el fundà Amadeu Aragay (Fray Amado Araga), que el redactava amb C. Rodríguez Cárdenas, J. Costa i Pomés, Josep Vilanova, etc..., incloent articles en català; ferotgement antisolidari, articular i obrerista.

"La Voz Pública de la ciudad de Badalona" (Badalona) Tot i subtitular-se "Semanario independiente de información local", no ocultava la seva filiació lerrouxista, sostenint llargues polèmiques amb els republicans solidaris de la localitat; aparegué regularment al llarg de 32 números, entre el 20 de juny del 1907 i el 4 de febrer del 1908 (297).

"La Acción" (Palafrugell) Sabem tant sols que es publicava el 1908 i el director era F. Avel·lí (298).

"Hispania" (Lleida) Setmanari radical nascut el juny del 1908, el director n'era l'advocat Josep Nart Rodés (299).

"La Estaca"(Granollers) "Semanario republicano radical", bilingüe, dedicat sobretot a la política local i amb articles de Francesc Mas, Manuel Jiménez Moya, Josep Antich, etc... En sortiren 30 números, del 12 de juliol del 1908 al 25 d'abril del 1909 (300).

"El Nuevo Ideal" (Mataró) Existent des del 1883 com a setmanari federalista, l'estiu del 1908 adoptà el qualificatiu de "Radical" quan el grup polític

que l'editava s'adherí al PRR. Seguí una línia lerrouxista clàssica adaptada a les circumstàncies locals i cessà la seva publicació el març de 1919.

"El Consecuente" (Reus) Fundat el 1908 com a "òrgano del Partido Republicano Radical Autonomista de la Provincia", Joan Sardà i Ferran n'era l'ànima, i trobem entre les signatures habituals J. Costa i Pomés, Lluís Bonafoux, Joan Perelló..., a vegades al peu d'articles en català. El seu sustentacle polític i econòmic era el Centro Republicano Radical Autonomista i, com aquest, el setmanari s'apartà del PRR oficial des del 1914.

"Bandera Roja" (Girona) "Semanario Republicano Radical Autonomista", li donen vida, l'agost del 1908, Juli Piferrer, C. Riera Geronès, Josep Borrell...; n'aparegueren almenys 11 números (301).

"Fructidor"(Vilafranca del Penedès) Setmanari, òrgan del Centro Federal Radical, en el seu contingut hi predomina la informació local i comarcal, amb una càrrega política modesta; es publicà des de principis del 1909 fins al 1917, com a mínim (302).

"República" (Lleida) Setmanari del Centro Republicano Radical, nasqué l'abril del 1909; al final d'aquell any, havia assolit ja el nº 41 (303).

"Igualada Radical" (Igualada) Portaven quinzenal del PRR igualadí entre el 3 d'abril del 1909 i el 27 de novembre del 1915, el redactaven -en castellà i català- J. Costa i Pomés, Francesc Canet, Estanislau Viñas, A. Costa i Sendra, etc... (304).

"Juventud Rebelde" (Badalona) "Semanario Republicano Radical" nascut el 13 de novembre del 1909, enmig de l'abrandament posterior a la Setmana Tràgica i la caiguda de Maura, aviat esdevindria, durant quasi una dècada, l'assenyat òrgan de l'important lerrouxisme badalonès i es deixaria absorbir per l'actualitat sociopolítica local. En foren directors Vicenç Padrós, Ramon Puig i Joaquim Estrany, i morí per col.lapse financer el 4 de gener de 1919 (305).

"Fraternidad Republicana" (Tarragona) Existent des del 1906, el 1910 es defineix coma "órgano republicano radical"; hi escriuen Luis Bertran, Julio de No, Joan Grisó, etcètera.

"República Social" (Sant Feliu de Llobregat) Redactat pel doctor Josep Antich, Antonio Herrero i alguns més, es subtitulava "Órgano del 'Grupo República Social' de Barcelona y del partido radical del distrito de San Feliu de Llobregat"; apareixia el 1910.

"Democracia" (Badalona) "Quincenal Republicano Radical", publicat per la Juventud Republicana Radical Instructiva, el director fou Francesc Casamitjana i Germà (Paquito). Havent manifestat certes vel·leïtats autònomes i esquerranistes des del nº 1 (15 d'octubre del 1910), arran de les municipals de novembre del 1911 l'entitat que el sostenia trencà amb el PRR, i el periòdic desaparegué el 8 de gener del 1912 (306).

"La Razón" (Amer - Girona) Nascut el 7 de gener del 1911, a Amer, com a "Semanario Republicano de defensa local y comarcal. Órgano del Partido Radical", a partir del nº 12 passa a editar-se a Girona i a ésser "Semanario Republicano Autonomista. Órgano del Partido Radical en la Provincia". en ambdues èpoques, la propietat i el control polític són en mans exclusives de l'alcalde d'Amer, Joan Gultresa i Berriz.

"La Voz del Pueblo" (Tarragona) Inicià la seva publicació amb l'any 1911, a redòs del Centro Republicano Radical. Molt caracteritzat com a setmanari local, anticlerical i anticarlí, en foren directors Pere Loperena i Romà, Ricard Forès i Lluís Bertrán; el 1915 esdevingué l'òrgan oficial del PRR a la "província" de Tarragona (307).

"El Deber" (Terrassa) Projecte de setmanari promogut pel Centro Republicano Radical Instructivo de la ciutat vallesana, ignorem si arribà a sortir (308).

"El Ideal" (Tarragona) El naixement d'aquest "Periódico Republicano

Radical" es produí el juliol de 1912. Quinzenal, el director era Domènec Pinet, i sembla que durà tres anys (309).

"La Convención" (Sabadell) "Semanario Republicano Radical" en funcionament a mitjan 1912, hi escrivien Amadeu Aragay i Pierre.

"La Bandera Roja" (Reus) "Órgano de la Juventud Republicana Radical", aparegué la tardor del 1912 probablement com a reflex d'una dissidència local aviat reabsorbida.

"La República" (Reus) Setmanari "Republicano Radical Autonomista" i bilingüe, veu la llum l'1 de maig de 1914 sota els auspicis de la Casa del Pueblo local. El director formal n'és Alejandro Lerroux, i això ja indica la vocació de perfecta ortodòxia i disciplina (310).

"Renovación" (Lleida) "Semanario Republicano Autonomista" i lerrouxista fervorós, des del 15 de gener del 1916 reflectí al detall la vida del PRR a la ciutat i "província"; el director era Josep Estadella (311).

"Juventud" (Mataró) Fou el "portavoz de la Juventud Republicana Federalista Radical de Mataró y su distrito" al llarg de 22 números aproximadament setmanals, entre el 29 de setembre del 1916 i el 2 de març del 1917.

"El Combate Leridano" (Lleida) Només sabem que sortí el 13 de novembre del 1920 per lluitar contra els cacics, fer proselitisme radical i "apoyar y defender los altos intereses de la enseñanza y de la agricultura" (312).

"El Intransigente" (Badalona) Aquest setmanari cobrí, des del 9 de març del 1921, el buit que havia deixat "Juventud Rebelde" com a portaveu oficial del PRR badalonès. Acollí textos, generalment no polítics, en català, i deixà de publicar-se el 5 de gener de 1924 -després de 143 números-, ofegat per la censura dictatorial (313).

Comarques - periòdics simpatitzants

Essent impossible, sense un estudi exhaustiu, precisar el grau d'afinitat que moltes petites publicacions republicanes locals poguessin tenir en cada moment, davant de cada convocatòria electoral, amb els nuclis radicals de llur municipi o comarca, ens limitarem a assenyalar aquí uns pocs exemples notoris de suport implícit al PRR.

Així, el setmanari "La Montaña Republicana", de Manresa, es declarà antisolidari el 1906 i, sense adhesions formals, girà molt en l'òrbita lerrouxista almenys fins al 1909-10. A Vilafranca del Penedès, molts dels redactors de "Panadés Republicano", nascut el 1917, es proclamen radicals, tot i no confondre's amb l'organització local del PRR; de fet, aquest setmanari esdevindrà, el 1931, el portaveu del Partit al districte vilafranquí. Per últim, "El Ideal", de Sant Feliu de Guíxols, és considerat el 1920 molt proper al radicalisme.

Altres canals d'influència

Sense pertànyer a la comunió radical, diverses entitats i associacions de caràcter cultural-recreatiu, socioeconòmic, sindical o cívic apareixen vinculades al PRR per lligams personals més o menys sòlids, en reben la influència i poden, arribat el cas, actuar com a peons de la seva política general o sectorial.

Es el cas dels nombrosos "centros regionales" que es creen a Barcelona des de la primera dècada del segle, a l'escalf de la creixent immigració vinguda d'altres contrades peninsulars. Defensor convençut i fervorós de les prerrogatives de l'idioma castellà a Catalunya, Hermenegildo Giner de los Ríos serà conferenciant assidu en aquelles entitats -el Centro Regional Valenciano, el Centro Instructivo Andaluz...- a més de soci d'honor d'aquesta última (314), mentre Rafael Uiled presideix el Centro Aragonés el 1922 i Emiliano Iglesias ocupa una de les presidències d'honor del Centro Gallego des del 1913 (315); de tota manera, els radicals no intentaran una instrumentalització política organitzada de les colònies forasteres afincades al Principat fins a començaments dels anys 30, fora ja de l'àmbit del nostre treball.

Un caire molt més visible i rellevant tenen les connexions amb l'Asociación de Obreros y Empleados del Ayuntamiento. Durant llur llarg predomini al consistori barcelonès, els radicals havien nodrit els rengles del funcionariat municipal, sobretot en els nivells inferiors, amb elements addictes, i es presentaren tothora com els protectors naturals dels empleats enfront de la "contumàcia burgesa" i els "partidos plutocràtics"; raons numèriques i polítiques, doncs, els donaren un fort protagonisme dins d'aquest col·lectiu i, constituïda l'AOEA (1914), lerrouxistes notoris -Alfonso Martínez Rizo, Mateu Asensio Proubasta, F. Miralles Pi, Josep Aladern, Josep Arbós Buxó, Genís Bernadas, J. Costa i Pomés Ramon Homedes...- en foren dirigents o redactors del seu periòdic, "El Obrero Municipal", que es finançava en part gràcies als anuncis d'industrials del PRR. Així, l'esmentada Asociación flanquejà quasi sempre l'actuació municipal del lerrouxisme, donant-li un suport lleument crític quan governava i col·laborant al seu joc opositor en temps de majories lligaires (316), per molt que des del 1920 algunes veus hi reclamessin la fi de les mediatitzacions partidistes, la plena independència i el caràcter exclusivament professional (317).

En plena crisi econòmica i social de postguerra, el setembre de 1919, es constitueix a Barcelona la Liga de Consumidores, que es proposa lluitar per l'abaratament de les subsistències i la baixa dels lloguers; l'empremta del Partit Radical hi resulta ostensible -el president, Climent Vilaldach, ho és també de la Casa del Pueblo, el secretari és Fèlix Roure...-, però la Liga no arribarà, segons tots els indicis, a consolidar-se (318).

A un nivell diferent, la presència lerrouxista també es deixà sentir a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, a través de personalitats com Hermenegildo Giner de los Ríos, Casimir Giralt, Jesús Pinilla i, sobretot, Eladi Gardó, que n'havia estat co-fundador i en seria el president l'abril de 1931, si bé sense desvirtuar mai la naturalesa suprapartidista de la prestigiosa entitat (319). Precisament al si i a l'empar de l'AEP es formà, el gener de 1923, la Secció Catalana de la Lliga dels Drets de l'Home, en la junta directiva de la qual hi figuraven quatre radicals

sobre onze membres: el vicepresident -Amadeu Aragay-, un dels secretaris -Julià Clapera- i dos vocals -Joaquim Fuster i Lluís Sisquella- (320); l'adveniment de la dictadura en truncà l'activitat.

e) El PRR i els grups ideològics afins

La condició de quasi única esquerra política real que el Partit Radical ostentà durant molts anys a Catalunya afavorí que s'hi atansessin o s'apleguessin entorn seu un seguit d'heterodòxies, de minories ideològiques, filosòfiques i religioses presents entre les classes populars i mitjanes de la ciutat, les quals minories esdevenien així aliades objectives del PRR, n'eren sovint factors de reforçament i d'expansió i, en tot cas, contribuïren molt a configurar la morfologia del lerrouxisme.

Per la seva importància quantitativa, potser cal citar en primer lloc el moviment lliurepensador-anticlerical-racionalista, les diverses porcions organitzatives del qual visqueren llargament a l'ombra del PRR. Si una Asociación de Profesores Racionalistas "de carácter meramente instructivo" es domicilià des del 1908 a la Casa del Pueblo, l'Agrupación Librepensadora del districte I Ion, el Grupo Anticlerical Libertad de Conciencia, de la Barceloneta, l'Agrupación Librepensadora y de Beneficencia del Poble Sec o el Grupo Anticlerical Benéfico de Barcelona, entitats sense cap filiació política formal, s'acolliren totes a l'hospitalitat de centres radicals del barri, amb els quals compartien, ultra el local, bona part dels socis (321); elements lerrouxistes -com Jaume Anglès, Joan Colominas Maseras, Eladi Gardó, Domènec Babra, Jaume Durany i Bellera, etc...- tingueren un paper destacat en el desenvolupament del Primer Congreso Librepensador Español (Barcelona, octubre de 1910), dominaven el Comitè Executiu Provincial Lliurepensador (1911) i, el 1917, el regidor Josep Jorge Vinaixa presidia la Federació Lliurepensadora de Catalunya (322).

Pel que fa a l'espiritisme, el seu encavalcament amb les idees republicanes radicals queda il·lustrat per exemples com el de Segundo Oliver, antisolidari fervorós i divulgador de les doctrines de l'apòstol espiritista francès Allan Kardec, o el badalonès Salvador Recasens, actiu lerrouxista i fundador del Centro Espiritista "El Altruismo" (323). També foren cordials les relacions amb els cercles evangèlics i protestants en general, arribant fins a la celebració de mítings conjunts pro-llibertat de cultes (324). I, ja fora de l'àmbit religiós, s'ha d'assenyalar la

presència radical dins del moviment cooperativista, a la cúpula del qual figurà Eladi Gardó, que el 1920 era president de la Junta provincial de Cooperatives de Barcelona i del Consell Federatiu de la Federació Regional de Cooperatives Catalanes (325).

Resta, en fi, el tema sempre vidriós dels vincles amb la maçoneria. Si del Partit Radical espanyol no es pot dir, com del francès, que fos quasi una criatura de les lògies (326) -el nombre i la influència d'aquestes era molt desigual a una o altra banda dels Pirineus- són innegables el paral·lelisme de les concepcions sociopolítiques globals maçòniques i republicano-radicals, així com la doble pertinença a l'orde i al Partit de personatges com Lluís Massó i Simó, Cristóbal Litrán, Baldomero Sanmartín, Josep Puig d'Asprer, Rafael i Josep Torroella i Cardoner i un llarg etcètera (327).

En la divisió de la maçoneria catalana entre una branca "centralista" sotmesa al Gran Oriente Español amb seu a Madrid i un sector més autonomista representat per la Gran Logia Simbólica Regional Catalano-Balear -des el 1921, Gran Logia Simbólica Española- (328), sembla que els radicals s'adscrigueren massivament a aquesta segona obediència, i en particular a la lògia Adelante, de la que el 1917 era membre -grau tercer- el propi Alejandro Lerroux sota el nom de Giordano Bruno (329). Les mostres d'interpenetració i de suport recíproc maçoneria-radicalisme són abundants, i van des de la publicació a "El Progreso" de comunicats i documents oficials de "la noble institució masónica" fins a recomanacions explícites per part d'aquesta de votar les candidatures del PRR, d'auxiliar-ne els presos, etcètera (330).

Almenys per part de la cúpula lerrouxista, però, les manifestacions de fervor filomaçònic traspuen l'esperança d'utilitzar aquella societat com a reclam o escambell a benefici d'interessos polítics del Partit o personals; no es pot interpretar d'altra manera l'anunci -irrealitzat- de creació d'una lògia dins de la Casa del Pueblo, el 1915, la sobtada decissió del desprestigiat Emiliano Iglesias d'ingressar a la lògia Adelante, a primers del 1923, o les fracassades maniobres del caudillo, l'estiu del mateix any, per ésser designat Gran Mestre del Gran Oriente de la maçoneria espanyola a la mort de Rafael Salillas (331).

NOTES AL CAPITOL IX

- (1) Aquestes havien estat determinades per N. SALMERÓN a Circular y Bases de reorganización del Partido Republicano, Barcelona, 1903.
- (2) Dels acords de la Junta Municipal antisolidària de Barcelona, transcrits a "El Progreso", 20.I.1908.
- (3) Ibid., 4.VIII.1910.
- (4) Vegeu ibid., 27.I.1911, 10.I i 3.II.1912.
- (5) PARTIDO RADICAL, Constitución Municipal, Madrid, 1913.
- (6) Els seus caps successius foren Martorell, Simó Torner, Joan Dessy Martos i Emeterio Palma; "El Progreso", 27.I.1911, 17.III.1918 i 25.V.1920, i "Las Noticias", 6.XII.1917.
- (7) O. RUIZ MANJÓN, op.cit., p. 602.
- (8) Diverses notes, manifestos i circulars signats per ella, a "El Progreso", 3.I i 3.VII.1911, 21.X.1913, 10.VII.1915, etcètera.
- (9) Ibid., 11.II.1917.
- (10) Cuestionario y Reglamento del Congreso del Partido Radical en Cataluña, Barcelona, 1921.
- (11) Vegeu, supra, el capítol 2.
- (12) "El Progreso", 8.VI.1911, 16.IX i 6.X.1922; altres exemples, a A. HERRERO, Salutación del Pueblo a su caudillo, ibid., 13.XI.1909, i al poema de M. BENÍTEZ CASTRO, Lerroux, "La Voz del Pueblo", de Tarragona, 11.II.1912.
- (13) "El Progreso", 2.IV.1916 i 5.III.1917.
- (14) Ibid., 25.XI.1913 i 30.I.1914.
- (15) D'un discurs de Lerroux a la Casa del Pueblo, ibid., 3.XI.1913.
- (16) Ibid., 14.X.1912.
- (17) La convocatòria a "El Progreso", 14.XI.1912; la ressenya de les discussions, a ibid., 13 i 14.X.1912.
- (18) Vegeu "El Progreso", 11, 12 i 13.VII.1913, 13.I i 27.II.1914.

- (19) Ibid., 22.V.1920.
- (20) Vegeu ibid., 11.XII.1921.
- (21) Vegeu, per exemple, "El Progreso", 12.VII.1913 i 13.VIII.1918.
- (22) La relació de presidents de les Juntes Municipals de districte en tres moments diferents es pot trobar a ibid., 22 a 31.V.1913, 25.II.1914 i 22.VII.1918.
- (23) Exemples, a "El Progreso", 2.XII.1909, 21.X.1914, 23 i 26.X.1916 i 14.IX.1918.
- (24) "La Aurora", 22.I.1920.
- (25) "El Progreso", 23.X.1921.
- (26) Ibid., 19.X.1912, 6.VII.1915, 16.II.1918, 25.V.1920 i 5.I.1921.
- (27) "La Aurora", 17.V.1919.
- (28) "El Progreso", 24.II.1912.
- (29) Ibid., 13.VII.1913.
- (30) La idea i la frase, entre molts altres llocs, a ibid., 30.IV.1918, i "El Autonomista", 19.IV.1923.
- (31) Suspensió d'una junta, a "El Progreso", 23.I.1916; "perdó" a Zurdo Olivares, i concepte lerrouxià de la disciplina, a ibid., 16.I.1915 i 23.VII.1922.
- (32) Aquesta teoria, exposada per E. Iglesias a "El Progreso", 23.XI.1918; la carta de R. Pich, a ibid., 12.XI.1922.
- (33) Sobre aquests plans i propòsits, "El Progreso", 14.VII, 17.IX i 6.X.1918, 30.V, 20.VI i 4.VII.1920.
- (34) M.DUVERGER, Los partidos políticos, pp. 35 i ss.
- (35) "La Aurora", 5.II.1921.
- (36) Per elaborar aquest quadre hom ha emprat, en general, les llistes d'oficines electorals del PRR, convenientment contrastades; la procedència de les dades de cada any és la següent: (1909) "El Progreso", 30.IV.1909, (1911) ibid., 10.XI.1911, (1914) "La Defensa", 10.XI.1914, (1915) "El Progreso", 13.XI.1915, (1916) ibid., 24 a 26.III i 9.IV.1916, (1917) ibid., 8.XI.1917, (1918) ibid., 24.II.1918 (1919) ibid., 31.V.1919, (1920) ibid., 7.II.1920, (1922) ibid., 28.I.1922, (1923) ibid., 25.IV.1923.

- (37) Vegeu S. VILAR, Una opinión, "El Progreso", 6.XII.1913.
- (38) A ibid., 25.VII.1916, per exemple, lamentacions de la Junta de la Unió Republicana Graciense.
- (39) La majoria, a l'Arxiu del Registre d'Associacions del Govern Civil de Barcelona, i un petit nombre impresos en forma de fullets.
- (40) Són el Centro Republicano Radical del districte VIIè, la Juventud Fraternal del dte. Ilon i la Casa del Pueblo del dte. Vè, respectivament.
- (41) Al Centro Republicano Radical del dte. VIIè.
- (42) "El Progreso", 23.VII.1908 i 25.X.1914, "El Progreso Ilustrado", 21.I.1909 i "El Radical", 9.II.1922.
- (43) Arxiu del Registre d'Associacions del Govern Civil de Barcelona, expedient nº 5.892; "El Progreso", 4.VIII.1909 i 1.XI.1914.
- (44) "El Progreso", 15 i 19.IV.1909.
- (45) Arxiu del Registre..., expedient nº 4.209; "El Progreso", 1.XII.1914.
- (46) Arxiu del Registre..., expedient nº 4.812.
- (47) "El Progreso", 15.VII.1908, 12.II.1911 i 9.XI.1914.
- (48) Ibid., 23.XI.1914 i 5.V.1917; Arxiu del Registre..., expedient nº 5.852.
- (49) "El Progreso", 2.III.1911.
- (50) Ibid., 27.III.1911; Arxiu del Registre..., expedient nº 6.796.
- (51) "El Progreso", 22.V, 13.VI i 7.VIII.1911, 6.XI.1914 i 26.XII.1918; Arxiu del Registre..., expedient nº 9.867.
- (52) Ibid., expedient nº 9.760; "El Progreso", 8.V, 16.VII i 1.IX.1918.
- (53) "El Progreso", 5, 6 i 14.X.1907.
- (54) Ibid., 24.XI.1908.
- (55) Ibid., 29.IV.1912; Arxiu del Registre..., expedient nº 7.162.
- (56) Ibid., expedient nº 4.081.
- (57) "El Progreso", 6 i 28.VI.1909.
- (58) Ibid., 28.XII.1909.

- (59) Ibid., 23.IV i 1.VII.1909.
- (60) Ibid., 7.I.1912 i 4.III.1913; E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 217-218.
- (61) "El Progreso", 4.XII.1910.
- (62) Ibid., 15.II.1914.
- (63) Ibid., 22.IX i 29.XI.1915, 29.III i 27.VIII.1916, 21.XI.1917, 29.VI.1918 i 17.III.1922; Arxiu del Registre..., expedient nº 11.219; J. ULLED, op. cit., pp. 83-84.
- (64) Centro de Unión Republicana del distrito tercero. Estatutos, Barcelona, 1907; "El Progreso", 13.IV.1907, 23.IX.1908 i 10.XII.1917; "El Progreso Ilustrado", 11.IV.1909; Arxiu del Registre..., expedient nº 5.611.
- (65) "El Progreso", 4.I.1908 i 9.III.1918.
- (66) Ibid., 26.IX.1915, i "El Progreso Ilustrado", 1.II.1909.
- (67) "El Progreso", 11.I i 15.VIII.1912 i 22.XI.1913.
- (68) Ibid., 20.X.1908 i 20.VIII.1912.
- (69) Ibid., 25.VI.1917.
- (70) Ibid., 15.X.1907 i 5.VII.1910.
- (71) Ibid., 26.X.1908, 12.II.1909, 2.VII i 22.XI.1910, 30.I.1911, 5.I.1912, 14.VIII i 15.XI.1916 i 6.X.1919; Arxiu del Registre..., expedient nº 12.196.
- (72) "El Progreso", 3.IX.1910 i 6.XII.1911; Arxiu del Registre..., expedient nº 15.028.
- (73) "El Progreso", 30.VI.1912 i 6.I.1913.
- (74) Ibid., 7.VII i 15.X.1911, 4.II.1912, 1 i 28.X.1918 i 25.VI.1921; Arxiu del Registre..., expedient nº 6.877; Reglamento General de la Casa del Pueblo del distrito Vº, Barcelona, 1914.
- (75) "El Progreso", 20.IX.1911, 3.IX.1912 i 11.I.1918, "LA Publicidad", 17.IV.1916; Arxiu del Registre..., expedient nº 6.876.
- (76) "El Progreso", 24.XII.1917.
- (77) Ibid., 26.X.1908, 9.I.1916 i 23.VII.1922.
- (78) "El Diluvio", 20.VII.1923.

- (79) Arxiu del Registre..., expedient nº 11.915.
- (80) "El Progreso", 14.I, 31.X, 19 i 30.XI.1915, 24.I, 10 i 20.III, 1.V i 5.VI.1915.
- (81) Ibid., 27.IV, 15.V i 14.VIII.1908; Arxiu del Registre..., expedient nº 5.547.
- (82) "El Progreso", 1 i 13.VII.1910 i 20.I.1911.
- (83) Ibid., 16.X.1911, 2.VI i 19.IX.1919 i 28.II.1920; Arxiu del Registre..., expedient nº 7.414.
- (84) "El Progreso", 14.V.1917 i 4.V.1918.
- (85) Ibid., 15.X.1921 i 5.I.1923; "El Diluvio", 14.X.1922.
- (86) "La Publicidad", 29.X.1906 i "El Progreso Ilustrado", 28.II.1909.
- (87) Reglamento de la Fraternidad Republicana del distrito séptimo (Hostafranchs), Barcelona, 1906; "El Progreso", 5.I.1907 i 23.VIII.1912.
- (88) Ibid., 26.VII.1908.
- (89) "El Progreso Ilustrado", 7.III.1909; Reglamento de la Fraternidad Republicana Radical Sansense, Barcelona, 1910; "El Progreso", 20.V.1911 i 8.VIII.1912.
- (90) Arxiu del Registre..., expedient nº 8.096.
- (91) "El Progreso", 22.III.1909, 14.IX.1919 i 28.V.1922; "El Progreso Ilustrado", 29.V.1910; E.NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., p. 449.
- (92) Arxiu del Registre..., expedient nº 7.365.
- (93) "El Progreso", 25.III.1921.
- (94) Ibid., 21.VI i 17.VII.1909 i 5.VII.1915.
- (95) Ibid., 8.VIII.1910 i 13.V.1911.
- (96) arxiu del Registre..., expedient nº 4.795.
- (97) Ibid., expedient nº 9.605.
- (98) Ibid., expedient nº 8.641; "El Progreso", 15.VII.1917 i 6.VII.1918; "El Diluvio", 20.VII.1923.
- (99) "El Progreso", 18.XII.1921.

- (100) "La Publicidad", 9.VII.1906; "El Progreso Ilustrado", 18.IV.1909; "El Progreso", 26.V.1918.
- (101) Ibid., 4.VI.1908, 14.V.1909, 15.VIII i 9.XI.1912; Arxiu del Registre..., expedient nº 7.356.
- (102) Ibid., expedient nº 4.154; "El Progreso", 3.VII.1923.
- (103) Arxiu del Registre..., expedient nº 6.115.
- (104) Ibidem.
- (105) "El Progreso", 8.V.1909 i 15.VIII.1911.
- (106) Ibid., 13.VII.1909 i 4.IV.1915.
- (107) Ibid., 26.I i 11.XII.1911.
- (108) Ibid., 4.VI.1911.
- (109) Arxiu del Registre..., expedient nº 8.558.
- (110) Ibid., 9.581; "El Progreso", 22.VIII.1920.
- (111) Ibid., 14.X.1907, 3.V i 10.VI.1908, 22.VI.1911, 3.V.1916, 18.VII, 16, 17 i 18.VIII, 8 i 16.IX.1923.
- (112) Ibid., 7.III i 8.V.1909 i 16.XII.1910.
- (113) Arxiu del Registre..., expedient nº 10.995.
- (114) "La Publicidad", 11.II.1905.
- (115) "El Progreso", 6.IV.1908, 26.V.1911 i 15.VIII.1912.
- (116) La relació detallada dels socis, a Causa... por el delito de rebelión militar, I, pp. 236 a 241.
- (117) "El Progreso", 16.XII.1907, 23.VII.1908 i 16.III.1909.
- (118) Ibid., 28.VI.1909 i 9.IV.1913; Arxiu del Registre..., expedient nº 7.472.
- (119) "El Progreso", 5.I.1911.
- (120) Ibid., 6.III.1921; Arxiu del Registre..., expedient nº 10.627.
- (121) "El Progreso", 19.I.1909; "El Progreso Ilustrado", 1.V.1910.
- (122) "El Progreso", 22.I.1918.

- (123) Ibid., 21.IX.1921.
- (124) E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 353-354; "El Progreso", 17.V.1915 i "L'Avençada", 22.V.1915.
- (125) "El Progreso", 22.VI i 5.VIII.1908.
- (126) Ibid., 1, 3 i 13.VII.1911 -amb les bases organitzatives-, 28.III i 7.VII.1913, d'on procedeix la cita.
- (127) "El Progreso", 28.VI i 6.VII.1915; "L'Avençada", 10.VII.1915.
- (128) Exemples de reunions de delegats de la circumscripció de Tarragona-Reus-Falset, a ibid., 24.I.1916 i 1.III.1917, i a "Fraternidad Republicana", 11.III.1910; del districte de Gandesa, a "El Progreso", 8.II.1916; del de Valls, a ibid., 13.II.1916.
- (129) Així, el 1922, la possibilitat que els radicals s'hi incorporeassin a una Federació Republicana Autonomista provocà, a "El Progreso", tota mena d'advertiments i desqualificacions; ibid., 31.III, 7, 8 i 21.XI.1922.
- (130) Vegeu E. NAVARRO, Historia crítica..., op.cit., pp. 425-426; "La Voz Pública de la ciudad de Badalona", 20.VI, 11.VII i 29.VIII.1907; "Democracia", 1.VII.1911 i 8.I.1912; "El Ideal", 5.I.1918; l'article De luchas pasadas, a "República", 5.XI.1932; Arxiu del Registre..., expedient nº 6.551; J. MANENT I PESAS, Records d'un sindicalista llibertari català, pp. 41 i 331-332.
- (131) Arxiu del Registre..., expedient nº 7.447.
- (132) Ibid., expedients nº 9.412 i 9.562; "El Progreso", 8.I.1917 i 14.II.1918; "L'Avençada", 25.XII.1915.
- (133) "El Progreso", 2.VI.1922.
- (134) Arxiu del Registre..., expedient nº 4.137.
- (135) "El Progreso", 1.IV.1917.
- (136) Arxiu del Registre..., expedient nº 804; E.NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 433-434; "El Progreso", 21.XII.1915.
- (137) "El Progreso Ilustrado", 1.II.1909.
- (138) "El Progreso", 22.VIII.1907.
- (139) E. DEU BAYGUAL, Republicanisme i obrerisme a Sabadell, de 1900 a 1914; E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 149-150; Arxiu del Registre..., expedient nº 10.364; "El Progreso", 19.IV.1913.

- (140) Arxiu del Registre..., expedient nº 6.626; E.NAVARRO, Historia crítica..., op.cit., p. 332.
- (141) "El Progreso", 1.III.1918 i 22.X.1920.
- (142) Ibid., 17.XI.1913.
- (143) Ibid., 11.XII.1918.
- (144) E. NAVARRO, Historia crítica..., op.cit., pp. 230, 344 i 417.
- (145) "El Progreso", 13, 19 i 20.III.1908, 2.IV.1909 i 25.I.1918.
- (146) E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 312 a 315. Sobre el pas de federals empordanesos al lerrouxisme, vegeu J. PLA, Francesc Cambó pp. 199-200.
- (147) "El Progreso", 14.VI.1915 i 16.XI.1917.
- (148) Ibid., 18.V.1917 i 27.IV.1922.
- (149) E. NAVARRO, Historia crítica..., op.cit., pp. 295 i 467; un panegíric de l'obra municipal del PRR, a "El Progreso", 20.XII.1929; un comentari crític, a "El Diluvio", 1.XII.1923.
- (150) "El Progreso", 20.V.1921.
- (151) Ibid., 1.II.1908 i 18.VI.1919.
- (152) E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 274-275.
- (153) "El Progreso", 14.II.1912.
- (154) Ibid., 10.X.1911.
- (155) Ibid., 5.III.1916.
- (156) Ibid., 14.V.1914.
- (157) "La Voz del Pueblo", de Tarragona, 28.VII.1912.
- (158) "El Progreso", 18.I.1911, 22.VI.1912, 20.V.1913, 19.III i 19.IV.1917; "La Veu de Catalunya", 21.IX.1916.
- (159) E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 247-248; "El Progreso", 15.IV i 11.XII.1913, 15.XI.1921.
- (160) Ibid., 6.II.1911.
- (161) Vegeu, per exemple, ibid., 23.VIII.1910.

- (162) "El Progreso Ilustrado", 11.XII.1910; "El Consecuente", 19 i 26.VIII.1911; "El Progreso", 16.V.1914, 25.VII.1915 i 27.V.1917; E. NAVARRO, Historia crítica, op. cit., pp. 137, 159, 171, 195, 255, 270, 429 i 438.
- (163) "L'Avençada", 25.XII.1915.
- (164) "El Progreso", 12.IV.1915.
- (165) E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 226-227; Renovación o Revolución, p. 51-52.
- (166) E. NAVARRO, Historia crítica, op. cit., p. 278.
- (167) Vegeu J. ALBAREDA, Anticlericalisme i lerrouxisme a la Plana de Vic a l'entorn del 1907.
- (168) Arxiu del Registre..., expedient nº 11.734.
- (169) Ibid., expedient nº 1.979.
- (170) "El Progreso Ilustrado", 22.V.1910; E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 229-230.
- (171) Arxiu del Registre..., expedient nº 8.157.
- (172) E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., pp. 168 i 376.
- (173) "El Radical", 24.XI.1921.
- (174) "El Progreso", 19.VI.1907, 27.I.1911, 27.VIII.1914, 22.VI.1915, 4.I.1916 i 1.II.1917; "Renovación", de Lleida, 15.I.1916.
- (175) "El Radical", 24.XI.1921.
- (176) E. NAVARRO, Historia crítica..., op. cit., p. 354.
- (177) "El Progreso", 28.IX.1908.
- (178) Ibid., 13.VII.1909 i 27.VIII.1910; !A los jóvenes!, "La Rebeldía", 25.XI.1909.
- (179) Vegeu, supra, l'apartat d) del capítol 6.
- (180) Vegeu "El Progreso", 10, 12 i 20.VII.1914 i 27.X.1915; "La Revuelta", 30.IX.1916.
- (181) "El Progreso", 20.X.1911, 9.XI.1912, 12.IV, 25 i 28.V, 9.VI i 30.VII.1913, 26.III.1914; "Raza Nueva", 13.VI.1914, 5 i 16.I.1915, aquest últim número amb la Constitució i el Programa dels JJ BB.

- (182) "Raza Nueva", 22.V.1915, "El Progreso", 26.I.1916 i "Energía", 3.II.1916; vegeu també la nota 167 al capítol 6.
- (183) "El Progreso", 19.X.1920.
- (184) Constitución Municipal, op. cit., arts. 38 a 40.
- (185) "El Progreso", 3.XII.1912; les bases constitutives de la Federación, molt breus ivagues, a ibid., 13.XI.1912; la llista de Joventuts federades el 1913, a ibid., 24.IX.1913.
- (186) Per al cas de la Joventut Nacionalista de la Lliga, vegeu I. MOLAS, Lliga Catalana, II, pp. 71 a 76.
- (187) "El Progreso", 22.IV.1913, 23 i 25.VII.1914.
- (188) Vegeu ibid., 3.XII.1912 i 31.III.1913, i "Revolución" a partir del 4.I.1913.
- (189) "El Progreso", 30.I i 21.VII.1914, 20.XII.1915 i 10.I.1916; el text de les noves bases, a ibid., 11.XI.1914.
- (190) Les successives composicions del comitè directiu, a "El Progreso", 5.II.1914, 10.II.1915, 10.I.1916, 8.III.1917 i 30.III.1918.
- (191) Ibid., 23.VIII.1916 i 18.III.1918, d'on procedeix la cita.
- (192) Les detallades ressenyes de les sessions del Congrés, a ibid., 4, 6, 8, 9, 11, 12, 13 i 19.XI.1918.
- (193) Els primers indicis de la ruptura, a "El Radical", 1 i 5.XI.1918; la llista de les entitats dissidents, a "El Progreso", 22.XI.1918; vegeu també el manifest de les Juventudes de Izquierda A la gente joven de una España nueva, ibid., 1.XII.1918, i encara el 13.I.1919.
- (194) "El Progreso", 14 i 20.XI, 20 i 28.XII.1918.
- (195) Ibid., 30.XII.1918 i "La Aurora", 28.IV.1919, amb la carta de renúncia d'Ullred.
- (196) Sobre el C. Regional, "El Progreso", 23.VIII.1919, 13.III i 15.X.1920 i 28.VI.1921; sobre el C. Provincial de Barcelona, ibid., 3 i 21.II, 22.V, 1.VIII i 17.IX.1919, 22.VI i 1.X.1920, 7.XII.1921 i 14.II.1922; pel que fa al Directorio Nacional, ibid., 1.VI i 22.X.1920.
- (197) Ibid., 10.IX.1920 i 7.XII.1921.
- (198) Les ponències i ressenya del IIon Congreso, a ibid., 2, 3, 5, 9, 16, 18, 22 i 26.IX.1919; del IIIer, a ibid., 15, 16, 17 i 19.X.1920.

- (199) Vegeu denúncies i lamentacions en aquest sentit a "El Progreso", 15 i 17.II.1922.
- (200) "El Radical", 17.X.1921; també, *ibid.*, 14.X.1921.
- (201) "El Progreso", 26.IX.1919 i 10.IX.1920.
- (202) Vegeu l'explícita carta de Lerroux publicada a "El Radical", 15.X.1921.
- (203) Vegeu, supra, l'apartat d) del capítol 8.
- (204) "El Progreso", 19.III, 25.V, 4 i 25.VI i 11.VII.1922; "La Aurora", 10.VII.1922 i 12.II.1923.
- (205) "El Progreso", 3.II.1923.
- (206) *Ibid.*, 3.VIII.1911.
- (207) *Ibid.*, 2 i 7.IX.1911; "La Rebeldía", 1.XI.1911; "El Diluvio", 8.IX.1911. La JGR tindria una fugaç reaparició, purament política, el 1913.
- (208) "El Progreso", 3.V.1913.
- (209) Vegeu A. CRUZ, ¡Bien por los boy-souts radicales! i A.C. BALLESTER, El explorador republicano, a *ibid.*, 23.VII i 2.IX.1913; cal recordar que el 1912-13 és el moment d'introducció de l'escoltisme a Catalunya i a Espanya.
- (210) *Ibid.*, 8.III.1914.
- (211) "Diario de Sesiones del Congreso", 11.XI.1914.
- (212) El contingut d'aquest epígraf és àmpliament deutor de la tesi de llicenciatura de Mª C. SIERRA PELLÓN, Lerrouxismo femenino: el papel de las "damas" en la política del Partido Radical, sense que això exclouï la utilització de dades i idees de collita pròpia.
- (213) Vegeu D. BARDONNET, Évolution de la structure du Parti Radical, pp. 204 i ss., j.-T. NORDMANN, Histoire des radicaux, p. 319 i, del mateix autor, La France radicale, pp. 53 a 55, S. BERSTEIN, op. cit., I, pp. 235 a 238; sobre la postura del blasquisme valencià, R. REIG, op. cit., pp. 156 a 159.
- (214) Per a la SPF vegeu "El Gladiador" des del 26.V.1906.
- (215) "La Publicidad", 8.VIII.1904.
- (216) "El Progreso", 11.I i 1.V.1907 i 10.IV.1908.

- (217) Vegeu, supra, l'apartat e) del capítol 3; també, Mª C. SIERRA PELLÓN, op. cit., pp. 206 a 234.
- (218) "El Progreso", 4.IX i 24.XII.1910; "Democracia", de Badalona, 30.X i 15.XI.1910.
- (219) "El Progreso", 20.VIII i 3.IX.1910; "Juventud Rebelde", de Badalona, 3.IX.1910.
- (220) "El Progreso", 9.VII i 29.IX.1910.
- (221) "La Tormenta Radical", 30.VII.1910
- (222) "El Progreso", 4 i 12.X.1910, 3.I.1911, 11 i 29.IV.1911.
- (223) Vegeu "El Diluvio", 28.II.1910 i "El Progreso", 1 i 11.VII.1910.
- (224) Mª C. SIERRA PELLÓN, op. cit., p. 178.
- (225) "La Tribuna", 22.IV.1910.
- (226) "El Progreso", 27.VII.1911; vegeu també, supra, l'apartat d) del capítol 6
- (227) "El Progreso", 16.V.1917.
- (228) Ibid., 29.VI.1918.
- (229) Ibid., 20.XI.1920, i Libro de oro..., op. cit., p. 125. Potser sigui útil saber que, encara el 1927, el congrés del Partí Radical-Socialiste francès refusà una moció favorable a l'elegibilitat de les dones; D. BARDONNET, op. cit., p. 207. Sobre la postura del PRR davant el sufragi femení a l'adveniment de la República, vegeu C. CAMPOAMOR, Mi pecado mortal. El voto femenino y yo.
- (230) "El Progreso", 12.XII.1907 i 25.XI.1911.
- (231) Vegeu ibid., 13.XII.1913, 21 i 25.I, 16.II i 27.XI.1916, 9.IV. i 22.X.1917, 14.III i 4.XI.1918.
- (232) ibid., 22.I.1908.
- (233) Ibid., 24 i 27.IV i 19.V.1914, 7 i 20.VI.1916 i 23.V.1918.
- (234) Ibid., 21.V.1922.
- (235) Vegeu, supra, l'apartat c) del capítol 3.
- (236) N'hi ha col·leccions força complertes a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona i al Centre d'Estudis d'Història Contemporània.
- (237) Vegeu "El Progreso", 3.V.1907, 7 i 12.X.1914, 24.III i 14.X.1915, 14 i 23.IX.1916, 31.III.1918, 13.XI.1919, 9.I.1923; ibid., número extraordinari, agost de 1908, amb un extens article d'E. RUIZ MORALES;

- "La Defensa", 10.XI.1914; "La Aurora", 26.IV.1919; "El Diluvio", 14.IX.1916, 12.XI.1922 i 5.IX.1923. La col·lecció quasi sencera d'"El Progreso" a l'IMHB.
- (238) La col·lecció completa és al CEHC.
- (239) "El Progreso Ilustrado", 7.VIII.1910; "El Progreso", 23.VII i 22.IX. 1911 i 20.X.1920; Causa contra Francisco Ferrer Guardia, pp. 256-257; vegeu també, supra, l'apartat c) del capítol 3. Una col·lecció amb importants forats és a l'IMHB.
- (240) Són a l'IMHB.
- (241) El número 1 és a l'IMHB.
- (242) Ibidem.
- (243) N'hi ha uns pocs números dispersos a l'IMHB i a la Biblioteca de Catalunya.
- (244) Vegeu, supra, l'apartat e) del capítol 3.
- (245) Els 4 números esmentats, al CEHC.
- (246) "El Progreso", 16.V.1909.
- (247) A l'IMHB.
- (248) Ibidem.
- (249) Els números 1 i 4, a l'IMHB; vegeu J.ULLED, op. cit., pp. 38 a 40.
- (250) Alguns números a l'IMHB.
- (251) A l'IMHB.
- (252) "El Progreso", 10.XI.1910 i 8.VII.1918; "El Intransigente", 23.IX. 1915 i "El Radical", 9.VII.1918. A l'IMHB només n'hi ha un número, corresponent a novembre de 1911.
- (253) El nº 3, a l'IMHB.
- (254) "El Progreso", 25.VII.1912 i 27.I.1914. Una col·lecció incompleta és a l'IMHB.
- (255) A l'IMHB.
- (256) Aquest número, a ibid.; altres referències, a "El Intransigente", 29.III i 9.IV.1912.

- (257) La col.lecció íntegra, a l'IMHB.
- (258) A l'IMHB. Vegeu, a més, "El Progreso", 26.VIII.1912.
- (259) L'1 i el 2, a l'IMHB; el 3, al CEHC.
- (260) N'hi ha alguns números a l'IMHB i al CEHC; referències interessants a "El Progreso", 1, 4 i 31.X.1913, 1, 12 i 20.V.1917, 14.III.1919, etcètera.
- (261) Diversos números a l'IMHB i al CEHC. L'octubre del 1917 hom anuncia la publicació d'un "semanario de renovación nacional" i alt nivell intel.lectual denominat, també, "Alma Joven", però no sembla que passés de projecte; "ElProgreso", 29.X.1917.
- (262) Ibid., 6.XII.1913; el nº 1, a l'IMHB.
- (263) Una col.lecció incompleta al CEHC.
- (264) A l'IMHB hi ha només el nº 1; els restants els hem consultat en una col.lecció particular.
- (265) La col.lecció quasi completa, a l'IMHB.
- (266) A l'IMHB.
- (267) Al CEHC; vegeu també "El Progreso", 3.I.1915.
- (268) La col.lecció quasi completa, al CEHC.
- (269) "El Progreso", 12.VI.1915.
- (270) Al CEHC.
- (271) Vegeu, supra, l'apartat c) del capítol 7.
- (272) Complet, a l'IMHB.
- (273) "El Progreso", 20.XI.1915.
- (274) El nº 1, a l'IMHB; els altres, al CEHC.
- (275) "El Progreso", 26.I.1916.
- (276) totes aquestes dades, a ibid., 16.II, 2.III, 4 i 19.X.1916, 1.II, 13.V, 22.VI i 21.XI.1917, doncs no n'hem localitzat cap exemplar.
- (277) A l'IMHB hi ha només el nº 1; les restants referències, a "El Progreso", 21 i 27.XI, 2.XII.1916, 10.III, 26.V, 15.VII, 5.VIII, 27.X i 18.XI.1917, 28.IV.1918.

- (278) Biblioteca de Catalunya; fons Verdaguer i Callís.
- (279) "El Progreso", 9.XII.1919 i 17.XI.1922; "El Radical", 3.VI.1918, 13.VII.1920, 7.I.1921, 27.I i 1.IX.1922, etc...; la col·lecció, incompleta, a l'IMHB.
- (280) Vegeu J. ULLED, op. cit., pp. 115 a 117 i "La Aurora", 9.VIII.1918, 14.V i 11.IX.1919, 2.II.1922, etcètera; la col·lecció pràcticament completa, a l'IMHB.
- (281) A l'IMHB.
- (282) El nº 1, únic localitzat, a l'IMHB.
- (283) "Revolución", 19.X.1918, i Arxiu del Registre d'Associacions del Govern Civil de Barcelona expedient nº 7.162.
- (284) "El Progreso", 15.II i 2.III.1919.
- (285) Ibid., 2.VI.1919.
- (286) Ibid., 16.VII.1919.
- (287) Ibid., 14.IX i 20.X.1919.
- (288) Ibid., 18.VII.1923.
- (289) Ibid., 4.III.1922.
- (290) "El Autonomista", 15.I.1923; la col·lecció, a l'IMHB.
- (291) Sèries molt desiguals dels tres periòdics, a l'IMHB.
- (292) J. ULLED, op. cit., p. 68; algún número de "Don Toribio" i "Satiricón" es pot veure a l'IMHB.
- (293) El nº 1, a l'IMHB; vegeu també "La Aurora", 14.I.1920.
- (294) J. ULLED, op. cit., pp. 62-63 i 69-70.
- (295) "El Progreso", 18.IV i 13.V.1917, 17.I.1918, 21.XI.1919 i 17.IX.1921; "El Radical", 27.II.1922.
- (296) "El Progreso", 22.I.1907.
- (297) E. GARCIA PONS, Historia de la prensa badalonesa, 1868-1939, pp. 101-102.
- (298) "El Progreso", nº especial, agost 1908.

- (299) Ibid., 11.VI.1908.
- (300) Ibid., 20.VII.1908 i 26.I.1909; J. SUBIRA, La premsa a Granollers (1882-1982), I, pp. 202 a 206.
- (301) "El Progreso", 4.VIII.1908.
- (302) Ibid., 7.III.1909.
- (303) Ibid., 7.IV.1909.
- (304) Mª T.MIRET I SOLÉ, La premsa a Igualada (1808?-1982), I, pp. 188 a 192.
- (305) E. GARCÍA PONS, op. cit., pp. 103 a 105.
- (306) Ibid., p. 111.
- (307) "El Progreso", 4.IV.1916; J.P. VIRGILI SANROMÀ, Tarragona i la seva premsa (1900-1980), p. 96.
- (308) "El Progreso", 14.V.1912.
- (309) J.P. VIRGILI SANROMÀ, op. cit., p. 99.
- (310) "El Progreso", 29.IV.1914.
- (311) Ibid., 1.II.1916.
- (312) Ibid., 12.XI.1920.
- (313) Ibid., 22.III i 13.IV.1921; E. GARCÍA PONS, op. cit., pp. 161-162.
- (314) "El Progreso", 13.VII.1914 i 23.V.1919, per exemple.
- (315) Ibid., 16.VIII.1913 i 12.X.1922.
- (316) Vegeu la col·lecció sencera d'"El Obrero Municipal", i "El Progreso", 2, 3, 6 i 25.VI.1920, 9.VII i 9.VIII.1922.
- (317) Vegeu l'editorial La dignitat col·lectiva i els partits polítics, a "El Obrero Municipal", 31.VIII.1920.
- (318) "El Progreso", 20.XI.1919.
- (319) Vegeu P. SOLA, Els Ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939), pp. 97 a 191.
- (320) Ibid., pp. 180-181, i "El Progreso", 7.XI.1922 i 12.I.1923.

- (321) Arxiu del Registre d'Associacions del Govern Civil de Barcelona, expedients nº 7.918 i 11.154; "El Progreso", 7.II.1908, 8.VIII.1910, 22.VIII.1912, 17.III.1922, etcètera.
- (322) "El Progreso", 14.X.1910, 18.XII.1911 i 26.XII.1917.
- (323) S. OLIVER, La verdad, i "Democracia", 30.I.1911.
- (324) Arxiu del Registre..., expedients nº 4.812 i 6.115; "El Progreso", 15.XII.1918.
- (325) Vegeu "El Progreso", 14, 24 i 28.VII.1920.
- (326) Vegeu J.-T. NORDMANN, Histoire des radicaux, pp. 311-312.
- (327) "El Progreso", 13.VII.1912, 8.III.1913, 20.III.1923, etc...
- (328) Vegeu P. SANCHEZ I FERRÉ, La lògia Lealtad: un exemple de maçoneria catalana (1869-1939), p. 13.
- (329) Ibidem, p. 67; en la llista que aquest mateix autor publica de més de 700 membres de la lògia Lealtad, principal baluard del Gran Oriente a Catalunya, no hi ha pràcticament cap lerrouxista conegut.
- (330) Vegeu "El Progreso", 22.VII i 27.VIII.1912, 8.II.1913, 15.VIII.1915, 22.X.1916, 20.III.1923, etc...
- (331) Ibid., 31.X.1915, i "El Diluvio", 4 i 8.III i 27.VII.1923.

10) Conclusions

Al llarg de cadascun dels capítols anteriors hem procurat anar-hi inserint totes aquelles reflexions, anàlisis o interpretacions que l'actuació del lerrouxisme en les seves diverses etapes i facetes ens suggeria. Tanmateix, en compliment dels imperatius acadèmics i en atenció als lectors més apressats intentarem ara aplegar, sota la forma de breu balanç, algunes de les que ens semblen idees bàsiques contingudes o deduïbles d'aquest treball.

Potser la primera és l'absoluta revisió de la que hem vingut denominant teoria exògena del lerrouxisme, d'aquella tesi -que de la lluita partidista coetània saltà al discurs historiogràfic- segons la qual el moviment republicà radical seria un fenomen estrany a les estructures socials, polítiques i mentals genuïnament catalanes de l'època, un fenomen artificial orquestrat des de Madrid amb propòsits sabotejadors, dirigit per un aventurer sense arrels i alimentat aquí per forasters i immigrants desagraïts. Contra el que vol el tòpic, l'aparició i l'èxit del lerrouxisme són inseparables de la situació de la Barcelona del mil-noucents., una ciutat fortament industrialitzada, en plena puixança material i cultural i en plena efervescència -polaviejisme, tancament de caixes...- de les seves classes mitjanes i altes, mobilitzades entorn de la nova bandera catalanista, però on les classes populars estan quasi absolutament desproveïdes d'eines d'actuació política i sindical, on l'ample territori de les esquerres no és més que un camp de runes acumulades per la inexorable ensulsiada del federalisme, per la impotència del socialisme, per la desorganització i el sectarisme dels llibertaris, per l'esclerosi dels grupets republicans...; aquestes circumstàncies seran la pedrera del lerrouxisme, la matèria prima sense la qual tota la capacitat catalitzadora del futur caudillo i la hipotètica, però plausible, protecció governativa no haurien servit de gran cosa.

Cal insistir també en la importància, ja assenyalada fa anys per Joaquin Romero Maura, de les innovacions organitzatives i funcionals com a clau de la ràpida consolidació del republicanisme radical barcelonès. Introducitor a Catalunya de les formes de la política de masses europea,

Lerroux hi crearà un partit de nou tipus que manté als seus adeptes en estat de mobilització permanent, els enquadra en quasi tots els aspectes de llur existència quotidiana i els proporciona una cobertura assistencial desconeguda fins aleshores, un partit que transforma l'interclassisme verbal dels vells republicans en interclassisme efectiu, doncs reïx a aplegar obrers, menestrals i petit-burgesos sota esquemes de tipus populista durant més d'una dècada.

En relació a l'anarquisme, o al moviment obrer en general, el lerrouxisme no l'afebleix ni el destrueix -en tot cas, n'aprofita l'ensulsiada subsegüent a la vaga del 1902-, però és obvi que, durant els anys posteriors, actúa com a anovulatori o com a retardador de la gestació d'un nou sindicalisme llibertari de masses, cosa que ha estat considerada tradicionalment un important servei prestat per Lerroux a la dreta, a la burgesia local. Tanmateix, sembla raonable preguntar-se si, per al partit industrial català, no era també molt amenaçador i incòmode, almenys en termes immediats, un moviment republicà popular que li arrabassava l'hegemonia electoral, li sostreïa el control de les corporacions públiques i li impedia presentar-se davant Madrid com el portaveu del conjunt de Catalunya. Al capdevall, la Lliga només esdevingué la força dominant de la política catalana un cop iniciada la decadència del PRR i, sense ignorar ni menysprear la gravetat de la contestació laboral i social protagonitzada pel sindicalisme apolític a finals dels anys 10 i principis dels 20, també s'ha de recordar que l'escalada electoral regionalista discorre en paral·lel al creixement i consolidació de la CNT...

Pel que fa a l'espanyolisme, constitueix un component menys central i més episòdic del que s'ha vingut dient en l'acció política republicano-radical; lluny del clixé que presentava lerrouxisme i catalanisme com dos termes antitètics i permanentment enfrontats, l'actitud del primer en relació a la qüestió nacional catalana és molt més complexa, sinuosa i matisada, i està presidida no pas per una fòbia genèrica, sinó per un descarat tacticisme. En tot cas, si la connotació espanyolista era important per a un cert nombre de figures del Partit -els Giner, Rocha, ocasionalment Iglesias- i àdhuc fou el motiu bàsic d'adhesió al PRR d'alguns immigrants benestants i repatriats de les perdudes colònies, no sembla

que fos la preocupació fonamental de la majoria de les bases obreres -catalanes d'origen o no- ni, menys encara, dels considerables nuclis radicals de comarques.

D'altra banda, i tocant a l'evolució interna del lerrouxisme, l'inici de la seva decadència, les contínues tensions i crisis que s'hi observen des del 1910 deriven, en gran part, d'haver-se volgut transformar en un partit de masses d'abast estatal, tan implantat a Madrid, a Galícia o a Andalusia com a Barcelona, en una època en què la diferència d'estructures materials i mentals entre la Catalunya industrial i urbana i l'Espanya agrària ho feia virtualment impossible. Il·lustren bé aquesta impossibilitat i aquella diferència la inexistència, abans del 1936, de partits espanyols seriosament instal·lats a Catalunya, el fracàs de tots els intents d'origen català per aixecar una organització política a la resta de l'Estat (des de l'"operació regionalista" del 1918 fins al Bloc Obrer i Camperol) o la gran dissemblança que hi havia, ja als anys 30, entre dues formacions d'aparença tan afí com Esquerra Republicana i l'Acción Republicana azañista.

Afeblit per la contradicció entre les exigències de la seva projecció espanyola i les del seu manteniment a Catalunya, castigat per l'ascens de l'abstencionisme popular -no solament de l'apoliticisme obrer- i havent perdut de forma irreversible l'hegemonia a Barcelona, el Partit Radical tendirà, des de la segona meitat dels anys 10, a establir amb el regionalisme una entesa implícita, un repartiment de papers que permeti a ambdós grups -Lliga i PRR- monopolitzar la representació político-electoral de la capital catalana i la gestió del seu Ajuntament, excloent-ne a tota altra opció. Així, els que a principis de segle havien estat antagonistes aferrissats esdevindran aliats objectius i, el 1923, còmplices en l'expoli electoral a Acció Catalana -el "pacte de Sants"- com un pas intermedi cap a llur coalició explícita i formal del 1936, quan Alejandro Lerroux, Joan Ventosa i Francesc Cambó figurin junts en les llistes del Front Català d'Ordre.

El que acabem de dir apunta ja cap a les raons de la llarga supervivència del lerrouxisme al Principat, malgrat la profunda minva d'influència, els successius naufragis electorals i el desgavell intern crònic que sofreix a partir de la primera Guerra Mundial, si no abans. Enmig de la vida política reclosida i fossilitzada que caracteritza els últims

anys de la Restauració parlamentària, sense una força d'esquerra consistent i creïble, el PRR pot reclamar encara una certa tonalitat progressiva, un cert paper de defensor de les llibertats; sobretot, però, el radicalisme immediatament anterior al 1923 és un partit-maquinària, un entramat de petits interessos sense preocupacions doctrinals ni d'altre tipus aferrats a alguns residus de poder -llegiu regidories i altres càrrecs públics- i, mentre aquests es mantinguin, la façana partidària subsisteix. Després, durant la República, l'alè per a una fràgil revifalla li vindrà de Madrid, de la forta presència radical a les Corts i al govern de l'Estat, i de la incorporació als seus rengles de nombrosos orfes de la monarquia.

Tanmateix, la persistència del lerrouxisme en la cultura política catalana va molt més enllà de la continuïtat d'unes sigles; en la mesura que ha enquadrat durant bastants anys i d'una manera molt intensa amplis sectors populars i un gran nombre d'activistes esquerrans, quan aquests se n'allunyïn per rebuig a la creixent dretanització, l'empremta profunda, les maneres, el substrat del moviment radical, s'escamparan per les diverses branques de l'arbre antimonàrquic i obrerista català anterior al 1939, i es faran sentir en particular a les dues més gruixudes: la CNT i Esquerra Republicana.

Quant a la primera, Enric Ucelay Da Cal ja assenyala no fa massa la presència d'un important romanent lerrouxista en la mentalitat i la conducta del proletariat confederal, un romanent que resulta visible sobretot arran de l'esclat revolucionari del 1936. De la segona es pot afirmar que, a través de camins diversos i complicats, bastants dels ingredients humans, organitzatius, doctrinals i culturals que havien configurat el lerrouxisme inicial es retroben als anys 30 en el republicanisme d'ERC, un partit populista de tarannà jacobí i pràctica moderada, propens a la confusió ideològica i a la conflictivitat interna i inclinat, també, a la patrimonialització del poder municipal i al clientelisme. Lluny d'ésser una desqualificació d'ERC, el que això evidencia, a parer nostre, és la forta continuïtat existent -sense menysprear les diferències- entre les dues concrecions més reeixides d'una esquerra política interclassista i hegemònica a la Catalunya del primer terç del segle XX.

FONTS UTILITZADES1) ARXIUS

- Archivo Histórico Nacional (Madrid), Gobernación, serie A.
- Institut Municipal d'Història de la ciutat de Barcelona, secció de fulls volants i correspondència de la família Sedó.
- Biblioteca de Catalunya (Barcelona), Fons Verdaguer i Callís de fulls volants i retalls de premsa, correspondència de Felip Cortiella i papers de Pere Coromines.
- Arxiu particular de Jaume Bofill i Matas, dipositat a la Biblioteca de Catalunya (Barcelona).
- Arxiu Albert Bastardas i Sampere (Barcelona).
- Archives Nationales (París), ministère de l'Intérieur, Police générale, série F/7.
- Ministère des Affaires Étrangères (París), Espagne, Nouvelle Série, vols. 2 a 10.
- Govern Civil de Barcelona, Arxiu del Registre d'Associacions.

2) P R E M S A

Els periòdics enumerats a continuació aparegueren, quan no s'indica una altra cosa, a la ciutat de Barcelona, i han estat consultats de forma completa (C), parcialment (P) o només ocasionalment (O), sempre dins de les dates que hom expressa.

- "ABC" (Madrid), 1915-1923 (O)
- "La Acción" (Girona), 1905 (P)
- "Los Aliados", 1914 (C)
- "Alma Joven", 1913 (P)
- "Alma Radical", 1910 (P)
- "Alma Regional", 1907 (C)
- "Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona", 1902-1920 (C)
- "!Are més que may!", 1907 (P)
- "El Ariete!", 1913 (C)
- "Aurora", 1906 (C)

- "La Aurora", 1918-1923 (C)
"El Autonomista", 1923 (C)
"L'Avençada", 1915-1916 (C)
"Bandera Roja" (Girona), 1908 (P)
"La Bandera Roja" (Reus), 1912 (P)
"El Banderín", 1915 (C)
"La Bronca", 1906 (C)
"La Campana de Gràcia", 1901-1923 (P)
"Ciudadanía", 1918 (P)
"El Combate", 1918 (P)
"El Consecuente"(Reus), 1908-1921 (P)
"La Convención" (Sabadell), 1912 (P)
"El Correo Catalán", 1901-1923 (O)
"Cu-cut!", 1902-1912 (O)
"La Cuestión Social", 1919 (C)
"La Defensa", 1914 (C)
"Democracia" (Badalona), 1910-1912 (P)
"El Descamisado", 1906-1909 (C)
"Diario de Barcelona", 1901-1923 (O)
"Diario de Sesiones del Congreso" (Madrid), 1901-1923 (C)
"El Diluvio", 1901-1923 (C)
"Energía", 1916 (P)
"L'Esquella de la Torratxa", 1901-1923 (P)
"La Forja", 1910 (C)
"Fraternidad Republicana" (Tarragona), 1910 (O)
"La Fraternidad Republicana" (Manresa),1903 (O)
"Fructidor", 1907 (P)
"Fructidor" (Vilafranca del Penedès), 1914-1917 (O)
"Fructidor", 1916 (P)
"La Gent de Bé", 1910 (P)
"Germinal", 1915 (C)
"El Gladiador", 1906-1907 (C)
"El Gladiador del Librepensamiento", 1914-1919 (P)
"La Guillotina",1905 (P)

- "El Huracán", 1914 (P)
- "El Ideal" (Girona), 1903-1905 (P)
- "El Ideal" (Tarragona), 1912 (O)
- "El Ideal", 1917-1918 (P)
- "El Ideal" (Badalona), 1917 (C)
- "Igualada Radical" (Igualada), 1909-1915 (O)
- "El Igualadino" (Igualada), 1906-1908 (O)
- "El Insurgente", 1915 (C)
- "El Insurgente", 1916 (C)
- "El Intransigente", 1910 (C)
- "El Intransigente", 1912-1913 (C)
- "La Ira", 1913 (C)
- "Juventud Rebelde" (Badalona), 1909-1919 (C)
- "La Kábila", 1907 (C)
- "!Lerroux, sí!", 1914 (C)
- "El Liberal", 1901-1923 (P)
- "Libertad", 1902 (C)
- "El Libertador", 1910 (P)
- "La Linterna", 1923 (C)
- "Lucha Radical", 1912 (C)
- "!Maura, sí!", 1914 (C)
- "Los Miserables", 1913 (P)
- "La Montaña Republicana" (Manresa), 1908-1913 (O)
- "El Nuevo Ideal" (Mataró), 1908-1919 (O)
- "El Obrero Municipal", 1914-1922 (C)
- "Panadés Republicano" (Vilafranca del Penedès), 1917-1923 (O)
- "El Poble Català", 1904-1919 (P)
- "Progreso" (Madrid), 1899-1901 (C)
- "El Progreso", 1906-1923 (C)
- "El Progreso Ilustrado", 1909-1910 (C)
- "La Protesta" , 1912 (P)
- "La Protesta Catalana", 1906-1907 (P)
- "La Pubilla", 1906 (C)
- "La Publicidad", 1900-1922 (P)

"La Publicitat", 1922-23 (P)
"El Pueblo", 1912 (C)
"El Radical", 1903 (C)
"El Radical", 1906 (C)
"El Radical", 1916 (C)
"El Radical", 1918-1923 (C)
"El Radical Español" (Buenos Aires), 1913 (O)
"La Raza", 1918 (P)
"Raza Nueva", 1914-1915 (C)
"La Razón" (Amer-Girona), 1911 (P)
"!Rebeldes!" (Sabadell), 1907-1909 (O)
"Rebeldes", 1911 (C)
"La Rebeldía", 1906-1911 (P)
"La Rebelión", 1910 (P)
"Renovación" (Lleida), 1916 (O)
"República" (Lleida), 1909 (O)
"República", 1912 (P)
"La República" (Reus), 1914 (O)
"República Social" (Sant Feliu de Llobregat), 1910 (O)
"El Republicano Español" (Buenos Aires), 1909-1912 (P)
"El Resumen", 1917-1923 (P)
"Revolución", 1913-1919 (P)
"La Revuelta", 1912-1916 (P)
"Satiricón", 1908 (P)
"El 75", 1915 (C)
"Solidaridad Obrera", 1909-1923 (P)
"Don Toribio", 1907 (P)
"La Tormenta Radical", 1910 (P)
"La Tribuna", 1910 (C)
"La Tribuna del Pueblo", 1903 (P)
"Unión" (Vilafranca del Penedès), 1903-1907 (O)
"La Vanguardia", 1901-1923 (O)
"Verdad Radical", 1911 (P)
"La Veu de Catalunya", 1901-1923 (P)

- "Vida Radical", 1912 (P)
 "La Voz del Pueblo", 1903 (P)
 "La Voz del Pueblo (Tarragona), 1911-1916 (O)
 "La Voz Pública de la ciudad de Badalona" (Badalona), 1907-1908 (P)

3) B I B L I O G R A F I A

- ABAD DE SANTILLÁN, Diego: Contribución a la historia del movimiento obrero español, 3 vols. Puebla (Edit. Cajica), 1962-65.
- Actuació de la UFNR en les vinents eleccions municipals, Barcelona (Imp. Artur Suárez), 1911.
- Actuación de Lerroux, Barcelona (Miguel Guerrero), 1913.
- AGUSTÍ, Ignacio: Un siglo de Cataluña, Barcelona (Destino), 1940.
- AIGUADER I MIRO, Jaume: Catalunya i la Revolució, Barcelona (Tipografia Cosmos), 1931.
- ALBA, Víctor: Els problemes del moviment obrer a Catalunya, Barcelona (Edit. Pòrtic), 1976.
- ALBAREDA, Joaquim: Anticlericalisme i lerrouxisme a la Plana de Vic a l'entorn del 1907, "Manlleu-publicació", agost 1981.
- ALBERTÍ, Santiago: El republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923), Barcelona (Albertí editor), 1972.
- ALBORNOZ, Alvaro de: El Partido Republicano, Madrid (Biblioteca Nueva), 1918.
- ALCALÁ GALIANO, Alvaro: La caída de un trono (1931), Madrid (Cía. Ibero-Americana), 1933.
- ALCALÁ-ZAMORA, Niceto: Memorias, Barcelona (Editorial Planeta), 1977.
- Alianza Republicana. El 11 de febrero de 1926. Manifiesto, Madrid (Imp. Zoila Ascasíbar), 1926.
- ALMAGRO SAN MARTÍN, Melchor de: La pequeña historia. Cincuenta años de vida española. 1880-1930, Madrid (Afrodisio Aguado), 1954.
- ALOMAR, Gabriel: Negacions y afirmacions del catalanisme, Barcelona (Imp. A. López), 1910.

- ALZINA CAULES, J.: Investigación analítica sobre el movimiento de población en Cataluña, "Cuadernos de Información Económica y Sociológica de la Diputación Provincial de Barcelona", números 1, 2 i 3, 1965.
- AMETLLA, Claudi: Memòries polítiques. 1890-1917, Barcelona (Pòrtic), 1963.
- ANDRADE, Benito Mariano: Castilla ante el separatismo catalán, Madrid (Edit. Reus), 1921.
- ANDRADE Y URIBE, Benito Mariano: Maura y el Partido Conservador, Burgos (Hijos de Santiago Rodríguez), 1910.
- Anuari de Catalunya, 1917, Barcelona (Edit. Minerva), 1918.
- ARANA GONDRA, Víctor: Clamor ante el trono (1902-1931), Madrid (A. Aguado), 1965.
- ARAQUISTÁIN, Luis: Entre la guerra y la revolución (España en 1917), Madrid (s.e.), 1917.
- ARAQUISTÁIN, Luis: El ocaso de un régimen, Madrid (Editorial España), 1930.
- ARMIÑÁN, Luis de: La República... ¿es esto? Del retablo revolucionario, Madrid (Cía Gral. de Artes Gráficas), 1933.
- ARTIGAS ARPÓN, Benito: La epopeya de Alhucemas, Madrid (Imprenta J. Pérez), 1925.
- ARTOLA, Miguel: Partidos y programas políticos, 2 vols. Madrid (Aguilar), 1974.
- ARVON, Henri: L'anarquisme, Barcelona (Edicions 62), 1964.
- Asamblea Municipal Republicana que se ha de celebrar en Zaragoza los días 9, 10 y 11 de Febrero de 1906, s.l. (s.e.), 1906.
- AUNÓS, Eduardo: Discurso de la vida. Autobiografía, Madrid (Sociedad Española General de Librería), 1951.
- AUNÓS, Eduardo: España en crisis (1874-1936), Buenos Aires (Librería del Colegio), 1942.
- AVENDAL, Luciano: La tragedia de Barcelona, Buenos Aires (La Bonaerense), 1909.
- AYUNTAMIENTO DE BARCELONA: Proyecto de presupuesto ordinario de interior. 1911, barcelona (Talleres de E. Bosch), 1910.
- BAJATIERRA, Mauro: Desde las barricadas. Una semana de revolución en España. Las jornadas de Madrid en agosto de 1917, tortosa (s.e.), 1918.
- BALBONTÍN, José Antonio: La España de mi experiencia, Madrid (Aquellarre), 1952.
- BALCELLS, Alberto: El sindicalismo en Barcelona (1916-1923), Barcelona (Nova Terra), 1965.

- BALCELLS, Albert: Trabajo industrial y organización obrera en la Catalunya contemporánea (1900-1936), Barcelona (Laia), 1974.
- BALCELLS, Albert, CULLA, Joan B. i MIR, Conxita: Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923, Barcelona (Publicacions de la Fundació Jaume Bofill), 1982.
- BARBERÁN, José L., PRIMELLES, C. y MONTENEGRO, B.: Los hombres que trajeron la República. De la cárcel a la presidencia. Cómo acabó un reinado, Madrid (Edit. Castro), 1931.
- BARDONNET, Daniel: L'évolution de la structure du Parti Radical, Paris (Ed. Montchrestien), 1960.
- BARK, Ernesto: Alejandro Lerroux. Semblanza crítica, Madrid (Biblioteca Germinal), 1910.
- BATALLA, Eduardo: Mis memorias y mi lucha, Barcelona (L'Estampa), 1936.
- BAUSILI, Andrés: Cambó y el desarrollo. Acontecer económico en su época y en el mundo contemporáneo, Buenos Aires (Institución Cultural Española), 1974.
- BECEFE (B. CALDERÓN FONTE): La mentira solidaria, Barcelona (La Neotipia), 1907.
- BENAVIDES, Domingo: El fracaso social del catolicismo español. Arboleya-Martínez 1870-1951, Barcelona (Nova Terra), 1973.
- BENAVIDES, Manuel D.: El último pirata del Mediterráneo, Barcelona (Tip. Cosmos), 1934.
- BENET, Josep: Maragall i la Setmana Tràgica, Barcelona (Edicions 62), 1964.
- BENGOCHEA Y JARILLO, Diego: Discurso pronunciado... del Partido Radical de Burguillos por D.---- el 1º de noviembre de 1910, Madrid (Imp. Gutenberg), 1910.
- BERSTEIN, Serge: Histoire du Parti Radical, 2 vols., Paris (Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques), 1980-1982.
- BERTRÁN, Luis: "Yo acuso". El testamento de Ferrer, Barcelona (Tipografía de Félix Costa), 1911.
- BLAS GUERRERO, Andrés de: El Partido Radical en la política española de la Segunda República, "Revista de Estudios Políticos", nº 31-32, Madrid, gener-abril 1983.
- BOAVENTURA, Armando: Madrid-Moscovo, Lisboa (Parceria Antonio M.Pereira), 1937.
- BOFILL, Jaume: L'altra concòrdia i altres textos sobre el catalanisme, Barcelona (La Magrana), 1983.

- BOFILL, Jaume: Una política catalanista, Barcelona (Llib. Catalònia), 1933.
- BONAFULLA, Leopoldo: La Revolución de Julio, Barcelona (T. Taberner, editor), 1909.
- BORJAS RUIZ, A. de: El fin de una leyenda (España ante el proceso Ferrer), Barcelona (La Neotipia), 1907.
- BORKENAU, Franz: El reñidero español, Paris (Ruedo Ibérico), 1971.
- BRENAN, Gerald: El laberinto español. Antecedentes sociales y políticos de la guerra civil, Paris (Ruedo Ibérico), 1970.
- BRISSA, José: La Revolución de julio en Barcelona, Barcelona-Buenos Aires (Ed. Maucci), 1910.
- BUENACASA, Manuel: El movimiento obrero español, 1886-1926. Historia y crítica, Barcelona (Imp. Costa), 1928.
- BUESO, Adolfo: Recuerdos de un cenetista. De la Semana Trágica (1909) a la Segunda República (1931), Barcelona (Ariel), 1976.
- BURGOS Y MAZO, Manuel de: Vida política española. Páginas históricas de 1917, Madrid, 1917.
- BUXADÉ, José: España en crisis. La bullanga misteriosa de 1917, Barcelona (Imp. de B. Bauzá), 1918.
- CABALLÉ I CLOS, Tomàs: Barcelona de antaño. Memorias de un viejo reportero barcelonès, Barcelona (Edit. Aries), 1944.
- CABALLÉ GOYENECHÉ, J.: Inferioridad de la raza catalana, Madrid (Casa Edit. de la viuda de Pueyo), 1918.
- CABAÑAS GUEVARA, Luis.: Cuarenta años de Barcelona (1890-1930), Barcelona (Edic. Memphis), 1944.
- CALDERÓN FONTE, B.: Les hommes nouveaux de l'Espagne nouvelle. A. Lerroux, Biarritz (Éditions Frédi-Salzedo), s.d. (1931).
- CAMBA, Francisco: Lerroux. El caballero de la libertad, Madrid (Nuestra Raza), s.d. (1935).
- CAMBO, Francesc: Actuació regionalista, Barcelona (Lliga Regionalista), 1915.
- CAMBO, Francesc: Les dictadures, Barcelona (Llibreria Catalònia), 1929.
- CAMBO, Francesc: Memòries (1876-1936), Barcelona (Editorial Alpha), 1981.

- CAMPOAMOR, Clara: Mi pecado mortal. El voto femenino y yo, Barcelona (La Sal, edicions de les dones), 1981.
- CAMPS I ARBOIX, Joaquim de: Història de la Solidaritat Catalana, Barcelona (Destino), 1970.
- CAMPS I ARBOIX, Joaquim de: La Mancomunitat de Catalunya, Barcelona (Bruguera), 1968.
- CANALS, Salvador: De cómo van las cosas de España, Madrid (CIAP), 1933.
- CANALS, Salvador: La cuestión catalana desde el punto de vista español. Antecedentes, Madrid (Imp. viuda P. Pérez de Velasco), 1919.
- CANALS, Salvador: Los sucesos de España en 1909, 2 vols., Madrid (Imprenta Alemana), 1910.
- CANALS, Salvador: España, la monarquía y la constitución, Madrid (Imp. de R. Velasco), 1925.
- CANELLAS JULIÀ, Cèlia i TORAN BELLVER, Rosa: La Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona (1916-1923), 3 vols., Barcelona (text mecanografiat inèdit), 1976.
- CARAVACA, F. y ORTS-RAMOS, A.: Historia ilustrada de la revolución española, 1870-1931, Barcelona (Iberia), 1931.
- CARMONA, Miguel et al.: Trayectoria política de Alejandro Lerroux, Madrid (Revista Progreso), 1934.
- CARNER, Jaume: Orientacions polítiques y socials del Centre Nacionalista Republicà, Barcelona (Imp. Comunal), s.d. (1907).
- CARQUÉ DE LA PARRA, E.: El terrorismo en Barcelona, Barcelona (Edit. Mitre), 1908.
- CARRETERO Y NOVILLO, José María ("El Caballero Audaz"): De Alfonso XIII a Lerroux pasando por Azaña, Madrid (Edic. Caballero Audaz), 1933.
- CARRETERO, José María: Lo que no quiere España, Madrid (Sáez Hnos.), 1932.
- CARRETERO, José María: Las responsabilidades de Lerroux (Opiniones de un hombre de la calle), Madrid (Sáez Hnos.), 1932.
- CASAS-FERNÁNDEZ, Manuel: Proceso del Catalanismo, Madrid (Cía. Iberoamericana de Publicaciones), 1932.
- CASAS-CARBÓ, J.: Catalònia. Assaigs nacionalistes, Barcelona (Llibreria L'Avenç), 1933).

- CASES-CARBO, Joaquim: El problema peninsular 1924-1932, Barcelona (Llib. Catalònia, 1933).
- Causa contra Francisco Ferrer Guardia instruida y fallada por la jurisdicción de guerra en Barcelona. Año 1909, Madrid (Suc. de J.A. García), 1911.
- Causa contra Trinidad Alted Fornet, Emiliano Iglesias Ambrosio, Luis Zurdo de Olivares y Juana Ardiaca Mas, por el delito de rebelión militar, 2 vols., Madrid (Suc. de J.A. García), 1911.
- CENTRO DE UNIÓN REPUBLICANA DEL DISTRITO TERCERO: Estatutos, Barcelona (Imp. de Carbonell y Esteva), 1907.
- CIERVA Y PEÑAFIEL, Juan de la: Notas de mi vida, Madrid (Instituto Editorial Reus), 1955.
- CIRICI VENTALLÓ, Domingo y ARRUFAT MESTRES, José: La República Española en 191... Fantasía política, Madrid (Imp. de Félix Moliner), 1911.
- CLARAMUNT, Jaime: El peor enemigo de la República, Barcelona (Talleres Gráficos Esparza), 1934.
- CLASCAR, Frederic: De la majoria social de Barcelona ab relació a la majoria política, Barcelona (Ll. Gili), 1908.
- Col.loqui d'historiadors, Barcelona (CEHI), 1974.
- COMAPOSADA, José: La revolución de Barcelona, Barcelona (T. Albacar), 1909.
- COMAPOSADA, José: La revolución en Cataluña, Barcelona (Bibl. Acción), 1910.
- COMIN COLOMER, Eduardo: Historia del anarquismo español (1836-1948), 2 vols., Madrid (Ed. AHR), 1956.
- COMIN COLOMER; Eduardo: Lo que España debe a la masonería, Madrid (Ed. Nacional), 1961.
- COMIN COLOMER, Eduardo: La masonería en España, Madrid (Ed. Nacional), 1944.
- COMIN COLOMER, Eduardo: Un año turbio: 1917, Madrid (Publicaciones Españolas), 1953.
- COMIN COLOMER, Eduardo: La "semana trágica" de Barcelona, Madrid (Publicaciones Españolas), 1953.
- Controversia Metralla-Kábila, Barcelona (Imp. de Joaquim Horta), 1907.

- CORNELLÀ I ROCA, Pere: El lerrouxisme a Catalunya, "Presència", nº 533, Girona, febrer 1980.
- COROMINAS, Pedro: Las zonas neutrales como instrumento de la economía nacional, Madrid (Imprenta Clásica Española), 1915.
- COROMINES, Pere: Memories (Diaris i records), 3 vols., Barcelona (Curial), 1974.
- CORTADE, E.: Catalunya i la gran guerra, Barcelona (Rafael Dalmau), 1969.
- COSTA JUNIOR: A Espanha sob o terror vermelho, Lisboa (Companhia Nacional Editora), 1937.
- CRUELLES, Manuel: Lerroux i els obrers catalans, "Serra d'Or", Barcelona, juny 1972.
- CRUELLES, Manuel: Salvador Seguí, el Noi del Sucre, Barcelona (Ariel), 1974.
- CUADRAT, Xavier: De la Confederación Regional "Solidaridad Obrera" a la CNT Revista del Trabajo, nº 48, Madrid, 1975.
- CUADRAT, Xavier: Notas sobre el movimiento obrero catalán: los socialistas y "Solidaridad Obrera" (1907-1909), "Revista del Trabajo", nº 46, Madrid, 1974.
- CUADRAT, Xavier: Socialismo y anarquismo en Catalunya (1899-1911). Los orígenes de la CNT, Madrid (Edic. de la Revista del Trabajo), 1976.
- Cuanto ha publicado "El Eco de la Fusión" respecto a la cuestión Ribás-Lerroux, Tortosa (Tipografía L. Foguet), 1903.
- CUCÓ, Alfons: Sobre la ideologia blasquista, València (Eliseu Climent, editor), 1979.
- CUCÓ, Alfons: Sobre el radicalismo valenciano, "Hispania", nº 111, Madrid, 1969.
- CUCÓ, Alfons: El valencianisme polític, 1874-1936, València (Garbí), 1971.
- CULLA I CLARÀ, Joan B.: El municipi, pedestal i calvari del lerrouxisme barcelonès, "L'Avenç", nº 58, Barcelona, març de 1983.
- CULLA I CLARÀ, Joan B.: Lerrouxismo y nacionalismo catalán, 1901-1923: elementos para una interpretación (Dins M. TUNÓN DE LARA et al.: España 1898-1936: Estructuras y cambio, Madrid (Editorial de la Universidad Complutense), 1984).
- CHAMBERLAIN, John (T. GIMÉNEZ VALDIVIESO): El atraso de España, Valencia (F. Sempere i Cía.), 1907.

- DA CAL, Enric Ucelay: La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939), Barcelona (La Magrana), 1982.
- DEDEU, Martín: El catalanismo en acción, Buenos Aires (Librería La Facultad), 1919.
- DESUMBILA, Josep: L'ombra del núvol (Temps de República), Barcelona (Galba), 1976.
- DEU BAYGUAL, Esteve: Republicanisme i obrerisme a Sabadell, de 1900 a 1914, "Perspectiva Social", nº 4, Barcelona, 1974.
- Día de Alejandro Lerroux en Barcelona (8 de septiembre de 1935), Barcelona (Gráficas Ribera), 1935.
- DÍAZ NOSTY, Bernardo: La irresistible ascensión de Juan March, Madrid (Sedmay), 1977.
- DÍAZ PLAJA, Fernando: La historia de España en sus documentos. El siglo XX, Madrid (Instituto de Estudios Políticos), 1960.
- DÍAZ PLAJA, Fernando: Francófilos y germanófilos, Barcelona (Doposa), 1973.
- DOMINGO, Marcelino: ¿A dónde va España?, Madrid (Central de Ediciones y Publicaciones), 1930.
- DOMINGO, Marcelino: En la calle y en la cárcel. Jornadas revolucionarias, Madrid (Sucesores de Rivadeneyra), 1921.
- DOMINGO, Marcel.lí: On va Catalunya?, Barcelona (Llib. Catalònia), 1927.
- DOMINGO, Marcelino: ¿Qué espera el Rey?, Tortosa (Casa Editorial Monclús), 1918.
- DOMMANGET, Maurice: Les grands éducateurs socialistes. Francisco Ferrer, Paris (SUDEL), 1952.
- DUARTE I MONTSERRAT, Àngel: Pere Coromines: del republicanisme als cercles llibertaris (1888-1896), Universitat Autònoma de Barcelona (tesi de llicenciatura inèdita), setembre 1981.
- DUARTE I MONTSERRAT, Àngel: Pere Comorimes: entre la Universitat, la militància republicana i els cercles obrers (1888-1895), "Recerques", nº 15, Barcelona, 1984.
- DUVERGER, Maurice: Los partidos políticos, México (FCE), 1974.
- ELÍAS DE MOLINS, José: Cataluña. La Solidaridad, la Monarquía, el regionalismo, Barcelona (A. López Robert), 1907.

- El emplazamiento de la futura exposición de Barcelona, Barcelona (Imp. de J. Bartra Laborde), 1914.
- ESCARRA, Édouard: El desarrollo industrial de Cataluña. 1900-1908, Barcelona (Grijalbo), 1970.
- España en pié. Por un diputado a Cortes, Barcelona (A. López), 1917.
- La España del siglo XX vista por extranjeros, Madrid (Edicusa), 1972.
- ESPINALT, Carles M. Tarannà Lerroux, Barcelona (Col.lecció d'Aportació Catalana), 1972.
- FABRA RIBAS, Antonio: La Semana Trágica. El caso Maura. El krausismo, Madrid (Seminarios y Ediciones), 1975.
- FABBRI, Luis: Influencias burguesas sobre el anarquismo, Barcelona (Imp. "Germinal"), 1918.
- FARRERAS, Antoni, De la Setmana Tràgica a la implantació del franquisme, Barcelona (Pòrtic), 1977.
- FAULI, Josep: Notes sobre l'any 1906, Barcelona (Rafael Dalmau), 1973.
- FERNÁNDEZ ALMAGRO, Melchor: Catalanismo y República Española, Madrid (Espasa Calpe), 1932.
- FERNÁNDEZ ALMAGRO, Melchor: Historia del reinado de Alfonso XIII, Barcelona (Montaner y Simón), 1933.
- FERNÁNDEZ ALMAGRO, Melchor: Historia política de la España contemporánea, 3 vols., Madrid (Alianza Editorial), 1969-70.
- FERNÁNDEZ DE LA REGUERA, R. y MARCH, Susana: Fin de una Regencia, Barcelona (Planeta), 1967.
- FERNÁNDEZ FLOREZ, Wenceslao: Acotaciones de un oyente, Madrid (Prensa Española), 1962.
- FERNÁNDEZ FLOREZ, Wenceslao: Impresiones de un hombre de buena fe (1914-1919) i (1920-1936), 2 vols., Madrid (Espasa Calpe), 1964.
- FERRAGUT, Juan: Alejandro Lerroux, símbolo y víctima de la República, Madrid (Imp. Sáez Hnos.), 1933.
- FERRER, Joaquim: Layret, Barcelona (Nova Terra), 1972.
- Ferrer. Páginas para la historia, Barcelona (Publicaciones de la Escuela Moderna), 1914.

- FERRER, Melchor: Historia del Tradicionalismo Español, tomo XXIX, Sevilla (Editorial Católica Española), 1960.
- FERRER, Miquel, Enric Prat de la Riba i l'Assemblea de Parlamentaris del 1917, Mèxic (Club del Llibre Català), 1961.
- FIGUEROA Y TORRES, Alvaro de: Memorias, Madrid (Plus Ultra), 1949.
- FIGUEROA Y TORRES, Alvaro de: Notas de una vida, 2 vols., Madrid (CIAP), 1934.
- FITE, Elías: Política republicana. La obra de un partido, Barcelona (Imp. Salvat, Duch y Ferré), 1924.
- FLORES-LÁZARO: La Semana Trágica, Barcelona (Edic. Petronio), 1977.
- FOIX, Pere: Apòstols i mercaders. Seixanta anys de lluita social a Catalunya, Barcelona (Nova Terra), 1976.
- FOIX, Pedro: Los archivos del terrorismo blanco. El fichero Lasarte, Barcelona (Ariel), 1931.
- FOIX, Pere: Serra i Moret, Mèxic (Editores Mexicanos Unidos), 1967.
- FONTANA, José M^a: La lucha por la industrialización de España, Madrid (Ateneo de Madrid), 1953.
- FRAGOSO DEL TORO, Víctor: La España de ayer. Recopilación de textos histórico-políticos, 2 vols., Madrid (Editora Nacional), 1967.
- FRANCÉS, José Mª Memorias de un cero a la izquierda, México (Edit. Olimpo), 1962.
- FRATERNIDAD REPUBLICANA DEL DISTRITO SÉPTIMO (HOSTAFRANCHS): Reglamento, Barcelona (El Arte Gráfico), 1906.
- FRATERNIDAD REPUBLICANA RADICAL SENSENSE: Reglamento, Barcelona (Imp. de Àngel Guart), 1910.
- FROLLO, Claudio (Ernesto LOPEZ RODRIGUEZ): En Cataluña. El peor enemigo. Deseos de Barcelona. Cataluña ante España. Los orígenes..., Madrid (Publicaciones de "España Futura"), 1909.
- GALVÁN, Eduardo Àngel: El momento de España en 1917, Madrid (Tip. A. Marzo), 1917.
- GARCÍA CARRAFFA, Alberto y Arturo: Espanoles ilustres: Lerroux, Madrid (Imp. de A. Marzo), 1918.
- GARCÍA CARRAFFA, Arturo: La política pintoresca. Más de cien anécdotas de hombres públicos, Cartagena-Madrid (SL de Artes Gráficas), s.d.
- GARCÍA ESCUDERO, José María: Historia política de las dos Españas (4 vols.), Madrid (Editora Nacional), 1975.

- GARCIA NIETO, Carmen: La prensa diaria en Barcelona de 1895 a 1910, Universitat de Barcelona (tesi doctoral inèdita), 1958.
- GARCÍA PONS, Enrique: Historia de la prensa badalonesa. 1868-1939, Badalona (Dep. de Cultura del Excmo. Ayuntamiento), s.d.
- GARCÍA VENERO, Maximiano: Eduardo Dato, Vitoria (Edic. Montepío Diocesano), 1969.
- GARCÍA VENERO, Maximiano: Historia de los movimientos sindicalistas españoles (1840-1933), Madrid (Ediciones del Movimiento), 1961.
- GARCÍA VENERO, Maximiano: Historia del nacionalismo catalán (2 vols.), Madrid (Editora Nacional), 1967.
- GARCÍA VENERO, Maximiano: Santiago Alba, monárquico de razón, Madrid (Aguilar), 1963.
- GARCÍA VENERO, Maximiano: Vida de Cambó, Barcelona (Aedos), 1952.
- GARCITORAL, Alicia: España y la verdad, Buenos Aires (Ediciones Anaconda), 1937.
- GARRIGA, Ramón: Juan March y su tiempo, Barcelona (Planeta), 1976.
- GAZIEL, Memòries. Història d'un destí, 1893-1914. Tots els camins duen a Roma, Barcelona (Aedos), 1967.
- GERHARD, Carles: Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939), Barcelona (Publicacions de l'Abadia de Montserrat), 1982.
- GINER DE LOS RÍOS, H.: El idioma español. Discurso pronunciado por la Patria y por la lengua, Barcelona (Edit. de las Juventudes Republicanas Radicales), 1916.
- GIRALT, E., BALCELLS, A. i TERMES, J.: Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes, Barcelona (La Magrana), 1978.
- GOLDEN, Lester: El rebombori del pa del gener de 1918, "L'Avenc", nº 44, Barcelona, d'embre 1981.
- GÓMEZ CHAIX, Pedro: Ruiz Zorrilla, el ciudadano ejemplar, Madrid (Espasa Calpe), 1934.
- GÓMEZ FERNÁNDEZ, Ramiro: 137 anécdotas políticas y de la revolución, Madrid (Hijos de T. Minuesa), 1932.
- GÓMEZ FERNÁNDEZ, Ramiro: De la oposición al poder (La Dictadura me honró encarcelándome), Madrid (Javier Morata), 1930.

- GÓMEZ LLORENTE, Luis: Aproximación a la historia del socialismo español, Madrid (Edicusa), 1972.
- GONZALEZ CASANOVA, J.A.: Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938), Barcelona (Curial), 1974.
- GONZÁLEZ CASANOVA, J.A.: La lucha por la democracia en Catalunya, Barcelona (Dopesa), 1979.
- GORKIN, Julián: El revolucionario profesional, Barcelona (Aymà), 1975.
- GOULA I GOULA, E.: El Centre Nacionalista Republicà de Barcelona (1907-1910), Universitat de Barcelona (tesi de llicenciatura inèdita), 1975.
- GRAELL, Guillermo: La cuestión catalana, Barcelonan (A. López Robert), 1902.
- GUAL VILLALBÍ, Pedro: Memorias de un industrial de nuestro tiempo, Barcelona (Soc. General de Publicaciones), 1923.
- HERREROS, Tomás: Lerroux tal cual es. Historia de una infamia relatada por el mismo obrero que ha sido víctima de ella, Barcelona (Imp. El Anuario de la Exportación), 1907.
- HILLS, George: Monarquía, República y franquismo, Madrid (Librería Editorial San Martín), 1975.
- Homenaje a la buena memoria de don Nicolás Salmerón y Alonso. Trabajos filosóficos y discursos políticos, Madrid (Imp. de la Gaceta Administrativa), 1911.
- La huelga de agosto en el Parlamento, Madrid (Tip. de F. Peña Cruz), 1918.
- La huelga sangrienta de Barcelona, Barcelona (Talleres de Imprenta y Linotipia), 1917.
- HUERTAS, Josep M^a: Salvador Seguí, el Noi del Sucre. Materials per a una biografia, Barcelona (Laia), 1974.
- HURTADO, Amadeu: Quaranta anys d'advocat (2 vols.), Barcelona (Ariel), 1964-1968.
- JACKSON, Gabriel: La República Española y la guerra civil (1931-1939), México (Princeton University Press), 1967.
- JALÓN, César: Memorias políticas, Madrid (Guadarrama), 1973.
- JARDÍ, Enric: La ciutat de les bombes, Barcelona (Rafael Dalmau), 1964.

- JARDÍ, Enric: Puig i Cadafalch, arquitecte, polític i historiador de l'art, Barcelona (Ariel), 1975.
- JORGE VINAIXA, J.: La expulsión de los jesuitas, Barcelona (s.e.), s.d.(1927).
- JUST LLORET, Julio: Criminalología de los gobiernos españoles, Barcelona (R. Pujol), 1906.
- JUTGLAR, Antoni: En torno a la condición obrera de Barcelona entre 1900 y 1920, "Estudios de Sociología", nº 1, Barcelona, 1966.
- KELLY, James R.: Les eleccions municipals i parlamentàries als districtes de Barcelona, 1910-1923, Universitat de Barcelona (tesi de llicenciatura inèdita), 1980.
- LACOMBA ABELLÁN, Juan Antonio: La crisis española de 1917, Madrid (Edit. Ciencia Nueva), 1970.
- LARGO CABALLERO, Francisco: Mis recuerdos. Cartas a un amigo, México (Edic. Alianza), 1954.
- LEFRANC, Georges: Les gauches en France (1789-1972), Paris (Payot), 1973.
- A. Lerroux ante el momento actual, Barcelona (Ediciones Horizonte), s.d. (1930).
- Lerroux y la gran tragedia, Barcelona (Tall. Gráf. J. Casamajó), 1915.
- Lerroux y su obra. Historia política de Alejandro Lerroux en Barcelona, Barcelona (Imp. Abadal), 1910.
- LERROUX, Alejandro: Al servicio de la República, Madrid (Javier Morata, editor), 1930.
- LERROUX, Alejandro: Colaboración o revolución, s.l. (s.e.), 1929.
- LERROUX, Alejandro: De la lucha, Barcelona (F. Granada y Cía.), 1909.
- LERROUX GARCÍA, Alejandro: Discurso pronunciado en el Congreso de los Diputados los días 14 y 15 de julio de 1910, Barcelona (La Neotipia), 1910.
- LERROUX, Alejandro: Ferrer y su proceso en las Cortes, Barcelona (Tip. El Anuario de la Exportación), 1911.
- LERROUX, Alejandro: Historia de Garibaldi (1807 a 1849), Barcelona (Librería Toledano, López y Cía.), 1904.
- LERROUX, Alejandro: Mi evangelio, Barcelona (Imprenta de La Campana y La Esquella), 1906.

- LERROUX, Alejandro: Mis memorias, Madrid (Afrodisio Aguado), 1963.
- LERROUX, Alejandro: Las pequeñas tragedias de mi vida. Memorias frívolas, Madrid (Ed. Zeus), 1930.
- LERROUX, Alejandro: La pequeña historia, Buenos Aires (Ed. Címera), 1945.
- LERROUX, Alejandro: Recopilación, s.l. (s.e.), 1930.
- LERROUX, Alejandro: La verdad de mi país. España y la guerra, Madrid (Librería de la viuda de Pueyo), 1915.
- Libro de Oro del Partido Republicano Radical, Madrid (Sucesores de Rivadeneyra), s.d. (1935).
- LINZ, Juan J.: El sistema de partidos en España, Madrid (Narcea), 1974.
- LLATES, Rossend: Ésser català no és gens fàcil, Barcelona (Aedos), 1971.
- LLATES, Rossend: Trenta anys de vida catalana, Barcelona (Aedos), 1969.
- LLUHI I RISSECH, Joaquim: L'obra de govern a l'Ajuntament de Barcelona (Conferència donada en el Centre Nacionalista Republicà el dia 17 de desembre de 1910).
- LORENZO, César M.: Les anarquistas españoles et le pouvoir (1868-1969), Paris (Éditions du Seuil), 1969.
- LUCA DE TENA, Juan Ignacio: Mis amigos muertos, Barcelona (Planeta), 1971.
- MADARIAGA, Salvador de: Memorias (1921-1936), Madrid (Espasa Calpe), 1974.
- MADRID, Francisco: Ocho meses y un día en el gobierno civil de Barcelona, Barcelona (Las Ediciones de la Flecha), 1932.
- MADRID, Francisco: Las últimas veinticuatro horas de Francisco Layret, Buenos Aires (Public. del Patronato Hispano-Argentino de Cultura), 1942.
- MAESTRE ALFONSO, Juan: Hechos y documentos del anarco-sindicalismo español, Madrid (Miguel Castellote, editor), 1973.
- MALEFAKIS, Edward: Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX, Barcelona (Ariel), 1971.
- MANENT I PESAS, Joan: Records d'un sindicalista llibertari català, Paris (Edicions Catalanes de Paris), 1976.
- MARCO-GUILLAUME, Alfredo: El pueblo pide amnistía. Comentarios a la huelga de agosto, Madrid (Taller tip. de El Imparcial), 1917.

- MARCO MIRANDA, Vicente: Las conspiraciones contra la Dictadura, Madrid (Imp. de Hijos de T. Minuesa), 1930.
- MARIMON CAIROL, J.: Les classes socials a Catalunya en el decurs de l'era industrial, Paris (Edicions Catalanes de Paris), 1971.
- MARINELLO, Manuel: La verdad del catalanismo, Barcelona (Tip. de Felipe Fiol), 1901.
- MÁRQUEZ, B. y CAPO, J.M.: Las Juntas Militares de Defensa, Barcelona (Librería Sintés), 1923.
- MARQUINA, Rafel: Francesc Cambó, Barcelona (Llibreria Catalònia), 1926.
- MARRERO, Vicente: La guerra española y el trust de cerebros, Madrid (Edic. Punta Europa), 1961.
- MARSÁ BRAGADO, Antonio: El republicanismo histórico, Madrid (Imp. Palomeque), 1933.
- MARSILLACH, Adolfo: La ciudad anárquica, Barcelona (F. Granada y Cía), 1910.
- MARSILLACH, Adolfo: El redentor del pueblo, Barcelona (Biblioteca Teatro Mundial), 1915.
- MARTÍ, Casimiro: Orígenes del anarquismo en Barcelona, Barcelona (Teide), 1959.
- MARTÍ Y NAVARRE, Juan B.: Memorias de un periodista, 1880-1930, Barcelona (Imp. Núñez y Cía.), 1931.
- MARTÍN, Jacinto: Huelga general de 1917, Madrid (Ed. Zyx), 1966.
- MARTÍNEZ BARRIO, Diego: Memorias, Barcelona (Planeta), 1983.
- MARTÍNEZ CUADRADO, Miguel: Elecciones y partidos políticos de España (1868-1931), Madrid (Taurus), 1969.
- MARTÍNEZ CUENCA, Mariano: La muralla invisible. Memorias de un murciano militante obrero en Cataluña 1909-1939, text mecanografiat inèdit.
- MARTÍNEZ VAL, José María: ¿Porqué no fue posible la II República?, Madrid (Prensa Española), 1974.
- MARTOS O'NEALE, José y AMADO, Julio: Peligro Nacional. Estudios e impresiones sobre el catalanismo, Madrid (Establecimiento Topográfico), 1901.
- MARVAUD, Angel: L'Espagne au XXè Siècle, Paris (Armand Colin), 1913.

- MAURA, Miguel: Así cayó Alfonso XIII..., Barcelona (Ariel), 1968.
- MAURA GAMAZO, Gabriel: Confesiones de nuestro tiempo. Recuerdos de mi vida, Madrid (M. Aguilar), 1934.
- MAURA, Duque de, y FERNÁNDEZ ALMAGRO, M.: Porqué cayó Alfonso XIII, Madrid (Ambos Mundos), 1948.
- MAURICE, Jacques: La reforma agraria en España en el siglo XX (1900-1936), Madrid (Siglo XXI), 1975.
- MAURIN, Joaquín: El fracaso del anarcosindicalismo. La crisis de la CNT, Barcelona (Centro de Información Bibliográfica), 1932.
- MAURIN, Joaquín: Los hombres de la Dictadura, Madrid (Cénit), 1930.
- MAURIN, Joaquín: La revolución española. De la monarquía absoluta a la revolución socialista, Madrid (Cénit), 1932.
- MEAKER, Gerald H.: La izquierda revolucionaria en España (1914-1923), Barcelona (Ariel), 1978.
- MELLENDEZ Y SOLÁ, Pelayo (R. ARRUFAT Y ARRUFAT): La unidad hispánica. España y Cataluña (1892-1939), Barcelona (s.e.), 1946.
- MERCADAL BAGUR, Deseado: Datos para la historia de los movimientos obrero y político en Menorca, Mahón (Editorial Menorca), 1979.
- MILEGO, Julio: El problema catalán (¿Separatismo o regionalismo?), Madrid (Biblioteca Nueva), 1916.
- MIQUEL, P.: Alejandro Lerroux, Barcelona (s.e.), 1903.
- MIR I CURCÓ, Conxita: Evolució del comportament electoral a la província de Lleida entre 1890 i 1936, Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral inédita), 1982.
- MIRACLE, Josep: Quatre coses del meu temps, Barcelona (Ed. La Paraula Viva), 1976.
- MIRAVITLLES, Jaume: El ritme de la revolució, Barcelona (Edicions "Documents"), 1933.
- MIRET I SOLÉ, Mª Teresa: La premsa a Igualada (1808?-1982), 2 vols., Barcelona (Dep. de Cultura de la Generalitat de Catalunya), 1983.
- MIRO, Fidel: Cataluña, los trabajadores y el problema de las nacionalidades, México (Editores Mexicanos Unidos), 1967.
- MIRO SOLE, Elías: Por que no quiso ser separatista, Barcelona (Electra A.G.), 1933.

- MOLAS, Isidre: Lliga Catalana. Un estudi d'estasiologia, 2 vols., Barcelona (Edicions 62), 1972.
- MOLAS, Isidre: El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936), Barcelona (Edicions 62), 1974.
- MOLAS, Isidre: La ciutat llunyana, Barcelona (Edicions 62), 1981.
- MOLDES, Ezequiel: Historia de la República Española, Barcelona (Edic. Biblioteca Films), 1931.
- MONTERO DÍAZ, S.: Los separatismos, Valencia (Tip. P. Quiles), 1931.
- MORATO, Juan José: Líderes del movimiento obrero español (1868-1921), Madrid (Edicusa), 1972.
- MOSHER, John Randolph: The birth of mass politics in Spain: lerrouxismo in Barcelona, 1901-1909, University of California San Diego (tesi doctoral inèdita), 1977.
- NADAL Y FERRER, Joaquin M^a de: El maurismo ante el problema catalán, Barcelona (Imp. Editorial Barcelonesa), 1915.
- NADAL, Joaquim M^a de: Memòries. Vuitanta anys de sinceritats i de silencis, Barcelona (Aedos), 1965.
- NADAL OLLER, Jorge: La Economía española (1829-1931), (Dins El Banco de España. Una historia económica, Madrid, 1970).
- NAVARRO, Emilio: Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914), Barcelona (Ortega y Artís), 1915.
- NAVARRO, Emilio ("JUAN DE LA PURRIA"): Separatismo solidario. La política en cataluña, Barcelona (Imp. José Ortega), 1907.
- NEGRE, José: Recueros de un viejo militante, Barcelona (s.e.), s.d.
- NICOLLET, Claude: Le radicalisme, Paris (PUF), 1974.
- NIN, Andreu: Les dictadures dels nostres dies, Barcelona (Catalònia), 1930.
- NIN, Andrés: ¿Qué significa Lerroux en la política española?, "Comunismo", n° 30, Madrid, nov.-des. 1933.
- NORDMANN, Jean-Thomas: La France radicale, Paris (Editions Gallimard/Julliard), 1977.
- NORDMANN, Jean-Thomas: Histoire des radicaux 1820-1973, Paris (Editions de la Table Ronde), 1974.

- NORMANDY, G. et LESUEUR, T.: Ferrer. L'homme et son oeuvre. Sa mort. Castille contre Catalogne, Paris (A.Mericant), 1909.
- NORMANDY, Georges: La question catalane, Paris (Blond et Cie.), 1908.
- NUÑEZ FLORENCIO, Rafael: El terrorismo anarquista (1888-1909), Madrid (Siglo XXI), 1983.
- OLIVAR BERTRAND, Rafael: Prat de la Riba, Barcelona (Aedos), 1964.
- OLIVER, Miquel dels Sants: Història i política, Barcelona (Edicions 62), 1975.
- OLIVER, Segundo: La verdad, Barcelona (La Neotipia), s.d. (1906).
- ORS, Joan: La crisi de la democràcia catalana, Barcelona (Imp. Arnóbars), 1912.
- OSSORIO, Angel: Barcelona, julio de 1909 (Declaración de un testigo), Madrid (Imp. de Ricardo Rojas), 1910.
- OSSORIO, Angel: Mis memorias, Buenos Aires (Ed. Losada), 1946.
- OSSORIO Y GALLARDO, Angel: El sedimento de la lucha, Madrid (M. Aguilar), 1933.
- OSSORIO Y GALLARDO, Angel: Vida y sacrificio de Companys, Barcelona (Nova Terra), 1976.
- PABÓN, Jesús: Cambó, 3 vols., Barcelona (Editorial Alpha), 1952-1969.
- PADILLA BOLIVAR, Antonio: El movimiento anarquista español, Barcelona (Planeta), 1976.
- PARTIDO RADICAL: Constitución Municipal, Madrid (Tip. de la Sociedad de Publicaciones Históricas), 1913.
- PARTIDO RADICAL: Cuestionario y Reglamento del Congreso del P.R. en Cataluña que se celebrará los días 8, 9, 10 y 11 de diciembre de 1921, Barcelona (J. Santpere, impresor), 1921.
- PARTIDO RADICAL-BARCELONA: Manual electoral, Barcelona (Tip. del Centro de Administración Municipal), 1907.
- PATXOT I JUBERT, Rafael: Guaitant enrera. Fulls de la vida d'un octagenari. Adéu a Catalunya, Genève (edició privada), 1952.
- PELLA Y FORGAS, J.: La crisis del catalanisme, Barcelona (Imp. Heinrich y cía.), s.d. (1906).

- PERAY Y MARCH, José: Barcelona en 1908. Nueve impresiones, Barcelona (Imp. Altés), 1909.
- PÉREZ BARÓ, Albert: Els "feliços" anys vint. Memòries d'un militant obrer, 1918-1926, Palma de Mallorca (Editorial Moll), 1974.
- PÉREZ BASTARDAS, Alfred: L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909), Barcelona (Edicions 62), 1980.
- PÉREZ CARRASCO, Julián: Los oprimidos, Barcelona (S. Molinas, editor), 1901.
- PESTAÑA, Angel: El terrorismo en Barcelona, Tarragona (Centro de Estudios Sociales), 1920.
- PESTAÑA, Angel: Lo que aprendí en la vida, Madrid (Aguilar), 1933.
- PESTAÑA, Angel: Trayectoria sindicalista, Madrid (Tebas), 1974.
- PI SUNYER, Carles: La República y la guerra, México (Edic. Oasis), 1975.
- PICARD-MOCH, Germaine, et MOCH Jules: L'Espagne républicaine, Paris (Editions Reider), 1933.
- PLA, Josep: Francesc Cambó. Materials per a una història, Barcelona (Destino), 1973.
- PLA, Josep: Madrid-L'adveniment de la República, Barcelona (Biblioteca Catalana d'Autors Independents), 1933.
- PLA, Josep: Un senyor de Barcelona, Barcelona (Destino), 1951.
- PLA Y ARMENGOL, R.: Impresiones de la huelga general de Barcelona del 24 de marzo-7 de abril de 1919.- Artículos (1920-1929), Barcelona (Imp. Victoria), 1930.
- POBLET, Josep M^a: Aquell any 1917, Barcelona (Ed. Pòrtic), 1971.
- POBLET, Josep M^a: Jaume Aiguader. Una vida "amb Catalunya i per Catalunya", Barcelona (Ed. Teide), 1977.
- POBLET, Josep M^a: Jaume Carner, Barcelona (Dopesa), 1977.
- PORTILLO, Eduardo M. del: Lerroux. El reportaje de una vida fecunda, Madrid (Ed. Castro), ¿1931?
- POSADA, A.: España en crisis, Madrid (Caro Raggio), 1923.
- POUS I PAGÈS, J.: Pere Coromines i el seu temps, Barcelona (Edicions 62), 1969.

- PRAT, José: La burguesía y el proletariado (Apuntes sobre la lucha sindical), Valencia (Ed. Sampere y Cía.), s.d.
- PRAT, José: Crónicas demoledoras, Barcelona (Biblioteca Vértice), s.d.(1907).
- PRAT DE LA RIBA, Enric: Articles, Barcelona (Biblioteca Política de Lliga Catalana), 1934.
- PRIETO, Indalecio: Convulsiones en España, 2 vols., México (Oasis), 1967-73.
- PRIETO, Indalecio: De mi vida, 2 vols., México (Oasis), 1968-70.
- PUIG I ALFONSO, Francesc: Recordant coses passades, Barcelona (Tall. Gráf. A. Núñez), 1934.
- PUIG I ALFONSO, Francisco: Recuerdos de un setentón, Barcelona (Librería Dalmau), 1943.
- PUJOLS, Francesc: Història de l'hegemonia catalana en la política espanyola, 2 vols., Barcelona (Ramon Tobella, impressor), 1926.
- PUY, Josep: Alfons Sala i Argemí, industrial i polític. 1863-1945, Terrassa (Arxiu Tobella), 1983.
- RAMA, Carlos M.: La crisis española del siglo XX, Madrid (Fondo de Cultura Económica), 1976.
- RAMIREZ JIMENEZ, Manuel: Los grupos de presión en la Segunda República Española, Madrid (Tecnos), 1969.
- RAMOS OLIVEIRA, Antonio: Historia de España, 3 vols., México (Compañía Generalde Ediciones), 1952.
- REGLA, Juan: Historia de Cataluña, Madrid (Alianza Editorial), 1981.
- Reglamento General de la Casa del Pueblo del distrito V, Barcelona (Imp. A. Rodríguez), 1914.
- REIG, Ramir: Els mecanismes polítics del blasquisme, "Trellat", nº 5, País Valencià, 1982.
- REIG, Ramir: Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer, València (Institució Alfons el Magnànim), 1982.
- REIG ARMERO, Ramiro: El fracàs de la burgesia urbana a València. Notes sobre la política municipal del blasquisme (1901-1911), "Recerques", nº 15, Barcelona, 1984.

- RENDON, Aurelio G.: El emperador del Paralelo, Madrid (Ed. Minuesa), 1932.
- Renovación o Revolución. Historia política documentada de un período (Junio a octubre de 1917), Barcelona (Librería Granada), 1917.
- REPARAZ RODRIGUEZ, Gonzalo de: Páginas turbias de historia de España. Páginas modernas, Barcelona (Edic. Mentora), 1931.
- RIBÉ, Manuel: Memorias de un funcionario, Barcelona (Marte Ediciones), 1963.
- RIERA, Augusto: La Semana Trágica, Barcelona (Edit. Hispano-Americana), 1909.
- RIERA LLORCA, Vicenç: El meu pas pel temps (1903-1939), Barcelona (Edicions 62), 1979.
- RIQUER, Borja de: El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració, "Recerques", nº 11, Barcelona, 1981.
- RIQUER I PERMANYER, Borja de: La "defenestració" política d'en Pella i Forgas, o sobre la pretesa "honradesa" electoral de la Lliga, "Revista de Girona", nº 97, Girona, 1981.
- RIQUER, Borja de: Les eleccions de la Solidaritat Catalana a Barcelona, "Recerques", nº 2, Barcelona, 1972.
- RIQUER, Borja de: Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme, Barcelona (Edicions 62), 1977.
- RIU, Marcel: Clar i català, Barcelona (Imp. de Joaquim Horta), 1906.
- RIU, Marcel: Contra la mentida, el terrorisme y el matonisme, Barcelona (Ignasi Xalapeira), 1907.
- RIU, Marcel: La rematada, Barcelona (Imp. carrer Archs de Junqueras), 1907.
- RIVAS, Francisco: Los pecados capitales ó Lerroux en el escenario, Barcelona (Tipografía Núñez), 1915.
- RIVAS SANTIAGO, Natalio: Políticos, gobernantes y otras figuras españolas, Madrid (Libr. San Martín), 1935.
- ROCABRUNA, A.: Luchas y amores del pueblo, Barcelona (s.e.), 1910.
- ROCAMORA, Rómulo S.: España y el nacionalismo separatista en Cataluña, Barcelona (Tip. Olympia), 1931.

- RODÓ, José Enrique: El camino de Paros (Meditaciones y andanzas), Valencia (Edit. Cervantes), 1918.
- RODRIGUEZ CASADO, Vicente: Conversaciones de Historia de España, 3 vols., Barcelona (Planeta), 1965.
- RODRIGUEZ DE LA PEÑA, José: Los aventureros de la política: Alejandro Lerroux, Madrid (Administración de El Indiscreto), 1915.
- ROIG I LLOP, Tomàs: Del meu viatge per la vida. Memòries, 2 vols., Barcelona (Ed. Portic), 1975.
- ROJO, Angel (Adolfo BUESO Y GARCIA): La Semana Trágica en Barcelona, Toulouse (Ediciones CNT), 1975.
- ROMERO MAURA, Joaquín: La rosa de fuego, Barcelona (Grijalbo), 1975.
- ROMEU ALFARO, Fernanda: Las clases trabajadoras en España (1898-1930), Madrid (Taurus), 1970.
- ROVIRA I VIRGILI, A.: La crisi del règim, Barcelona (Edit. Catalana), 1918.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: Debats sobre el catalanisme, Barcelona (Societat Catalana d'Edicions), 1915.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: Història dels moviments nacionalistes, 3 vols., Barcelona (Societat Catalana d'Edicions), 1914.
- ROVIRA Y VIRGILI, Antonio: El nacionalismo catalán. Su aspecto político. Los hechos, las ideas y los hombres, Barcelona (Edit. Minerva), s.d. (1917).
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: Els polítics catalans, Barcelona (Galba Edicions), 1977.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni: Resum d'història del catalanisme, Barcelona (Ed. Barcino), 1936.
- ROYO VILLANOVA, Antonio: El problema catalán. Impresiones de un viaje a Barcelona, Madrid (Libr. de Victoriano Suárez), 1908.
- ROYO VILLANOVA, Antonio: Treinta años de política antiespañola, Valladolid (Librería Santarén), 1940.
- RUIZ, Diego, Los piemonteses de España. Carta abierta al ciudadano Lerroux, Barcelona (J. Horta), 1907.
- RUIZ CASTILLO, José: Antonio Maura. Treinta y cinco años de vida pública, Madrid (Biblioteca Nueva), 1953.

- RUIZ MANJÓN, Octavio: El Partido Republicano Radical (1908-1936), Madrid (Tebas), 1976.
- RUSIÑOL, Santiago: La "merienda" fraternal, Barcelona (A. López, editor), s.d.
- SABORIT, Andrés: La huelga de agosto de 1917 (Apuntes históricos), México (Edit. Pablo Iglesias), 1967.
- SABORIT, Andrés: Julián Besteiro, México (Impresiones Modernas), 1961.
- SAGARRA, Josep M. de: Memòries, Barcelona (Aedos), 1964.
- SALMERÓN, Nicolás: Circular y bases de reorganización del partido republicano, Barcelona (s.e.), 1903.
- SALUT, Emili: Vivers de revolucions. Apunts històrics del districte Vè, Barcelona (Llib. Catalònia), 1938.
- Salvador Seguí. Su vida, su obra, Paris (Ediciones Solidaridad Obrera), 1960.
- SAMARUC, Joaquin: Cien años de catalanismo. La Mancomunidad de Cataluña, Barcelona (Salvat, Duch y Ferré), 1924.
- SÁNCHEZ DE LOS SANTOS, Modesto: Las Cortes Españolas: las de 1907, Las de 1910, Las de 1914, Madrid (Est. Tipográfico de A. Marzo), 1908-1914.
- SÁNCHEZ Y FERRÉ, Pere: La lògia Lealtad: un exemple de maçoneria catalana (1869-1939), Barcelona (Altafulla), 1985.
- SÁNCHEZ ROCA, Mariano: La sublevación del cuartel del Carmen. Unas horas de gobierno soviético en Zarazoga, Madrid (Prensa Gráfica), 1930.
- SANGRO Y ROS DE OLANO, Pedro: La sombra de Ferrer, Madrid (Sobrinos suc. de M. Minuesa), 1917.
- SASTRE Y SANNA, Miguel: La esclavitud moderna, Barcelona (Lib. Ribó), 1921.
- SASTRE, Miguel: Las huelgas de Barcelona y sus resultados durante el año 1903, Barcelona (Tip. Ramon Pujol), 1904.
- SASTRE, Miguel: Las huelgas de Barcelona y sus resultados durante el año 1904, Barcelona (Tip. "La Industria"), 1905.
- SASTRE, Miguel: Las huelgas de Barcelona y sus resultados durante el año 1905, Barcelona (La Hormiga de Oro), 1906.

- SASTRE, Miguel: Las huelgas de Barcelona y sus resultados durante el año 1906, Barcelona (La Hormiga de Oro), 1907.
- SASTRE, Miguel: Las huelgas de Barcelona y sus resultados durante el año 1908, Barcelona (Est. Tip. de Valls i Denàs), 1910.
- SASTRE, Miguel: Las huelgas de Barcelona y sus resultados durante los años 1910 al 1914, ambos inclusive, Barcelona (Imp. Edit. Barcelonesa), 1915.
- SECO SERRANO, Carlos: Alfonso XIII y la crisis de la Restauración, Barcelona (Ariel), 1969.
- La Semana Sangrienta, Barcelona (Editorial Ibero-Americana), s.d.
- SERRANO, Pedro: Política española. España en 1920, México (Libr. Edit. Andrés Botas), 1921.
- SERRANO, Pedro: Política española. España en 1921, México (Talleres Tipográficos Don Quijote), 1922.
- SEVILLA ANDRÉS, Diego: Canalejas, Barcelona (Aedos), 1956.
- SEVILLA ANDRÉS, Diego: Antonio Maura. La revolución des de arriba, Barcelona (Aedos), 1954.
- SEVILLA ANDRÉS, Diego: Historia política de España (1800-1967), Madrid (Editora Nacional), 1968.
- SIEBERER, Anton: España frente a Cataluña, México (B. Costa Amic), 1944.
- SIERRA PELLÓN, Mª Carmen: Lerrouxismo femenino: el papel de las "damas" en la política del Partido Radical, Universitat Autònoma de Barcelona (tesi de llicenciatura inèdita), 1984.
- SILIÓ, César: En torno a una revolución, Barcelona (Espasa Calpe), 1933.
- SILIÓ, César: Vida y empresa de un gran español: Maura, Madrid (Espasa Calpe), 1934.
- SIMARRO, L.: El proceso Ferrer y la opinión europea, Madrid (Ed. Arias), 1910.
- SIRERA OLIAG, Mª José: Obreros en Barcelona, 1900-1910, Universitat de Barcelona (tesi de llicenciatura inèdita), 1959.
- SISTACH, M. y MARTÍN, José M^a: La prensa periódica bergadana (1812-1969), Berga (Ediciones del Museo Municipal), 1970.
- SOLA I CAÑIZARES, F. de: Les lluites socials a Catalunya (1812-1934), Barcelona, 1934.

- SOLA, Pere: Els Ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939). L'Ateneu Enciclopèdic Popular, Barcelona (La Magrana), 1978.
- SOLA, Pere: Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna, Barcelona (Curial), 1978.
- SOLA I GUSSINYER, Pere: Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939), Barcelona (Edicions 62), 1980.
- SOLANO, E.G.: El sindicalismo en la teoría y en la práctica, Barcelona (Casa Edit. de B. Bauzá), 1919.
- SOLANO, E.G.: ¿El ocaso del sindicalismo?, Barcelona (Casa Edit. de B. Bauzá), 1922.
- SOLDEVILA, Ferran et al.: Un segle de vida catalana. 1813-1930, Barcelona (Ed. Alcides), 1961.
- SOLDEVILA CARRERA, Manuel: El catecismo de nuestra vida, (Tip. de la Universidad), 1911.
- SOLE TURA, Jordi: Catalanisme i revolució burgesa, Barcelona (Edicions 62), 1967.
- SOLSONA, Braulio: Evocaciones periodísticas y políticas, Barcelona (Pòrtic), 1970.
- SOREL, F. de: Lerroux y su obra, Barcelona (Edit. Barcelonesa), 1912.
- SORIANO, Rodrigo: La revolución española. 1931. Ayer y hoy, Madrid (Ediciones Claridad), 1931.
- SUBIRÀ, Joan: La premsa a Granollers (1882-1982), 2 vols., Barcelona (Dep. de Cultura de la Generalitat de Catalunya), 1982.
- SUÑOL, Ildefons: Barcelona-Catalunya, Barcelona (Bartomeu Baxarias), 1910.
- TALLADA, Josep M^a: Demografia de Catalunya, Barcelona (Museo Social), 1918.
- TATO Y AMAT, Miguel: Sol y Ortega y la política contemporánea, Madrid (Imp. Artística Española), 1914.
- TAXONERA, Luciano de: Antonio Maura. La gran figura política de una época de España, Madrid (Editora Nacional), 1944.
- TERMES, Josep: La immigració a Catalunya: política i cultura, Barcelona (Dep. de Cultura de la Generalitat de Catalunya), 1983.
- TORRES, José M^a: Lerroux y sus enemigos, Barcelona (J. Casamajó), 1912.
- TORRES, José M^a: Laboremos, Barcelona (Lib. de Francisco Sintés), 1913.

- TUÑÓN DE LARA, Manuel: La España del siglo XX, Barcelona (Laia), 1974.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel: Historia y realidad del poder, Madrid (Edicusa), 1967.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel: El movimiento obrero en la historia de España, Madrid (Taurus), 1972.
- TUSELL GOMEZ, Xavier: La España del siglo XX, Barcelona (Dopesa), 1975.
- TUSELL GOMEZ, Silvia: Los nacionalistas republicanos de 1904 a 1914 (Centre Nacionalista Republicà y Unió Federal Nacionalista Republicana), Universitat de Barcelona (tesi de llicenciatura inèdita), 1984.
- TUSQUETS, Juan: Orígenes de la revolución española, Barcelona (Ed. Villamala), 1932.
- ULLED ALTEMIR, Jesús: El Partido Radical Español. Reporte íntimo de un viejo luchador (text mecanografiat inèdit).
- ULLMAN, Joan Connelly: La Semana Trágica, Barcelona (Ariel), 1972.
- UNAMUNO, Miguel de - ZULUETA, Luis de: Cartas 1903-1933, Madrid (Aguilar), 1972.
- URALES, Federico (Joan MONTSENY I CARRET): Mi vida, 3 vols., Barcelona (Publicaciones de "La Revista Blanca"), 1930.
- UTSET, Salvador: El procés del catalanisme a Terrassa 1886-1931, Terrassa (Fundació Soler i Palet), 1970.
- VALDOUR, Jacques: L'ouvrier espagnol. Observations vécues, vol. I., Lille-Paris (Giard-Rousseau), 1919.
- VALENTI Y CAMP, S.: Vicisitudes y anhelos del pueblo español, Barcelona (A. Virgili, editores), 1911.
- VALLÉS I PUJALS, Joan: La "unidad nacional" i el separatisme, Barcelona (Edit. Catalana), 1923.
- VANDELLOS I SOLÀ, Josep A.: La immigració a Catalunya, Barcelona (Imp. Altés), 1935.
- VERDAGUER, Mario: Medio siglo de vida íntima barcelonesa, Barcelona (Edit. Barna), 1957.
- VIDIELLA, Rafael: Los de ayer, Madrid-Barcelona (Ed. Nuestro Pueblo), 1938.
- VILLAESCUSA, Modesto H.: La revolución de julio en Barcelona, Barcelona (Herederos de J. Gili), 1910.

- VIRGILI I SANROMA, Josep P.: Tarragona i la seva premsa (1900-1980), Tarragona (Edicions de l'Hemeroteca de la Caixa de Pensions de la Província), 1980.
- VIUSA, Manuel: Biografia popular de Lluís Companya, Barcelona (La Magrana), 1977.
- WARD, G.H.B.: La verdad acerca de España, Madrid (Hijos de R. Álvarez), 1911.
- XAMMAR, Eugeni: Seixanta anys d'anar pel món, Barcelona (Pòrtic), 1974.
- ZARRALUQUI VILLALBA, Julio: Cuatro redacciones y una guerra, Barcelona (Imp. Ferrer y Coll), 1968.
- ZARRALUQUI, Julio: Grandezas y miserias del Partido Radical, Barcelona (Imp. Myria), 1934.
- ZURDO OLIVARES, Luis: Veinte años de vida ferroviaria y diez y seis después, Barcelona (Imp. de Heinrich y Cía), 1911.